

Venkovits Balázs

„Mi otthon félre vagyunk vezetve”

Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban
a 19. század második felében

VENKOVITS BALÁZS

„Mi otthon félre vagyunk vezetve”

Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban
a 19. század második felében

DUPRESS

AMERIKA TEGNAP ÉS MA

6.

Sorozatszerkesztők:

FRANK TIBOR

GLANT TIBOR

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Glant Tibor: Kettős tükörben

Vajda Zoltán: A szeretet köztársasága

Puskás Julianna és Kovács Ábrahám: Amerikai magyar református lelkészek
életútja adattári rendszerben (1891–2000)

Glant Tibor: A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése

Peterecz Zoltán: Egy jenki pénzügyi ellenőr története
a Magyar Királyságban

VENKOVITS BALÁZS

„Mi otthon félre vagyunk vezetve”

Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban
a 19. század második felében

Debreceni Egyetemi Kiadó
2018

A kötet megjelenését támogatta:

Lektorok:
SZENTE-VARGA MÓNIKA
GLANT TIBOR

Borítóterv:
M. SZABÓ MONIKA

Tördelte:
MADARÁSZ GYÖRGY

Címlapfotó:
Részlet László Károly kéziratos naplójából
(Országos Széchényi Könyvtár)

© Venkovits Balázs
© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen

ISSN 2060-4084
ISBN 978-963-318-097-6

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
A nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2018-ban

Családomnak

DUPress

Tartalomjegyzék

<i>Köszönetnyilvánítás</i>	11
<i>Bevezető</i>	15
Utazási irodalom és utazástörténet – mi is szerepel a könyvben?	21
Utazási irodalom és módszertan	25
A könyv felépítése	33

I. RÉSZ

MAGYAR UTAZÓK MEXIKÓBAN: AZ ELSŐ HULLÁM

Magyar forradalmárok Mexikóban	36
--------------------------------------	----

ELSŐ FEJEZET

Történelmi kontextus és korai útleírások

Úton Amerikába	40
„Oly közel az Egyesült Államokhoz”: Történelmi áttekintés	46
(Nyugati) útleírások Mexikóról a század első felében	58
A másik idegen: útleírások az Egyesült Államokról 1850 előtt	71

MÁSODIK FEJEZET

Mexikó „feltérképezése”: László Károly Észak-Amerikában

László Károly utazásai	79
A Tehuantepec-i földszoros	88
Mexikó az Egyesült Államok árnyékában	92
A mexikói nép	97
László mint a kapitalista előőrsként tagja	107

HARMADIK FEJEZET

Xántus János: az utazó természettudós

Egy ember több identitással	114
Xántus és a plagizálás: néhány megjegyzés	120
Mexikó Xántus <i>Utazás Kalifornia déli részeiben</i> című könyvében	123
Háromszögelés: Mexikó, az Egyesült Államok és Magyarország	128
„Nem több ez, mint növényélet”: mexikóiak Xántus <i>Utazásában</i>	132
Szépséges és csábító <i>señoríták</i>	137
Újra Mexikóban a <i>Földrajzi Közlemények</i> hasábjain	141

NEGYEDIK FEJEZET

A fényrajzolás mestere: Rosti Pál Mexikóban

Rosti élete és írásai	147
Rosti, az úttörő fényrajzoló	152
Mexikó képe az <i>Úti emlékezetekben</i>	162
A mexikói lakosság: kíváncsiság és visszatérés a sztereotípiákhoz?	170

II. RÉSZ

NÖVEKVŐ ÉRDEKLŐDÉS:

HABSBURG CSÁSZÁR ÉS MAGYAR KÖVETŐI MEXIKÓBAN

ÖTÖDIK FEJEZET

Szenger Ede és Pawlowszki Ede: magyarok a második mexikói birodalomban

Mexikó felvidéke élet- és kórtani tekintetben	194
A mexikói lakosság	195
Mexikó orvosi szemmel	200
Pawlowszki Ede Mexikója	205
Birodalmi nézőpont	207
Mexikó katona szemmel	210

III. RÉSZ

EGY „ÚJ MEXIKÓ” SZÜLETIK?

Transzatlanti migráció és utazási irodalom	218
Változó Mexikó- és USA-kép Magyarországon	224

HATODIK FEJEZET

„Mi otthon félre vagyunk vezetve”:

Bánó Jenő és egy új Mexikó

Egy bevándorló utazásai	233
A birodalmi nézőpont kritikája	237
Mexikó: régi témák új köntösben	245
Változó lakosságkép	249

HETEDIK FEJEZET

**„Tanúbizonyosság, hogy mire képes a magyar asszony”:
Mocsáry Béláné Fáy Mária Mexikóban
és az Egyesült Államokban**

„A sok fenséges szép látvány – átalakították egész lényemet”:

Mocsáry Béláné Észak-Amerikában	263
Mexikó egy turista szemével	271
<i>Zárszó</i>	283
<i>Bibliográfia</i>	287
<i>Névmutató</i>	315
<i>Mellékletek</i>	319
I. számú melléklet – Néhány oldal László Károly kéziratos naplójából	321
II. számú melléklet – Rosti Pál <i>Úti emlékezetek</i> <i>Amerikából</i> c. könyvének néhány illusztrációja	325
III. számú melléklet – Mocsáry Béláné Fáy Mária mexikói fényképfelvételei	329

Köszönetnyilvánítás

A doktori képzésbe való bekapcsolódásom, vagyis a könyv témájához kapcsolódó munka elkezdése és a jelen monográfia megjelenése között csaknem tíz év telt el. Ez alatt az idő alatt lehetőségem és szerencsém volt számos kitűnő emberrel együtt dolgozni, (rész)eredményeimet konferenciákon és tanulmányokban bemutatni itthon és külföldön egyaránt, illetve különböző ösztöndíjak segítségével a téma szempontjából nélkülözhetetlen kutatóhelyeket is meglátogatni. Ebből kifolyólag sok ember sokféleképpen járult hozzá ahhoz, hogy ez a könyv elkészülhessen és megjelenhessen.

Kiemelt köszönet illeti Glant Tibort, aki témavezetőmként, tanácskezelőként és mentoromként a teljes úton végigkísért, vezetett és nélkülözhetetlen segítséget és támogatást nyújtott. Köszönöm neki az iránymutatást, aminek köszönhetően elindulhattam a tudományos pályán. Nagyon hálás vagyok a disszertációmért és a jelen könyv kéziratát is olvasó kollégáknak, elsősorban Szente-Varga Mónikának, aki fontos javaslatokat tett a szöveg javítása érdekében, és akinek kutatásai példaként szolgáltak és nagyban segítettek munkámat. Tim Youngs és Donald E. Morse professzorok jelentős szerepet vállaltak abban, hogy korábban az angol nyelvű disszertáció, majd ez a magyar szöveg is megszülethessen.

Szeretném hálámat kifejezni a Debreceni Egyetem Angol–Amerikai Intézetében dolgozó kollégáimnak is, akik számos jó tanáccsal láttak el a hosszú kutatási és írási folyamat során és mindvégig biztattak, ezzel nélkülözhetetlen szakmai és személyes támogatást is nyújtva. Folyamatosan éreztem a teljes Észak-amerikai Tanszék támogatását, Mathey Éva, Csató Péter és Vida István Kornél szakmai

és baráti támogatása különösen komoly szerepet játszott abban, hogy a könyvhöz szükséges munkát elvégezhessem. Ugyancsak hálás vagyok az intézet igazgatóinak, Rácz Istvánnak és Laczkó Tibornak, hogy mindvégig támogatták kutatási projektjeimet, illetve az intézet irodai és könyvtári dolgozóinak, hogy a napi munka folyamán mindig igyekeztek a lehető legtöbb segítséget megadni.

Nem tudtam volna elvégezni a téma feldolgozásához szükséges kutatást az elmúlt évek során elnyert különböző ösztöndíjprogramok nyújtotta lehetőségek nélkül. Ezek között kiemelkedő szerepet játszott a Fulbright-ösztöndíj, amely révén egy tanévet Texasban (Texas Christian University) tölthettem kutatással és tanulással. Az itt oktató Ken Stevens professzor támogatása óriási segítségemre volt. A Nemzeti Kiválóság Program Jedlik Ányos doktorjelölti ösztöndíja (TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001) révén a legfontosabb időszakban a kutatásra és írásra összpontosíthattam. Míg az olyan ösztöndíjak, mint a European Society for the Study of English vagy a John F. Kennedy Library kutatói ösztöndíja, illetve az Erasmus+ program lehetővé tették, hogy a témához kapcsolódó legfontosabb kutató központokba is eljuthassak akár Németországban vagy Angliában is.

A munkám során külön köszönetet érdemelnek az általam meglátogatott különböző könyvtárakban, levéltárakban, kutatóhelyeken dolgozók a következő intézményekben: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Sesselweis Orvostörténeti Múzeum, Magyar Földrajzi Múzeum, Mary Coats Burnett Library, Amon Carter Museum, Getty Research Institute, Vasváry Gyűjtemény, Somogyi Könyvtár, John F. Kennedy Institute Library, Centre for Travel Writing Studies. Az itt dolgozó szakemberek mindig segítőkészen igyekeztek teljesíteni (sokszor nagyon rövid határidőre) felmerülő kéréseimet és kulcsszerepük volt a kutatásaim során. Külön köszönet illeti Csillag Katalint (OSZK), aki Rosti képei kapcsán nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Szeret-

ném megköszönni a Debreceni Egyetemi Kiadó munkatársainak a könyv publikálási folyamata során nyújtott segítségét.

Bár a hagyományok szerint a köszönetnyilvánítás végén szerepelnek, a legnagyobb hálával a családomnak tartozom Miskolcon és Debrecenben, hiszen az elmúlt évek során mindig támogattak, biztattak és minden lehetőséget megadtak arra, hogy ezt a munkát elvégezhessem. Judit, Lotti, Laura, ezt a kötetet nektek ajánlom, a legnagyobb szeretettel és hálával, amiért együtt lehetünk.

Bevezető

Sokszínnú és érdekes csoport játszott fontos szerepet abban, hogy a 19. század során a magyar olvasók találkozhattak az akkor nagyrészt ismeretlen Mexikóval. Ott volt köztük Kossuth Lajos mexikói vállalkozásokba kezdett titkára, a pesti állatkert egyik tudományosan elismert (bár sokszor nagyotmondó) alapítója, egy nemesi származású forradalmár és úttörő fotós, kivándorlóból lett főkonzul, Habsburg Miksa katonái és egy női turista, aki férje halálát követően fogott nagy utazásokba. Írásaik valódi kincsesbányák: egyrészt bemutatják a 19. század második felének Mexikóját, olyan információkat nyújtva az országról és az ott élőről, amelyek más forrásból nem elérhetőek; másrészt pedig olyan egyedi rálátást biztosítanak az 1849-es forradalmat követő magyar évtizedekre, amelynek segítségével sokat megtudhatunk saját múltunkról, történelmünkről és kultúránkról is.

„Mi otthon félre vagyunk vezetve” – írta Bánó Jenő 1890-ben Mexikóról, és sok szempontból bizonyára igaza is volt. Például ha arra gondolt, hogy a Mexikóról író magyar és külföldi utazók Mexikó-képe sok szempontból inkább volt saját személyiségük, céljaik és terveik lenyomata, mint az országról szóló objektív tudósítás. A számukra oly sok szempontból idegen országban tapasztaltakon túl legalább annyira befolyásolta az országról közvetített képüket az, hogy milyen társadalmi háttérrel érkeztek, milyen előzetes ismeretekkel rendelkeztek, mit gondoltak az északi szomszéd Egyesült Államokról, vagy hogy milyen céllal publikáltak. Így sokszor teljesen eltérő képet közvetítettek a „karosszékekben utazó” magyaroknak. Mexikó lehetett egyfajta Eldorádó, kimagasló ősi kultúra

otthona vagy akár civilizálatlan, elmaradott ország; egy az USA által leigázandó, alsóbbrendűnek mutatott nemzet vagy a magyarokhoz hasonló kihívásokkal küzdő és nagyhatalmak ellen harcoló szimpatikus ország; egy vonzó migrációs célpont vagy elkerülendő úti cél; de ugyanúgy megjelenhetett utazókra veszedelmes helyként vagy akár női utazók számára is biztonságos és egyedülálló turistalátványosságokat nyújtó országgént. Tehát a sok szempontból akár egymásnak ellentmondó Mexikó-kép Bánó szavaival élve bizonyára félrevezető (és sokszor talán rosszakaró) is lehetett: ennek vitatásánál azonban érdekesebb kérdés számunkra, hogy egyáltalán lehetséges volt-e máshogyan írni.

A 19. századi magyar utazók már az Újvilágba tett utazás során számos változáson mentek keresztül. Az Amerikába tartó út alatt, amely sokszor hetekig is eltartott, kívülállókká, külföldiekké, látogatókká váltak, akik nemcsak az utazáshoz és az esetleges új élethez szükséges ruhákkal, ajánlólevelekkel vagy útikönyvekkel voltak felszerelve, hanem magukkal cipeltek egy „láthatatlan poggyászt” is, amely nagyban befolyásolta (ha nem egyenesen predeterminálta), hogy hogyan is viszonyultak a meglátogatott országhoz. Sokszor teljesen egyedül érkeztek a kihívásokkal teli idegen országba, azonban írásaikkal autoritássá is váltak a magyar olvasók szemében, és így befolyásolták a Magyarországon kialakuló Mexikó-képet. Az európaiak az amerikai kontinens felfedezése óta kivetítették az Újvilágra mind reményeiket, mind pedig félelmeiket, és a régió fontos szerepet töltött be az európaiak önmagukról és a világról kialakított képében.¹ Ebbe a diskurzusba kapcsolódtak be a könyvben bemutatott magyarok is.

A kötet célja nemcsak az, hogy dokumentálja a 19. század során Mexikóról született magyar nyelvű útleírásokat és deskriptív módon bemutassa a bennük rejlő Mexikóval kapcsolatos elképzeléseket,

---

¹ Oscar Handlin: *This Was America* (New York, Harper, 1949), 1–2. A továbbiakban Handlin: *This Was America*.

hanem az is, hogy visszafejtse, és amennyire lehet, felfedje az utazók látás- és írásmódját befolyásoló tényezőket. Ennek megfelelően nemcsak az kerül bemutatásra, hogy mit gondoltak Magyarországon Mexikóról, és ez hogyan változott a vizsgált időszakban, hanem az is, hogy miért írtak a különböző utazók egy adott módon. Hogyan befolyásolta látásmódjukat a magyar/közép-kelet-európai identitásuk, az Egyesült Államokhoz való viszonyuk, társadalmi, politikai hátterük vagy akár nemük, az utazásaik és publikációik célja? Legalább ennyire fontos kérdés az is, hogy hogyan illenek bele a magyar útleírások a korabeli nemzetközi trendekbe, és miben hasonlítanak vagy térnek el a magyar utazók írásai a külföldi, elsősorban nyugati útítársaikétól. Ezen főbb kérdések megválaszolása mellett a vizsgált (sokszor még kevésbé ismert vagy behatóan nem tanulmányozott) életutak és írások betekintést nyújtanak a 19. századi magyar, mexikói és amerikai történelem és társadalom fő kérdéseibe, illetve a magyar identitástudat alakulásába is.

Összességében elmondható, hogy a Mexikóról szóló magyar utazási irodalom alapvető változásokon esett át a 19. század második felében: az 1850-es évek első, szórványos leírásaitól a századfordulóig Mexikó képe az egyik végletből eljutott a másikba. Míg az első magyar útleírók sokszor szinte változtatás nélkül átvették a nyugati, ún. birodalmi nézőpontot, és Mexikót egy elmaradott, alsóbbrendű országgént mutatták be, a századfordulóra több leírás már csak az ország fejlettségéről kívánt beszámolni és egy új Mexikót mutatott be a magyar olvasóknak. Mindeközben az ország ritkán jelent meg önállóan, és leginkább egy „Amerika-közi” kontextusban került bemutatásra. Magyarország, az ismerős referenciapont, és az idegen Mexikó mellett folyamatosan szerepet játszott az északi szomszéd, az Egyesült Államok képe és megítélése is. Történt ez egyrészt az ország közelsége, növekvő befolyása és ismertsége miatt, másrészt pedig azért, mert számos magyar az USA felől közelítette meg Mexikót. Ezzel az ország leírása során nemcsak a Magyarország és Mexikó közötti összehasonlítások jelentették a leírás alapját, ha-

nem az Egyesült Államok is egyfajta állandó referenciapontként szerepelt arra vonatkozóan, hogy mit is lehet elérni Észak-Amerikában. Ennek köszönhetően a magyarországi Mexikó-kép nemcsak attól függött, hogy mit tapasztaltak a magyar utazók az országban, hanem attól is, hogy mit gondoltak az Egyesült Államokról, saját országuk helyzetéről és annak viszonyáról a Nyugathoz, illetve hogyan viszonyultak a nyugati szemlélethez, amely gyakran igyekezett a világ többi részét alárendeltnek és alsóbbrendűnek bemutatni. Ez a fajta háromszögeléses technika hasonló a hajósok által használt módszerhez: a navigátorok egy ismeretlen hely pozícióját két ismert terület elhelyezkedéséhez viszonyítják egy képzeletbeli háromszögben. Ekkor az ismeretlen hely koordinátáit a másik kettőtől való távolsága és azokhoz viszonyított helyzete határozza meg.² Ehhez hasonlóan Mexikó megítélése is a másik két koordináta, Magyarország és az Egyesült Államok helyzetétől és megítélésétől függött.

Legalább ennyire fontos hatása volt a magyar utazók írásaira Magyarország Kelet és Nyugat közötti elhelyezkedésének nemcsak földrajzi, hanem politikai értelemben is. Ez a fajta felosztás többféleképpen is befolyásolta a magyar utazási irodalmat. Ahogyan Irina V. Popova-Nowak, Glant Tiborhoz hasonlóan írja: a külföldi utazások tekintetében a magyar beszámolók két földrajzilag és szimbolikusan poláris úti célt jelöltek ki: a nyugati utak a jövőbe tett utazásokat jelentették, míg a keleti irányúak a múltba haladókat.³

---

² A háromszögelés módszerét David J. Vázquez használja a latino identitás narratív stratégiái kapcsán, ugyanakkor a Mexikóval kapcsolatos magyar utazási irodalom jellemzésére is kiválóan alkalmazható. Lásd David J. Vázquez: *Triangulations: Narrative Strategies for Navigating Latino Identity* (Minneapolis, University of Minnesota Press, 2011). A továbbiakban Vázquez: *Triangulations*.

³ Irina V. Popova-Nowak: „The Odyssey of National Discovery: Hungarians in Hungary and Abroad, 1750–1850”. In Wendy Bracewell – Alex Drace-Francis (szerk.): *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe* (Budapest, CEU Press, 2008), 211. A továbbiakban Popova-Nowak: „Odyssey of National Discovery”; Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje*:

A Nyugat-Európába vagy később az Egyesült Államokba tett utazásokra, főleg például a reformkor időszakában, gyakran tanulási lehetőségként tekintettek és az érintett országok többször szerepeltek lehetséges modellként Magyarország számára akár politikai, technológiai vagy gazdasági értelemben. Jól látható ez a hozzáállás Széchenyi István angliai útjainál vagy akár Bölöni Farkas Sándor amerikai útleírásában. Ez a fajta jövő- és példakeresés sokszor azt eredményezte, hogy a magyar utazók mexikói tartózkodásuk során (ami csak földrajzi értelemben volt nyugatinak tekinthető) azonosulni igyekeztek a nyugati, birodalmi látásmóddal és ennek folyamányaként Mexikót is hasonló, meglehetősen negatív módon festették le, mint elmaradott és a nyugati beavatkozásra váró országot.

Ennek eredményeképpen az első magyar útleírók gyakran mutatták be Mexikót alsóbbrendű országgént, amelynek lakossága önmagában nem képes megfelelően kihasználni a környezete által biztosított lehetőségeket. Ez kifejezetten jól látható volt azok esetében, akik az Egyesült Államokból, már amerikai állampolgárként utaztak Mexikóba vagy azon katonáknál, akik Miksa császársága alatt egy megszálló hadsereg tagjaiként érkeztek az országba. Ez a fajta azonosulás már amiatt is érdekes, mert a nyugati utazók gyakran festették le Magyarországot is hasonló módon, amiről ezek az írók igyekeztek megfélekezni.⁴ Számukra a Nyugat (elsősorban

---

Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában (Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2013). A továbbiakban Glant: *Csodák és csalódások*.

⁴ Popova-Nowak: „Odyssey of National Discovery”, 215. Szintén érdekes lehet összehasonlítani ezt egy 1851-ben Magyarországot meglátogató amerikai utazó álláspontjával, akinek a magyarokra vonatkozó pozitívabb képét valószínűleg nemcsak az amerikai háttere, de az 1848–49-es eseményekkel kapcsolatos látásmódja is befolyásolta. Lásd Charles Loring Brace: *Hungary in 1851: With an Experience of the Austrian Police* (New York, Charles Scribner, 1852). A könyv magyar fordítása és a kapcsolódó tanulmány, Charles Loring Brace: *Magyarország 1851-ben*. Ford. Lévai Csaba – Vida István Kornél (Máriabesnyő, Attraktor, 2005).

az Egyesült Államok) vált követendő példává, és Mexikót is ennek függvényében ítélték meg. Következésképpen sokszor az Egyesült Államok és Nyugat-Európa vált a standarddá és legfőbb viszonyítási ponttá. Az első, ezt a fajta látásmódot kritizáló író volt Bánó Jenő, aki felemelte szavát a birodalmi nézőpont alkalmazása ellen, és arra hívta fel a figyelmet, hogy más lencsén keresztül kellene vizsgálni és bemutatni Mexikót.

A könyv az 1850-es évek és 1910 között megjelent írásokat mutatja be, azt az időszakot fogja át, amely az első részletes, magyar nyelvű leírások elérhetővé válásától a mexikói forradalom kitöréséig ível. A tárgyalt években az útleírások száma növekvő tendenciát mutatott, hiszen az utazás egyre inkább elérhetővé és népszerűvé vált a technológiai fejlődés, az utazás kommercializálódása és a természethez és annak szépségeihez való megváltozott hozzáállás miatt.⁵ Ugyanakkor számos politikai és történelmi esemény is hozzájárult ahhoz, hogy egyre több útleírás születhessen Mexikóról: ezek között szerepel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, Habsburg Miksa mexikói császársága vagy a századfordulós nagy kivándorlás. Az 1850-es évek és a századforduló között kiadott írások jól tükrözik az Atlanti-óceán két partján végbemenő történelmi, társadalmi és politikai változásokat, és érdekes betekintést nyújtanak a mexikói és magyar mindennapokba.

A legfontosabb írók és munkáik egy-egy fejezetben, esettanulmányként kerülnek bemutatásra. A kiválasztott publikációk voltak azok, amelyek a legtöbb korabeli ember számára elérhetővé váltak, és igyekeztem az írásmód, utazói háttér és az utazás célja szempontjából nagy változatosságot mutató szerzői csoportot felvonultatni. Azt is fontos megjegyezni, hogy a könyv a Magyarországon az utazási irodalom területén elérhető Mexikó-képpel foglalkozik. Ez nagyban befolyásolta az országról alkotott véleményeket, de természe-

---

⁵ Gyömrei Sándor: *Az utazási kedv története* (Budapest, Gergely R., 1934).

tesen nem ez volt az egyetlen forrás az országgal kapcsolatban. Az útleírások mellett a század vége felé egyre több híradás jelent meg Mexikóról, irodalmi, illetve tudományos publikációk születtek, magánlevelek érkeztek, migrációs propaganda zajlott stb. Sokszor ezek is említésre kerülnek a különböző fejezetekben, de a fenti okok miatt a fókusz a következő írókon és útleírásaikon lesz.

A könyvben szereplő utazók és írásaik összefoglaló táblázata

Név	Születés és halálozás éve	Legfontosabb publikációk éve(i)
László Károly	1815-1894	1859-68, 1887
Xántus János	1825-1894	1858, 1860
Rosti Pál	1830-1874	1861, 1867-70
Pawłowski Ede	1834-[?]	1882
Szenger Ede	1834-1904	1877
Bánó Jenő	1855-1927	1890, 1896, 1906
Mocsáry Béláné Fáy Mária	1845-1917[?]	1902, 1905

UTAZÁSI IRODALOM ÉS UTAZÁSTÖRTÉNET - MI IS SZEREPEL A KÖNYVBEN?

Mivel az utazási irodalom kifejezés számos műfajt és szövegfajtát felölel, a könyv elején érdemes néhány szót ejteni arról, hogy milyen típusú szövegeket is vizsgálunk és mit értünk 19. századi utazási irodalomról. A definíciós nehézséget az adja, hogyha csak magát az utazás motívumát nézzük, akkor az (irodalmi) írások jelentős része utazási irodalomként is definiálható, akár az Odüsszeiától Kolumbusz naplójáig, vagy a mai online utazási blogokig. Ez nyilvánvalóan túl széles merítést jelentene már a 19. század során is, hiszen nem szerepelhet a könyvben minden írás, amelyben Mexikó vagy Észak-Amerika feltűnik. Ugyanakkor fontos az is, hogy ne

legyen túlzottan korlátozó a vizsgált írások körének definíciója, hiszen számos író, számos formában és stílusban számolt be idegen kultúrákról és emberekről a vizsgált időszakban. Így például nem érdemes csak *útikönyvekről* beszélni, hiszen a nagyközönség számára számos más formában is olvashatóvá váltak beszámolók (újságcikkek, naplók, tudósítások, fényképek stb.). Ráadásul a kitalált és valós történetek is gyakran keveredhetnek a külföldi országokról szóló leírásokban, ami tovább komplikálhatja a szövegek azonosítását és vizsgálatát.

Ennek megfelelően a könyv összeállításánál és a terminológia használatánál számos kérdést kellett megválaszolnom: szerepeljenek-e olyan írások, amelyek kitalált (vagy esetleg plagizált) utazások eredményei? Vagy csak azokat vegyem számításba, amelyek dokumentálhatóan megtörtént utazásokat közvetítenek? Ugyanolyan módon vehetőek figyelembe egy turista és egy emigráns leírásai? A könyv formában megjelent írásokon kívül más formátumokat is érdemes figyelembe venni? A fentiek értelmében a könyvben az útleírás kifejezést használom az itt bemutatott és tanulmányozott egyes művekre, és az utazási irodalmat a műfajra, elismerve, hogy utóbbi meglehetősen általános terminológia, amit jobban is lehetne árnyalni az utazók motivációi, írásmódja, a publikáció formája, az idegen országban eltöltött idő hossza stb. tekintetében. Az utazási irodalmi kutatások terén mérvadó angolszász nyelvhasználatban például számos kifejezés alkalmazható a különbségek árnyalására (*travel book, travelogue, travel literature, sojourner account, immigrant account, travel journal, travel account* stb.), azonban éppen ez a túlzott árnyaltság sokszor vezet definíciós problémákhoz is.⁶

---

⁶ Ezzel kapcsolatban lásd például Jan Borm: „Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology”. In Glenn Hooper – Tim Youngs (szerk.): *Perspectives on Travel Writing* (Aldershot, Ashgate, 2004), 13. A továbbiakban Borm: „Defining Travel” Jürgen Buchenau: *Mexico Otherwise: Modern Mexico in the Eyes of Foreign Observers* (Albuquerque, University of New Mexico Press, 2005), 6. A továb-

A könyvben használt útleírás kifejezés nem korlátozza a beszámoló formáját, így a tanulmány egyszerre mutat be könyveket, naplórészleteket, újság- vagy magazincikkeket, turistabeszámolót, tudományos ismereteket terjesztő műveket és fényképgyűjteményt is. A terminológia szintjén nem tesz különbséget bevándorlók, katonák, turisták vagy a klasszikus értelemben vett utazók között, míg ezek a jellemzők az elemzések tekintetében ettől függetlenül fontos szerepet játszanak. Már azért sem érdemes külön kifejezéseket alkalmazni az eltérő típusú szerzőkre és műveikre, mert sokan egyszerre több kritériumnak is megfeleltek. Így például szó lesz olyan nemesi származású volt forradalmárról, aki emigrálni kényszerült, de Amerikáról tudós utazóként, fényképészként számolt be.

Az itt vizsgált könyvek esetében fontos, hogy maga az utazás ténye nélkülözhetetlen, az ismerős és ismeretlen közötti „alkudozás” lenyomata maga az útleírás.⁷ Talán a legnehezebb kérdés mindig annak eldöntése, hogy egy útleírásban mennyire domináns a fiktív és nem fiktív elemek jelenléte. A legtöbb 19. századi mű esetében a kettő közötti különbség megtalálása sokszor az egyik legnehezebb feladat (valóban járt-e az adott helyen az író, akkor járt-e ott, amikor írja, valóban azt látta-e, amiről beszámol stb.). A legtöbb esetben akár szándékosan, akár nem, fellelhető nagyotmondás vagy kitalált elem, hiszen az utazó-írók egyben mesélők is, így sokszor kiszínezik a történeteket, hozzáadnak vagy éppen elhallgatnak részleteket, ezzel nagyban befolyásolva egy adott ország képét. Valószínűleg nem véletlen, hogy az ókori Görögországban Hermész egyszerre volt az utazók és ékesszólók védőszentje.⁸ A könyv (és általában az utazástörténeti/irodalmi kutatások célja) éppen ezen betoldások és kihagyások felismerése és leleplezése.

---

biakban Buchenau: *Mexico Otherwise*; Carl Thompson: *Travel Writing* (New York, Routledge, 2011). A továbbiakban Thompson: *Travel Writing*.

⁷ Thompson: *Travel Writing*, 9–10.

⁸ Thompson: *Travel Writing*, 29.

Az itt bemutatott írások szerzői mind objektív és valós (nem fiktív) szövegekként igyekeztek pozicionálni írásaikat, és hangsúlyozták, hogy az általuk tett utazások valóban megtörténtek. Ezzel igyekeztek megnyugtatni olvasóikat, hogy bízhatnak bennük és az általuk leírtakban.⁹ Emellett persze számos nagyítás, kihagyás vagy akár egyértelmű plágium is fellelhető számos írásban, amelyeket a helyükön kell kezelni. Mindezeket figyelembe véve és Jan Borm definícióját használva, a könyvben szereplő útleírás kifejezés olyan narratívákra utal,

amelyek uralkodó jellemzője nem fiktív és olyan utazás(ok)-ról számolnak be egyes szám első személyben, amelyekről az olvasó feltételezi, hogy valóban megtörtént(ek), miközben azt is felteszi vagy előfeltételezi, hogy a szerző, narrátor és a főszereplő egy és ugyanaz a személy.¹⁰

Ez a megközelítés az olvasó feltételezéseit helyezi a definíció középpontjába, vagyis azon írások tartoznak ide, amelyeket a kortárs közönség valónak ítélt meg (bármely okból), még akkor is, ha később esetleg ennek ellenkezője is derült ki (ahogy a könyvben lesz is erre példa). Ezek az írások folyamatosan foglalkoznak az ismerős és ismeretlen kérdésével még akkor is, ha ezt nem bináris oppozícióként, hanem sokszor a fent is említett háromszögelés módszerével teszik. Fontos ugyanakkor az is, hogy így számos formában megjelent narratíva vizsgálható, beleértve nemcsak a könyveket (Szenger, Pawlowszki, Bánó), hanem a leveleket, újságcikkeket (László, Xántus, Mocsáryné, Bánó), naplókat vagy akár fényképeket is (Rosti). A leírások háttéréül szolgáló utazásokat pedig a lehető legszélesebb értelemben használom, ami így magá-

---

⁹ Az objektivitással és hitelességgel kapcsolatos kérdéseket a vonatkozó fejezetekben mutatom be.

¹⁰ Borm: „Defining Travel”, 17. Sajat kiemelés.

ban foglalja a kivándorlók, utazók, turisták vagy akár katonák élményeit is.

Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a könyv nem tartalmazza az útikalauzok és fiktív irodalmi művek részletes elemzését, bár természetesen ezek is befolyásolhatták a Mexikóról kialakult elképzeléseket. Az itt vizsgált művek nem azzal a közvetlen céllal születtek, hogy iránymutatást adjanak a későbbi turistáknak, hanem elsősorban a karosszékben utazóknak szólnak, akik az otthon kényelméből ismerhették meg a nagyvilágot (bár néhány írás igyekszik majd megtörni ezt a trendet is a századfordulóra). Ezek szubjektív leírások, ahol a szerző személyes tapasztalatai és véleménye legalább olyan meghatározóak, mint az „objektív” adatok, amelyeket szintén megosztanak (statisztikák, mérési eredmények stb. formájában).

UTAZÁSI IRODALOM ÉS MÓDSZERTAN

Az utazási irodalom évszázadok óta népszerű műfaj. Az olvasóknak lehetőséget biztosít arra, hogy elszakadjanak a mindennapok valóságától, és távoli helyekkel és emberekkel ismerkedhessenek meg az otthon (karosszék) kényelmében. Ugyanakkor az utazók megoszthatják tapasztalataikat és véleményüket mind az idegen ország, mind pedig szülőföldjük tekintetében. Így az utazási irodalom, ha nem is az egyetlen, de sokáig az egyik legfontosabb információs forrás volt a világot jobban megismerni szándékozók számára, és nagyban befolyásolta más országokról és népekről alkotott képünket. Ennek ellenére (vagy éppen emiatt) a műfaj tudományos értékű vizsgálata sokkal későbbi fejlemény. Tim Youngs, a terület egyik legismertebb kutatója szerint a mai napig tapasztalható egyfajta előítélet a műfaj kapcsán, hiszen még mindig vannak olyanok, akik úgy gondolják, hogy az ilyen szövegek nem alkalmasak a tudományos vizsgálódásra (megbízhatatlanságuk vagy szubjektivitá-

suk miatt).¹¹ Ugyanakkor az is látható, hogy számos tudományág felfedezte már magának, és sikeresen használja kutatások fontos forrásaként (földrajz, történelem, antropológia, irodalomtudományok stb.). Egyre több terület már nemcsak másodrangú forrásként tekint ezekre a szövegekre, hanem elismeri jelentőségüket, hiszen olyan betekintést nyújtanak a leírt népek kultúrájába és történelmébe, amely más forrásból nem elérhető. Az is egy széles körben elfogadott alapvetés, hogy az útleírások legalább annyit elárulnak az író háttéréről és országáról, mint a bemutatott népekről, így fontos forrásokká váltak saját nemzetünk megértésében is.

Az újfajta akadémiai érdeklődésnek köszönhetően megnövekedett az utazási irodalom iránti figyelem, kialakult a terület sajátos szakzsargonja, és az utazási irodalom ma már jelentős figyelemben részesül a tudományos világban is.¹² Számottevő előrelépés a szövegek kritikai tanulmányozásában az 1970-es évektől indult (a szélesebb körű változásokkal együtt az irodalom- és kultúratudományok terén, ahol a korábban a kánonon kívüli szövegek tanulmányozása is előtérbe került).¹³ Ebben fontos szerepet játszott Edward Said *Orientalism* (1978) című könyve is, amely nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy milyen szerepet játszott az utazási irodalom (egyebek mellett) abban, hogy az európaiak hogyan látták és láttatták a világ többi részét. A Said által felvázoltakat egyre többen vették át és alkalmazták a világ számos részéről (köztük Latin-Amerikáról) szóló útleírások elemzésénél. Kolumbusz utazásának és Amerika „felfedezésének” 500 éves évfordulója nagy lökést adott a kutatási

¹¹ Tim Youngs: „The Importance of Travel Writing,” *The European English Messenger* 13.2 (2004): 55–62.

¹² Alfred Bendixen és Judith Hamera, szerk.: *The Cambridge Companion to American Travel Writing* (Cambridge: CUP, 2009), 1. A továbbiakban Bendixen és Hamera: *Cambridge Companion*.

¹³ Julia Kuehn és Paul Smethurst, szerk., *Travel Writing, Form, and Empire: The Poetics and Politics of Mobility* (New York: Routledge, 2009): 3. A továbbiakban Kuehn és Smethurst: *Form and Empire*.

területnek, sőt azt mondhatjuk, hogy az utazási irodalmi kutatások az 1990-es években váltak igazán koherens és elismert tudományos területté.¹⁴ Mindezekkel párhuzamosan a posztkolonializmus, a feminizmus vagy akár a társadalmi nemek tanulmányozása fontos mozgatórugója volt a területnek. 1992-ben adták ki a másik nagy jelentőségű és sokat idézett művet, Mary Louise Pratt *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* című könyvét, amellyel kutatók széles körét vértette fel olyan kifejezésekkel, mint a birodalmi nézőpont vagy kontaktzóna, és amelyek mind a mai napig fontos referenciapontok.¹⁵

Mindeközben történészek, antropológusok, nyelvészek, földrajztudósok kezdtek el alaposabban vizsgálni az útleírások széles skáláját. Az elmúlt években is számos könyv született, ami jól mutatja a komoly érdeklődést a műfaj és annak kutatási eredményei iránt. Ezek között talán a legfontosabbak a *The Cambridge Companion to Travel Writing* (2002), amelyet Tim Youngs és Peter Hulme szerkesztett, illetve a *Perspectives on Travel Writing* (2004) Youngs és Glenn Hooper szerkesztésében vagy Carl Thompson *Travel Writing* (2011), *The Routledge Companion to Travel Writing* (2016), illetve Youngs *The Cambridge Introduction to Travel Writing* (2013) című referenciaművei. Bár az összes jelentős író és könyvet felsorolni lehetetlen, a könyv megírásában alapvető fontosságúak voltak a következő szerzők és művek: Paul Fussell (*Abroad: British Literary Traveling Between the Wars* [1980]), Kristi Siegel (*Issues in Travel Writing: Empire, Spectacle, and Displacement* [2002] és *Gender, Genre, & Identity in Women's Travel Writing* [2004]), Jas Elsner és Joan-Pau Rubiés (*Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel* [1999]), Sara Mills (*Discourses of Difference* [1991]), Casey

---

¹⁴ Tim Youngs – Charles Forsdick (szerk.): *Travel Writing: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies* (London, Routledge, 2012), 3. A továbbiakban Youngs – Forsdick: *Travel Writing*.

¹⁵ Az említett könyvek részletes adatai megtalálhatóak a bibliográfiában.

Blanton (*Travel Writing: The Self and The World* [2002]), míg számos egyéb író később kerül részletesen bemutatásra.

Az általános érdeklődés mellett Latin-Amerikával, köztük Mexikóval kapcsolatban is számos értékes tanulmány jelent meg az elmúlt időszakban. Közülük is kiemelkedik Peter Beardsell *Europe and Latin America: Returning the Gaze* (2000) és Claire Lindsay *Contemporary Travel Writing of Latin America* (2010) című kiadványa. Konkrétan Mexikóval foglalkozott Jürgen Buchenau 2005-ben kiadott antológiájában, illetve Thea Pitman a 2008-ban kiadott könyvében.¹⁶

A tudományos jellegű könyvek mellett, az általános érdeklődést is tükrözve, egyre nagyobb számban jelentek meg korábban ki nem adott vagy elfelejtett útleírások, amelyeket az olvasóközönség előszeretettel fedez fel újra. Az általános és tudományos érdeklődés kettősének köszönhetően élénk diskurzus alakult ki az utazási irodalom terén. Ezt jól mutatja a műfaj kutatása köré szerveződő központok, mint a Nottingham Trent Universityn található Center for Travel Writing Studies vagy az International Society for Travel Writing, illetve a műfaj tudományos igényű tanulmányozására szakosodott folyóiratok, *Studies in Travel Writing* és *Journeys* vagy könyvsorozatok (pl.: Routledge’s Research in Travel Writing) növekvő száma.

A területen zajló kutatások elsősorban angolszász kutatók köré csoportosultak, ahogyan az a fenti áttekintésből is látható, ugyanakkor Magyarország is igyekszik egyre jobban bekapcsolódni az ilyen jellegű munkába, ráadásul olyan eredményekkel, amelyek nemzetközi szinten is érdeklődésre tarthatnak számot. Történik

¹⁶ Az itt bemutatott könyvek elsősorban angol szerzők írásai, amelyek általában a legnagyobb hatással voltak a kutatási területre, azonban ez nem jelenti azt, hogy ne születtek volna más nyelveken (például spanyolul) is Mexikóval és általában Latin-Amerikával kapcsolatos írások. Erre jó példa akár José Iturriaga de la Fuente négykötetes munkája, az *Anecdotario de viajeros extranjeros en México, siglos XVI-XX* (Mexico, Fondo de Cultura Económica, 1988–92).

mindez annak ellenére, hogy sokáig elmaradt az ilyen jellegű írások részletes elemzése, a kutatók a szövegek antologizálására és deskriptív leírására fókuszáltak, így elmaradt az átfogó és nemzetközi trendeket is figyelembe vevő analízis. Bizonyos szempontból hasonló dolog történt a könyvben szereplő utazó-írókkal is: a legtöbben a magyar történelem kiemelkedő alakjaiként szerepelnek például történelmi jellegű vagy földrajzi központú munkákban, de az életük és történelmi szerepük mellett a szövegeik tudományos igényű elemzése sokáig váratott magára. Ezen a területen már eddig is történt előrelépés, további fontos cél pedig az, hogy nemzetközi kutatócsoportok munkájával összehangolhassuk eredményeinket.

Az amerikai kontinenst bejárt magyar utazók életét és eredményeit számos tanulmányban feldolgozták, azonban sokáig jellemzően nem ezen emberek úti beszámolóin és azok elemzésén volt a hangsúly, hanem sokkal inkább a szerzők magyar történelemben vagy kétoldalú kapcsolatokban betöltött szerepén (pl. amerikai-magyar kapcsolatok, mexikói-magyar kapcsolatok stb.). Néhány esetben az utazókat igyekeztek kivételes személyeknek bemutatni, az Újvilágban való korai magyar jelenlét bizonyítékaként jellemezni (lásd például Ács Tivadar vagy Szabó László munkáit), és így szövegeik bemutatása ritkán nyújtott többet, mint összefoglalást. Márki Sándor már az 1880-as években is foglalkozott magyar (többek között női) utazókkal, de ezt követően csak évtizedekkel később kapott komoly figyelmet a műfaj. Számos enciklopédikus összefoglalásban jelentek meg információk magyar utazók életével kapcsolatban, úm. Kéz Andor (1930) vagy Balázs Dénes műveiben (1993). Míg a 30-as években főleg a szövegek felkutatása és összefoglalása zajlott, az 1950-es évektől ez az érdeklődés már kibővült, ami jelentős antológiákban testesült meg.¹⁷ Útleírások jelentek meg olyan művekben,

---

¹⁷ Varga Zsuzsanna: „Hungarian Travel Writing”. In Wendy Bracewell és Alex Drace-Francis (szerk.): *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe* (Budapest, CEU Press, 2008), 244.

mint Miklósi László *Magyar hősök öt világrészen* c. könyve (1936), a Borsody Bevilaqua Béla és Agárdi Ferenc által szerkesztett *Régi magyar világgjárók* (1954), Bodrogi Tibor *Messzi népek magyar kutatói* (1978) c. kiadványa, Lázár István *Világgjárók-Világlátók: Régi magyar utazók antológiája* (1978) vagy Dornbach Mária könyvének (*Amerikától Óceániáig - XIX. századi magyar utazók*) 2006-os kiadása.

Komoly, tudományos igényű munkák leginkább az 1970-es, 80-as években láttak napvilágot, s ekkor már egyre nagyobb hangsúly helyeződött az útleírások írásos diskurzusának kérdéseire is. Szembetűnő az Egyesült Államok kiemelkedő szerepe az ilyen jellegű kutatásokban. Katona Anna az 1970-es években átfogó tanulmányt írt az Egyesült Államokba(n) utazó magyarokról. Saját kutatási területüktől és érdeklődési körüktől függően más és más kutatók újabb és újabb szempontból vizsgálták a már ismert írásokat és világítottak rá fontos jellemzőkre. Kubassek János elsősorban földrajzi szempontból vizsgálódott, Nagy Miklós Mihály pedig katonautazók írásait tanulmányozta behatóan. Ma már elmondhatjuk, hogy az utazási irodalomra nem tekintenek úgy, mint alsóbbrendű vagy alárendelt műfajra, amely népszerűsége miatt nem érdemel nagyobb odafigyelést, hanem egy olyan korpusznak tekinthető, amely megérdemli a komoly kritikai figyelmet is.

A Debreceni Egyetem több kutatója és oktatója foglalkozik főleg az Egyesült Államok képével a magyar utazási irodalomban. Glant Tibor 2013-ban adta ki átfogó monográfiáját, de számos cikket írt a témában Lévai Csaba, Mathey Éva és Vida István Kornél is. A nemrég alapított Nemzetközi Migrációkutatói Központ munkájában is fontos szerepet játszik ez a terület. A Szegedi Egyetemen dolgozó Novák György készített bibliográfiát az amerikai magyar utazókról.¹⁸ Míg az egyetem hispanisztikai kutatói főleg Latin-Amerikához kapcsolódó munkáikkal hívták fel magukra a figyelmet ezen

---

¹⁸ Elérhető itt: <http://www.staff.u-szeged.hu/~gnovak/f99hhtlistbooks.htm>.

a területen nemzetközi szinten is. Közülük többen foglalkoztak is a könyvben szereplő utazókkal és bevándorlókval, bár természetesen sokszor más szemszögből vizsgálva írásaikat. Anderle Ádám számos publikációjában vizsgálta a magyarok jelenlétét Latin-Amerikában, Torbágyi Péter több monográfiát jelentetett meg a latin-amerikai magyar bevándorlásról, Csikós Zsuzsanna, Jancsó Katalin és Kökény Andrea pedig az itt is bemutatott utazókról publikáltak magyarul és spanyolul egyaránt.¹⁹ Mexikót a legbehatóbban Szenté-Varga Mónika tanulmányozta, mexikói-magyar kapcsolatokkal foglalkozó könyveiben és számos egyéb tanulmányában fontos szerepet kapnak a magyar utazók és az általuk közvetített Mexikó-kép is.²⁰ Fontos lenne a továbbiakban ezeket az eredményeket a teljes régió tekintetében integrálni és a közép-kelet-európai utazási irodalmat együtt vizsgálni nemzetközi projekteken. Ezen a területen is történt már előrelépés, Wendy Bracewell egy háromkötetes sorozatot szerkesztett ebben a témában, ami erős alapot biztosíthat az ilyen jellegű együttműködésre, hasonlóan a 2017-ben megjelent, spanyol nyelvű *Soldados, aventureros, utopistas y emigrantes. Del Imperio Habsburgo y de la Monarquía Austrohúngara a las Américas* kötethez, amely szintén jó példával szolgál a nemzetközi kutatási projektek számára.

Elmondható tehát, hogy a könyvben szereplő szerzők írásait korábban is vizsgálták, azonban ez az első kötet, amely Amerika-közi megközelítésben, a nemzetközi kutatási irányok figyelembevételével igyekszik átfogó képet nyújtani a vizsgált időszak magyarországi Mexikó-képéről. A könyvben szereplő szövegek nemzetközi

---

¹⁹ Az itt is vizsgált utazók közül Jancsó Katalin részletesen foglalkozott Bánó Jenővel és Rosti Pállal, Kökény Andrea pedig László Károly munkásságával. Az ezekre kapcsolatos írásokért lásd a bibliográfiát.

²⁰ Természetesen más magyar kutatók is foglalkoztak a mexikói történelemmel és kultúrával, köztük például Horváth Gyula, Tóth Ágnes, Nagy Marcel írtak Mexikóról, Gyarmati János és Főzy Vilma, a Néprajzi Múzeum munkatársai cikkekben mutatták be a múzeum Mexikóval (is) kapcsolatos gyűjteményeit, köztük például a könyvben is szereplő utazók általi gyűjtésekről.

kontextusba való elhelyezését korábban számos tényező hátráltatta. Egyrészt a legtöbb szöveg csak magyar nyelven (volt) elérhető, így külföldi kutatók nem tudták bevonni ezeket vizsgálódásaikba (ebből a szempontból talán az Egyesült Államok tekinthető kivételnek, ugyanis az országgal kapcsolatban több írás is lefordításra került angol nyelvre és számos angol nyelvű tanulmány is megjelent). Másrészt az angolszász kutatásokban használt terminológia és elméleti háttér (annak ellenére, hogy nélkülözhetetlen referenciapont) csak részben használható a magyar utazási irodalom elemzéséhez.

A magyar utazók nem kolonizáló hatalmak képviselői voltak, és ritkán kötődtek közvetlen üzleti vagy pénzügyi érdekeik Észak-Amerikához. Ennek következtében máshogyan is utaztak, mint nyugati társaik, más társadalmi és történelmi háttérrel érkeztek, sokszor nem beszélték a nyelvet, nem voltak meg a kellő kapcsolataik stb. Vagyis teljesen más „láthatatlan csomaggal” érkeztek a távoli országba, és ez nyilvánvalóan befolyásolta az ottani tapasztalataikat és írásaikat is. Bizonyos esetekben ezt csak tovább fokozta egyfajta azonosulás a „nyugati nézőponttal” és a nyugati útleírások, sokszor idegennek ható kulcselemeinek átvétele. A kutatás során az is egyértelművé vált, hogy a Mexikóba utazó magyarok esetében nem elegendő Mexikó tanulmányozása ahhoz, hogy átfogó képet kaphassunk az országról alkotott véleményekről. A legtöbb magyar útleíró eljutott az Egyesült Államokba és írt is az országról (sokszor ugyanazon publikáción belül). Az északi szomszédvaló direkt vagy indirekt összehasonlítás a mexikói útleírások szerves részévé vált, így a bináris elemzés helyett sokkal inkább egy Amerika-közi megközelítésben kell vizsgálnunk a magyarországi Mexikó-képet.

Mindezen tényezők figyelembevételével fontos felismerés, hogy a magyarok sajátos kulturális poggyásza nem teszi lehetővé, hogy ugyanúgy vizsgáljuk írásaikat, mint nyugati társaikét. Így a könyv a mexikói és magyar történelem és identitás kérdésein túl arra is igyekszik rávilágítani, hogy hogyan illeszkedik a Mexikóról szóló magyar utazási irodalom a nemzetközi (elsősorban angol nyelvű)

útleírásokhoz, hogyan épít ezekre, illetve milyen módon különbözik tőlük, hogyan válik magyar jellegűvé. A mexikói mindennapok megismerése mellett tehát legalább annyira fontos célkitűzés a leírásokat befolyásoló tényezők felfedése, az Amerika-közi hatások megismerése és a magyar sajátosságok azonosítása. Mindemellett a könyv igyekszik új információkat nyújtani a valóban különleges életutakról és eredményekről, a magyar és amerikai történelemről, és az utazási szokások és irodalom alakulásáról, fejlődéséről. Ezáltal a legfőbb cél a magyar utazási irodalmi kutatások előmozdítása és lehetséges új irányvonalak kijelölése.

A KÖNYV FELÉPÍTÉSE

A már fent is említett magyar és mexikói történelmi eseményekkel és változásokkal összhangban a könyv három részre oszlik. Az első fejezet áttekinti az adott kor történelmi hátterét (elsősorban a mexikói és amerikai történelem főbb fordulópontjait és összefonódásait), amennyire az szükséges a későbbi leírások megértéséhez, és röviden bemutatja azt is, hogy az 1850-es évek előtt kik és hogyan írtak Mexikóról és az Egyesült Államokról, azaz mi a kiindulási alap, amikor a könyvben vizsgált első magyar utazó megjelenteti írásait. Az első rész bemutatja a magyar utazók korai hullámát (korábbi forradalmárokat, akik elhagyni kényszerülnek hazájukat, úm. László Károly, Xántus János és Rosti Pál) és legfontosabb írásait. Ezt követi a második részben a Miksa császár magyar katonái által kiadott írások áttekintése és a bennük szereplő Mexikó-kép változásainak elemzése. A harmadik, záró rész a századfordulás magyar utazók írásait mutatja be (Bánó Jenő és Mocsáry Béláné Fáy Mária).

A könyv alapvetően kronológiai sorrendben halad, de igyekszik folyamatosan megvilágítani a különböző időszakok közötti összefüggéseket és hivatkozásokat. A fejezetek felépítése is hasonló

struktúrát követ: az egyes részeket rövid tanulmány vezeti be, majd az írók életének és munkásságának áttekintését követi legfontosabb publikációiknak részletes elemzése. Ezek során vizsgálom a Mexikóról és a mexikói népről kialakított elképzelések elemeit és változásait, az Egyesült Államok esetleges hatását a közvetített Mexikó-képre, illetve áttekintem a leggyakrabban említett témákat azt vizsgálva, hogy hogyan befolyásolhatta a témaválasztást és a leírásokat az írók háttere.

Látni fogjuk, hogy a magyarországi Mexikó-kép alapvető változásokon ment át a vizsgált időszakban. Az utazók első hulláma adaptálta a birodalmi nézőpontot és a mexikóiakat alsóbbrendű népként mutatta be, miközben a külföldi segítségben látta az ország felemelkedésének lehetőségét. László és Xántus már amerikai állampolgárként saját negatív prekonceptióikat és a gyakori sztereotípiákat vetítették ki írásaikban, csöppet sem hízelgő képet alakítva ki Mexikóról. A második hullámban érkező több mint 1000 magyar katona idejében a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb érdeklődés övezte az országot, azonban a megszálló hadsereg tagjaiként ekkor érkező írók sem változtattak az ország alapvetően negatív megítélésén. Változás a harmadik csoportban történt, részben a századfordulós bevándorlás eredményeképpen. A mexikói kormány céljaival összhangban itt már egy tudatosan pozitívabb Mexikó-kép kialakítása zajlik, ami vonzó lehet akár a magyar bevándorlóknak is. Ekkor átesünk a „ló túloldalára”, és sokszor csak a pozitív fejlemények kerülnek be a leírásokba, a társadalmi problémák pedig elsikkadnak. A 19. század második felétől megjelenő írások ékes bizonyosságai a Mexikó iránti érdeklődés növekedésének a magyarok körében. Azonban ennek ellenére sem sikerült elfogulatlan Mexikó-képet felrajzolni. Ahogyan látni fogjuk, az írók háttere és céljai sokszor legalább olyan fontosak voltak a kép alakulását tekintve, mint a mexikói utazások során tapasztaltak. Ezek azok a pontok, amelyek számunkra a legérdekesebbek, és amelyekből jobban megismerhetjük a mexikói mellett a magyar történelem főbb fordulópontjait és a rájuk adott reakciókat is.

I. RÉSZ

Magyar utazók Mexikóban: az első hullám

MAGYAR FORRADALMÁROK MEXIKÓBAN

A magyar szabadságharc leverését és a világosi fegyverletételt követően számos résztvevőnek el kellett menekülnie az országból, hogy elkerüljék bebörtönzésüket vagy esetleges kivégzésüket. Közülük többen is feljegyezték tapasztalataikat és gondolataikat az emigráció során, és meg is osztották ezeket az otthoni olvasókkal (már amikor és ahogyan lehetett) újságcikkek, levelek és memoárok formájában. Így a magyar olvasókat a világ számos távoli és korábban kevésbé ismert tájaival ismertették meg, miközben magukról is hírt adtak.

Sokan Törökországba menekültek, majd onnan (ahogyan lentebb látni fogjuk) az Egyesült Államok vált sok forradalmár végső úti céljává. Közülük többen Mexikóban is megfordultak és írásokat közöltek az országról. Ezek a szövegek voltak az első terjedelmesebb, magyar nyelvű és személyes tapasztalaton alapuló leírások az országról és népéről.

Az emigránsok írásainak ilyen értelemben vett fontosságáról a következő fejezetben részletesen tárgyalt László Károly is megemlékezett:

„Nincsen kár haszon nélkül”, mond a közmondás. Az 1849-kiekárnak is van a többek között az a haszna, hogy a magyar ifjúnak százai, ha nem ezrei, szórattak szét a világ minden részébe, kik különben soha sem mentek vagy mehettek volna honuk határán kívül. Ezek a külföldön nyelveket tanulnak, tapasztalást, ismereteket szereznek s azokat honnmaradt honfitársaik-

kal s társnőikkel magánuton s hirlapok által közlik, azoknak kedves építő olvasmányt nyújtanak s a honnak használnak.²¹

László saját magát is elhelyezte ezen írók között, ráadásul az írás jelentőségéről is szólt: „Én is egy vagyok ezen utazók közöl, már amerikai polgár vagyok, rossz Magyar hazafi soha sem leszek. Forró kívánságom, törekvésem, csekély tehetséggel, szülőföldemnek használni.”²² Számos más emigráns is hasonló módon gondolkozott és úgy látta, hogy emigrációba kényszerült magyarként az írás és információnyújtás az egyetlen lehetőség, amivel szeretett hazájukat segíthetik. A 4. fejezetben tárgyalt Rosti Pál Lászlóhoz hasonlóan érvelt a könyve előszavában:

A gyászos tizenkét évi időszakban, mely a szerencsétlen kiemeterelű 1849-diki eseményeket nyomom követé, kedves hazánkban minden nemzeti törekvés, haladás, fejlődés lenyűgöztetvén, elnyomatván: a bilincsbe vert irodalom, a tudomány s művészet volt azon egyedüli tér, melyen szeretett hazánkhoz való ragaszkodásunkat bizonyíthattuk, azon egyedüli eszköz, melynek rendületlen fejlesztésével remélhattuk, hogy a magyar nemzet gyarapodását, a korszellemmel való haladását, de sőt lételet biztosítani fogjuk. E szomorú korszakban tehát minden magyarnak szent kötelességévé vált, megfeszített s ernyedetlen erővel e térek egyikén a haza javára működni habár csekélyebbek is voltak legyen tehetségei – mert a homokszem egymagában nem sokat nyom ugyan, de a homokszemek halmozatja dombbá és utób hegygyé emelkedik.²³

²¹ „László Károly levelei Amerikából I.”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 2.

²² Uo.

²³ Rosti Pál: *Úti emlékezetek Amerikából* (Budapest, Heckenast, 1861): Előszó, n.p. A hivatkozásokban a hasonmás kiadást használom: Rosti Pál: *Úti emlékezetek Amerikából* (Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum, 1992).

Az emigránsok által közzétett utazási irodalom a magyar olvasók számára kulcsfontosságú forrás volt az idegen országok és kultúrák megismerésében, miközben megfelelő médiumot is biztosított az írók számára, hogy megosszák gondolataikat honfitársaikkal. Az említett írások alapvető szerepet játszottak Mexikó képének alakulásában is. A szövegek között megtalálhatunk (kiadásban is megjelent) leveleket, újságcikkeket, könyveket, fényképeket, naplót. A második, harmadik és negyedik fejezet a csoport három legmeghatározóbb íróját és műveiket tekint át, az első, Mexikóról szóló publikációik megjelenése szerinti kronológiai sorrendben: így megismerkedhetünk László Károly, Xántus János és Rosti Pál életművével is. Azzal, hogy nem tematikusan mutatom be a három író által közvetített Mexikó-képet, hanem egyesével vizsgálom mindannyiukat, több lehetőség nyílik arra, hogy az egyes vélemények, döntések és prekonceptciók okait feltárjuk, illetve, hogy felhívjuk a figyelmet a sokszor valóban kiemelkedő egyéni teljesítményekre, eredményekre is. Így például külön lesz lehetőségünk betekinteni László Károly kéziratos naplójába, Rosti Pál úttörő jellegű fényképeit vizsgálni, illetve részletesen szólni Xántus tudományos eredményeiről és megkérdőjelezhető forráshasználatáról. Miközben társadalmi háttérük, írásmódjuk vagy akár publikálási céljaik tekintetében jelentős eltérések mutatkoznak a három szerző között, a szabadságharcban betöltött szerepük és emigrációs tapasztalataik miatt mégis egy csoportként tekinthetünk rájuk. A következő oldalakon tárgyalt beszámolók érdekesítő betekintést nyújtanak a 19. század politikai, társadalmi és kulturális fejleményeibe az Atlanti-óceán mindkét partján, jól rávilágítanak a magyar és nyugati útleírások közötti kapcsolódási pontokra, és alapot biztosítanak a változó Mexikó-kép vizsgálatához. Ezt megelőzően azonban fontos röviden szólnunk a történelmi kontextusról és a könyvben tárgyalt magyar utazók írásait megelőző legfőbb publikációkról.

Történelmi kontextus és korai útleírások

A jelen fejezet kettős céllal született: egyrészt olyan történelmi összefoglalót nyújt, amely biztosítja a későbbi egységek megértését, másrészt pedig elemzi azokat az 1850 előtt született külföldi és magyar útleírásokat, amelyek befolyásolhatták a korabeli Mexikó-képet és így a következő részekben bemutatott utazókat is. Az előbbi kiemelten fontos, hiszen számos kortárs fejlemény, esemény és az azokat megalapozó ideológia egyértelműen befolyásolta a Mexikóról alkotott véleményeket Magyarországon, és ezek ismerete nélkül az útleírások sem érthetőek azok teljességében. Az összefoglaló természetesen csak a legfontosabb fordulópontokra korlátozódik, de teszi ezt egy Amerika-közi megközelítésben (Mexikó és az USA történelmét azok kapcsolódási pontjaival együtt vizsgálva), a két ország fentebb is említett, a valóságban és a magyar megközelítésben is összefonódott percepciója miatt, és mivel a legtöbb magyar író is hasonló módon közelített a régióhoz. Ezt megelőzően fontos még szólnunk az utazás körülményeiről is, hiszen ezek is alapvető referenciapontként szolgálnak, illetve az utazási körülmények alapján az egyes országok fejlettségi szintjéről is következtetéseket vontak le a könyvben bemutatott szerzők.

A fejezet második része az 1850-es éveket megelőző útleírásokat tekinti át. Ezek biztosították az alapokat, témákat, kifejezéseket, sztereotípiákat a későbbi útleírásokhoz, amelyeket a század második felétől utazó magyarok vagy követtek, vagy éppen ellenkezőleg, elvetettek. A fenti okok miatt szintén szükséges a Magyarországon elérhető USA-kép rövid áttekintése, mivel ez állandó referenciapontként szerepel a Mexikóról szóló leírásokban, és legalább any-

nyira fontos volt, mint a Mexikóban tett utazás során tapasztaltak. A fejezetben használt események, definíciók és szereplők többször előkerülnek majd az ezt követő szakaszokban is.

ÚTON AMERIKÁBA

Az utazási körülmények nagyban befolyásolhatják azt, hogy egy adott utazó milyen benyomást szerzett egy-egy kevésbé ismert országról, így talán nem hiábavaló röviden áttekinteni azt, hogy hogyan is utazhattak a könyvben is szereplő írók. A vizsgált időszak során az utazási lehetőségek óriási fejlődésen mentek keresztül, ami nagyban megkönnyítette a távoli országok, köztük az amerikai kontinens elérését. Ezt jól illusztrálja, hogy míg a század elején akár 30–40 napot is igénybe vehetett az átkelés az óceánon (az időjárás függvényében), a gőzhajózás elterjedésével ez a század második felében már 10–15 napra rövidült, a századfordulón pedig már akár egy hét alatt is át lehetett jutni Észak-Amerikába. Azonban egy tengerentúli utazás még így is óriási kihívás volt. Ráadásul egy magyar ember számára három, már önmagában is komoly nehézségeket jelentő szakaszból álló út során lehetett eljutni az amerikai úti célhoz.²⁴ Egyrészt el kellett utazni a kikötőbe, ahol fel tudtak szállni egy Amerikába tartó hajóra, ezt követte a sokak számára hetekig tartó hajóút, majd a megérkezés és utazás az Újvilágban. Nem csoda, hogy egy ilyen út megszervezése sokszor komoly felkészülést igényelt és nagy anyagi teherrel járt. A század végére a fejlődő technika és szolgáltatások révén egyre több ember egyre rövidebb idő alatt és egyre olcsóbban juthatott el már Amerikába, azonban az új élet kihívásai esetükben is jelen voltak.

---

²⁴ Lásd még Glant: *Csodák és csalódások*.

Ahogy fentebb említettem, az első kihívás már az utazás legelső, magyarországi szakaszán is megjelent.²⁵ A század első felében egy magyarországi út nemcsak kényelmetlen, de sok szempontból kiszámíthatatlan is volt az utazók számára. Magyarország nagy részét szörnyű útviszonyok jellemezték, és bár számos próbálkozás történt annak érdekében, hogy javítsák az utak állapotát, gyakorlatilag a 19. század közepéig a helyzet nem javult.²⁶ Az utak elhanyagoltak voltak és esős időben járhatatlanná is válhattak.

Ez az utazók számára azt jelentette, hogy csak rövid szakaszokat tudtak megtenni naponta, rendkívüli időben akár 6-7 napig is eltarthatott egy 100 km-es út megtétele.²⁷ A kocsik használata egyre elterjedtebbé vált Magyarországon, hosszabb távokon a lovon történő utazást felváltotta a postakocsi. Ezek egyre kényelmesebbek voltak, és az utazó társadalmi osztályától, illetve az utazás hosszától és céljától függően többféle típusú járművet is igénybe vehetett. A postakocsi-szolgáltatás már az 1750-es évektől kezdődően elérhető és rendszeres volt Magyarországon, de az igazi fejlődés az 1820-as és a 30-as években következett be. Az ilyen utazás volt a legmegbízhatóbb a vasút megjelenése előtt, azonban a fent említett útviszonyok (és esetleg az utazó pénztárcája) ezt nagyban korlátozták.

A reformkor a közlekedés terén is hozott változásokat Magyarország számára, beleértve az úthálózat fejlesztésére irányuló terveket. A század első felében, egészen a forradalomig, jelentős mértékben növekedett a közutak és hidak hossza és száma, és a javuló útviszonyoknak és a versenytársak megjelenésének köszönhetően a postakocsi-közlekedés terén is fejlődés volt tapasztal-

²⁵ Ezzel kapcsolatosan részletesebben lásd Venkovits Balázs: „A Changing Experience of Transport, Travel, and Mobility: The Transatlantic Crossing to the United States in 19th-century Hungarian Travel Writing”, *Történeti Tanulmányok* XXII (2014): 222-239.

²⁶ Czére Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században (1780-1914)* (Budapest, MÁV Vezérgazgatóság, 1997). A továbbiakban Czére: *Magyarország közlekedése*.

²⁷ Czére: *Magyarország közlekedése*, 12.

ható.²⁸ Azonban az igazán nagy változás csak a dualizmus korában következik be, főképpen a vasút elterjedésével, amely már sokkal több ember számára tette lehetővé a gyorsabb és kényelmesebb utazást.²⁹ A közlekedés állapota egyébként, ahogyan látni fogjuk, fontos referenciapont volt az utazók számára, és a magyar, mexikói, illetve amerikai közlekedési viszonyok és infrastruktúra jelentős szerepet játszottak az adott ország általános megítélésében is (lásd pl. László Károly beszámolóit a mexikói állapotokról és utalásait az amerikai technológiai, közlekedési felsőbbrendűsége).

Az utazás első szakaszának végén a hajóra szállás számos kikötőben megtörténhetett, akár Németországban, Angliában vagy később Fiumében (Rijekában). A kikötőbe vezető út lehetőséget adott más európai országok meglátogatására is, ami gyakran érdekes és fontos része volt az utazási tapasztalatoknak. Bölöni például Németországot, Franciaországot és Angliát is meglátogatta, és az országokban tapasztaltakról részletesen be is számolt. Természetesen, ahogy az európai szakasz időben rövidült (a postakocsikat felváltotta a vonatközlekedés bizonyos szakaszokon), úgy a leírásokban is marginálisabb szerepet töltött be. Míg Bölöni részletes információkat közöl, Nendtvich Károly 20 évvel később már csak rövidebben számolt be európai utazási élményeiről: „Európáni átvonulásunk csak egy lebbenés volt. Miután csupán négy havi időköz engedtetett, mely alatt egész utazásunkat végeznünk kell: nem maradt egyéb, mint Európán csak átszállnunk, hogy annál több időt nyerjünk Amerika megtekintésére.”³⁰

A legnagyobb változást a kikötőbe vezető út tekintetében a vasút elterjedése hozta, amit a korabeli utazók egyértelműen a fejlődéssel azonosítottak, és amelyről nagyon pozitívan nyilvánultak meg. Gyakran, ahogyan Mexikó esetében is látni fogjuk, a vasút elterje-

---

²⁸ Czére: *Magyarország közlekedése*, 80–82.

²⁹ Czére: *Magyarország közlekedése*, 117 és 167.

³⁰ Nendtvich Károly: *Amerikai utazásom* (Pest, Heckenast Gusztáv, 1858), 4.

dése a technológiai (és általános) fejlődés fontos mérőfokává vált. Bölöni például a következőképpen írt a „gőzszekérrel” kapcsolatos angliai élményeiről:

Liverpoolból Manchesterig a gőzszekérrel jöttünk. Az emberi elmének egyik legnagyobb diadalma a gőzszekér. A város végén felültünk a szekérre mintegy 130-an, s ezen utat Manchesterig – amely 30 1/2 angol, vagyis mintegy hét magyar mérföld – egy óra és fél minута alatt tettük meg. De néha 58 s még 57 minута alatt is megfutja ezen utat a gőzszekér. Sem madár, sem a legsebesebben vágató ló ily gyorsasággal nem haladhat. Különös gyönyör nemét érzi az ember, midőn egyik városból csaknem egyszerre a más messze városban teremhet.³¹

Ez a vasútvonal 1830-ban nyílt meg, és sikere óriási hatással volt a későbbi építkezésekre is. Az 1830-as években Németországban és Ausztriában is elindultak az első gőzmeghajtású vonatok. A vasút haszna egyértelmű volt, így annak építése központi kérdéssé vált Magyarországon is. Azonban az első gőzvasutat csak 1846-ban nyitották meg Pest és Vác között. 1847-ben indult meg a közlekedés a Pest-Szolnok-vonalon, amelyet több másik is követett a későbbiek során (1857-ben nyitották meg a Szolnok-Debrecen-vasútvonalat). A vasútépítések és a többi fejlesztés révén a század során az utazás valamelyest gyorsabbá, megbízhatóvá, kényelmesebbé és biztonságosabbá is vált.

A vasút elterjedésével a magyarok is sokkal gyorsabban jutottak el európai úti céljukig, a kikötőig. Míg Haraszthynak 1840-ben több mint 6 napig tartott európai utazása Pesttől Londonig (csak a Pest-Bécs távolság megtétele 36 órát vett igénybe), ötven évvel később

³¹ Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában* (Kolozsvár, ifj. Tilsch János, 1834). Elérhető online: <http://mek.oszk.hu/00600/00618/>. A továbbiakban az online verzióra hivatkozom, Bölöni: *Utazás*.

Bánó Jenő számára az európai szakasz már szinte jelentéktelenné zsugorodott, Eperjestől Brémáig mindössze 30 óra alatt jutott el:

A vonat az állomásokon való pár percnyi megszakítások mellett szédítő gyorsasággal folytatta útját, e gyorsaságnál csak gondolatim röpte volt gyorsabb, mert míg a vonat Oderberg, Botozló, Berlin, Hannover és végre Brémába ért, én gondolataimmal már régen megtettem a hosszú tengeri utat [...] ³²

Az utazás felgyorsulásával az európai szakasz egyre kevésbé volt megterhelő, és az amerikai útleírásokban is egyre kevésbé foglalt el jelentős szerepet. A századfordulón író turisták például (lásd az utolsó fejezetet) már nem is részletezték ezt a szakaszt.

Talán a szárazföldi közlekedésben tapasztalt változásokat is felülmúlták az óceáni átkelés során tapasztaltak. A 19. század elején elérhető lehetőségekhez képest a századfordulóra már viszonylag gyorsan át lehetett kelni az óceánon. A fejlődés már Böloni idejében is látható volt, azonban a legnagyobb változások csak ezt követően érkeztek. Böloni még így írt tapasztalatairól:

Ezelőtt csak hatvan esztendővel, míg Amerika szabad nem volt, a vízen lakó angolnak is nem kevés aggodásba s nagy elhatározásába került az óceánon általmenni. Akkor hónapokig s közönségesen fél esztendeig tartott az átmenetel. A szelek, víz természete s veszedelmesebb helyek kevésbé ismertettek, s nem ritkaság volt azon eset is, hogy ez vagy amaz hajó népestől elveszett. De azolta óriási lépéseket tett a hajózás tudománya.

Az első előrelépés a vitorlások és a menetrend szerint közlekedő *packet shípek* megjelenésével történt. Az első ilyen hajós vállalko-

---

³² Bánó: *Úti képek*, 10–11.

zás 1818-ban indult New York és Liverpool között. A gőzhajózás elterjedéséig, évtizedeken át ezek a hajók jelentették az átkelés leghatékonyabb eszközeit. Ám ha még a korábbiakhoz képest kiszámíthatóbbá is vált a tengeri utazás, az időjárástól függően akár több mint egy hónapot is igénybe vehetett. Ennek is köszönhetően az átkelés bemutatása gyakran standard részét képezte az útleírásoknak is, és az itt papírra vetett kontemplációk sokat elárulnak az utazók személyéről, motivációjáról és gondolatairól is. Bölöni hajóútja 39 napig tartott, Haraszthyé pedig 42-ig. Nendtvich esetében már mindössze 12 nap volt szükséges, ami jól mutatja a néhány évtized alatt lezajló változások mértékét és sebességét: „E szerint az amerikai partokra július 18-kán 11 óra előtt 20 perczzel, s így Liverpoolból elindulásunk után 11 napra értünk, miután ez idő alatt 2,394 tengeri mérföldet, azaz naponként 217 mérföldet hátunk mögött hagytunk.”³³ A gőzhajókkal még kiszámíthatóbbá vált az utazás, és az időjárás is kevésbé volt befolyásoló tényező. Így a század végére az átkelés átlagosan 10 napot vett igénybe. Az 1850-es évektől egyre inkább elterjedtek a gőzhajók, és az 1870-es évekre a vitorlás hajók már-már ritkaságszámba mentek.

Az Amerikába érkező Kossuth-emigránsok nagy része már gőzhajón érkezett az Egyesült Államokba (sokan közülük az amerikai *Mississippi* fedélzetén Törökországból, ahogyan később látni fogjuk), ahogyan a később Mexikóba érkező magyarok is. A legnagyobb számban az 1870-es évektől érkeztek magyarok Észak-Amerikába, amikor az óriási bevándorlási hullám keretében százezrek hagyták el az anyaországot (lásd a III. részben). Számukra már nem annyira az utazás hossza volt a kihívás, hanem sokkal inkább – főleg a szegény kivándorlók esetében – a rossz körülmények, a felkészületlenség és a kivándorlással járó érzelmi nehézségek. Sokan korábban soha nem hagyták el szülőföldjüket, más nyelveket sem beszéltek,

---

³³ Nendtvich: *Amerikai utazásom*, 38.

most hosszú távra kellett elválniuk családjuktól, az átkelés ára pedig óriási terhet jelentett. Számukra a teljes kiutazás megszervezése is gondot okozhatott (útlevél, jegyek, angoltanulás) stb. A tehetősebbek, még ha ugyanazon hajón is utaztak, jobb körülmények között jutottak el az Újvilágba, ugyanis óriási különbség volt az első osztályon, illetve a fedélközben utazók körülményei között (lásd a 6. és 7. fejezetet). Természetesen számukra az Újvilág is mást jelentett és más kihívásokat tartogatott.

Ahogy láthattuk, a századfordulóra az utazás biztonságosabbá, kényelmesebbé, gyorsabbá és olcsóbbá is vált. Ennek következtében egyre többen tudtak utazni és távoli országokról írni. Sokszor maga a tengeri utazás is a teljes út vonzó részévé vált, például a század végétől már egyre gyakrabban érkező turisták számára is (lásd pl. a 7. fejezetben említett Mocsáryné). Ugyanakkor az utazás természetesen ekkor sem volt kihívások nélküli – az újtól való félelem, az otthon hátrahagyása, a tengeribetegség, az utitársak sokszor megnehezítették az amúgy is komoly érzelmekkel terhelt időszakot. Ráadásul az átkelés csak a kezdet volt egy teljesen új élethez vezető úton.

„OLY KÖZEL AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKHOZ”: TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS³⁴

A 19. század turbulens változásokat hozott Mexikóban és az Egyesült Államokban egyaránt, ráadásul a két országban zajló esemé-

---

³⁴ A történelmi áttekintés alapja: Colin M. MacLachlan – William H. Beezley: *El Gran Pueblo: A History of Greater Mexico* (N.J., Prentice Hall, 2004). A továbbiakban MacLachlan–Beezley: *El Gran Pueblo*. A további mexikói történelemmel kapcsolatos forrásokért lásd a vonatkozó lábjegyzeteket; Glant Tibor – Davis D. Joyce: *United States History: A Brief Introduction for Hungarian Students* (Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2010); Irwin Unger: *These United States: The Questions of Our Past* (N.J., Prentice Hall, 1999). A Texas Christian University-n prof. Kenneth R. Stevens (amerikai történelem) és Don Coerver (mexikói történelem) kurzusai szintén nagyban hozzájárultak az itt leírtakhoz.

nyek sokszor össze is kapcsolódtak. Erre a legkézenfekvőbb példa az 1846 és 1848 közötti háború a két nemzet között, ami nagyon eltérő következményekkel járt a részt vevő országok számára. Az egyik hatalma egyre növekedett, és a század végére egyre befolyásosabb résztvevője lett a világ gazdasági és politikai eseményeinek, míg a másik továbbra is a függetlenség előtti időszak problémáival küzdött politikai, társadalmi és gazdasági tekintetben egyaránt. Ezeket a változásokat a régióba látogató utazók is észlelték és reflektáltak rájuk, gyakran ráadásul a teljes népességre vonatkozó konklúziókat is levontak az összehasonlítások alapján.

A két szomszédos ország eltérő utat járt be a 19. század során: „a gyarmatosítást követően az Egyesült Államok pályája felfelé ívelt, míg Mexikóé lefelé”.³⁵ Ez az időszak növekedést és egyre nagyobb hatalmat hozott az Egyesült Államoknak, azonban Mexikó (sok más latin-amerikai országhoz hasonlóan) egyre inkább lemaradt. Annak ellenére, hogy Mexikó egy majd egy évtizedes küzdelem árán 1821-ben kivívta függetlenségét, nem volt képes megoldást találni az égető politikai és társadalmi kérdésekre, és ezek a spanyol koronától való elszakadást követő több évtizeden át kísértették az országot. A két ország közötti gazdasági és termelékenységi szakadék egyre inkább kiszélesedett 1820 és 1870 között, vagyis éppen akkor, amikor az első magyar útleírók megérkeztek Észak-Amerikába:³⁶

1800-ban Mexikó egy főre jutó jövedelme körülbelül fele volt az Egyesült Államokénak. 1877-re az egy főre jutó jövedelem kicsivel több, mint az egy tizedére csökkent az iparosodott

³⁵ W. Dirk Raat – Michael M. Brescia: *Mexico and the United States: Ambivalent Vistas* (Athens, GA, University of Georgia Press, 2010), 46. A továbbiakban Raat-Brescia: *Ambivalent Vistas*.

³⁶ Ezzel kapcsolatosan részletesebben lásd Francis Fukuyama (szerk.): *Falling Behind: Explaining the Development Gap Between Latin America and the United States* (Oxford, OUP, 2008) vagy Raat-Brescia fenti könyvében az „Up and Down from Colonialism” című fejezetet.

Egyesült Államokhoz képest. [...] 1821-ben a Mexikói Köztársaság volt a legnagyobb a nyugati féltekén, területe körülbelül kétszer akkora volt, mint az újonnan függetlenné vált Amerikai Egyesült Államoknak. 1853-ra kicsivel kevesebb, mint két millió négyzetkilométeres területével Mexikó az északi szomszéd területének egy-negyedére zsugorodott. Ezalatt az Egyesült Államok földterülete több mint megháromszorozódott.³⁷

Ezek, a könyvben vizsgált első magyar útleírók az Egyesült Államok meglátogatását követően érkeztek Mexikóba, sőt többen hosszabb ideig éltek is az előbbi helyen és elindították amerikai állampolgárságuk igénylését. Ebben az időszakban az Egyesült Államok a nemzetépítés legintenzívebb szakaszában volt és jelentős fejlődésen ment át. Az 1812-es háborút követő időszak a növekvő nacionalizmus, illetve gazdasági és kulturális növekedés, terjeszkedés időszaka. Az országban közlekedési forradalom is zajlik, a gőzhajók használata, a csatornák elterjedése és az utak és vasútvonalak építése a magyarok számára hihetetlen ütemben zajlott, és alapvetően változtatta meg az amerikaiak mindennapi életét. Daniel Walker Howe történész nemcsak a közlekedési eszközök, hanem magának a kommunikációnak a forradalmát hangsúlyozza: a telegráf felfedezése és használata, a postai szolgáltatás megszervezése, az újságok számának megsokszorozódása megváltoztatták a távolságról és kapcsolatokról kialakított elképzeléseket, növelték a mobilitást és összekötötték az egyre nagyobb területen elhelyezkedő nemzetet.³⁸ Szintén a fejlődés és növekedés egyértelmű és látható jele volt a népesség növekedése (ami szintén ellentétes volt a Mexikóban tapasztaltakkal³⁹), a városiasodás és az új városok

---

³⁷ Raat–Brescia: *Ambivalent Vistas*, 63.

³⁸ Daniel Walker Howe: *What Hath God Wrought: The Transformation of America, 1815–1848* (New York, OUP, 2007).

³⁹ Raat–Brescia: *Ambivalent Vistas*, 63.

gombamódszerű sokasodása és fejlődése, amiket a magyar utazók is csodálattal néztek. Charles Sellers ugyanerre az időszakra vonatkozóan az óriási piaci változások fontosságát hangsúlyozta, hiszen ekkor alakult át egy alapvetően mezőgazdasági rendszer kapitalista társadalommá, ami az élet minden területére hatással volt (családi és vallási élet, jogi rendszer stb.).⁴⁰ Ezek a megközelítések a fókusz tekintetében eltérnek egymástól, de abban mindannyian egyetértenek, hogy ez az időszak a változás, növekedés és fejlődés periódusa az Egyesült Államokban. Ezt tapasztalhatták meg az ideérkező magyarok is, akik kiemelték az itt látható óriási technológiai, gazdasági és társadalmi átalakulást, és egyértelmű csodálattal tekintettek az országra. A pozitív elfogódottság gyakran olyan mértékű volt, hogy az országban nyilvánvalóan jelenlévő (például a rabszolgaság kérdéséből adódó) konfliktusokat gyakran figyelmen kívül hagyták.

A 19. század első fele páratlan területi növekedést is hozott az Egyesült Államok számára, többször pontosan Mexikó kárára. A Louisiana terület megvásárlása (1803), Texas az Egyesült Államokhoz való csatolása (1845), illetve a mexikói háborút lezáró Guadalupe Hidalgó-i béke megkötése (1848) jelentős lépései voltak a nyugati terjeszkedésnek. Mindezt pedig az ún. Manifest Destiny ideológiájával igyekeztek megmagyarázni, amiben kulcsfontosságú szerepet játszott az angolszász protestáns népesség felsőbbrendűségébe vetett hit és annak hangsúlyozása, hogy az USA elrendelt feladata a köztársasági értékek és a demokrácia elterjesztése. Ennek következtében vált Észak-Amerika elfoglalása az Egyesült Államok fontos küldetésévé, sokszor a kiszemelt területeken élő eredeti lakosok jogait és véleményét figyelmen kívül hagyva. Érdekes módon több magyar is azonosult ezzel a felsőbbrendűségi, sokszor rasszizmusba hajló ideológiával, és akár oda is eljutottak (korábban

---

⁴⁰ Charles Sellers: *The Market Revolution: Jacksonian America, 1815-1846* (New York, OUP, 1991).

a saját országuk függetlenségéért harcoló forradalmárként), hogy az amerikai beavatkozás szükségességét hangsúlyozzák Mexikó kapcsán. Xántus például egyértelműen úgy foglalt állást, hogy Mexikó csakis az Egyesült Államok segítségével (értsd, részeként) indulhat fejlődésnek.

Ugyanakkor az Egyesült Államokban tapasztalt növekedés Mexikó szemszögéből tragikus veszteségként materializálódott, hiszen az ország elvesztette területe jelentős részét. A későbbi elnöknek, Porfirio Díaznak tulajdonított mondás írja le talán legszemléletesebben azt, hogy hogyan is alakult a két ország viszonya mexikói szempontból: „Szegény Mexikó, mily messzire Istentől és mily közel az Egyesült Államokhoz!”⁴¹ Az északi szomszéd sokkal inkább jelentett fenyegetettséget és veszteségeket, mint békés szomszédságot.

A század első fele teljesen más képet mutat Mexikóban, mint az Egyesült Államokban. Bár az ország 1821-ben sikeresen vívta ki függetlenségét, és ez természetesen nagyon fontos volt a nemzeti identitás kiépítése szempontjából is (olyan nemzeti hősokeket adva az országnak, mint Miguel Hidalgo és José María Morelos, illetve egy nemzeti ünnepet is szeptember 16-án), mindez csak egy traumatikus polgárháborút követően mehetett végbe, ami katasztrofális gazdasági helyzetet eredményezett, és nem volt képes megoldani a már hosszú évek óta fennálló politikai és társadalmi feszültségeket.⁴² Függetlenségét követően Mexikó volt a legnagyobb spanyol-amerikai ország, és területe 1822-ben még tovább nőtt.⁴³ Mégis az ezt követő hektikus időszakban a nemzet fel-feltörő erőszakhullámok, regionális konfliktusok, megkísérelt és valós kilépések és háború

⁴¹ Általában ezt az állítást Porfirio Díaznak tulajdonítják, bár pontos referencia nélkül.

⁴² MacLachlan–Beezley: *El Gran Pueblo*. A mexikói szabadságharc kapcsán lásd például Timothy J. Henderson: *The Mexican Wars for Independence* (New York, Hill and Wang, 2009).

⁴³ Daniel Cosío Villegas et al.: *Mexikó rövid története* (Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2002), 71. A továbbiakban: Villegas: *Mexikó rövid története*.

helyszíne volt, ahol területe 50%-át is elvesztette.⁴⁴ A mexikói társadalomban tapasztalható egyenlőtlenségek jelentették az egyik legnagyobb társadalmi problémát: a kb. 6 milliós lakosság 60%-a indián, 22% mesztic és 18% fehér származású volt, miközben minden fontos adminisztratív, vallási és katonai posztot a *gachupines* (a Spanyolországban született és Mexikóban lakó spanyolok) csoportja töltött be, akik mindössze a teljes lakosság 0,2%-át tették ki.⁴⁵ Az óriási szakadék nemcsak az indiánok és fehérek között volt egyértelmű, hanem még az egyes társadalmi csoportokon belül is szembeötlőnek számított.⁴⁶ Az 1850-es években is láthatóak voltak a legfontosabb társadalmi problémák, amelyek évtizedeken át megoldatlanok maradtak és akadályozták az ország előrelépését. Ezek között szerepelt az adósrabszolgaság, a bennszülött lakosság marginalizálása és a velük szembeni ellenséges hozzáállás, az elit, az egyház és a hadsereg privilégiumai, és a számos regionális konfliktus. Ezek a gyarmati korból fennmaradt és megoldatlan problémák gyakran szerepeltek a magyar leírásokban is az elmaradottság vagy akár alsóbbrendűség bizonyítékaként.⁴⁷

Ilyen társadalmi megosztottság és problémák közepette már-már természetesnek tekinthető, hogy ezt az időszakot komoly politikai instabilitás jellemezte. Az ország függetlenségét számos véres konfliktus követte egészen 1876-ig.⁴⁸ Az időszak politikai jellemvonásait leíró számok jól jellemzik az ország volatilitását: 1824 és 1854 között 44 elnöki adminisztráció volt hivatalban Mexikóban, ami még akkor is figyelemre méltó szám, ha néhányan többször is hatalomra jutottak (például General José Antonio López de Santa

⁴⁴ MacLachlan–Beezley: *El Gran Pueblo*, 1.

⁴⁵ Domingo Lilón et al.: *Latin-Amerika 1750–1840* (Budapest, L'Harmattan, 2013), 37. A továbbiakban: Lilón: *Latin-Amerika*.

⁴⁶ Lilón: *Latin-Amerika*, 147.

⁴⁷ „László Károly levelei Amerikából V”, *Vasárnapi Újság*, 1859. június 19.

⁴⁸ Lilón: *Latin-Amerika*, 47.

Anna 11 különböző alkalommal). 1824 és 1857 között az országnak 14 különböző alkotmánya volt.⁴⁹ Ez a hektikus időszak leginkább a liberális és konzervatív erők közötti hatalmi harcok eredménye volt, ami az 1858 és 1861 közötti reformháborúban csúcspontot ért el.⁵⁰ László Károly naplója és egyéb írásai lenyűgöző betekintést nyújtanak a mexikói életbe ebben az időszakban, míg a periódus zavaros politikai helyzetét és az ebből adódó problémákat Xántus és Rosti is megemlíti, ami nagyban rá is nyomja bélyegét az ország értékelésére. A liberálisok és konzervatívok mindössze a problémák elismerésében értettek egyet, miszerint egyértelműen szükség volt a gazdasági fejlődés előmozdítására, a közlekedés és kommunikációs lehetőségek fejlesztésére, a gazdaság modernizálására és a kormányzás hatékonyabbá tételére. Azonban a lehetséges megoldások tekintetében már nem tudtak egyetérteni, és ez évtizedes hatalmi harcokba taszította az országot. Ennek eredményeképpen Mexikó csak a 19. század végére tudta elérni azokat a gazdasági mutatókat, amelyek a gyarmati időkben jellemezték.⁵¹ Az ország társadalmi és gazdasági problémái pedig még nyilvánvalóbbak voltak 1821 és 1860 között az Egyesült Államokkal összevetve. Míg az északi szomszéd egy követendő példává vált az ott tapasztalható páratlan fejlődés okán, Mexikó képének szerves részévé vált a kaotikus politikai környezet és az ebből adódó súlyos társadalmi és gazdasági problémák.

Bár a magyar útleírásokat olvasva ez a kép alakulhat ki a két országról, nem lenne fair, ha a történelmi áttekintésben nem említenénk meg az Egyesült Államokban tapasztalható problémákat is, főleg mivel ezek az 1860-as évekre polgárháborúba taszították az országot. A fentebb vázolt növekedés természetesen nagyban hozzájárult a virágzó nemzeti büszkeséghez és magabiztossághoz,

---

⁴⁹ Lilón: *Latin-Amerika*, 158.

⁵⁰ A két csoport leírásához lásd például Villegas: *Mexikó rövid története*, 79–80.

⁵¹ Lilón: *Latin-Amerika*, 47.

az amerikai identitástudat kialakulásához, azonban negatív következményei is voltak. A területi terjeszkedés komoly regionális ellentéteket szült Észak és Dél között, rávilágított a rabszolgaság megoldatlan kérdésére, és nagy szerepet játszott a szecessziós válság és végül a polgárháború kirobbanásában. Ez az időszak volt az amerikai indiánok történelmének egyik legszomorúbb periódusa is. Az 1830-as években számos törzset arra kényszerítettek, hogy hagyják el eredeti lakóhelyüket, ami jól rávilágít az amerikai terjeszkedést „igazoló” rasszista ideológiára (lásd a következő fejezetben). A gyors népességnövekedés és kezdődő urbanizáció az amerikai városokban okozott problémákat, míg az első nagy bevándorlási hullám etnikai konfliktusokat okozott és hozzájárult a nativizmus kialakulásához (főleg a katolikus írek és a kínaiak vonatkozásában). Egyértelmű az országban zajló demokratizálódási folyamat, de a társadalom jelentős része még mindig nem tudott aktív szerepet vállalni az ország politikai életében. Az időszak vizsgálatánál ezekről a fejleményekről sem szabad elfelejtkeznünk, mivel egyértelműen láthatóak voltak akkor is, amikor az első magyar utazók megérkeztek az Újvilágba. A kérdés az, hogy ezekből mennyit voltak hajlandóak észlelni és megírni, illetve mennyire „emlékeztek”, amikor már Mexikóban jártak.

Az 1860-as évek komoly fordulópontot hoztak mindkét észak-amerikai ország történelmében. Míg az Egyesült Államokban polgárháború zajlott (1861–65), Mexikóban a francia beavatkozás eredményeképpen létrejött a második mexikói császárság egy Habsburg vezetése alatt (1862–67). Ezek (a bizonyos ponton ismét összekapcsolódó) események természetesen a magyar útleírásokra is hatással voltak, és jelentősen befolyásolták Mexikó képét (lásd az 5. fejezetet). Most a mexikói eseményeket szeretném részletesebben bemutatni, hiszen ezek keltettek fel először valódi érdeklődést Magyarországon az ország iránt, ami növekvő számú leírást eredményezett, és a Habsburg és magyar jelenlétet Mexikó képének szerves részévé tették.

A már fentebb is említett reformháború 1861-ben ért véget a liberálisok győzelmével. Az ország új vezetője a zapoték származású Benito Juárez lett. A rossz gazdasági helyzet azonban nem tette lehetővé, hogy a politikai és gazdasági életet konszolidálja. Az ország anyagi nehézségei miatt Juárez két évre felfüggesztette a külföldi kölcsönök törlesztését, ami Európában heves reakciókat váltott ki. A hitelezők nem értették meg (vagy talán inkább nem akarták megérteni) Mexikó súlyos helyzetét, és Franciaország, Spanyolország, illetve Anglia közösen léptek fel az országgal szemben. A három ország kijelentette, elfoglalják Mexikó vámházeit annak érdekében, hogy biztosítsák a kölcsönök visszafizetését, azonban azt ígérték, hogy nem fognak az ország belügyeibe olyan módon beavatkozni, ami a szabad választásokat vagy a kormányzást sértené.⁵²

A katonai akció során 1861 és 1862 fordulóján elfoglalták Veracruzot. Ezzel a lépéssel szerették volna biztosítani, hogy Mexikó megfizeti tartozásait, azonban egyre inkább egyértelművé vált az is, hogy Franciaország nagyobb terveket szövögetett.⁵³ Miután a mexikói kormány garantálta, hogy az adósságot visszafizeti, az angol és spanyol csapatok kivonultak, míg a franciák Mexikóban maradtak, és megkezdték terveik megvalósítását; Franciaország számára az itt szerzett befolyás és hatalom új piacokat és alapanyagokat biztosíthatott, egyben korlátozhatta volna az Egyesült Államok befolyásának további kiterjesztését Latin-Amerikában.⁵⁴

A mexikói konzervatívok kérésére és támogatásával III. Napóleon a monarchia visszaállítását tűzte ki célul Mexikóban. Az Egyesült Államokban zajló polgárháború miatt nem fenyegetett az amerikai beavatkozás veszélye, így megfelelő alkalom kínálkozott a terv megvalósításához, főleg mivel Angliának és Spanyolországnak sem volt érdeke a francia tervekbe beleszólni. A monarchia létrehozását

---

⁵² Russell, Philip R.: *The History of Mexico* (New York, Routledge, 2010), 223.

⁵³ MacLachlan-Beezley: *El Gran Pueblo*, 62.

⁵⁴ Russell: *History of Mexico*, 223.

támogatta az egyház (amelyet jelentősen sújtottak a korábbi liberális intézkedések), illetve a mexikói lakosság egy része is, hiszen a „császárságtól azt várták, hogy véget vet az évtizedes pártharcoknak, polgárháborúknak, megteremtve a belső békét elindítja az igencsak megkésett gazdasági fejlődést”.⁵⁵

Bár 1862. május 5-én Pueblánál a francia csapatokat legyőzték a mexikói erők (a *Cinco de Mayo* ma is Mexikó egyik nemzeti ünnepe), később a többször megerősített csapatokat nem tudták feltartóztatni, és a franciák elfoglalták Pueblát, majd a fővárost, miközben Juárez északra menekült. A monarchisták az elkövetkező időszakban egyre nagyobb területeket vontak ellenőrzésük alá, azonban a liberális erőket soha nem sikerült teljesen megsemmisíteniük. A franciák és a mexikói konzervatívok az ország vezetésére az osztrák főherceget, a harminckét éves Habsburg Ferdinánd Miksát (Ferenc József öccsét) kérték fel, aki ezt elfogadta, majd I. Miksa császárként Mexikó trónjára lépett 1864-ben. Miksa és felesége, Sarolta 1864. május 28-án érkezett meg Veracruzba.

Az új vezető igyekezett véget vetni a liberálisok és konzervatívok között feszülő ellentéteknek, azonban politikájával pontosan ennek ellenkezőjét érte el. Az új uralkodó sokkal liberálisabb gondolkodású volt, mint azt a konzervatívok feltételezték; intézkedéseivel elidegenítette az őt támogató konzervatív szövetségeseit, miközben a liberálisokat (köztársaságiakat) továbbra sem sikerült maga mellé állítania.

A Habsburg uralkodó nem tudta meggyőzni a mexikói népet, sőt korábbi szövetségeseit (köztük az egyházat) is elidegenítette. Képtelen volt a gazdaságot a terveknek megfelelően fejleszteni, hatalmát nem tudta megszilárdítani az alatt az idő alatt, amíg a francia csapatok támogatását élvezte, és a nemzetközi események is egyre inkább nehezítették helyzetét. Az amerikai polgárháború lezárása,

⁵⁵ Szabó Sára – Horváth Gyula: „Habsburg Miksa és a mexikói császárság: A mexikói belpolitikai viszonyok és a casus belli”, *Világtörténet* 25 (2003): 54.

valamint Poroszország megerősödése és a mexikói kaland nagy költségei arra kényszerítették Napóleont, hogy kivonja csapatait Mexikóból, és feladja amerikai expanziós törekvéseit. A francia támogatás (és amerikai elismerés nélkül) Miksa mexikói császársága összeomlott. A nehézségek ellenére Miksa Mexikóban maradt. A császárpárti erőket Querétaróban összpontosították, azonban a liberális erők felülkerekedtek, a császár fogságba esett, és 1867. június 19-én a juaristák kivégezték, ezzel véget vetve a második császárságnak. Annak ellenére, hogy a császárság megbukott, egy Habsburg és vele 1047 magyar katona jelenléte valódi érdeklődést váltott ki Magyarországon a távoli Mexikó iránt.⁵⁶

A századfordulós Mexikó történelmét Porfirio Díaz, illetve a nevével jelzett porfiriato (1876–1911) időszaka fémjelzi. Díaz elmentmondásos elnök, hiszen gyakran diktátorként tekintenek rá, ugyanakkor képes volt arra, hogy békét teremtsen az országban, aminek köszönhetően megindult a modernizáció és gazdasági fejlődés. Díaz szívesen látta (és csábította) a külföldi befektetéseket és befektetőket, legfőképpen annak érdekében, hogy előmozdítsa az ország modernizációját és fejlessze az elavult infrastruktúrát:

Az infrastruktúra kiépítése hozzájárult az export gazdaságok további fejlődéséhez Mexikó mezőgazdasági és bányászati régióiban, a városok modernizálásához, [...], az acélipar fellendüléséhez az északi Monterrey városában, a nacionalizmus kialakulásához [...], és a kormányzati ellenőrzés megerősítéséhez a köztársaság minden államában.⁵⁷

---

⁵⁶ Tardy Lajos: „Az 1864–67. évi mexikói »önkéntes hadtest« magyarországi résztvevői”, *Haditörténelmi Közlemények* 2 (1990): 145–171. A továbbiakban Tardy: „Önkéntes hadtest”.

⁵⁷ Buchenau: *Mexico Otherwise*, 91.

A porfiriano végére Mexikó vasúti hálózata 19 000 kilométerre nőtt, miközben 1877-ben mindössze egy 460 kilométeres szakasz volt használatban.⁵⁸ Emellett fejlesztették a postai telegráf- és telefonvonalakat is, és az ország gazdasági mutatói is jelentősen javultak.⁵⁹ Díaz egy vidéki rendőrségi erőt is létrehozott (*rurales*) annak érdekében, hogy a vidéki területeken is visszaállítsa a biztonságot és konszolidálja hatalmát. Ezt megelőzően számos külföldi útleírás visszatérő elemei voltak a vidéken utazókat megtámadó banditák okozta atrocitások; László, Xántus és Rosti is megosztott olvasóival ilyen történeteket, és az országot majd mindegyik magyar utazó kritizálta a biztonság hiánya miatt (lásd a 4. fejezetet). A Díaz által vezetett modernizációnak megvoltak a hátrányai is, hiszen az nem hozott jelentős javulást a parasztok, munkások és a bennszülött lakosság számára, hanem sokkal inkább a külföldi befektetőket és a gazdasági és politikai elitet segítette. A rendszerrel való elégedetlenség eredményeképpen 1910-ben robbant ki a mexikói forradalom, ami le is zárja a könyvben vizsgált időszakot, hiszen az ezt, illetve az I. világháborút követő időszak utazásai már teljesen más kontextusban zajlottak.

A Díaz vezetése alatt tapasztalható (főleg az előző évtizedekhez viszonyított) nyugalmat és fejlődést a magyar utazók is regisztrálták. Az ország képében való változáshoz azonban a kormányzat bevándorlási politikája is hozzájárult, és a magyarországi Mexikó-kép alakulását a mexikói kormány direkt módon is próbálta befolyásolni. Díaz célja elsősorban az volt, hogy fehér bevándorlókat (és velük külföldi tőkét) vonzzon az országba. Ebben a tervben fontos szerepet játszott az ország negatív megítélésének megváltoztatása is külföldön, amiben, ahogyan látni fogjuk a könyv harmadik részében, magyarok is részt vállaltak. Összességében a bevándorlási politika megbukott, de fontos szerepet játszott az ország képének

---

⁵⁸ Villegas: *Mexikó rövid története*, 96-97.

⁵⁹ Uo.

alakulásában. Az időszak bevándorlási helyzetéről (főleg az Egyesült Államokkal összevetve) és annak a Mexikó-képre gyakorolt hatásáról a későbbiekben még részletesen szólnunk.

(NYUGATI) ÚTLEÍRÁSOK MEXIKÓRÓL A SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN⁶⁰

Az útleírások mindig felhasználják a korábbi munkákat, építenek azokra és interakcióba lépnek velük. A rájuk tett utalások megjelenhetnek explicit módon a konzultációhoz használt forrás vagy szerző megjelölésével, egy „megbízható” szöveg idézésével (ahogyan az például előfordult Rosti és Humboldt esetében), vagy akár ennél kevésbé egyértelmű módokon, egy korábbi szerző képeinek, hozzáállásának vagy élményeinek beépítésével a saját narratívába (lásd majd Xántus esetét). A felhasználás konkrét jellegétől függetlenül azonban az egyértelműnek tűnik, hogy a „külföldi látogatók nem tabula rasával érkeztek Mexikóba [...] nemcsak előre kialakított hozzáállással, előítéletekkel és véleményekkel érkeztek, hanem a korábbi megfigyelők leírásai is hatással voltak rájuk”.⁶¹ A jelen alfejezet célja az ilyen korábbi írások áttekintése, főleg nyugat-európai és amerikai utazók írásaira koncentrálva, amelyek hatással lehettek a magyar utazók percepcióira is. Ezek voltak a legfontosabb szövegek, amelyek a magyar utazókat is felruházták egyfajta, az ország leírására alkalmas szókinccsel és eszközkészlettel, az általuk kialakított hagyományokkal pedig gyakran kijelölték, hogy melyek azok a helyek, amelyeket érdemes meglátogatni, és nyilván a közvetített véleményük sokszor már előre predesztinálta azt is,

⁶⁰ Ezen áttekintés egy rövidebb verziója megjelent korábban angol nyelven: Venkovits Balázs: „Describing the Other, Struggling with the Self: Hungarian Travel Writers in Mexico and the Revision of Western Images”, *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing* 12, 2. sz. (2011): 28–47.

⁶¹ Buchenau: *Mexico Otherwise*, 4.

hogy a magyar utazók hogyan álltak egy-egy témához. Több magyar az észak-amerikai utazás megkezdése előtt tudatosan készült és forgatott ilyen jellegű könyveket a meglátogatandó országokról. Ugyanakkor a nem tudatosan készülő (pl. akik hirtelen elhagyni kényszerültek országukat) is valamilyen módon befolyásoltattak, hiszen az Újvilágról alkotott kép, a sztereotípiák és visszatérő vélemények alapjául sokszor éppen ezek a nyugati útleírások szolgáltattak. Ezek közül több megjelent Magyarországon is, vagy akár cikkek formájában válhatott ismertté a magyar olvasók számára.

Ugyanakkor a magyar utazók nem egyszerűen csak lemásolták ezeket az útleírásokat. Magyar háttérük és Magyarország helyzetének megítélése befolyásolta és árnyalta az olvasottakat. Sőt volt olyan utazó, aki szembeszállt ezekkel a narratívákkal. Az Egyesült Államok magyarországi képe szintén befolyásolta Mexikó percepcióját.⁶² A 19. század végére látható az, hogy egyre inkább kialakul egy speciális magyar hang, és míg az első utazók jobban azonosultak a nyugati, birodalmi nézőponttal, a századfordulóra egyre inkább háttérbe szorultak a korábban még átvett koncepciók. A könyv egyik érdekes kihívása éppen az, hogy azonosítsa, milyen mértékben vették át egyes utazók a nyugati narratívák elemeit, és mutatták be Mexikót ennek a birodalmi nézőpontnak megfelelően, és milyen mértékben igyekeztek elszakadni ezektől a koncepcióktól.

A 19. század során „óriási számú külföldi látogató jutott el Mexikóba [...] ami elkerülhetetlenül magával hozta az országról és emberekről szóló útleírások számának növekedését”.⁶³ Harvey C. Gardiner kutatásai szerint a legtöbb utazó-író brit, amerikai, francia és német volt. A magyarok jelenléte a spanyol kolóniákon a 17. és

⁶² Az Amerika-kép kialakulása kapcsán lásd még például: Závodszy Géza: *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, a kezdetektől 1848-ig* (Budapest, Korona, 1997).

⁶³ Harvey C. Gardiner: „Foreign Travelers’ Accounts of Mexico, 1810–1910”, *The Americas* 8, 3. sz. (1952): 321–351.

18. századtól állapítható meg nagyobb bizonyossággal, habár számos legenda vagy nehezen bizonyítható elmélet született a magyar jelenlétről már ezt megelőzően is.⁶⁴ Az első magyarok (a későbbi) Mexikóban jezsuita hittérítők voltak (Koncság Nándor és Rátkay János), akik fel is jegyezték élményeiket, azonban a munkájukkal kapcsolatos információ nem volt széles körben elérhető Magyarországon, így a Mexikó-képre gyakorolt hatásuk jelentéktelennek tekinthető.⁶⁵ Az amerikai kontinensről jelentek meg ismertető újságcikkek is, azonban ezek leginkább külföldi munkák fordításai voltak.⁶⁶ Anderle Ádám azt írja, hogy Latin-Amerika turbulens világa már a 19. század elején is felkeltette a magyar utazók érdeklődését, azonban valódi figyelmet csak az 1848–49-es szabadságharcban részt vevő katonák megérkezését követően kapott a régió.⁶⁷ Ez egyértelműen igaz Mexikóra is, hiszen az első komolyabb, magyar leírások is korábbi forradalmárok tollából jelentek meg, ahogyan a következő fejezetekben láthatjuk majd. Ez azt is jelentette, hogy addig az elsődleges források az ország kapcsán külföldi írók munkái voltak.

⁶⁴ Lásd például Ács Tivadar: *Magyarok Latin-Amerikában* (Budapest, s.n., 1944); Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában* (Budapest, Európa, 1982).

⁶⁵ Például Lacza Tihamér: „Magyar jezsuiták Latin-Amerikában”, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2, 1. sz. (2000). Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00003/lacza.htm>. A címben a Koncság-írásmódot használják.

⁶⁶ A dr. Havass Rezső által 1893-ban kiadott összegzésben mindössze néhány Mexikóra vonatkozó cikk szerepel, ezek legtöbbször pedig külföldi beszámolók fordítása. Ugyanakkor már itt is megtalálhatóak olyan témák, amelyek a későbbi utazók érdeklődésének középpontjába kerülnek majd: a mexikói őslakosok, nők és a mindennapi élet. Dr. Havass Rezső: *Magyar földrajzi könyvtár: A magyar birodalomról bármely nyelven, valamint Magyar szerzőktől bármely földrajzi tárgyról és bármely nyelven megjelent irodalmi művek könyvészete idevágó irodalomtörténeti bevezetéssel* (Budapest, Franke Pál, 1893).

⁶⁷ Anderle Ádám: „Magyarok Latin-Amerikában”, *Rubicon* 19.1 (2008): 70–71 és „Magyarok Latin-Amerikában”, *Külügyi Szemle* 7, 3. sz. (2008): 174–181.

Elmondhatjuk, hogy a század első felében a világ (beleértve Magyarországot is) Mexikót főleg a nyugat-európai és amerikai utazók szemén keresztül ismerhette meg, akik kiemelkedő szereppel bírtak az információ- és tudásáramoltatásban. Meglátásaik nemcsak a (számukra) hazai olvasóközönség képét formálták, hanem más olvasókét is, akik akár fordításban vagy eredetiben ismerkedtek meg ezekkel a művekkel. Mexikó és a mexikóiak a „birodalmi lencsén” keresztül kerültek bemutatásra, ahol a leírások alapjai a nyugat és a világ többi része (*the West and the Rest*), alsó- és felsőrendű népek, központ és periféria bináris oppozíció voltak. Mexikót a „központból kitekintve” ismerhették meg az olvasók.⁶⁸

1821-et megelőzően kevesen jutottak el a spanyol fennhatóság alatt lévő Mexikóba (amelyet akkor még Új-Spanyolországnak neveztek), és még kevesebben írhattak róla. Az 1850-es éveket megelőző legnépszerűbb útleírást mégsem spanyol utazó írta. Alexander von Humboldt *Essai politique sur le royaume de la Nouvelle-Espagne* (Politikai esszé az új-spanyolországi királyságról, 1811) című értekezése kétségkívül az országról szóló írások közül a legnagyobb befolyással bírt a 19. század során és sokáig érezhető volt hatása.⁶⁹ Humboldt tudósként és útleíróként megkérdőjelezhetetlen autoritás volt; Peter Beardsell szerint „joggal mondhatjuk el róla, hogy »a 19. század nagy részében az ő könyvei szolgáltatták azt a lencsét, amelyen keresztül az emberek megismerhették Dél-Amerikát«”.⁷⁰ A munkáira való utalásokban a magyar útleírások is bővelkednek a 19. század második felében. Igaz ez még akkor is, ha a Mexikóról

⁶⁸ Peter Beardsell: *Europe and Latin America: Returning the Gaze* (Manchester, Manchester UP, 2000), 20. A továbbiakban Beardsell: *Europe and Latin America*.

⁶⁹ Alexander von Humboldt: *Essai politique sur le royaume de la Nouvelle-Espagne* (Paris, Schoell, 1811). Az itt használt angol fordítás: *Political Essay on the Kingdom of New Spain*, ford. John Black (London, Longman, 1811). A továbbiakban Humboldt: *Political Essay*.

⁷⁰ Beardsell: *Europe and Latin America*, 31.

szóló írásai nem voltak olvashatóak magyarul,⁷¹ recenziók és cikkek azonban elérhetőek voltak, és a francia, illetve német kiadásokat is többen olvasták (Rosti például egyértelműen utal is rájuk). A Humboldthoz és eredményeihez való magyar viszonyt jól érzékelteti egy 1858-ban a *Vasárnapi Újság*ban megjelent írás: ebben a tudóst szuperlatívuszokban mutatják be, mint a tudományok királyát, míg műveit úgy jellemzik, mint a nyomtatás feltalálása óta született legjelentősebb írásokat.⁷² Amerikai munkái tekintetében úgy sejlik fel, mint egy második Kolumbusz, aki a tudomány számára újra felfedezte Amerikát.

Humboldt *Essai Politique* című műve és a benne szereplő mexikói gazdagság mítosza felkeltette az európai és amerikai vállalkozók érdeklődését.⁷³ Humboldt a bányászat fontosságát hangsúlyozza, és azt, hogy a bányák jelentették Mexikó nagy vagyonának legfőbb forrását.⁷⁴ Emellett pedig a mezőgazdaság jelentőségét is megemlíti, hiszen véleménye szerint a növénytermesztés az ország valódi nemzeti kincse, sőt az állandó gazdagság egyetlen lehetséges alapja.⁷⁵ Humboldt eszéjében az ország nemcsak gazdag, hanem „olyan módon civilizált, mint ahogyan az Dél-Amerikában nem tapasztalható”.⁷⁶ Ebben a tekintetben így nyilatkozik Új-Spanyolországról: „A déli tenger felől érkeztem Mexikóba 1803 márciusában és egy évig laktam ebben az óriási királyságban. [...] Egyszerűen nem tudta elkerülni figyelmemet az nagy kontraszt az új-spanyolor-

⁷¹ A négykötetes *Kosmos* magyar fordítása 1857-ben jelent meg, míg a válogatott írásokat csak 1889-ben adták ki. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/049/pc004962.html#3>.

⁷² *Vasárnapi Újság*, 1858. május 30.

⁷³ Buchenau: *Mexico Otherwise*, 17.

⁷⁴ Humboldt: *Political Essay*, 170.

⁷⁵ John Taylor: *Selections from the Works of the Baron de Humboldt, Relating to the Climate, Inhabitants, Productions, and Mines of Mexico* (London, Longman, 1824), 57.

⁷⁶ Pratt: *Imperial Eyes*, 129.

szági civilizáció és Dél-Amerika általam korábban vizsgált részeinek csekély kultivációja között.”⁷⁷

A gazdagságára vonatkozó dicséret mellett Nigel Leask szerint Humboldt munkája merőben kritikus volt a hódítás óta fennálló társadalmi és politikai berendezkedést illetően.⁷⁸ Humboldt egyértelműen felismerte a fentebb is említett társadalmi problémákat: „Mexikó az egyenlőtlenségek országa. Sehol máshol nem létezik olyan félelmetes különbség a vagyon, civilizáció, a földművelés és lakosság megoszlásában.”⁷⁹ Részletesen ír az indiánokról és problémáikról, és megalapozza a csoportról kialakult és később is recirkuláltatott percepciókat és témákat, amelyek később a magyar utazók leírásaiban is megjelennek. Ezek között szerepel a csoport rézbőrű fajként való jellemzése, az alkoholproblémák megvitatása (a *pulque* nevű ital bemutatásával), azok „komoly és melankolikus természete” és „szerencsétlen élete”, illetve a bennszülött lakosság jelenlegi degradációja (különösen a régi nagy civilizációkkal összevetve). Ugyanakkor Humboldt szimpátiáját is kifejezi a bennszülött lakosság iránt, és az európai imperializmus áldozataiként jellemzi őket: „a jobb fajta indiánok, akik között feltételezhető egy bizonyos fokú intellektuális kultúra, nagyrészt eltűntek a spanyol hódítás előrehaladtával, az európai erőszakosság áldozataiként”.⁸⁰ Így Humboldt szerint „a köztük fellelhető intellektuális civilizáció a hódítás öröksége, ami egyszerűen elsöpörte az Azték birodalom művelt osztályait [...]”.⁸¹ Látni fogjuk, hogy Humboldt ezen eszmefuttatásaival lépnek diskurzusba a magyar utazási irodalom képviselői is.

⁷⁷ Humboldt: *Political Essay*, 1.

⁷⁸ Nigel Leask: *Curiosity and the Aesthetics of Travel Writing, 1770–1840* (Oxford, OUP, 2002), 264. A továbbiakban Leask: *Curiosity*.

⁷⁹ Humboldt: *Political Essay*, 138.

⁸⁰ Humboldt: *Political Essay*, 117.

⁸¹ Leask: *Curiosity*, 264–65.

Pratt szerint Humboldt utazása és írásai egyfajta modellutazást hoztak létre, és felvázolták a Dél-Amerika ideológiai újralfedezéséhez szükséges irányvonalakat.⁸² Ezt a modellt és iránymutatást követte számos későbbi útleíró: Humboldt táblázatait, statisztikáit és adatait több író használta referenciapontként, míg stílusa és a bemutatandó anyagok szervezettsége szintén sokak számára szolgált példaként. Politikai esszéjében Humboldt Új-Spanyolország részletes földrajzi áttekintésével kezd, bemutatva a királyság fizikai jellemzőit, a partvonalat, a legfőbb földrajzi jellemzőket (folyókat, tavakat) stb. Csak a természeti vonások után tér át a lakosság és különböző népcsoportok tárgyalására. Humboldt legnagyobb hatása talán abban érezhető, hogy a régiót elsősorban gazdagságáról és rejtett kincseiről híres természetként fedezte fel újra, ahol az emberi tényező majdhogynem teljesen kitörlődik.⁸³ Ennek szimbolikus továbbélése, hogy a Rosti Pál – Humboldt egyik legnagyobb magyar követője – által készített úttörő jellegű képeken a kor technikai szintjének megfelelően az emberek egyszerűen meg sem jelentek a fényképeken (a hosszú expozíciós idő miatt). Mintha ez is inkább a természeti környezet dominanciáját mutatná a lakossággal szemben. A természet szépségének és fontosságának hangsúlyozása (amire a humboldti hagyományként utalok a továbbiakban) talán még inkább szembeötlő lesz a könyv azon részeiben, ahol az Egyesült Államok és Mexikó összehasonlítását vizsgáljuk majd.⁸⁴

Az európai érdeklődés Humboldt utazásait követően sem hagyott alább, sőt Leask szerint ez a fajta figyelem Mexikó tekintetében csak tovább növekedett a függetlenség kivívását követően, főleg mivel könnyebbé vált Mexikóba eljutni.⁸⁵ „Alexander von Hum-

---

⁸² Pratt: *Imperial Eyes*, 109.

⁸³ Pratt: *Imperial Eyes*, 118, 122–23.

⁸⁴ További információ: Oliver Lubrich: „Alexander von Humboldt: Revolutionizing Travel Literature”, *Monatshefte* 96, 3. sz. (2004): 360–387.

⁸⁵ Leask: *Curiosity*, 299.

boldt nyomán európai utazók tucatjai érkeztek Dél-Amerikába”,⁸⁶ és a növekvő számú útleírás is jól tükrözte az egzotikus országgal, az ott élő emberekkel, a turbulens politikai fejleményekkel és az elérhető lehetőségekkel kapcsolatos érdeklődést:

Akár tisztelettel vagy gyalázattal írtak róla, a korai modern időszaktól kezdve ezek az útikönyvek mítoszok széles skáláját tartották fenn a kontinens kapcsán, elsősorban annak természeti kincsei vonatkozásában [...] Ezek a mítoszok megidéztek [a régió] óriási és sokszínű tájait és folyóvidékeit, rejtélyes és megfoghatatlan őslakosait (akik akár fenyegetőek vagy akár emberevők is lehettek), illetve az elveszett városok vagy más természeti csodák felfedezésének csábítását.⁸⁷

A Mexikóban zajló forradalom és azt követő függetlenség lehetővé tette az országban történő utazást és számos, korábban nem elérhető gazdasági lehetőséget is hozott magával (amelyekre Humboldt is felhívta már a figyelmet korábban). A beszámolók új hullámának képviselőire Pratt úgy utal, mint a kapitalista előőrsre, akiknek már jellemzően más volt a régióhoz és kifejezetten Mexikóhoz való hozzáállása is. „Ahogyan arra számítanánk, az ősi természet már lényegesen kevesebb figyelmet kapott ezen gazdasági kalandoroktól, mint Humboldtól és tanítványaitól”, viszont

miközben a spanyol-amerikai társadalom csak marginális szerepet töltött be Humboldt útleírásaiban, a kapitalista előőrs Amerikáról szóló írásainak már elválaszthatatlan részét képezte. Az elit tagjait gyakran dicsérik vendégszeretetükért, arisztokratikus életmódjukért, és az európaiak nagyrabecsüléséért.

⁸⁶ Pratt: *Imperial Eyes*, 146.

⁸⁷ Claire Lindsay: *Contemporary Travel Writing of Latin America* (New York, Routledge, 2010), 4.

Ugyanakkor a spanyol-amerikai társadalmat szüntelenül kritizálták elmaradottságáért, tehetetlenségéért, és mindenekfelett azért, mert nem képes kihasználni az elérhető erőforrásokat.⁸⁸

A lakosság szegényes megjelenése és szokásai gyakran váltak kritika tárgyává, és a külföldiek szemében ez is jele és bizonyítéka volt a mexikóiak elmaradottságának. Pratt felhívja a figyelmet arra is, hogy ez a fajta kritika egyértelmű képmutatáson alapul, mivel éppen a régió feltételezett elmaradottsága szolgált a kapitalista előrs megjelenésének igazolására.⁸⁹ Az olyan brit példák, mint William Bullock *Six Months' Residence and Travels in Mexico* (1824) és H. G. Ward *Mexico in 1827* című művei jó példái ennek a csoportnak. Humboldthoz hasonlóan főleg a mexikói bányászat érdekelte őket, amit gyakorlatilag a külföldi – főleg brit – tőke kontrollált az 1820-as években. Bullock vállalkozóként a mexikói függetlenséget egy fontos kereskedelmi lehetőségként látta anyaországa lakosai számára.⁹⁰ Itt tehát már látható egyfajta váltás és eltolódás az egzotikus természet vonzerejétől a kereskedelmi és üzleti lehetőségek hangsúlyozása felé, ami érdekes módon egy olyan tendencia, amely a magyar utazók leírásaiban is fellelhető bizonyos mértékig, annak ellenére, hogy a magyarok számára kevés lehetőség adódhatott az ilyen jellegű vállalkozások beindításához.

Az üzleti lehetőségek hangsúlyozása mellett a mexikói függetlenséget követően az országról írók erősen kritizálták Mexikót és lakosait az ott tapasztalható társadalmi és politikai berendezkedés miatt. Joel Roberts Poinsett, az Egyesült Államok első követe Me-

---

⁸⁸ Pratt: *Imperial Eyes*, 149–50.

⁸⁹ Pratt: *Imperial Eyes*, 152.

⁹⁰ Nigel Leask: „The Ghost in Chapultepec: Fanny Calderón de la Barca, William Prescott and Nineteenth-Century Mexican Travel Accounts”. In Jas Elsner és Joan-Pau Rubiés (szerk.): *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel* (London, Reaktion, 1999), 185–86. A továbbiakban Leask: „The Ghost in Chapultepec”.

xikóban, már 1824-ben sokkal negatívabb képet festett Mexikó jövőjéről, mint tette azt Humboldt.⁹¹ Poinsett kifejti, hogy „a faji keveredés hozta létre azt a fajta morális hanyatlást, ami jóval a von Humboldt által jelzett potenciál alatt tartja Mexikót”.⁹² Az ősi civilizációk „hanyatlása” a továbbiakban is fontos téma volt, és Poinsett gondolkodásmódját több író is átvette. Hasonló hozzáállással találkozhatunk például a 19. század másik népszerű művében, a női író Fanny Calderón de la Barca *Life in Mexico* (1843) című könyvében.⁹³

Calderón munkája kedvező kritikai fogadtatásban részesült Európában, Mexikóban viszont inkább az ellenséges reakciók voltak jellemzőek.⁹⁴ A szerző Mexikóval kapcsolatos benyomásait ötvennégy levél formájában osztotta meg az olvasóival, amelyeket állítása szerint eredetileg nem tervezett kiadni.⁹⁵ A politikai élet és társadalmi szokások mellett az ország problémáira hívta fel az olvasók figyelmét. Akármennyire is lenyűgözte Mexikó festői szépsége, Fanny Calderón véleménye a kortárs mexikói társadalomról meglehetősen negatív volt.⁹⁶ Sok másik utazóhoz hasonlóan alapvetően felsőbbrendűségi érzéstől is vezérelve többször ellenszenvét fejezte ki számos mexikói szokás és viselkedésforma vonatkozásában a társadalom minden szintjén.⁹⁷ Különösen rossz véleménye volt az indiánokról, az általa közölt leírások számos későbbi műben is megjelentek. Egy ponton például így mutatja be ezt a csoportot: „valószínűleg keve-

⁹¹ Joel Robert Poinsett: *Notes on Mexico Made in the Autumn of 1822* (London, J. Miller, 1825).

⁹² Buchenau: *Mexico Otherwise*, 29.

⁹³ Fanny Calderón de la Barca: *Life in Mexico during a Residence of Two Years in that Country* (London, Chapman and Hall, 1843). A továbbiakban Fanny Calderón: *Life in Mexico*.

⁹⁴ Michael P. Costeloe: „Prescott’s History of the Conquest and Calderon de la Barca’s Life in Mexico. Mexican Reaction, 1843–44”, *The Americas* 47, 3. sz. (1991): 337. A továbbiakban Costeloe: „Prescott and Calderon”.

⁹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd az utolsó fejezetet.

⁹⁶ Leask: „The Ghost in Chapultepec”, 188–89.

⁹⁷ Costeloe: „Prescott and Calderon”, 342.

set változtak azokhoz az alsóbbrendű indiánokhoz képest, akiket Cortez itt talált. [...] A buta apátia látszata alatt nagyfokú ravaszságot rejtenek. Komolyak és nyájasak, megjelenésükben meglehetősen szomorúak, amikor is nem a pulque hatása alatt állnak.”⁹⁸

Calderón spanyol nagykövet feleségeként betöltött szerepe egyértelműen befolyásolta Spanyolország volt gyarmatáról kialakított negatív véleményét, de ugyanúgy alapul szolgált a protestáns, kapitalista munkamorálba vetett hit és a történelem társadalmi fejlődésként való értelmezése.⁹⁹ Könyve kifejezetten népszerű volt, és a Mexikóról közvetített képei többször szinte teljesen ugyanúgy szerepelnek későbbi munkákban, sőt akár magyar leírásokban is felbukkannak. Veracruz leírása modellként értelmezhető, több magyar utazó is csaknem ugyanúgy írja le a kikötőt: melankolikus, elhagyatott és sok szempontból visszataszító.¹⁰⁰ Gyakran írtak koldusokról, rablókról és a mexikói élet veszélyeiről, ezek mind magyar útleírásokban is megjelennek. Calderón szövegéhez nyúlunk vissza Magyarországon a francia beavatkozás idejében is, hiszen az ország iránti érdeklődést kielégítendő az ő szövegeiből fordítanak le részleteket a *Vasárnapi Újság*ban (20 évvel az eredeti publikációt követően).¹⁰¹ Még az illusztrációhoz is mexikói „guerillákat” ábrázoló képet választottak, és a kiválasztott részek szintén a koldusok, a szegénység és (különösen a nőket fenyegető) veszély országaként mutatja be Mexikót, ahol az író felsőbbrendűsége is kitűnik:

Alig lehet képzelni, mond az említett író, valami elszórtabbat, elhagyottabbat, mint Vera Cruz és környéke. Itt a várda emelkedik vörös és fekete bástyáival, amott a nyomorult,

⁹⁸ Fanny Calderón: *Life in Mexico*, 298–99.

⁹⁹ Leask: „The Ghost in Chapultepec”, 189.

¹⁰⁰ Lásd a könyv későbbi fejezeteit.

¹⁰¹ Szeberényi L.: „Mexikói élet”, *Vasárnapi Újság*, 1863. október 25. és november 1.

komor város fekszik fekete madarak seregétől körülbeegve, melyek valamely hullamaradékot környeznek vagy újat keresnek. De e borzasztó látvány is, mint tengeri utazásunk célja, kedves volt. A meddig csak a szem ért, a környék Vera-Cruz lakosságától volt ellepve, mely ő kegyelmessége megérkeztét bámulni gyűlt össze. Némelyeknek nem volt nadrágjuk, másokon pedig, hogy ez egyensúlyt helyreállítsák, kettő is, s ez öltöny felső párja, mexikói szokás szerint, oldalt felhasítva. Valamennyien széles karimájú, ezüsttel, tarka gyöngyökkel ékesített kalapokat viseltek; arcaikon pedig a sötét barnától kezdve egész az átlátszó fehérig minden színváltozat ragyogott. Némely öltözék csupa rongyokból volt összeállítva, melyeket csupán a természetes vonzerő tartott össze; míg másoké csak néhány szelelő-lyukkal volt ellátva. Azonban mindnyájan tolongtak, ökleikkel lökdösték és csak nem vibetaszitották egymást, nehogy a nap látványát elszalasztsák¹⁰²

Calderón számos, később más utazók által is átvett témát mutatott be olvasóinak: az országon belüli utazások, városok és épületek, ruházat, mexikói ételek, szokások leírását, de még a politikai kérdéseket is érinti.¹⁰³

A nyugati utazók útleírásaikban alsóbbrendűnek, tudatlannak és lustának mutatták be az ország lakosait, míg úgy érveltek, hogy a nemzetnek külföldi segítségre van szüksége ahhoz, hogy mind gazdasági, mind pedig kulturális értelemben fejlődhessen. Közülük többen az „angolszász fajt” és kifejezetten az Egyesült Államokat tartották erre alkalmas országnak. Maga Calderón is utalt Mexikó elkerülhetetlen bekebelezésére az északi szomszéd által.¹⁰⁴ William

¹⁰² Szeberényi L.: „Mexikói élet”, *Vasárnapi Újság*, 1863. október 25.

¹⁰³ A legutóbbi aspektus kapcsán lásd a Mocsárynéról szóló fejezetet.

¹⁰⁴ Miguel A. Cabanas: „North of Eden: Romance and Conquest in Fanny Calderón de la Barca’s Life in Mexico”, *Studies in Travel Writing* 9, 1. sz. (2005): 16.

S. Henry¹⁰⁵ szintén a *manifest destiny* ideáljával és az USA területi terjeszkedésével kapcsolta össze a mexikói mezőgazdaság fejlődését, miközben már óvatosabb volt akkor, amikor a mexikóiak unióba való integrálásáról volt szó.¹⁰⁶ Az Egyesült Államok szerepe és pozíciója főleg a Mexikóval lezajlott háborút követően került az útleírások középpontjába, pontosan abban az időben, amikor az első magyar írók is megérkeznek az országba. Úgy tűnik, ők nagyon is tudatában voltak az ezzel kapcsolatos diskurzusnak és részt is vállaltak benne, méghozzá olyan módon, hogy a nyugati utazókkal és az amerikai látásmóddal azonosultak.

Az ősi civilizációk kérdése, és azok kapcsolata az akkori lakossággal, alapvető fontossággal bírt az útleírásokban. A természet mellett Humboldt is foglalkozott a régészeti emlékekkel, ugyanakkor, ha le is nyűgözték ezek, összességében nem volt elragadtatva a Kolumbusz előtti civilizációk eredményeitől, természetesen a klasszikus európai kultúrával összevetve.¹⁰⁷ Ugyanakkor ezek a civilizációk a későbbi utazókat is foglalkoztatták, és az ilyen irányú érdeklődés fontos része lett Mexikó képének. John Lloyd Stephens neve elválaszthatatlanul kapcsolódik ehhez a témához, illetve a maja emlékek felfedezéséhez.¹⁰⁸ Stephens két könyvet is kiadott, *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan* (1841) és *Incidents of Travel in the Yucatan* (1843) címmel (az angol Frederick Catherwood illusztrációival, amelyeket László Károly *Vasárnapi Újság*ban megjelent leveleihez is felhasználtak). Stephens nemcsak archeológusként, hanem az egyik legsikeresebb útleíróként is ismert volt a 19. század

¹⁰⁵ *Campaign Sketches of the War with Mexico* (New York, Harper, 1847).

¹⁰⁶ Buchenau: Mexico Otherwise, 51.

¹⁰⁷ Pratt: *Imperial Eyes*, 134.

¹⁰⁸ Nigel Leask: „A Yankee in Yucatan: John Lloyd Stephens and the Lost Cities of America”. In Tim Youngs (szerk.): *Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces* (London, Anthem Press, 2006), 129–144. A továbbiakban Leask: „A Yankee in Yucatan”.

során.¹⁰⁹ Leask szerint Stephens könyvei jól illusztrálják azt, hogy az Egyesült Államok hogyan sajátította ki a sokszor éretlennek vagy felkészületlennek ítélt Latin-Amerika történelmét.¹¹⁰ Ugyanakkor azt is fontos megemlítenünk, hogy a nyugati útleírások esetén az akkori populáció elmaradottsága erősen beárnyékolta az ilyen irányú, az ősi civilizációk eredményeire összpontosító értékeléseket.

Az Európából és az Egyesült Államokból Mexikóba érkező utazók az 1820-as és 50-es években hozzák létre azokat az elveket, koncepciókat, témákat, amelyek 1850 után a magyar utazási irodalomban is fellelhetőek. Ahogyan az elkövetkező fejezetekben is látni fogjuk, a magyar írók első hulláma átvette a nyugati utazók ún. birodalmi nézőpontját, és az ország jelenét és jövőjét nagyon hasonlóan ítélték meg, miközben a természeti környezet egyedülállóságát és szépségét is hangsúlyozták. Gyakran ugyanazokat a témákat vitatják meg, ugyanolyan ideológiai háttérrel, mint az előttük író nyugati utazók. Annak ellenére, hogy például László üzleti vállalkozásai sikeresek voltak, és a magyarok akár még szimpátiát is érezhettek volna egy nagyhatalom árnyékában élő kis nemzet iránt, az első magyar írók szintén az amerikai és/vagy brit befolyás szükségességét hangsúlyozták. Mindezt ők is a helyi lakosság technikai és kulturális értelemben vett elmaradottságával igazolták, és összességében negatív véleménnyel voltak az országban tapasztaltakról. Ez a fajta hozzáállás gyökeresen csak a századfordulóra változott meg.

A MÁSIK IDEGEN: ÚTLEÍRÁSOK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKRÓL 1850 ELŐTT

A Mexikó és Egyesült Államok képének összefonódásáról a magyar utazási irodalomban már korábban is volt szó. Mexikó képének 1850 előtti változásai mellett legalább olyan fontos megértenünk

¹⁰⁹ Leask: „A Yankee in Yucatan”, 130.

¹¹⁰ Leask: „A Yankee in Yucatan”, 132–33.

azt, hogy hogyan látták az Egyesült Államokat Magyarországon, mielőtt az első írók tollat ragadtak volna, hogy bemutassák mexikói tapasztalataikat. Ezzel a területtel több tanulmány is részletebben foglalkozott már, sőt 2013-ban Glant Tibor készítette el az eddigi legátfogóbb áttekintést. Így ebben az alfejezetben csak a legfontosabb jellemzőket összegzem, amelyek nélkülözhetetlenek a további fejezetekben található utalások megértéséhez.¹¹¹ Mexikó esetétől eltérően ez már magában foglalja a magyar útleírások áttekintését, hiszen nagy befolyással bíró beszámolók születtek már magyar nyelven is. Ezek a magyar írások sok szempontból követték a nyugati utazók jellemzését ebben a tekintetben is (a nagyszerű fejlődést vagy a politikai intézmények előrehaladottságát hangsúlyozva például), de sok esetben még pozitívabban is nyilatkoztak, mint például brit útírtársaik. Bölöni Farkas Sándor erre külön fel is hívta a figyelmet:

ki kivált az angol utazók adataira bízta magát, az a dolog nagyobb részében igen megcsalódott. Az angol előítélettel, gyűlöléssel van Amerika iránt s lépik bé oda; mert nem felejthette még, hogy e maroknyi nép óriási vaskarjai közül kivívta magát, s most mint hatalmas vetélkedő társát irigyelve nézi, miként került felül már sok tárgyokban.¹¹²

Ahogy láthattuk, Mexikót gyakran elmaradottnak és alsóbbrendűnek mutatták be a nyugati utazók, míg az Egyesült Államokról szuperlatívuszokban értekeztek, és egyfajta követendő példaként tekintettek a nemzetre (akár Mexikó vagy Magyarország szá-

¹¹¹ Lásd Katona Anna: „Hungarian Travelogues on Pre-Civil War America”, *Angol Filológiai Tanulmányok V* (1971) (a továbbiakban: Katona: „Pre-Civil”) és Glant Tibor: „Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary”, *Hungarian Journal of English and American Studies* 16, 1-2. sz. (2010): 171-84.

¹¹² Bölöni: *Utazás*.

mára is). Kezdetben, Mexikóhoz hasonlóan, külföldi írások, illetve azok fordításai jutottak el a magyar olvasókhoz (lásd pl. Alexis de Tocqueville írásait¹¹³). Azonban ezekkel együtt, szinte párhuzamosan megjelentek az első magyar nyelvű útleírások is, amelyek óriási hatással voltak a kiemelkedően pozitív Amerika-kép kialakulására. Az Egyesült Államok magyar gondolkodásban felvállalt szerepe az 1830-as években ment át jelentős változásokon. Ezt megelőzően „a magyar közönség csak kevés, közvetett és megkésett információt kapott az Egyesült Államokról, véletlenszerű újságcikkekből, enciklopédiákból vagy külföldi útleírások, földrajzi vagy történelmi munkák fordításaiból”.¹¹⁴ Az 1830-as években viszont:

a magyar nemzeti ébredés politikai, gazdasági és kulturális értelemben egyre nagyobb érdeklődést váltott ki az Egyesült Államok, mint egy újonnan felemelkedő fiatal nemzet iránt, amely egy dicső függetlenségi háború során vívta ki függetlenségét gyarmati helyzetéből, és amely ország egalitáriánus demokratikus rendszert hozott létre miközben rendkívül gyors fejlődésen ment át.¹¹⁵

A magyarok közül többen is elkezdtek az Egyesült Államokra úgy tekinteni, mint a Magyarország előtt álló követendő példára, mind

¹¹³ Az első magyar fordítást Fábíán Gábor készítette el *Tocqueville Elek: A demokratia Amerikában* címmel (Buda: M. Kir. Egyetem, 1841–43). Könyvismertető már 1837-ben is jelentek meg, míg Tocqueville munkáinak különböző részeit az *Athenaeum* publikálta 1838-tól. Bővebb információért lásd Lévai Csaba: „A French Aristocrat and a Hungarian Nobleman in Jacksonian America: a Comparison of the Views of Alexis de Tocqueville and Sándor Bölöni Farkas”. In Mary N. Harris – Anna Agnarsóttir – Lévai Csaba (szerk.): *Global Encounters European Identities* (Pisa, Pisa University Press, 2010.), 247–258; Barta Attila: „Tocqueville az amerikai közigazgatásról”, *Miskolci Jogi Szemle* 4. 1 (2009): 113–135; Fenyő István: „Eötvös és Tocqueville”, *AETAS* 22, 1. sz. (2007): 127–134.

¹¹⁴ Katona: „Pre-Civil War”, 52.

¹¹⁵ Katona: „Pre-Civil War”, 51.

a függetlenségi törekvések, mind pedig az ott tapasztalt fejlődés miatt. Ebben részben szerepet játszottak az ekkor megjelenő útikönyvek is. Az első és valószínűleg legfontosabb magyar útleírás az Egyesült Államokról 1834-ben került kiadásra, és óriási hatással volt a kor politikai gondolkodóira és az USA képének kifejezetten pozitív alakulására. Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című könyve megalapozta azt, hogy Magyarországon az Egyesült Államokra az „ígéret földje” és a „korlátlan lehetőségek hazája”-ként gondoljanak.¹¹⁶ A Bölöni után író és publikáló magyarok sokáig hasonló stílusban írtak az országról és megerősítették ezt a képet, „tiszteletteljes csodálattal” közelítve az országhoz.¹¹⁷ Bölöni könyve kora egyik legnépszerűbb olvasmánya volt, két éven belül kétszer is kiadták (illetve be is tiltották).

Szöges ellentétben Mexikóval, az Egyesült Államokra egy sebesen fejlődő és változó országgként tekintettek. Ezt Bölöni is megjegyezte:

Amerikában akármely hitelesen s pontossággal dolgozott statisztikai munka is nem élhet felül öt esztendő. Mert a népesség, a művelődés s erők nevedésével minden esztendőn oly kitetszőleg változnak az adatok, hogy ami tavaly igaz volt azon egy helyen vagy dologról, már más esztendőn egészen

¹¹⁶ Bölönivel kapcsolatban lásd Katona Anna: „Sándor Farkas Bölöni and Ágoston Mokcsai Haraszthy”. In Mark Pachter (szerk.): *Abroad in America: Visitors to the New Nation, 1776-1914* (Reading, Addison-Wesley, 1976), 43-51. A továbbiakban Pachter: *Abroad in America*; Kadarkay Árpád: „Introduction”. In Bölöni: *Journey*, 5-79; Lévai Csaba: „Bölöni Farkas Sándor koncepciója a nemzetről és a nemzeti nyelvről”, *Debreceni Szemle* 2 (1996): 195-201.

¹¹⁷ Egyéb fontos könyvek például: Haraszthy Ágoston: *Utazás Északamerikában* (Pest, Heckenast Gusztáv, 1844); Nendtvich Károly: *Amerikai utazásom* (Pest, Heckenast Gusztáv, 1858); Francis Pulszky - Theresa Pulszky: *White, Red, Black. Sketches of American Society in the United States during the Visit of their Guests* (New York: Redfield, 1853); Xántus János: *Levelei Északamerikából* (Pest, Lauffer és Stolp, 1858).

megváltozhatott. Csak a konstitúció örökös igazságai s az abból fejlődött polgári élet állandó.¹¹⁸

Ezen beszámolókhöz képest Mexikó statikusnak tetszett és úgy tűnt, messze lemarad az Egyesült Államoktól, ami miatt úgy gondolták, segítségre van szüksége. Az Egyesült Államok a modernizáció és fejlődés modelljeként szerepelt, és az útleírások a „politikai és gazdasági fejlődés tankönyveivé váltak, a demokratikus ideák kincsestárává, amelyeket gyakran idéztek politikai vitákban mind a Parlamentben, mind pedig a megyei szinten.”¹¹⁹ A magyarokra nagy hatást gyakorolt az ott tapasztalt fejlődés, az amerikai városok gyors felemelkedése és a lakosság mindezt megalapozó kemény munkája és abból származó jóléte.

Az általános lakosságról kialakított kép szintén ellentétben állt a Mexikóban tapasztaltakkal: az amerikai állampolgárokat fáradhatatlan, keményen dolgozó jenkiként mutatták be, akik gyakorlatiasságukkal és kreativitásukkal járultak hozzá az ország előrelépéséhez. Ezt a hozzáállást jól illusztrálják Haraszthy Ágoston amerikaiakról alkotott benyomásai, amelyek 1844-es könyvében szerepelnek:

Az amerikai kétszer tovább él, mint más ember, és százszor többet tesz, mint más, azaz, az amerikai korán kel, s mihelyt fen van, mindjárt dolgozóhoz fog, legyen az bármi; legnagyobb sietséggel reggeliz, s hogy azalatt hasztalan ne mulasztja idejét, eves közben hírlapot olvas, s ezt néhány percz alatt végezvén, ismét foglalatosságához lát. Jó az ebéd ideje; ekkor mindenki pontosan megjelenik a harang-jelszóra, asztalhoz ül minden beszéd nélkül, és legfeljebb húsz perczig az egész ebédnek vége, s vendéglőben nem ritkán lát az utas magával három-négyszáz

¹¹⁸ Bölöni: Utazás.

¹¹⁹ Katona: „Pre-Civil War”, 57.

férfit asztalhoz ülni, de 15 percz múlva alig lát közülük kettőt, hármat.¹²⁰

Ez a kifejezetten pozitív magyar hozzáállás részben megfelelt más utazók leírásainak, akik szintén érdeklődésüket fejezték ki az akkor zajló társadalmi és politikai „kísérletek”, az ország fizikai szépsége, a szemük előtt zajló technológiai és gazdasági fejlődés és az amerikai nemzeti jellemvonások iránt. Ugyanakkor a magyar és nyugati utazók különböző háttere miatt különbségeket is fellelhetünk. Oscar Handlin értékelése szerint például az anyaország és az Egyesült Államok közötti összehasonlítások más élel történtek akkor, ha az utazók nem angol származásúak voltak, így azok esetében, akiket „nem vakított el a közös származás feltételezése”.¹²¹ A brit utazók a fejlődés és az amerikai élet pozitív aspektusai elismerése mellett gyakran sokkal kritikussabbak voltak, mint a magyarok. Erre tökéletes példa Frances Trollope népszerű *Domestic Manners of the Americans* (1832) című könyve, amely erősen kritizálta az országot, a lakosság jó modorának hiányát. Könyvében Trollope sarkosan fogalmaz: „Nem kedvelem az [amerikaiakat]. Nem szeretem elveiket. Nem szeretem szokásaikat. Nem szeretem véleményüket.”¹²² A számos pozitív észrevétel mellett kritikussabb hang tűnik fel Alexis de Tocqueville *Democracy in America* (1835 és 1840) című művében is, ahol az Egyesült Államok és politikai rendszerének magasztalása mellett, az amerikai demokrácia és társadalom problémáira is felhívja a figyelmet. A magyarok ehhez képest sokszor akár el is hallgatták a pozitív képbe nem

¹²⁰ *Utazás Éjszakamerikában* 2. kötet (Pest, Heckenast Gusztáv, 1844), 2.

¹²¹ Handlin: *This Was America*, 2.

¹²² Idézi Leask: „The Ghost in Chapultepec”, 188. További információ Trollope kapcsán: Chu-Chueh Cheng: „Frances Trollope’s America and Anna Leonowens’s Siam: Questionable Travel and Problematic Writing”. In Kristi Siegel (szerk.): *Gender, Genre and Identity in Women’s Travel Writing* (New York, Peter Lang, 2004): 123–66; Marcus Conliffe: „Frances Trollope” in Pachter, *Abroad in America*, 33–42.

illő aspektusokat, így például Bölöni is csak érintőlegesen beszél a rabszolgaság kérdéséről, és a briteket teszi felelőssé az intézmény kialakulásáért. Az, hogy a magyarok sokkal kevésbé voltak kritikusak az Egyesült Államokkal szemben, még inkább nyilvánvalóvá vált akkor, amikor Mexikóba is utaztak és úgy döntöttek, hogy a latin-amerikai országot is bemutatják olvasóiknak.

A fentieket áttekintve azt láthatjuk, hogy az első magyar írók a korábbi írásokból egy elmaradott és alsóbbrendű Mexikót ismerhettek meg, lusta lakossággal és elmaradt fejlődéssel; ugyanakkor az Egyesült Államok kapcsán ennek szöges ellentétéről olvashattak mind kulturális, mind pedig gazdasági és társadalmi értelemben. Ennek következtében már a megérkezés előtt feltehetően hasonló preconcepciókkal rendelkeztek. A legtöbbször azonosultak a nyugati nézőponttal. Így saját írásaikban nem egy független Mexikóképet hoztak létre, hanem az Egyesült Államok vagy Nyugat-Európa felsőbbrendűségét hangsúlyozva Mexikó állandó összehasonlítások közepette született meg a magyar nyelvű utazási irodalomban. A könyv első részében szereplő mindhárom utazó korábbi forradalmár volt, aki a szabadságharc során saját országának függetlenségéért küzdött egy szomszédos nagyhatalommal szemben. Mégsem tudtak azonosulni Mexikóval és nem is fejezték ki szimpátiájukat az ország lakosai iránt, annak ellenére, hogy sok szempontból nagyon is hasonló történelmi mederben folyt a két ország élete. Igaz volt ez nemcsak a függetlenségi harcok terén, hanem azért is, mert a nyugati utazók Magyarországot is elmaradottnak mutatták be, „egy gazdag országnak, »ahol a helyi lakosok túl tétlenek vagy kényelmesek ahhoz, hogy [ezt a gazdagságot] kihasználják«”.¹²³ A Mexikóval való azonosulás talán annak elismerését is jelenthette volna, hogy ők maguk sem tartoznak az általuk csodált nyugati országok közé.

¹²³ Popova-Nowak: „Odyssey of National Discovery”, 215.

Mexikó „feltérképezése”: László Károly Észak-Amerikában

LÁSZLÓ KÁROLY UTAZÁSAI

László Károly sokrétű személyiség volt: mérnök, forradalmár, emigráns, Kossuth Lajos titkára, üzletember, és az első magyar, aki részletesen írt Mexikóról a magyar közönség számára folytatásban kiadott leveleiben. Ezáltal alapvető szerepet játszott a latin-amerikai ország magyarországi képének megalapozásában, ami sok szempontból tükrözte a nyugati, birodalmi megközelítést.¹²⁴ Xántushoz és Rostihoz hasonlóan, akikkel az ezt követő két fejezetben ismerkedhetünk meg, László naplója és levelei értékes forrásai a mexikói kultúrának és történelemnek, betekintést kaphatunk a bennszülött lakosságról megformált 19. századi véleményekről, az amerikai–mexikói kapcsolatokról és az Egyesült Államok szerepének változásairól a nyugati féltekén. László életével korábban több kutató foglalkozott már, elsősorban az amerikai magyarok története szempontjából, míg szövegei tekintetében mindaddig a legnagyobb érdeklődés a törökországi emigrációt és Kossuth amerikai útját övezte. Mexikói útleírásainak az utazási irodalom eszközeivel történő feltárása azonban mindaddig kevesebb figyelmet kapott. Éppen ez a jelenlegi fejezet célja, amellet, hogy László írásait és eredményeit a nemzetközi szakirodalomban is elhelyezze.

---

¹²⁴ Korábban is jelent meg néhány írás, azonban László levelei voltak az elsők, amelyek magyarul részletesen bemutattak egy adott mexikói régiót. A korábbi leírásokért lásd a 63. lábjegyzetet.

László írásai a mexikói kultúra és az őslakos hagyományok iránti valódi érdeklődéséről tesznek tanúbizonyságot, azonban összességében elmondható, hogy meglehetősen kritikus az országgal és annak állapotával kapcsolatban. Mexikó legtöbbször az Egyesült Államokkal összehasonlítva jelenik meg írásaiban, az utóbbi fejlettségét az előbbi elmaradottságával összevetve. A fejezet első részében László életét és annak legfőbb fordulópontjait tekintjük át, annak érdekében, hogy a Mexikóval kapcsolatos percepcióit befolyásoló tényezőket jobban azonosíthassuk. Ezt követi írásai áttekintése és elemzése és a bennük szereplő Mexikó-kép értékelése. Ennek keretében vizsgáljuk a nyugati leírásokkal való kapcsolódási pontokat és a kapitalista előőrs jellegzetességeinek jelenlétét. A könyv általános céljaival összhangban pedig azt is megvitatjuk, hogy miért lehetett alapvetően negatív László Mexikó-képe és miért láttatta az Egyesült Államokat és lakosságát felsőbbrendűnek, ahelyett hogy esetleg nagyobb szimpátiát mutatott volna a mexikóiak iránt.

László életének eseményei közelebb vihetnek minket ahhoz, hogy jobban megérthessük utazásainak körülményeit, illetve a Mexikóról és az Egyesült Államokról kialakult véleményét.¹²⁵ László Kecskeméten született 1815-ben. Szülővárosában járt iskolába is, mielőtt Debrecenben folytatta volna tanulmányait, „hol nemcsak a törvényt, de apja kívánságára a papi tudományokat is végezte”.¹²⁶ Református káplán édesapja „fiát pappá szánta s remélte, hogy segédje, s végre utódja leend a szent hivatásban”.¹²⁷ Habár László nem az apja által neki szánt pályát választotta, vallásos nevelte-

¹²⁵ Amennyiben másképpen nem jelzem, az életrajzi áttekintés alapja Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 14 kötet (Budapest, Hornyánszky, 1891–1914), 7: 833–835. A továbbiakban Szinnyei: *Magyar írók*. László életéből regény is született: Bogáti Péter: *A mahagóni ember. László Károly regényes életrajza* (Budapest: Móra Ferenc Kiadó, 1986).

¹²⁶ Xántus János: „László Károly”, *Vasárnapi Újság*, 1868. január 12.

¹²⁷ Uo.

tése és tanulmányai nyomot hagytak írásain is, hiszen jól látható érdeklődése a vallási kérdések, hagyományok és szokások iránt Mexikóban, miközben többször kifejezte nemtetszését is a katolikus (és különösképpen) a Mexikóban honos vallási hagyományokkal szemben.¹²⁸

Miután 3 évig iskolarektorként dolgozott Szabolcs megyében, Pestre ment és mérnöknek tanult. Ez kifejezetten jó döntésnek bizonyult későbbi amerikai karrierje szempontjából, mivel az itt elsajátított tudás és készségei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az Egyesült Államokban és Mexikóban munkához jusson az emigráció éveitől. Ez egyáltalán nem mellékes kérdés, hiszen a magyar emigráció számos tagja küzdött anyagi problémákkal, hiszen katonai tapasztalataikon túl sokan nem rendelkeztek polgári foglalkozással, így munkát találniuk is nehezebb volt.¹²⁹ László sosem lankadó érdeklődést mutatott a technológia és a gépek iránt, ami jelentősen befolyásolta Mexikóról alkotott véleményét, miközben a mérnöki munka által megkövetelt pontosság tükröződik szövegeiben és az azokat kísérő táblázatokban, statisztikákban és rajzokban is. A forradalom kitörésekor László „hamar átlátta, hogy a hazának inkább katonára, mint mérnökre van szüksége, s beállott közvitéznek a Hunyady-csapatba”.¹³⁰ Később a tüzérséghez csatlakozott, ahol hadnagyi rangra emelkedett.¹³¹ A végső harcok és a szabadságharc leverése után csatlakozott Bem Józsefhez 1849.

¹²⁸ Több levelében is kritizálta az ott tapasztalt vallási gyakorlatot. Hangsúlyozta, hogy a protestánsok nem gyakorolhatják szabadon vallásukat, illetve többször felszólalt a papok vagyona ellen is (főleg a lakosság szegénysége vonatkozásában).

¹²⁹ A magyar forradalmárok amerikai életével kapcsolatban lásd Vida István: *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011).

¹³⁰ „László Károly”, *Vasárnapi Újság*, 1868. január 12.

¹³¹ Legalábbis így írta alá Naplótöredékét, miközben Szinnyei szerint minden életrajzában tüzér századosként szerepel. A fentebb említett *Vasárnapi Újság*-cikkekben is századosként tüntetik fel.

augusztus 22-én és Törökországba menekült. 1850-ben Kiutahiában találkozott Kossuthal és követőivel. Az ezt követő években közeli kapcsolatban volt Kossuthal mint annak barátja és titkára.¹³² 1851 szeptemberében számos emigráns, Lászlóval egyetemben, elfogadta az Egyesült Államok invitálását, és felszálltak a *USS Mississippi* hajóra, amely az év novemberében érkezett meg velük New Yorkba. Itt vártak Kossuth megérkezésére, aki egy angliai kitérővel szakította meg utazását. Azt remélték, hogy Amerikában sikerül támogatást szerezniük a magyar forradalom újraélesztéséhez.

László Kossuthal együtt utazott a kormányzó híres amerikai körútján, de a korábbi szabadságharcosoknak be kellett látniuk, hogy az utazások és beszédek során tapasztalt szimpátia és támogatás nem elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a hivatalos amerikai külpolitikai álláspontot, ami Európa irányában a be nem avatkozás politikáját hirdette.¹³³ Kossuth 1852 júliusában elhagyta az Egyesült Államokat, míg László az országban maradt és új életet kezdett. Csatorna- és vasútépítési munkálatokon dolgozott mérnökként, és 1853-ban amerikai állampolgárságért folyamodott. Négy évvel később több más negyvennyolcshoz hasonlóan László is részt vett az új amerikai–mexikói határ felmérésében és a Tehuantepecben elindult vasútépítési munkálatokban (lásd a következő részben).¹³⁴

¹³² A török emigrációról részletesen lásd Hajnal István: *A Kossuth emigráció Törökországban* (Budapest, n.p., 1927).

¹³³ Kossuth amerikai útjáról Deák István: „Kossuth: the Vain Hopes of a Much Celebrated Exile”, *Hungarian Quarterly* 43, 166. sz. (2002). Elérhető: <http://www.hungarianquarterly.com/no166/10.html>; Donald S. Spencer: *Louis Kossuth and Young America. A Study of Sectionalism and Foreign Policy, 1848-1852* (Columbia, University of Missouri Press, 1977).

¹³⁴ Kőkény Andrea: Encountering the Unknown: The Mexican-American Boundary Survey, 1849–1854. In: Cristian M. Réka – Kőkény Andrea – Szőnyi György E (szerk.): *Confluences: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*. (Szeged), JATEPress Kiadó, 2017. 79–86. Torbágyi Péter: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt* (Szeged, SZTE, 2009), 255. A továbbiakban Torbágyi: *Magyar kivándorlás*.

Eközben saját üzleti vállalkozásba is kezdett (mahagóni- és berzsenyfatermesztésbe) Nemegeyi Bódog honfitársával.¹³⁵ Vállalkozásuk jövedelmezőnek bizonyult, és segítségével László jómódú és tiszteletnek örvendő emberré válhatott. Üzleti vállalkozásainak köszönhetően alaposan megismerkedett a helyi viszonyokkal és lakosokkal, de ugyanakkor kapcsolatot tartott fenn amerikai és európai üzletemberekkel és a régióban élő elittel is. Vállalkozásai és a velük fenntartott kapcsolat lehetett az egyik oka annak, hogy László is átvette a nyugati látásmód főbb elemeit, és az első fejezetben bemutatott kapitalista előőrs ideológiája szerint jellemezte Mexikót a magyar olvasók számára.

Az Egyesült Államokba visszatérve feleségül vette a mexikói angol konzul 16 éves kreol lányát, majd 1867-ben, mindössze néhány nappal a házasságot követően, visszatértek Magyarországra, mivel ekkor a Kossuth-emigránsok amnesztiában részesültek. Hazatérése utáni életéről kevesebbet tudunk, naplója is véget ér 1870-ben. A házaspár először Dunapatajon telepedett le, majd László Kecskeméten és Újkécskén dolgozott könyvelőként és mérnökként: „hazatérése nem volt révbe érkezés, mivel Mexikóban és az Egyesült Államokban szerzett vagyonát nem tudta jól befektetni, elszegényedett, felesége elhagyta”.¹³⁶ 1892-ben László még meglátogatta Kossuthot Torinóban, de hazatérését követően megbetegedett és 1894-ben elhunyt.

A László szabadságharc utáni életét dokumentáló szövegek számos formában érhetőek el: naplót vezetett, leveleket írt, amelyek beszámolók formájában jelentek meg újságokban, de írt turisták-

¹³⁵ A Magyar Tudományos Akadémián és a Nemzeti Múzeumban is találhatóunk általa küldött mahagónidíszítéseket, illetve asztalokat. Lásd *Vasárnapi Újság*, 1864. július 10. és 1864. október 9.

¹³⁶ Ildikó Pordán: *László Károly, Katonai életéből: Napló 1848. szept.25-e és 1851. szept.10.-e között* (Budapest, Terebess, 2001), 169. A továbbiakban Pordán: *László Károly*.

nak szóló útmutatót is, illetve naplóbejegyzései egy részét is sajtó alá rendezte. A formátumoktól függően leírásainak jellege is változott: a napló részletes, analitikus, sokszor tudományos igényű leírásokat tartalmaz mind az emberek mindennapi életéről, mind a politikáról és az üzleti vállalkozásról. Ezeket egészítik ki a statisztikai információk, mérések, táblázatok, pénzügyi kimutatások, illetve a gépek aprólékos leírásai.¹³⁷ A *Vasárnapi Újság* hasábjain László naplója érdekfeszítő történetekké alakul át: olyan témákra világított rá, amelyekről a magyar olvasók keveset tudtak, és szellemes, élvezetes stílusban írt. A *Kecskemét* című lapnak szánt szövegei megint más jellegű írások. 1876-ban útikalauzok sorozatát írta meg a lapnak azzal a céllal, hogy a philadelphiai világkiállításra érkező magyaroknak segítséget nyújtson. Turistáknak szánt útvonaltervet nyújt a legérdekesebb látnivalókkal és hasznos tanácsokkal, mindezt útikönyvekhez hasonló stílusban. Később újra visszatért az eredeti forráshoz, és a *Kecskemét* című lapban egy, a naplójából válogatott sorozatot adott ki, majd 1887-ben könyv formájában jelentette meg naplótöredékeit.¹³⁸ A bevezetőben megadottakkal és az ott felvázolt definícióval összhangban, a következőkben a *Vasárnapi Újság* lapjain megjelent cikkekkal és a bennük rejlő Mexikó-képpel fogok részletesebben foglalkozni. Ugyanakkor a napló rövid áttekintése fontos, hiszen ez az alapja minden későbbi publikációnak.

Pordán szerint László naplója több szempontból is jelentős írás: fontos részleteket tudhatunk meg belőle a szabadságharc utolsó napjairól, betekintést nyújt Kossuth személyiségébe és a törökországi emigráció mindennapjaiba, hűen mutatja be egy 19. századi magyar emigráns sorsát, míg a statisztikák és táblázatok máshon-

¹³⁷ Lásd példákat a mellékletben.

¹³⁸ Károly László: *Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg* (Budapest, Franklin-Társulat, 1887). A továbbiakban László: *Napló-töredék*.

nan nem elérhető információkhoz nyújtanak hozzáférést.¹³⁹ Ugyanakkor a napló a mexikói élet kapcsán is olyan betekintést nyújt, ami más forrásokból nem elérhető, vagy amit korábban kevésbé tanulmányoztak. Mindezek mellett rálátást biztosít az útleírások keletkezésének folyamatába, és azt is megtudhatjuk, hogy egy magánjellegű szövegből hogyan születik a nagyközönség számára írt publikáció.

László 1848-ban kezdte el írni naplóját és egészen 1870 elejéig vezette azt. A bejegyzések kb. 1200, különböző méretű oldalt tesznek ki, kilenc kötetbe rendezve.¹⁴⁰ Maga a napló egy igen sokszínű és érdekfeszítő dokumentum: a bejegyzések mellett találhatunk benne táblázatokat, pénzügyi kimutatásokat vagy akár egy magyar-maja szöszedetet is; az oldalak szélén pedig gyönyörű rajzokat, vázlatokat láthatunk, amelyek az újságcikkekben megjelent illusztrációk alapjául is szolgáltak (lásd az I. sz. mellékletet). Mivel a napló általában magánhasználatra születik, feltételezhetnénk, hogy Lászlót nem befolyásolták az olvasók elvárásai és így szubjektívebb írást olvashatunk, miközben a leírások sokkal pontosabbak és valóságosabbak, mivel azok az események helyszínén készültek és nem kerültek módosításra, cenzúrázásra a későbbiekben. Azonban a napló struktúrája és bizonyos elemei ezt megkérdőjelezi. A különböző kötetek mutatóval (néha ráadásul ábécésorrendben) és tartalomjegyzékkel vannak ellátva, aminek segítségével az olvasó böngészhet a különböző témák között és megtalálhatja a vonatkozó oldalakat. Bizonyos pontokon László meg is szólítja az olvasót, és sokszor regényszerű leírásokat is találunk a lapokon. Máskor kiegészítéseket, megjegyzéseket hagyott az oldalak szélén, ami azt

---

¹³⁹ Pordán: *László Károly*, 172.

¹⁴⁰ A napló kilenc kötetből áll és megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban néhány, a szerzőről készült képpel és egyéb dokumentumokkal egyetemben (az Oct. Hung 720 jelzet alatt). A továbbiakban Kéziratos napló, kötetszám, László oldalszámozása szerint hivatkozom rá.

jelenti, hogy a szerző nemcsak újraolvasta, de módosította is eredeti leírásait. Mindez azt jelzi számunkra, hogy László valószínűleg a kezdetektől fogva tervezhette a naplóban leírtak kiadását, és ennek megfelelően alakította magát a naplót. Ez azonban fel is veti annak kérdését, hogy vajon objektív és őszinte maradt-e, amikor mondjuk saját kalandjait, tapasztalatait vetette papírra akár a szabadságharc, akár Mexikó tekintetében. Ez olyan szempont, amelyet érdemes a naplóbejegyzések alapján kiadott írásai esetén is figyelembe vennünk.

Naplótöredékeit csak 1887-ben adták ki, amikor az ilyen jellegű szövegek már megjelenhettek, és az emberek még mindig érdeklődtek a forradalom és az azt követő időszak eseményei iránt.¹⁴¹ László „töredékei” csak bizonyos részeket tartalmaztak az eredeti kilenc kötetből, leginkább a Törökországban töltött időszakra és Kossuth amerikai útjára fókuszálva. Ahogyan látni fogjuk, az 1880-as években valamelyest már növekedett a Mexikó iránti érdeklődés Magyarországon, László mégis úgy döntött, hogy az erre vonatkozó részeket nem adja ki ebben a kötetben. Ennek két fő oka lehetett: egyrészt valószínűleg még mindig nagyobb volt az érdeklődés Kossuth és a szabadságharcot követő események, mint Mexikó és az ottani történések iránt. László kapcsolatai miatt valószínűleg elvárás is volt, hogy Kossuthról és ezekről az eseményekről írjon. Ugyanakkor bizonyára saját maga és Kossuth szerepét is tisztázni szeretne volna mind a szabadságharc, mind pedig az azt követő néhány év tekintetében.¹⁴² Másrészt László azzal is tisztában volt, hogy mexikói leveleit a *Vasárnapi Újság* hasábjain már kiadták, miközben a napló más részei még ismeretlenek voltak.

Tudjuk azonban, hogy a mexikói részek kiadását is tervezte, hiszen könyve végén a következőket említi:

---

¹⁴¹ László: *Napló-töredék*.

¹⁴² Szerette volna Kossuthot megvédeni az őt ért rágalomokkal szemben.

Sokat, igen sok érdekest írhatnak még naplóból azokról, miket az amerikai Egyesült-Államokban és Mexikóban (ezen a Magyar közönség által kevésbé ismert országban) 8-8 éven át láttam s tapasztaltam; de ezt a könyv kerete és célja nem engedi meg. Lehet azonban, hogy ha ezen igénytelen naplótöredék a közönség által kedvesen fogadtatik, ennek folytatásául még azokat is közleni fogom.¹⁴³

Ennek ellenére egy ilyen átfogóbb válogatás csak 1942-ben jelent meg Ács Tivadar gondozásában, aki már néhány mexikói részt is összerendezett.¹⁴⁴ Azonban ez a verzió számos kihagyást tartalmazott és nem is volt túl pontos.¹⁴⁵ Pordán Ildikó hasonló jellegű könyve, amely az 1848 és 1851 közötti bejegyzéseket dolgozta fel, 2001-ben jelent meg, így gyakorlatilag a mexikói rész maradt az egyetlen, amelynek pontos és tudományos jellegű feldolgozása, majd kiadása várat magára.

Ahogy láthattuk, a napló számos újságcikk alapjául is szolgált: László az Egyesült Államokról írt a *Kecskemét* számára (1873, 1876) és ugyanezen újságban jelentek meg naplótöredékei 1876 és 1881 között. A mi szempontunkból azonban a legfontosabbak a *Vasárnapi Újság* számára küldött levelei, amelyek tíz évvel azután születtek, hogy László elhagyta szülőföldjét (1859–62, 1866, 1868).¹⁴⁶ A *Vasárnapi Újság* a korszak egyik legnépszerűbb hetilapja volt. A művészetek és tudományok számos területéről közölt cikket, igényes illusztrációkkal. Gyakran jelentek meg benne utléírások is a világ számos pontjáról, mind fordításokként, mind pedig

¹⁴³ László: *Napló-töredék*, 238.

¹⁴⁴ Ács Tivadar: *Magyar úttörők az újvilágban. László Károly 1850–67. évi naplójegyzetei a Kossuth emigráció amerikai életéből* (Budapest, Láthatár, 1942).

¹⁴⁵ Pordán: *László Károly*: 170.

¹⁴⁶ Az egyik levél a *Politikai Újdonságok* oldalain jelent meg (1860).

magyar utazók tollából.¹⁴⁷ László New Yorkból, a Niagara-víz-eséstől és Mexikó számos pontjáról küldött leveleket. Mivel az egyik legszélesebb körben olvasott újságban jelentek meg ezen beszámolói, írásai számos, különböző háttérű olvasóhoz jutottak el. Elmondhatjuk tehát, hogy sok magyar László leveleiből szerezte első benyomásait Mexikóról és az amerikai élet bizonyos aspektusairól. Leveleivel László egy ismeretlen régiót, a Tehuantepec-i földszorosot mutatta be magyar honfitársainak. Ahogyan az újság szerkesztője is írta László első cikkéhez tartozó lábjegyzetében:

Olly érdekes vidék ez, mellyet még utazók sem igen méltattak eddig meglátogatásra, s mellyről az európai közönségnek alig van egyéb fogalma, mint valami mesés országról, egy Eldorádóról, hol minden csupa arany és boldogság. Igéretét bírjuk tisztelt hazánkfiának, hogy hónaponként egy illy levelet küldend a Vasárnapi Újság számára. – Óhajtva várjuk azokat.¹⁴⁸

A TEHUANTEPECI-FÖLDSZOROS

László a szó szoros értelmében és szimbolikusan is a Tehuantepec-i földszoros feltérképezőjévé vált. Az előbbi értelemben azért, mert a régióban dolgozott mérnökként és földmérőként, utóbbiban pedig azért, mert ő volt az, aki bemutatta a vidéket az otthoni olvasók számára. A földszoros speciális szerepe nagyban befolyásolta László Mexikó helyéről kialakított elképzeléseit. László egyértelműen tudatában volt és hangsúlyozta is a régió fontosságát olvasói számára:

¹⁴⁷ További információért lásd Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története* (Budapest, Akadémiai, 1985), 448–53; Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet* (Budapest, Haza és Haladás, 1993).

¹⁴⁸ „László Károly levele Amerikából I”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 2.

Ezen tartomány nevezetességre kapott mostanában azért, mert egy amerikai Egyesület-statusi társulat ezen földszoroson keresztül épen most egy szekérutat csináltat, olly szándékkal, hogy jövő novembertől kezdve az Egyesült-statusok keleti részéből Kaliforniába menő levelek, rőpiratok stb. itt vitessenek keresztül a társulat által, mellyért a társulat az Egyesült-statusok kormányától évenként kapna mintegy 80,000 dollárt. Ha a társulat azt képes lesz tenni s a dijt fogja huzhatni, akkor mindjárt egy vasút építésébe kezdenek, melly igen csekély akadálylyal s olcsón építhető.¹⁴⁹

A terület kiemelkedő szerepe abban rejlett, hogy itt volt a legrövidebb a távolság a Mexikói-öböl és a Csendes-óceán között, így ez volt az egyik fő útvonal (Panama és Nicaragua mellett), amely a két óceánt összekötötte volna.¹⁵⁰ Bár Tehuantepec szélesebb, mint a Panama-szoros, például a New York és San Francisco közötti távolság sokkal rövidebb lett volna, ha ezt az útvonalat használják. Mexikó történelme folyamán (állítólag egy csatorna ötlete már Hernando Cortés idejében is felmerült¹⁵¹) számos tervet javasoltak az Atlanti- és Csendes-óceán összekötésére a földszoroson keresztül.¹⁵² A csatorna építésének lehetőségét idővel elvetették, és a földszorost átszelő vasútvonal kiépítése tűnt a leginkább megvalósítható opciónak. Számos felmérést végeztek, több komoly

¹⁴⁹ „László Károly levele Amerikából I”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 2.

¹⁵⁰ Robert Fity-Roy: „Considerations on the Great Isthmus of Central America”, *Journal of the Royal Geographical Society of London* 20 (1850): 166. A továbbiakban: Fity-Roy: „Considerations”.

¹⁵¹ Lásd például Simon Stevens, et al.: „The New Route of Commerce by the Isthmus of Tehuantepec”, *Journal of the American Geographical Society of New York* 3 (1872): 300–342; W. Henry Hunter: „The American Isthmus and the Interoceanic Canal”, *Foreign and Commonwealth Office Collection* (1899).

¹⁵² Edward B. Glick: „The Tehuantepec Railroad: Mexico’s White Elephant”, *Pacific Historical Review* 22, 4. sz. (1953): 373.

érv is szólt a tehuatepeci vonal mellett, azonban a megvalósítás nehéznek, sőt egyenesen kivitelezhetetlennek tűnt.¹⁵³ Egy utat ugyan megnyitottak 1895-ben, de ez sem bizonyult megfelelőnek az óceánközi közlekedés biztosításához. Végül egy angol vállalkozás fejezte be a projekteket, és hivatalosan 1907-ben nyitották meg a tehuatepeci vasutat az áruk és utasok számára.

László ottlétekor a két óceán összekapcsolásának lehetősége központi kérdés volt: nemcsak földrajzi vagy filozófiai értelemben, hanem úgy is, mint kiemelkedő kereskedelmi, filantróp és politikai kérdés.¹⁵⁴ Az útvonal kereskedelmi és politikai jelentősége még nagyobbá vált az 1840-es évek végén az amerikai érdekek megnövekedésével: az oregoni terület betelepülésével és Kalifornia Egyesült Államokhoz csatolásával mind a kormány, mind pedig az emberek kiemelt érdeke volt ezen nagy vállalkozás véghezvitele.¹⁵⁵ A keleti és nyugati part közötti rövidebb és gyorsabb összeköttetés közvetlen kereskedelmi hasznot jelentett volna az Egyesült Államoknak, és a csendes-óceáni területei számára is jobb védelmet biztosított volna.¹⁵⁶

Mindezen fejlemények miatt László számára a földszoros olyan térré vált, amely tökéletesen alkalmas volt arra, hogy ideológiáját, prekonceptióit és a mexikói és amerikai emberekről kialakult vé-

---

¹⁵³ Garay felmérésének eredményeiért lásd: *Survey of the Isthmus of Tehuantepec, Executed in the Years 1842 and 1843, with the Intent of Establishing a Communication between the Atlantic and the Pacific Oceans* (London, Ackermann, 1844.) A továbbiakban Garay: *Survey*.

¹⁵⁴ Fity-Roy: „Considerations”, 161.

¹⁵⁵ Cayetano Mor: *Observations in Relation to a Communication Between the Atlantic and Pacific Oceans through the Isthmus of Tehuantepec* (New York, R. Craighead, 1849), 1.

¹⁵⁶ A jobb közlekedési lehetőségek kialakítása az 1853-as ún. Gadsden Purchase okai között is szerepelt. Lásd Carlos E. Ortega: „Gadsden Purchase” in Stacy Lee (szerk.): *Mexico and the United States*. A tengerszoroson való tranzitjogot is a Gadsden Purchase biztosította. Különböző terveket követően az amerikai cégek felhagytak az itteni projektekkal, miután Panamában nagyobb sikert tudtak elérni.

leményét kivetítse. Olyan földrajzi és politikai területet képezett, amely lehetőséget adott László korábbi amerikai tapasztalatainak összevetésére a mexikói étellel. Szintén jó alapnak szolgált az ekkor már amerikai mérnökként is dolgozó szerző számára számos fontos kérdés megvitatására, úm. a fejlődés természete, a technológia szerepe és kapcsolódása a felsőbbrendűség kérdéséhez, a mexikói lakosság „szomorú” állapota, az Egyesült Államok szerepe és befolyása, illetve az amerikai és mexikói kultúra, gazdaság és politika összeütköztetése. A földszoros elsősorban mint természet jelent meg László írásaiban, hangsúlyozza a vadon nagyszerűségét, a vadállatok és a lusta lakosság jelenlétét. Ezzel szemben az Egyesült Államokra vonatkozó megjegyzései a fejlődést és a technológiai előrelépést emelték ki, amelyet egy keményen dolgozó nép munkájának tekintett. Ez utóbbi összhangban volt az amerikaiak korábban látott jellemzésével, ahogyan például Haraszthy esetében láttuk. Az amerikai vállalkozások és munkások jelenlétével a földszoros e két világ interkulturális találkozási pontjává vált. László legtöbb kiadásra szánt publikációját ebből a régióból írta, és amellet foglalt állást, hogy Mexikónak szüksége van az Egyesült Államok (és más nyugati hatalmak) segítségére, ha valóban fejlődni szeretne. László a régiót üres térként kezelte (gépek, technológia és kultúra nélkül), amibe bele tudta vetíteni az amerikai civilizáció jövőképét.

Az út- és vasútépítés ekkoriban a civilizáció és fejlődés fontos szimbólumának számított (lásd a történelmi áttekintésben említett nagy fejlődést az Egyesült Államokban), és ezek Mexikóba hozatala a gondoskodás és haladás jelei voltak László számára. László az egyik legfőbb pozitívumot abban látta, hogy az amerikai infrastruktúra sok amerikai állampolgárt hoz majd a régióba, amiből a mexikóiak is profitálhatnak. A *Vasárnapi Újság* 1859. január 30-i számában megjelent levelében így írt erről: „a folyókat, mellyeknek partjain ekkorig a lomha krokodilok háborítatlanul szunyókáltak, ezentúl gyors, kaliforniai aranynyal terhelt gőzösök fogják szántani; az ős rengeteg erdők ki fognak irtatni; szép városok épülni;

a kövér földben rejlő kincs a fáradhatlan észak-amerikai földműves által elővarázsoltatni, s a most vad ország, még a mi életünkben, műveltség s gazdagság honává fog alakulni.”¹⁵⁷ Az (elmaradott) természet és a fejlett technológia kerül itt egymással szembe, ahol az Egyesült Államok által képviselt világ egyértelműen pozitívabb megítélésben részesül. Ennek pedig komoly hatása van Mexikó általános képére is László szövegeiben.

MEXIKÓ AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÁRNYÉKÁBAN

Leveleiben László elsősorban Mexikóval szerette volna megismertetni a magyar olvasókat annak ellenére, hogy ezt megelőzően az Egyesült Államokban élt és dolgozott, illetve több alkalommal is utazott a két észak-amerikai ország között. 29 leveléből 22 foglalkozik Mexikóval. Ezt így magyarázza: a „következő levelekben Tehuantepekről fogok írni még, mert az USA-t már eléggé ismerik önök a hírlapok, utazók leírásai és az innen visszatért honfitársaink elbeszélése után”.¹⁵⁸ Mégis, amikor László Mexikóról írja leveleit, az Egyesült Államok gyakran felbukkan és referenciapontként szolgál. Naplóbejegyzéseiből és leveleiből tudjuk, hogy László nem nézett feltétlen csodálattal az Egyesült Államokra: a naplóban többször is ír a rabszolgaságtól való undoráról¹⁵⁹ vagy az „amerikai arisztokrácia” rossz megítéléséről. Sőt egyszer naplójában azt is taglalja, hogy minél tovább időzik az Egyesült Államokban, annál jobban elidegenedik az országtól.¹⁶⁰ Ez a fajta negatív vélemény a cikkekben is felfedezhető, főleg, amikor az amerikai politikai

¹⁵⁷ „László Károly levelei Amerikából II”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 30.

¹⁵⁸ „László Károly levelei Amerikából VIII”, *Vasárnapi Újság*, 1859. szeptember 25.

¹⁵⁹ Lásd például: Kéziratnapló, VI. kötet, 60–61.

¹⁶⁰ Kéziratnapló, VIII. kötet, 70–71.

világban látható korrupcióról vagy az afroamerikaiakkal való bánásmódról ír.¹⁶¹ Érdekes módon azonban Amerika-közi összehasonlításban mindig az Egyesült Államok található felsőbbrendű pozícióban, és ez nagyban rányomja bélyegét Mexikó bemutatására.

Mexikóba érkezvén László teljes mértékben azonosult a nyugati, elsősorban amerikai nézőponttal és az ország és lakossága általuk képviselt megítélésével. Gyakran azonosította magát is amerikaiként, amerikai állampolgárként, ez pedig magyar háttérével kombinálva egy újfajta látásmódot eredményezett. Ahogyan fentebb láthattuk, az útleírások gyakran bináris oppozíciókon alapulnak: az utazók az ismerőst az ismeretlennel, önmagukat az idegennel szembesítik. Ez gyakorlati értelemben a szülőföld és a meglátogatott ország összevetését jelenti. Gyakran ennek célja az, hogy jobban segíthessék az olvasót abban, hogy megismerje a távoli, ismeretlen szokásokat és kultúrákat. László Magyarország tekintetében használta is ezt a módszert, a mexikói ruházat, táncok vagy ételek leírásánál. A mexikóiak marhából és krumpliból készült ételét a magyar gulyáshoz hasonlítja¹⁶², egy barlang esetében pedig annak részei és alakja miatt Aggtelekkel von párhuzamot.¹⁶³ Más esetekben ezek az összehasonlítások nemcsak a jobb megértést, hanem az anyaország felsőbbrendűségét hivatottak hirdetni: „Az indiánok rendszeren olly nyomorult viskókban lagnak, hogy egy magyar istálló ahhoz képest palota”, illetve „a legszegényebb magyar zsellér bútora ezekéhez képest fényűzés”.¹⁶⁴ Ami azonban itt említésre méltó az az, hogy az Egyesült Államok is belép ezekbe az összehasonlításokba, ráadásul felsőbb rangú pozícióban, és mind Mexikó, mind Magyarország számára modellként szolgál. Emiatt pedig Mexikó nemcsak az ott-

¹⁶¹ Lásd a X. levelet a *Politikai Újdonságokban* és a IX., illetve XI. leveleket a *Vasárnapi Újságban*.

¹⁶² „László Károly levelei Amerikából VI”, *Vasárnapi Újság*, 1859. július 17.

¹⁶³ „László Károly levelei Amerikából VII”, *Vasárnapi Újság*, 1859. augusztus 28.

¹⁶⁴ „László Károly levelei Amerikából II”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 30.

hon és az idegen bináris oppozícióin alapul, hanem a képzeletbeli háromszögben Magyarország és az Egyesült Államok is fontos referenciaszerepet tölt be: „Észak-Amerikában [vagyis az Egyesült Államokban] a nép egyformán öltözködik; ott ruházat néposztályt nem különböztet, nem csinál, hanem a Tehuantepeki földszoroson, mint Magyarhonban, különféle rangú s osztályú lakosok különféle képen öltözködnek.”¹⁶⁵ Magyarország egy köztes teret foglal el az Egyesült Államok és Mexikó között, de amikor Mexikó jövőjéről van szó, Magyarország teljesen hiányzik, az Egyesült Államoknak viszont domináns szerep jut.

László számára a különbség legnyilvánvalóbban az USA és Mexikó közötti technikai fejlettség terén volt látható. Míg Mexikó kapcsán a természet és a vadon volt központi szerepben (lásd például a leveleit a sűrű erdőkről, vízesésekről és egzotikus állatokról¹⁶⁶), az Egyesült Államok említésekor az ipar és technológiai vívmányok kerültek előtérbe. Hajókat, kompokat írt le (amelyek használatát a Tiszára is javasolja¹⁶⁷), és még a Niagara-vízesés (1866) természeti szépségéről írva is az emberek szorgalmát dicsérte, gyárakról, a vasútról és a gyorsan fejlődő városokról emlékezve meg.¹⁶⁸ Mexikóban számos alkalommal hívta fel olvasói figyelmét a technológiai fejlettség hiányára: „Az egész tartományban nincs egy eke, mint szintén szekér sincs. [...] Szekerek nem lévén, természetesen következik, hogy szekérut sincs, hanem csak ösvények, mellyek lovak s öszvérek által vágott s esővíz által mélyített árkokkal teljeseek.”¹⁶⁹ Ebből következően az északi szomszédokkal való összevetésben mindig Mexikó szerepel alsóbbrendűként: „midőn ezen

¹⁶⁵ „László Károly levelei Amerikából III”, *Vasárnapi Újság*, 1859. február 27.

¹⁶⁶ „László Károly levelei Amerikából XIII”, *Vasárnapi Újság*, 1860. szeptember 23. és 30.

¹⁶⁷ „László Károly levelei Amerikából XII”, *Vasárnapi Újság*, 1860. augusztus 12.

¹⁶⁸ „Kirándulás a Niagara Zuhataghoz”, *Vasárnapi Újság*, 1866. október 14., 21., 28.

¹⁶⁹ „László Károly levelei Amerikából II”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 30.

durva, otromba talyigák az utcsináló társulatnak Északamerikából hozott festett csinos kocsijaik mellett mentek el, érdekes volt nézni a nagy különbséget a két mű között, s gondoltam magamban: ha a gőzmozdony már használatban nem volna, mikor találná azt ezen nép?”¹⁷⁰ Ezen kontraszttal és a lakosságról alkotott (lentebb bemutatott) negatív képpel magyarázható, hogy László a külföldi, mégpedig leginkább amerikai beavatkozásban látta Mexikó fejlődésének kulcsát.

A felmérés [ti. a földszorosé] bevégeztetvén a föld feldarabolta-
tik és piacra hozatik. Nem kétlem, hogy akkor a szorgalmas
északamerikaiak csődülni fognak ide. A kövér rónákban s
a sziklás hegyekben rejlő kincseket fel fogják turni, napfényre
fognak hozni s a most gazdagságát nem ismerő vadont, gaz-
dag, mivel, szorgalmas országgá fogják változtatni, s talán az
Egyesült Államokhoz csatolni, mi az Egyesült Státusiak nagy
részének forró ohajtása, sőt alig titkolható terv.¹⁷¹

A két ország viszonyát és a déli (nem pedig nyugati) irányú ame-
rikai terjeszkedést tekintve László a déli elit álláspontját látszik
képviselni, és ezt vetítette ki a teljes amerikai népeiségre. Azt azért
érdemes megemlíteni, hogy a mexikói háborút követően az Egye-
sült Államoknak lett volna lehetősége Mexikó anektálására, de
úgy döntöttek, hogy erre nem keríteneek sort. László ezt a tény
figyelmén kívül hagyja.

Az Egyesült Államok szerepével kapcsolatban László az amerikai
mítoszokkal és ideológiákkal is azonosul, úm. a nemzet egyedi,
kiválasztott státuszába vetett hit vagy a manifest destiny. A fejlődés,
mint az amerikai kultúra akkori kulcsfogalma, László szövegeiben is
gyakran felbukkan, és az Egyesült Államok gyakran szerepel napló-

¹⁷⁰ „László Károly levelei Amerikából VI”, *Vasárnapi Újság*, 1859. július 24.

¹⁷¹ „László Károly levelei Amerikából V”, *Vasárnapi Újság*, 1859. június 19.

jában és cikkeiben is úgy, mint a latin-amerikai régióba civilizációt, fejlődést hozó nemzet. Ez egyfajta kötelezettség a felsőbbrendű nemzet részéről, Mexikónak pedig előnyöket tartogatott. A lusta mexikóiakkal ellentétben az amerikaiak gazdag, jó ízlésű és szorgalmas polgárok (lásd a „varázslatosan” felbukkanó városaikat), ők a haladás igazi képviselői.¹⁷²

László naplójában és leveleiben a felsőbbrendűséghez kapcsolódik egy adott ország technikai fejlettségi szintje. Ricardo D. Salvatore szerint a gép „az Egyesült Államok felsőbbrendűségének domináns reprezentációja volt a nyugati féltekén”, és az amerikai állampolgárok (illetve ahogyan láthatjuk, egy amerikai állampolgárként is író magyar) a különböző technológiai eredményeken keresztül „az amerikai technológiai fölényt egy mechanikus, látható tényként szerették volna bemutatni a latin-amerikai szomszédoknak”.¹⁷³ Az emberek leírása is gyakran kapcsolódott a gépekkel és a haladással való viszonyukhoz: László leveleiben a mexikóiak mindössze a legegyszerűbb eszközökkel vannak felszerelve és nem is érdekelte őket a technológia, illetve erőforrásaik kihasználása. A „gépi civilizáció” nemcsak kulturális, társadalmi és politikai értelemben fejezte ki a felsőbbrendűségbe vetett hitet, hanem az amerikai életmódot is hivatott volt bemutatni a mexikóiak számára. László szerint az amerikai állampolgárok és az általuk biztosított technológia egyértelműen szükségeltetett a mexikói fejlődéshez és a mexikóiaknak az Egyesült Államok példáját kellene követniük. Hasonló véleményen volt több másik kortárs utazó is, és ez a hozzáállás viszonylag hosszabb ideig tetten érhető. Sarlay Pál például, aki Lászlóval egy időben mérnöként, illetve tolmácsként

¹⁷² A *Vasárnapi Újság*-cikkekért lásd a fenti lábjegyzeteket; A naplóban: Kéziratnapló, VI. kötet, 36; VII kötet, 22–23; IX. kötet, 208.

¹⁷³ Ricardo D. Salvatore: „Imperial Mechanics: South America’s Hemispheric Integration in the Machine Age”, *American Quarterly* 58, 3. sz. (2006): 662–691. Az idézetek a 663. és 664. oldalról származnak.

dolgozott Mexikóban,¹⁷⁴ hasonló véleményt osztott meg olvasóival 1868-ban:

E nép, s kormánya és képviselőtestülete, a helyett, hogy a szomszéd Egyesült-Államok óriási haladását venné példányképül, s az ipar, kereskedés, bányászat, s általában a művelődés pályáján azzal bár némileg lépést tartani igyekeznék, – megmarad csökönységében s a tehetetlenség bélyegét nyomva minden intézményei homlokára, az ország elszigetelésére működik. Hogy ennek következménye az általános hátramaradás, mondanom sem kell.¹⁷⁵

Az amerikai jelenlét szükségesnek látszott a technológiai fejlődés érdekében. Ez a nézőpont talán abból a szempontból tűnik még érdekesebbnek, hogy a szerző egy korábbi forradalmár, aki az országára nehezedő nagyhatalmi nyomás ellen és az önrendelkezésért küzdött. Mexikóban mégis azonosul a birodalmi nézőponttal, és nem mutat semmilyenfajta empátiát Mexikóval szemben. Az már László összehasonlításaiból is felsejlik, hogy a mexikói lakosságról kialakított képe kissé sem hízelgő és nem gondolta úgy, hogy önmaguktól képesek lennének az ország modernizálására. Ezen „ítélet” jobb megértéséhez át kell tekintenünk azt, hogy hogyan is vélekedett a magyar szerző a mexikóiakról összességében.

A MEXIKÓI NÉP

A fent vázolt háromszög alapú összehasonlítás László leveleiben a mexikói lakosság tekintetében is tetten érhető volt: míg a mexikóiakat, legfőképpen az őslakosokat, lusta, civilizálatlan, tanulat-

¹⁷⁴ Szinnyei: *Magyar írók*, 12: 214–15.

¹⁷⁵ „Eredeti levél Mexikóból”, *Vasárnapi Újság*, 1868. december 27.

lan és nőies emberekként mutatta be, az amerikaiak szorgalmas, civilizált és férfias jegyeket mutató lakosokként szerepeltek írásaiban. A mexikói népről László már első levelében írt, az indiánokról és szokásaikról pedig később is beszámolt. A lakosságot a gyarmati időkben gyökerező csoportokba és hierarchiába rendezte, ami megfelelt a Latin-Amerikában akkoriban elterjedt és más utazók leírásaiban is szereplő társadalmi felosztásnak:

az európai születésű spanyolok szerepeltek a társadalmi rend legtetajén és ők monopolizálták a legnagyobb politikai és gazdasági privilégiumokat. Alattuk helyezkedtek el a *criollos* (kreolok), vagyis az európai (vagy fehér) származású, de már Amerikában született személyek. Alattuk szerepeltek az amerikai lakosság nagy többségének képviselői, azok különböző nem-európai származása szerinti csoportosításban: *indio*, *negro* (szabad és rabszolga egyaránt), *Mestizo*, *mulato*, *zambo*, és a többiek – sokszorozódó kategóriákban a különböző mértékű indián, európai vagy afrikai származást jelölve.¹⁷⁶

A faji előítéletek jól érzékelhetőek László felosztásában és hierarchiájában is, csakúgy, mint a kortárs társadalomról kifejezett véleményében. László a legfelső, európai csoporttal azonosult, és innen szemlélte a mexikói társadalmat. Egy bizonyos mértékű felsőbbrendűséggel szólva néprajzi bevezetőjében így ír: „a tartományban látható igen kevés civilizatio ezeknek köszönhető”.¹⁷⁷ Ehhez a társadalmi réteghez képest a többieket meglehetősen kritikával illette, hiszen az előbbi felsőbbrendűsége magával vonzotta a többi alsóbbrendűségét. A kreolok „a spanyol hódítók származékai, teszük nagyobb részint a fehér népséget”. Bár László úgy gondolja,

¹⁷⁶ Pratt: *Imperial Eyes*, 112–13.

¹⁷⁷ 1859. január 2.

hogy a tartományban található kis tanultság náluk található, összességében véleménye felettebb lesújtó:

Nem elég az, hogy ezen osztály dologtalan, hanem azon kívül fényűző, „hazard” kártyázó, s vendégeskedést s vendéglést annyira szenvedélyesen szerető, hogy birtokát zálogosítja el néhány száz „peso”-ért (1 peso = 1 dollár, mintegy 2 pft.), hogy egy vendégséget s tánczvigalmat adhasson, a midőn a háziur és asszony igazán elmondhatja „ma hopp, holnap kopp”.

Ezen a ponton jelenik meg László leveleiben egyfajta kritika a magyar társadalmi viszonyok tekintetében is, hiszen a kreolokat a magyar nemességhez hasonlítja azok szokásai és fényűzése tekintetében: „Ezen osztály a fényt rendkívül szereti, nyergeik s kantárjaik ezüsttel vannak terhelve, s öltözeteiken száz meg száz dollárokra menő arany és ezüst csillog. E szerint láthatja ön, szerkesztő úr, hogy a fentebbi tulajdonságok a hibák a sujtásos magyar nemességnek nem kizárólagos sajátjai.” Ugyanakkor további jellemzők tekintetében a kreolokról még rosszabb képet fest: „De a fentebbieken kívül vannak az itteni kreoloknak olly tulajdonságai, mellyek – örömmel, büszkén mondhatom – a magyar nemesség karakterét nem mocskolják, ezek: az elasszonyosodottság és erkölcstelen élet.” László konklúziója e népcsoportról nem kevésbé nyers: „Az ily népnek a föld színéről el kellene töröltetni.”

A többi csoportot a következőképpen jellemzi:

A *mesticzek* a kreol és indián vér keveréke. Az, hogy ezek többnyire törvénytelen ágy szülöttjei, s bár igen kevés van közöttök, ki az egyházi anyakönyvben a szülői neveit benn találhatná, fényes származásukkal még is büszkélkednek, és gyalázatjuk béréül, az apai örökségben osztoznak. Mert a szülők az ily gyermekeket is elismerik és szeretik; s ez a tiltott szerelem okozta mocskot egy kissé lemossa. Ezek a *mesticzek* a velök született

értelmességen kívül bőrük világos színének köszönhetik, hogy a társaságban közép rangú hivatalokat, állásokat kapnak.

A *mulattok* a benszületett fehérek és felszabadított szerezsen-rabszolgák származékai, nem nagy számmal vannak, s az egész tartományban szét vannak szórva. Rendesen indigo és cochineal termesztéssel foglalkoznak.

A *zambok*, gúnynéven „*lobos*” (farkasok) indián és szerezsen félvérek. Ezek se nem értelmesek, se nem szorgalmasok, se nem józan életűek. Leginkább a tartomány déli részében laknak.

A *szerezsenek* munkás nép, de igen kevesen vannak.

Az őslakos (indián) lakosság, amely a tartomány legnagyobb részét teszi ki, hasonló módon kerül bemutatásra, de az összes csoport közül ők kapják a legtöbb figyelmet, hiszen László számos levélben ír róluk részletesen: bemutatja ruházatukat, szokásaikat és ősi örökségüket egyaránt. László őslakosokra vonatkozó kitüntetett figyelve összhangban volt a korban Magyarországon tapasztalható általános érdeklődéssel az indián kultúrák iránt. Ennek köszönhetően több újságciikk is született a témában, és az útleírásokban is helyet kapott e népcsoport bemutatása (lásd Haraszthy „romantikus” indián-képét¹⁷⁸). Ezen forrásokon kívül az irodalom és az indiánokról szóló történetek is jelentős szerepet játszottak az indiánokkal kapcsolatos elképzelések alakulásában. James Fenimore Cooper *Az utolsó mohikánját* 1845-ben már kiadták Magyarországon is.¹⁷⁹ László levelei a szerző valódi érdeklődéséről tesznek tanúbizonyságot; mégis, még a legártatlanabb leírások is előítéleteket tükröznek. Ahogyan László írta: „egész erőm kívántatik arra, hogy figyelmem,

¹⁷⁸ Haraszthy: *Utazás*.

¹⁷⁹ További információ Cooper magyarországi publikációiról Vadon Lehel: *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig*, 1. kötet (Eger, EKF Líceum, 2007), 419–440.

csak egy időre is, az ottani érdekes mozgalmakról elvonassék, s az itteni buta, lomha indiánokról írjak”.¹⁸⁰

László nem homogén csoportként jellemezte az indián népességet, hanem többször felhívta a figyelmet a törzsek közötti eltérésekre. Ez azonban nem befolyásolta általános nézetét velük kapcsolatban: a „tribusok” közötti különbségek ellenére „abban mindnyájan megegyeznek, hogy mind henyék, dologkerülők, lomhák, tudatlanok, neveletlenek, s rendkívül bigotok és babonások”.¹⁸¹ Ez azonban nem velük született természetük miatt van László szerint, „mert ők taníthatók s jó természeti észszel bírnak. Mellesleg említve, a szabad elvű párt mostani feje *Juarez* (olv. *Huarez*) is egy telivér indián.” Így László azzal érvel, hogy megfelelő oktatással ők is fejlődhetnek, és a társadalmi hierarchiában akár feljebb is juthatnak. Ez pedig azt jelenti, hogy László szerint az indián lakosság, habár jelenleg elmaradottabb, idővel fejlődésre képes.

Ezen vélemény még érdekesebbé válik, ha azt elhelyezzük a 19. századi viták azon kontextusában, ami az indiánok társadalmi szerepéről, származásáról és fejlődési kapacitásáról szólt. A fehér (elsősorban angolszász) faj felsőbbrendűségének igazolása érdekében számos, sokszor tudományosnak álcázott elmélet született, ami ezzel a másik (elsősorban afroamerikaiak és indiánok) alsóbbrendűségét is hivatott volt alátámasztani. Az evolúció elméletének győzelmét megelőzően két alapvető elmélet született a fajok rangsorolásának alátámasztásaként.

E két vélemény a monogenizmus (az egy őstől való származás) és a poligenizmus (az emberiség több őstől való származása) elméleti voltak. A bennszülött és fehér (angolszász) lakosság közötti különbségeket mindkét megközelítés elismerte, a kettő közötti eltérés abban állt, hogy miben látták a különbözőség (fejlettségi szint) okát, illetve a fejlődésre való kapacitások meglétét elismer-

¹⁸⁰ „László Károly levelei Amerikából IV”, *Vasárnapi Újság*, 1859. május 29.

¹⁸¹ Uo.

ték-e vagy sem. A monogenizmus szerint „az emberi fajok az édeni tökéletességből való degeneráció eredményei. A különböző fajok különböző mértékben hanyatlottak, a fehérek a legkevésbé, a feketék a leginkább” – szöveg az elmélet.¹⁸² Ezen „fajok” közötti különbségek oka a megközelítés szerint a környezetben keresendő, és egyesek szerint ez a degradáció a megfelelő környezetben orvosolható.¹⁸³ Így az alsóbbrendűség és elmaradottság nem genetikai okokra vezethető vissza, és a fejlődés oktatással és a (fehér) civilizációval való kapcsolat folytán lehetőségessé válik. Ezzel szemben a poligenizmus követői úgy gondolták, hogy az indiánok „barbár” és „félíg civilizált” természetének semmi köze a környezethez, hanem az genetikai alsóbbrendűség eredménye.¹⁸⁴ Érveik illusztrálására a poligenisták számos „tudományos módszert” igyekeztek alkalmazni, beleértve a frenológiát és koponyaméréstant (a koponya, illetve arc mérései).¹⁸⁵ 1830 és 1870 között a poligenizmus egyre nagyobb befolyást szerzett, de ez nem tükröződik a magyar útleírásokban, és ahogyan látni fogjuk, a magyarok is különböző álláspontokat képviselhetek ebben a kérdésben (lásd pl. Rosti és Xántus példáját a következő kettő, illetve Szenger esetét az 5. fejezetben). Glant szerint az 1890-es évekre az evolúció elmélete győzedelmeskedett azon elméletek felett, amelyek szerint a környezet nem befolyásolja az emberi fejlődést.¹⁸⁶

¹⁸² Stephen Jay Gould: *The Mismeasure of Men* (New York, Norton, 1981), 71.

¹⁸³ Míg néhány monogenista szerint a különbségek nem visszafordíthatóak.

¹⁸⁴ Robert E. Bieder: *Science Encounters the Indian, 1820–1880. The Early Years of American Ethnology* (Norman, University of Oklahoma Press, 1986). A továbbiakban Bieder: *Science Encounters the Indian*.

¹⁸⁵ Lásd például Gould írását arról, hogy az előítéletek mennyire befolyásolták ezeket a „tudományos” módszereket.

¹⁸⁶ Glant Tibor: „The Representation of Native Americans in Nineteenth-century Hungarian Travel Writing.” Az American Hungarian Educators Association 2010-es, szegedi konferenciáján elhangzott előadás alapján.

László a monogenista álláspontot képviselte és úgy érvelt, hogy az indiánok „elmaradott” viselkedése nem velük született természetük eredménye, hanem annak tudható be, hogy nem kaptak megfelelő oktatást. Tehát véleménye szerint ők képesek a fejlődésre, amennyiben a megfelelő környezetbe kerülnek. Ez szintén kapcsolódik a fent megvitatottakhoz, hiszen az Egyesült Államok polgárai által közvetített világlátás valószínűleg ilyen környezetnek számított László esetében. László írásaiban (mind a magánjellegekben, mind pedig a nyilvánosan megjelentekben), csakúgy, mint a kor más írásaiban, „a klíma, ételek, életkörülmények és a társadalmi szervezettség állapota olyan tényezőknek számítottak, amelyek alapvetően meghatározták az emberek jellemvonásait és műveltségük szintjét”.¹⁸⁷ Ha egyedül maradnának, az indiánok lassan fejlődnének, azonban László szerint az Egyesült Államok központi szerepet kaphat ezen környezet átalakításában, megváltoztatva életkörülményeiket és követendő példát mutatva.¹⁸⁸ László indián alsóbbrendűségbe és fehér felsőbbrendűségbe vetett hite megmagyarázza, hogy miért látta szükségesnek az amerikai beavatkozást Mexikóban.

Nemcsak a lakosságot általában, hanem a mexikói indiánokat is összehasonlította az északi szomszéd területén élő őslakossággal. Ebből az derül ki, hogy az amerikai (USA) lakosságról alkotott véleményét az Egyesült Államokban élő indiánokra is kivetítette a két ország összehasonlítása során. Az Egyesült Államokban élő indiánok „nemes vademberként” tűntek fel, akik bölcsek és bátrak voltak. Hivatkozott a mítoszokra és a magyar közönség számára is bizonyos mértékig ismert történeteikre.

Az északamerikai utazók után tudják kedves olvasóim, hogy az északamerikai indiánok híres lovaglók, szenvedélyes jó

¹⁸⁷ Bieder: *Science Encounters the Indian*, 9.

¹⁸⁸ Hasonlóan érvel Reginald Horsman: *Race and Manifest Destiny: The Origins of American Racial Anglo-Saxonism* (Cambridge, Harvard UP, 1981).

vadászok; s alig van hírlapszám, mellyben egyik vagy másik indián tribus véres csatájáról ne olvassánk az egyesült státusok rendes katonai csapatai ellenében. Az ottani indiánok harcoszomjasok, s harczban bátrak, kétségbeesetten harcolnak. Az itteni indiánok más agyagból gyúrnák. Ezeket az ember lovon vagy öszvéren is csak akkor látja, midőn tanyájukról terméket hoznak haza vagy a piacra.¹⁸⁹

Egy ponton László azt is megjegyzi, hogy Corteznek könnyű dolga lehetett, mert az itt élő indiánoknál gyávább néppel még sosem találkozott. Számos tényező szolgálhatott ezen vélemény alapjául: ahogyan fentebb említettük, László valószínűleg a teljes lakosságra kivetítette az Egyesült Államokra és Mexikóra vonatkozó véleményét. Valószínűleg az előítéletei is mások voltak a két ország indiánjai tekintetében, hiszen más forrásokból tájékozódhatott. James Fenimore Cooper történetei például már elérhetőek voltak Magyarországon a magyar (és külföldi) útleírások mellett. Úgy tűnik, ezek (előre) befolyásolták László véleményét,¹⁹⁰ és így az Egyesült Államok területén élő indiánok kapcsán romantikus kép alakult ki benne, ez pedig nem volt összeegyeztethető a Mexikóban tapasztaltakkal. Ugyanakkor a mexikói indiánok megítélése általában negatív volt a korábbi útleírásokban (illetve valószínűleg a Lászlóval kapcsolatban lévő, Mexikóban élő társadalmi réteg is hasonló véleményen volt). A nemes vademberből így Mexikóban lusta indián lett.

Több más utazóhoz hasonlóan, László szintén tárgyalta a kortárs mexikói társadalom (ami szerinte lusta és feminin) és az ősi civilizációk (egy bátor populáció magasabb fejlettségi szinten) közötti

¹⁸⁹ „László Károly levelei Amerikából V”, *Vasárnapi Újság*, 1859. június 19.

¹⁹⁰ Hasonló képet fest fel a *Kecskemét* (21–24. szám) hasábjain 1873-ban megjelent cikkében is, ahol egy indián csatát ír le az Egyesült Államokban.

különbségeket.¹⁹¹ László számára a fő kérdés és leveleinek visszatérő témája az volt, hogy vajon a jelenkori lakosságnak volt-e bármi köze a híres ősi néphez, vagy az „elkorcsosult” lakosság semmilyen módon sem kapcsolódott az ősi civilizációhoz. Időnként komoly kételyeket fogalmazott meg azzal kapcsolatban, miszerint ez a lusta népesség bármi módon az ősi civilizáció leszármazottja lenne. László palenquei (maja romváros) látogatásáról a naplójában is megemlékezik, és kissé átdolgozva a naplóbejegyzések alapján a *Vasárnapi Újság* hasábjain 1868-ban egy beszámoló is megjelent. László utal Stephens 1. fejezetben említett munkájára és úgy érvelt, hogy a mostani indiánoknak az ősi kultúra leszármazottjainak kell lenniük. Ez szintén monogenista álláspontját támasztotta alá, hiszen az érvelés szerint az általa tapasztalható degradáció a környezetben beállt változások oka, vagyis korrigálható. Annak ellenére, hogy a múlt és jelen közötti kapcsolatot megteremtette, leírásai leginkább a korabeli társadalom kritikájaként szolgáltak. Ezen romok és ősi építmények „élő bizonyosságai annak, hogy ezen tartománynak századokkal ezelőtt nagyobb számú, férfiasabb, hősiebb, értelmesebb és szorgalmasabb lakosai voltak, mint a mostani 65–70 ezernyi dologtalan, elaljasodott, elkorcsosult keverék népség”.¹⁹² Habár levelei azt mutatják, hogy László kifejezetten érdeklődött a mexikói hagyományok és szokások iránt, a magyar közönség számára nyújtott kép közel sem volt pozitív. Ez a negatív kép a később író magyarok körében is újra feltűnt; Bánó volt az első, aki igyekezett ezeket a leírásokat kritizálni, és a lakosságról egy újfajta, hízelgőbb képet nyújtani.

László egy 1862-es levele nyújtja a legjobb összefoglalását annak, hogy hogyan is viszonyult a bennszülött lakossághoz és ennek kiterjesztéseként a teljes mexikói népességhez:

¹⁹¹ Ezt a kérdést a poligenistáknak is meg kellett válaszolniuk: ha az őslakosok alsóbbrendűek voltak, akkor hogyan lehetett olyan magas szintű az ősi kultúrájuk?

¹⁹² „László Károly Naplójából: A palenquei romok Mexikóban”, *Vasárnapi Újság*, 1868. augusztus 9.

Ezen népben nincs ipar, nincs munka vágy, nincs találékony ész. Ez a nép férfikort sohasem élt, hanem a gyermekkorból egyenesen a tehetetlen aggkorba lépett át. Sem előre nem halad sem hátra nem lép, s ha valamely más élénk nemzet által új vér nem ömlik bele, jobb jövője sohasem lesz, s a népek sorából ki fog veszni, anélkül, hogy valaki érette egy könnyet ejtsen. Be kár, hogy ezen Kánaán ily, életre nem érdemes, tunya, lomha, elkorcsosult nép birtokában van.¹⁹³

Ezek a jellemzések nemcsak azt mutatják meg számunkra, hogy László elmaradottként és az Egyesült Államokhoz képest alsóbbrendűként mutatja be Mexikót, hanem azt is, hogy miért nem érzett szimpátiát vagy egy bizonyos fokú sorsközösséget a mexikóiakkal, akik szintén egy, a függetlenségüket fenyegető nagyhatalommal álltak szemben. Ez talán még érdekesebb, ha figyelembe vesszük, hogy egy hasonló fajta érzelem a másik irányból jelen volt, hiszen Torbágyi szerint a mexikói sajtó párhuzamot is vont az amerikai–mexikói és osztrák–magyar viszony között, és szimpátiával figyelte a magyarok harcát a külföldi elnyomóval szemben.¹⁹⁴ László semmilyen ehhez hasonló párhuzamot nem vont, sőt egy esetben kifejezetten a mexikói függetlenség kérdésében nyilatkozott meg a függetlenségnapi ünnepek kapcsán:

Tekintve az ezen köztársaságban majdnem mindig dülő polgári háborút, melynek véget nem tudnak szakasztani, melyet csak hatalomra és ragadványra vágyók szítnak a hon roppant kárára: azon gondolatra jó az ember, hogy jobb volna ezen magát kormányozni nem tudó nemzetre nézve, ha magát függetlenné

¹⁹³ „Népszokások Mexikóban (László Károly természet utáni rajzai szerint)”, *Vasárnapi Újság*, 1862. június 26.

¹⁹⁴ Torbágyi: *Magyar kivándorlás*, 32.

nem tette volna, s ezért a függetlenségi emléknapon több oka volna neki sírni mint örvideni.¹⁹⁵

László nem tartotta a népességet elég fejlettnak és civilizáltnak ahhoz, hogy megérdemelje függetlenségét és fenn tudja tartani az ország szuverenitását. Ahogyan azt többször is kifejtette, a valódi fejlődéshez egy fejlettebb ország befolyására van szükség. A mexikóiakkal való sorsközösség vállalása talán a velük való szélesebb értelemben vett azonosulást is igényelte volna, ami nem illett bele László önmagáról és Magyarország helyzetéről kialakult elképzeléseibe.

LÁSZLÓ MINT A KAPITALISTA ELŐŐRS TAGJA

László hozzáállása és szövegei tükrözték és adoptálták a kapitalista előörs tagjai által közvetített értékeket és megfogalmazásokat. Az azonosulás egyik oka lehetett az, hogy László szintén üzleti vállalkozásokba kezdett Mexikóban, másrészt pedig általánosságban is átvette a nyugati nézőpontot az ország vonatkozásában. László írásai a csoport számos jellemzőjét tükrözik, hozzájuk hasonlóan például a természet szerepe kevésbé központi fontosságú, mint mondjuk Humboldt esetében.¹⁹⁶ László számára a természet a civilizáció és technológia hiánya, nem pedig a szépség és tudományos érdeklődés vonzó helyszíne. Ezt naplója és levelei egyaránt tükrözik: a természet számos történetben megjelenik, felsorolja a veszélyes állatokat, rovarokat, beszámol vadászkalandjairól, mindvégig a természet ősi jellegét hangsúlyozva, azonban az ő esetében nincsen szó tudományos érdeklődésről vagy a természeti szépség csodálatáról (mint mondjuk Rosti Pál esetében). Ugyanak-

¹⁹⁵ „László Károly levelei Amerikából XIV”, *Vasárnapi Újság*, 1861. január 27.

¹⁹⁶ Pratt: *Imperial Eyes*, 149.

kor a természet veszélyesnek is tűnt, nemcsak a vadállatok, hanem az ott tanyázó útonállóak miatt is. Mindezek miatt a természetet László szerint el kellett foglalni az (amerikai és angolszász) civilizációnak és technológiának.

A társadalom és lakosság jellemzése szintén kapcsolódott a természethez való viszonyához. A természet egyszerre volt civilizálatlan (civilizáció nélküli) és megműveletlen. A helyi lakosság László szerint semmit nem tett ezen a téren; szükség van tehát nyugati mérnökökre, telepesekre és üzletemberekre. „Míg a spanyol-amerikai társadalom Humboldt írásaiban mellékes szerepet játszott, a kapitalista előőrsként Amerikáról szóló szövegeinek szerves részét képezte. [...] Azonban a spanyol-amerikai társadalmat általánosságban könnyörtelenül elmaradottsággal és lustasággal vádolták, illetve mindenekfelett azzal, hogy az azt körülvevő erőforrásokat nem képesek megfelelően kihasználni.”¹⁹⁷ A kapitalista előőrsként tagjaihoz hasonlóan Lászlót is érdekelt a társadalom leírása, és ugyanolyan módon kritikusan prezentálta azt olvasóinak: „mivel éppen Amerika állítólagos elmaradottsága volt az, ami elsősorban legitimálta a kapitalista előőrsként intervencióit”.¹⁹⁸ László szerint (ahogyan a csoport többi tagja szerint is) csak a külföldiek tudnak civilizációt és fejlődést hozni az országba illetve ők képesek arra, hogy kihasználják az ország természeti kincseit az ország előrehaladása érdekében.

Az útleírásokban (és részben László esetében is) Mexikó többször szerepelt a külföldi bevándorlás lehetséges helyszínékként, illetve olyan országgént, amely nagyszerű üzleti lehetőségeket nyújtott. Ennek illusztrálásának egyik módja az ország állat- és növényvilágának felsorolása volt: „a Spanyol-Amerikáról szóló beszámoló legtovább fel sorolja a növény- és állatvilág képviselőit és élelmiszereket, részben azok egzotikus volta miatt (az európaiak számára idegen természet leírása és listázása Kolumbusszal kezdődik) és

---

¹⁹⁷ Pratt: *Imperial Eyes*, 150.

¹⁹⁸ Pratt: *Imperial Eyes*, 152.

részben pedig kettős pragmatizmus céljával vagyis a jövőbeli gyarmatosítók túlélését és a kereskedelmi lehetőségeket implikálva; itt van étel az étkezésekhez és van étel azok exportálására is”.¹⁹⁹ László egyik levele is tartalmazott egy hasonló listát, olyan termékekről, amelyek nyereségesen természetűek Mexikóban és exportálhatóak az országból. A listában (és a termékekhez fűzött kommentárokban) a magyar szerző azt hangsúlyozza, hogy a helyiek csak saját használatukra termesztnek, így a befektetéseket ösztönzi, hiszen véleménye szerint a megfelelő módszerekkel könnyen lehet itt profitot szerezni. A dohányt, kakaót, kávé, kendert és a mahagónit is nyereséges áruként tünteti fel, míg László azt is hozzáteszi, hogy „ha a haszontalan erdők helye cukornáddal ültetettnek be, s abból a cukor helyes módon készítették, ez egy roppant jövedelemforrás lenne ezen országnak, míg most a maga szükségére sem terem eleget”.²⁰⁰ A konklúzió teljes mértékben összecseng a kapitalista előőrsként kifejtettekkel (ami Magyarország kapcsán is felmerült egyébként): a földet nem használják ki megfelelően a helyiek, ezért szükség van a külföldiekre az üzleti lehetőségek kiaknázásához.

Van azonban egy fontos különbség is a nyugati kapitalista előőrsként és László között. A csoport képviselői az „európai tőke felderítőként”²⁰¹ utaztak és írtak, akik saját országaik számára kerestek üzleti, kereskedelmi lehetőségeket. László esetében ez valamelyest másképp volt. Miközben a külföldi befektetések és befolyás szükségességét hangsúlyozta és az ehhez szükséges okfejtést is felvázolta, az amerikai és brit állampolgárok és tőke érkezését kívánatosnak tartotta, ugyanakkor a magyar telepéseket nem invitálta és nem ajánlott üzleti lehetőségeket Magyarországra (vagy Ausztria–Magyar-

¹⁹⁹ Michael Hanne: *Literature and Travel* (Amsterdam, Rodopi, 1993), 26.

²⁰⁰ „László Károly levelei Amerikából XV”, *Vasárnapi Újság*, 1861. május 12.

²⁰¹ Pratt: *Imperial Eyes*, 146.

ország) számára.²⁰² László az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát tekintette civilizációs standardnak, és ezeket az országokat importálja civilizációs modellként Mexikó számára. Ebből a szempontból nem szülőföldjével, hanem a Nyugattal azonosul. Ebben a tekintetben is Bánó hozott változást a századfordulón, ugyanis ő volt az első, akik kifejezetten a magyarok számára ajánlotta a Mexikó nyújtotta lehetőségeket, ráadásul az amerikai és nyugat-európai beavatkozást károsnak ítélte és kritizálta.

László fontos szerepet játszott a magyarországi Mexikó-kép alakításában azzal, hogy beszámolóit az ország egyik legnépszerűbb hetilapjában jelentek meg. Buchenau felosztása szerint László írásai a bevándorlók beszámolóinak kategóriájába esnének, ami hosszú távú érzelmi és anyagi elkötelezettség eredménye.²⁰³ Hosszabb ott-tartózkodása miatt azt várhatnánk, hogy a lakosokkal kapcsolatos véleménye változik az idők során. Elmondható, hogy László egyre jobban érdeklődik és belemerül a mexikói kultúrába, és saját példáján keresztül egy üzleti szempontból vonzó országról számol be, az összkép azonban egyáltalán nem hízelgő a mexikóiakra nézve. László a Nyugattal és az Egyesült Államokkal való azonosulása miatt a leveleiben szereplő Mexikó-kép nagymértékben hasonlít a fentebb bemutatott nyugati írók által közvetített jellemzésekre. Ezekhez hasonlóan László is a fehér népesség felsőbbrendűségét hirdeti a mexikóiakkal, legfőképpen az indiánokkal szemben, ami megfelelő igazolást szolgáltat az amerikai befolyás növekedésére a térségben. Ahogyan láthattuk, ez nagyban hasonlít a nyugat-európaiak Magyarországgal kapcsolatos álláspontjára, azonban László nem ismer el semmiféle párhuzamot. A birodalmi utazókhöz hasonló módon ír, anélkül, hogy bármiféle szimpátiát fejezne ki Mexikó iránt.

---

²⁰² Ezt befolyásolhatta száműzött háttere is, ami miatt talán nem akart olyan kényesebb témákat felhozni, amelyeknek esetleg politikai színezete is lehetett volna.

²⁰³ Buchenau: *Mexico Otherwise*, 7.

László egyedi és hasznos információkat nyújtott magyar olvasói számára, de írásaiban túlnyomó többségben volt az országot és népét illető kritika, főleg az Egyesült Államokkal összevetve. Ennek köszönhetőn Mexikó nem függetlenül jelent meg, sokkal inkább egy Amerika-közi összevetésben, amely az Egyesült Államok beavatkozását és segítségét sürgette Mexikó fejlődése érdekében. László kortársai több szempontból is osztották véleményét: Xántus és Rosti hasonló módon közelítettek az ország és lakossága felé, de mivel Mexikó más tájain (is) utaztak és dolgoztak, illetve más célokkal érkeztek az országba, a megközelítésük módjában, a témákban és közvetített képből is fellelhetők fontos különbségek és egyéni jegyek, ahogyan az a következő fejezetekben is kiderül.

Xántus János: az utazó természettudós

Xántus János valószínűleg a legismertebb író a könyvben vizsgált magyar utazók közül, ugyanakkor a legellentmondásosabb is. Az Egyesült Államokról írott úti beszámolóit széles körben tanulmányozták már, és egyike azon kevés magyar utazónak, akinek szövegei angol fordításban is elérhetőek.²⁰⁴ Magyar és külföldi tudósok is vizsgálták már ornitológiai, etnográfiai és természettudományos tevékenységeit, illetve az amerikai nyugat korai felfedezőjeként végzett munkáját.²⁰⁵ Budapesten iskolát, Győrben pedig múzeumot és állatkertet neveztek el róla. A magyar szerzőktől származó tanulmányok elsősorban Xántus nehézségeiről és az Újvilágban elért eredményeiről, az amerikai–magyar kapcsolatok terén betöltött szerepéről, a Smithsonian Intézetnek végzett gyűjtőmunkájáról és az Egyesült Államokról készült leírásairól szólnak. Ehhez képest viszonylag kevés figyelmet kapott a mexikói szövegeinek elemzése és életműve kritikus, nemzetközi eredményeket is figyelembe vevő vizsgálata.

---

²⁰⁴ Theodore és Helen Benedek Schoenman készítették el az angol fordításokat: *Letters from North America* (Detroit, Wayne State University Press, 1975) és *Travels in Southern California* (Detroit, Wayne State UP, 1976) címmel. Ann Zwinger több magánlevelet is publikált: *John Xántus: The Fort Tejon Letters, 1857–1859* (Tucson, University of Arizona Press, 1986) és *Xantus: Letters of John Xántus to Spencer Fullerton Baird from San Francisco and Cabo San Lucas, 1859–1861* (Los Angeles, Dawson's Book Shop, 1986). A továbbiakban Zwinger: *Cabo San Lucas*.

²⁰⁵ Lásd például Kubassek János: *Útkeresők: Magyar utazók és földrajzi felfedezők* (Budapest, Kossuth, 2008). A továbbiakban Kubassek: *Útkeresők*.

Xántus nagyjából ugyanakkor élt és írt Mexikóról, amikor László és Rosti. Ráadásul mindhárom szerző osztozott a magyar forradalom és szabadságharc örökségében. Xántus azonban olyan régiókba is eljutott, amelyeket magyarok korábban még nem látogattak meg, és részben itt végzett munkájának is köszönhetően kora egyik elismert természettudósa lett. Ugyanakkor útleírásaiban több ponton felfedezhetünk eltúlzott vagy tényeket nélkülöző, esetleg elferdített történeteket, ráadásul mexikói beszámolóí jelentős részét plagizálta (még ha Xántus korában ez nem is esett hasonló megítélés alá, mint manapság). A mostani fejezet célja, hogy Xántus (elsősorban Mexikóban végzett) munkájáról kiegyensúlyozott elemzést adjon, amely mind egyedülálló eredményeit, mind pedig jellemének és írásainak esetleges hibáit is számba veszi. Mexikóról írott (akár másolt) szövegeit pedig mind a kortárs magyar utazási irodalomban, mind pedig a nemzetközi írók és tudósok munkásságában igyekszik elhelyezni, megmutatva, hogy hogyan járult hozzá a magyarországi Mexikó-kép kialakulásához.

EGY EMBER TÖBB IDENTITÁSSAL

Xántus életének rekonstrukciója azért (is) nehéz feladat, mert a magyar forradalmár és utazó életéről kevés az igazolható biográfiai adat, és sokszor csak a Xántus által közvetített és gyakran (mint utólag kiderült) felnagyított történetekre támaszkodhatunk.²⁰⁶ Természettudományos gyűjtőként végzett munkája kifejezetten gyümölcsöző és tudományosan is elismert volt, azonban ezt beárnyékolják azok a kitalált történetek, amelyek Xántus levelezésében és publikációiban szerepelnek. Útleírásaiban gyakran írt olyan helyekről, ahol soha nem járt (vagy amelyeket csak később

---

²⁰⁶ Zwinger: *Cabo San Lucas*, 11.

látogatott meg), és szabadon vette kölcsön más utazók leírásait is. A következő oldalakon nem az a célom, hogy Xántus életéről részletesen beszámoljak (hiszen ezt pl. Henry Miller Madden már részletesen megtette), illetve hogy élete és írásai vitatott részeit újra megvizsgáljam, hanem az, hogy azonosítsam azon fő eseményeket, amelyek befolyásolták Xántus véleményét az Újvilágról, így Mexikóról is.

Xántus korai gyermekkoráról mindössze néhány dolgot tudunk: édesapját a Széchenyi család alkalmazta jogtanácsosként a csokonyai birtokukon (ahol János, három gyermekük egyike is született 1825-ben).²⁰⁷ Kubassek János szerint ez is befolyásolhatta későbbi érdeklődését az utazás iránt, hiszen Széchenyi István gróf, a magyar történelem egyik legnagyobb alakja is ekkoriban látogatott el Nyugat-Európába,²⁰⁸ és többször hangsúlyozta az utazás fontosságát, főleg egy olyan ország számára, amely fejlődéséhez külföldi példákat, modelleket keres.²⁰⁹ Az Egyesült Államok és Anglia egyértelműen ilyen példák lehettek. Xántus a győri bencés gimnáziumban végezte tanulmányait, majd jogot tanult és 1847-ben Pesten tette le ügyvédi vizsgáit. Ann Zwinger alapos tanulmányában kiemeli, hogy Xántus olyan európai tanulmányokat végzett, amelyek nagy hangsúlyt fektettek a természettudományokra.²¹⁰ Ez pedig megalapozta érdeklődését a terület iránt, és megfelelő háttérrel nyújtott számára későbbi gyűjtőmunkájához. A forradalom kitörésekor Xántus belépett a nemzetőrségbe, a tüzérségben, majd a gyalogságban harcolt. 1849-ben az osztrákok elfogták és Königsgrätzben bebörtönözték. A kapitulációt követően egy osztrák ezredbe sorozták be, ahonnan édesanyja közbenjárására bocsátották el, de hazatérés helyett az emigránsokhoz csatlakozott. Nyi-

²⁰⁷ Az életrajzi áttekintés alapja Madden könyve.

²⁰⁸ Kubassek: *Útkeresők*, 184.

²⁰⁹ Popova-Nowak: „Odyssey of National Discovery”, 199.

²¹⁰ Zwinger: *Cabo San Lucas*, 11.

latkozatai miatt újra bebörtönözték, innen azonban megszökött, és a további problémák elkerülése végett Nyugat-Európába, majd 1851-ben Amerikába utazott.²¹¹

Az 1851 és 1857 közötti időszakra Madden a vándorlás éveiként utal, ami egy valóban ködös időszak Xántus életében, ugyanis „Xántus évről évre tudatosan félrevezette családtagjait olyan történetek kitalálásával, amelyek hiúságának hízelegtek és egyre távolabb kerültek az igazságtól”.²¹² A többi magyar emigránshoz hasonlóan, Xántus is nehézségekkel küzdött amerikai életének első időszakában, és többször neki kevésbé tetsző munkákat kellett elvégeznie.²¹³ 1855-ben vált honosított állampolgárrá, majd St. Louisban belépett az amerikai hadseregbe, aminek keretén belül Fort Rileyben kezdte meg szolgálatát Louis Vésey álnéven (amelyet 1859-ig használt). Ez a döntése később fontos mérföldkövé vált számára, hiszen ezzel indult el a híressé válás útján. Fort Rileyben ismerkedett meg Xántus William Alexander Hammonddal, aki egyike volt azon orvosoknak, akik Spencer F. Baird, a Smithsonian Intézet titkára számára végeztek gyűjtőmunkát a régióban. Hammond arra biztatta Xántust, hogy maga is kezdje el a gyűjtést. Ennek eredményeképpen Xántus is küldött példányokat a philadelphiai Természettudományi Múzeumnak (ahol taggá is választották 1856-ban), illetve Bairdnak is. Gyűjtőként végzett tevékenységét hamar elismerték, és Xántus azt remélte, hogy a Bairddal kialakított kapcsolat sorsát is jobbra fordítja majd.

Baird szerette volna Kalifornia számos régióját behatóbban tanulmányozni, azokat, ahonnan még kevés anyaggal rendelkeztek. Hammond és Baird segítségével Xántus ilyen feladatot kapott, a kaliforniai Fort Tejonban. A munkája során tapasztalt nehézségek

²¹¹ Ahogyan a Zwinger által kiadott levelekben is látható, Xántus teljesen más-hogyan számolt be erről.

²¹² Madden: *Xántus*, 32.

²¹³ Lásd Vida: *Világostól Appomatoxig*.

ellenére jó hírnévre tett szert.²¹⁴ Ez főleg annak volt köszönhető, hogy óriási mennyiségű anyagot küldött innen Bairdnak:

1858 során Xántus Úr majdnem befejezte az 1857-ben rábízott természettudományos kutatást, miközben a Fort Tejonnál lévő katonai támaszponton volt beosztva. Ennek mértékét és alaposágát tekintve aligha van párja a kontinensen figyelembe véve, hogy azt körülbelül 16 hónap alatt végezte egyetlen ember, miközben szinte folyamatosan hivatalos feladatait kellett ellátnia, számos hátráltató tényező mellett. Xántus Úr gyűjteményei 24 nagy ládát töltöttek meg és közel 2000 madarat, 200 emlőst, több száz madárfészket és tojásokat tartalmaztak...²¹⁵

Xántus már a Fort Tejonban töltött idő alatt elkezdte egy újabb helyszínen való gyűjtés szervezését (a mexikói területen lévő Alsó-Kaliforniában), és ehhez Baird segítségét kérte. Mivel Baja California még nagyrészt ismeretlen volt, a Smithsonian is érdekelte egy ilyen vállalkozás, így segítettek Xántusnak abban, hogy tengeráramlási megfigyelőként a US Coast Survey kötelékében dolgozhasson.

1859-ben érkezett a Szent Lukács-fokra, ahol 1861-ig állomásozott. Fort Tejonhoz hasonlóan itt is nagy lelkesedéssel dolgozott és páratlan gyűjteményeket küldött, amivel kivívta Baird és számos más tudós elismerését. Két év elteltével azonban egyre elszigeteltebbnek érezte magát, honvágya volt (ekkor már 8 éve elhagyta Magyarországot), miközben új megbízatásról sem tudott.²¹⁶ 1861-ben kapta meg az utasítást, hogy zárja be az állomást. Ezt követően San Franciscóba, majd Magyarországra utazott, ahol egy évig maradt.

²¹⁴ A Xántus által küldött anyagok a Smithsonian Intézethez kerültek, míg jelentős felajánlást kapott a Magyar Nemzeti Múzeum is.

²¹⁵ Idézi Madden: *Xántus*, 95.

²¹⁶ Zwinger: *Cabo San Lucas*, 29.

Magyarországon ekkorra már ismert volt a neve a Nemzeti Múzeum számára küldött gyűjteményének és a hazai olvasók számára elérhető publikációinak köszönhetően. Azonban annak ellenére, hogy otthon számos formában magasztalták elért eredményeiért,²¹⁷ 1862-ben Xántus mégis elhagyta az országot és visszatért az Egyesült Államokba. Baird segítségével az Egyesült Államok mexikói konzulja lett a Colima állambeli Manzanillóban, Mexikó nyugati partján.²¹⁸ Azonban ahogyan Zwinger is írja, „Xántus katasztrofális volt konzulként”.²¹⁹ 1863. január 1-én kezdte el hivatalát, majd elismerte egy lázadó főnök hatalmát, aki elrabolt egy amerikai állampolgárt, és a kért váltságdíjat is kifizette. Az amerikai külügyminisztérium visszahívta, sőt a konzulátust is bezáratta. Xántus néhány hónapig még Mexikóban maradt gyűjtés céljából, de ez a fiasco, továbbá az akkor zajló polgárháború és francia beavatkozás Mexikóban véget vetett észak-amerikai karrierjének. Visszatért Magyarországra.

Még colimai tartózkodása alatt megválasztották a pesti állatkert igazgatójának (ő volt az egyik alapító és korábban tiszteletbeli elnök is), majd hazatérése után ezt a pozíciót újra felajánlották neki. Az állatkert 1866 augusztusában nyílt meg Xántus igazgatósága alatt. 1868-ban csatlakozott az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedícióhoz (amitől aztán 1869-ben el is vált).²²⁰ 1872-ben a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának első öre, 1873-tól pedig igazgatója lett. Továbbra is írt és előadásokat tartott (néha elképzelt) utazásairól. Az 1880-as években fizikai és mentális erejét egyre jobban elveszítette, és 1894 decemberében elhunyt.

Magyarországon elsősorban két, amerikai élményeit és utazásait feldolgozó könyvével tett szert hírnévre. Ahogyan a *Vasárnapi*

²¹⁷ Madden: *Xántus*, 156.

²¹⁸ Ez a terület azért is fontos volt, mert a tudomány számára nagyrészt ismeretlen volt.

²¹⁹ Zwinger: *Cabo San Lucas*, 31.

²²⁰ Ezzel kapcsolatban lásd például Venkovits Balázs: „Mapping the Land of Headhunters: János Xántus in Borneo”, *Acta Neerlandica* 13 (2006): 21–48.

Újságban írják 1862-ben: „Xántus mint reményteljes, derék ifjú 1848. előtt csak barátai és szülőmegyéje körében volt ismeretes; neve akkor lön országosan ismertté és tisztelté, midőn a múlt évtizedben két jeles utazási munkája jelent meg Pesten.”²²¹ Ezek közül az első a *Xantus János levelei Éjszakamerikából* című, 1858-ban kiadott könyve volt (a továbbiakban: *Levelei*), amelyben korábban a családjának írott és eredetileg nem publikációra szánt levelei kerültek kiadásra. Annak ellenére, hogy a könyv több kitalált részt és csúsztatást is tartalmazott, az Egyesült Államokkal kapcsolatos egyik fontos korabeli forrás volt. Második könyve 1860-ban jelent meg *Utazás Kalifornia déli részeiben* címmel (a továbbiakban: *Utazás*), és ezt már kifejezetten kiadásra szánta a szerző. Ez a könyv és különösképpen a Kaliforniai-félszigetről és Alsó-Kaliforniáról szóló rész kerül részletesebb bemutatásra a következő oldalakon. A könyv egy olyan állítólagos expedícióról számol be, amely során hajóval tett utazást San Diegóból San Bartolomé Bayig, majd onnan szárazföldön La Pazig és vissza. Jóval később kiderült, hogy maga az expedíció kitalált történet, és a szöveg nagy részét Xántus több forrásból plagizálta. A könyv maga László Károly első cikkei után nem sokkal jelent meg, így ez is egy korai magyar útleírásnak tekinthető, és mint ilyen, fontos forrásnak bizonyult Mexikóról.

Az *Utazás* mellett Xántus számos újságban is megjelentette írása-it Mexikóról. Ezek közül néhány kitalált történeteket és utazásokat örökített meg, míg mások a könyvből átvett részek voltak. Xántus többször is publikált a *Győri Közlöny*, *Pesti Hírnök* és a *Magyar Sajtó* lapokban. Magyarországra hazatérve is tovább írt, munkái a *Természetbarátok és Vadászok Évkönyve*, *Hazánk s a Külföld* és a *Földrajzi Közlemények* hasábjain jelentek meg. A könyv szempontjából legrelevánsabb írás 1889-ben a *Földrajzi Közleményekben* látott napvilágot „Nyugati Mexikóról” címmel. Ez a *Győri Közlönyben*

---

²²¹ *Vasárnapi Újság*, 1862. február 9.

korábban közölt cikkek alapján készült és lentebb részletesen is bemutatásra kerül.

XÁNTUS ÉS A PLAGIZÁLÁS: NÉHÁNY MEGJEGYZÉS

Amikor Theodore Schoenman Xántus Dél-Kaliforniáról szóló könyvének angol fordítását készítette 1976-ban, úgy utalt Xántus személyiségére, mint a ritka tudományos képességek és a meg lehetős túlzás, akár hetvenkedés különleges kombinációjára.²²² Schoenman szerint Xántus néha úgy változtatta meg az eseményeket és körülményeket, hogy ő a lehető legjobb fényben tűnhessen fel: a nagyobb elismertség elérése érdekében megszállottan kereste annak lehetőségét, hogy jó benyomást tegyen a környezetére.²²³ Schoenman ugyanakkor nem utal konkrétan a plagizálás tényére, és végül úgy adta ki a könyv angol verzióját, hogy semmilyen megjegyzést vagy lábjegyzeteket nem fűzött a kérdéses részekhez. Ehelyett nagyobb hangsúlyt fektet Xántus komoly érdeklődésére, lelkesedésére, ami szerinte „jócskán ellensúlyozta hibáit”.²²⁴ Ehhez hasonló hozzáállás látható számos későbbi publikációban is, amelyek Xántus valóban kiemelkedő eredményeiről szólnak, karakterhibáiról azonban annál kevésbé.²²⁵ Ez azért is érdekes,

²²² Xántus: *Travels in Southern California*, 18.

²²³ Uo.

²²⁴ Uo.

²²⁵ Igaz ez akkor is, ha a szerzők hivatkoznak Madden munkájára a bibliográfiájukban. Ehhez hasonló megközelítés tapasztalható az amerikai történelem magyar alakjai kapcsán is, ahol a korábbi publikációk többször eltúlozták az amerikai magyarok eredményeit; lásd például Haraszthy Ágoston esetét, amelyről Lévai Csaba ír részletesen: „Haraszthy Ágoston, mint a 'kaliforniai szőlőkultúra atyja': Vélemények és viták az újabb *Egyesült Államokbeli szakirodalom tükrében*”. In *Szőlőtermelés és borkereskedelem* Orosz István – Papp Klára (szerk.): (Debrecen, Történelmi Intézet, 2009), 248–68.

mert a fentebb többször idézett Madden már 1949-ben részletes listát közölt az európai és amerikai szerzőktől gyakran szó szerint átvett részekről. Több esetben Xántus megváltoztatta az emberek és helyszínek neveit, hogy azok jobban illeszkedjenek a narratívába vagy a magyar olvasók ismereteihez.

Ezekon az oldalakon nem szeretném Madden állításait és eredményeit megismételni, azt azonban fontos megemlítenünk, hogy az *Utazásban* három felfedező esett Xántus „áldozatául”: Jonathan Lettermann, William H. Emory és James W. Abert szövegeit használta fel saját könyvéhez, illetve még egy Baird által írott jelentés részleteit is átemelte.²²⁶ Az eredeti szövegeket a saját történeteikhez és a magyar olvasók feltételezett elvárásaihoz igazította. A könyvben szereplő, Mexikóról szóló részek is nagyban építettek ezekre a szövegekre: „a fejezet anyagai Emory és Abert azon szövegeiből származnak, ahol a szerzők indiánokról, szikla-lakásokról és az új-mexikói romokról írnak. Azonban ezeket nem az eredeti sorrendben tüntette fel, például a Lettermantól kölcsönzött szöveg esetében, hanem Xántus céljainak megfelelően megváltoztatva.”²²⁷ A könyvben szereplő nyolc litográfiából legalább hat plágiumnak tekinthető, míg a térkép is másolat, miközben sajátjaként tüntette fel.

A helyzet megítélése szempontjából én magam is William Bright álláspontját képviselem, aki szerint a „történet szomorú része az, hogy Xántus valóban hónapokig élt Tejon és a Szent Lukács Fok környékén és valóban meg lett volna a lehetősége arra, hogy mára már régen kihalt törzsek valódi adatait jegyezze fel (mint a Tataviam vagy a Pericti). A tudomány ma nem amiatt szegényebb, amit Xántus tett, hanem amiatt, amit nem tett meg.”²²⁸ Xántus

²²⁶ Madden: *Xántus*, 224.

²²⁷ Madden: *Xántus*, 228.

²²⁸ William Bright: „Xántus: Travels in Southern California”, *Journal of California and Great Basin Anthropology* 2, 1. sz. (1980): 145. A továbbiakban Bright: „Xántus”.

olyan területen élt és dolgozott, amely *terra incognita* volt a korabeli természettudományok és a magyar olvasók számára is. Saját élményeit és tapasztalatait megosztva és nem mások szövegeit megmásítva, még inkább (és hosszabb távon) hozzájárulhatott volna a tudomány fejlődéséhez mind Magyarországon, mind pedig az Egyesült Államokban.

Talán a fentiek fényében felvetődhet a kérdés, hogy miért szerepel a könyvben egy bizonyítottan plagizált szöveg, ráadásul előkelő helyen, ami a szöveg fontosságát illeti. Xántus könyve és egyéb írásai teljes mértékben megfelelnek a bevezetőben megadott definíciónak, hiszen az olvasók azt feltételezték, hogy a Xántus által bemutatott utazások a valóságban is megtörténtek, és Xántus nemcsak azok narrátora, hanem egyes szám első személyű főszereplője is. Egyértelmű, hogy a korabeli olvasók (köztük elismert tudósok) nem ismerték fel, hogy Xántus szövegeinek bizonyos fejezeteit kitalálta, míg más részeket egyszerűen átvett. Ha ez nem így lett volna, nem válhatott volna olyan népszerű íróvá, nem választották volna a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, és nem kapott volna meg számos fontos, tudományos háttérrel is igénylő pozíciót. Az olvasók azt feltételezték, hogy Xántus beszámolóit saját tapasztalatokon és kutatásokon alapulnak és azokat Xántus maga írta. Ennek köszönhetően mexikói írásai ugyanúgy hozzájárultak a magyarországi Mexikó-kép alakulásához, mint az akkor megjelent többi beszámoló.

Fontos megértenünk, hogy az átvételek nem ugyanolyan elbírálás alá tartoztak, mint manapság. Minden író valószínűleg felhasználta korábbi utazók műveit, és ezek hatása érezhető is a saját útleírásokon. Azonban Xántus ennél tovább ment, és kifejezetten sajátjaként tüntetett fel meg nem történt eseményeket és eredményeket. A fejezet további részében a célom a mexikói szövegek olyan jellegű elemzése és bemutatása, ami nem hagyja figyelmen kívül a plágium tényét (és a külföldi utazók hatását Xántus írására), de nem igyekszik 21. századi mércével kritizálni egy 19. századi író munkásságát.

MEXIKÓ XÁNTUS *UTAZÁS KALIFORNIA DÉLI RÉSZÉIBEN* CÍMŰ KÖNYVÉBEN

Xántus a külföldi utazók által propagált alapvető és visszatérő képek és vélemények közül többet is felidéz Mexikó és lakossága leírása során, de ebben a tekintetben nem csak egyszerűen lemásolja ezeket a szerzőket. Xántus magyar hátterének és a külföldi források hatásainak különös keveredése révén, illetve amiatt, hogy olyan pozíciókkal azonosította magát, amelyeket szeretett volna elérni – miközben sokszor nagyotmondó történetekkel szórakoztatja a közönségét –, a magyar olvasók különleges szöveget vehettek kezükbe. Bizonyos értelemben Xántus a humboldti hagyományt követi az *Utazás*ban, és emiatt sokszor találkozhatunk az állat- és növényvilág részletes (bizonyos szempontból tudományos jellegű) bemutatásával. Leírásaiban említ társadalmi és kulturális kérdéseket is, azonban ezek nem foglalnak el olyan központi szerepet, mint mondjuk László esetében. A természet Xántus írásaiban szép és vonzó, egzotikus és érdekes, így (nyilván Xántus hátterének köszönhetően is) Mexikó alapvetően egy természettudós és gyűjtő szemüvegén át került bemutatásra. Ezek mellett a gyakori témák között szerepeltek a szép és érzéki nők, az instabil politikai helyzet és a helyi lakosság negatív megítélése. Ugyanakkor a *Levelei*hez hasonlóan megjelenik az őslakosok iránti érdeklődés is. A most következő esettanulmányban Xántus *Utazás* könyvének III. részével foglalkozom részletesebben, elsősorban a Mexikóban elhelyezkedő Alsó-Kaliforniába tett expedícióval.

A legtöbb esetben Xántus utazó természettudósként mutatja magát és egy ezt tükröző szöveget vet papírra, például a természet leírása kapcsán. Ugyanakkor talán érdemes megjegyeznünk azt is, hogy Xántus nem a szó szoros értelmében képzett tudós volt. Zwinger inkább úgy jellemzi, mint egy „nem tudományosan képzett gyűjtő, aki az adott időben, helyen és szituációban, értékes anyagokkal járult hozzá a Smithsonian gyűjteményé-

hez”.²²⁹ Ettől függetlenül részt vett a Mexikóról szóló tudományos diskurzusban, sőt kritizálta is az európai természettudósokat azok tudatlansága miatt, amikor fals képet nyújtottak az amerikai állatokról:

mind a mellett szeretném, ha azon fehér nyakravalós és szemüveges jenai tudósok egyike vagy másika, ki az amerikai vadállatok gyávaságát úgy kürtölni szereti, ide a mexikói és délkaliforniai bozótok közzé jönne, s megkísértené kezét szorítani az első jaguárral vagy párduczczal, mellyel találkozik; vagy testvériesen átölelné az elibe lépő szürke medvét, vagy eszébe jutna egy pekkáry csapatból magának malacz-pecsenyét szemelni ki! Csakhamar átlátnák azon tudós urak, miként Amerikában még mindég léteznek vadállatok, melyek mitse törődnek az ellenség számával, vagy fegyverök minősége-s mennyiségével; de a professorok egész légióját is épen oly közönnyességgel megtámadnák, mint – egyes ürgét vagy egeret.²³⁰

Még Haraszthy Ágostont is kritizálja egy ponton, jaguárvadászatra vonatkozó „valószínűtlen állításai” miatt.²³¹ Megjegyzéseit alátámasztandó, számos publikációra utal például az indián kultúra és életmód kapcsán.²³² Ez leginkább saját, sokszor nagyzóló történetei ismeretében és annak fényében érdekes, hogy több más esetben egyáltalán nem tüntette fel forrásait.

Ugyanakkor tudományos utazó jellege mellett Xántus gyakran a modern turista jellemzőit is magára ölti. Egy ponton például

²²⁹ Zwinger: *Fort Tejon*, xxiii.

²³⁰ Xántus: *Utazás*, 84.

²³¹ Xántus: *Utazás*, 175 (lábjegyzet).

²³² Pl.: Murray: *Customs in the Spanish Colonies* (London, 1823); J. G. Solis: *Conquista de Mejico por Cortez* (Madrid, 1791, 3. kiadás); lábjegyzetben utal William H. Prescott *The History of the Conquest of Mexico* című könyvére is (London, Bentley, 1843).

olyan módon nyilvánul meg, ami a későbbi (tömeg)turizmus jellemvonásait idézi:

Új barátaink szíves és szakértő felvilágosításai s tanácsa után indulván, szigorúan meghatároztuk, hogy fogunk minden napot tölteni ott mulatásunk rövid ideje alatt. Ezen tervtől semmi tekintetben sem tértünk el; megvizsgáltuk a város minden nevezetesebb épületeit s intézeteit, kirándulásokat tettünk a közeli szigetekre, hogy a gyöngy-, kláris- és szivacs-halászattal megismerkedjünk; néhány arany-, ezüstös kéneső-bányát is meglátogattunk; természettudományi gyűjteményünket sem hanyagoltuk el; s mégis elég időnk maradt, éjen át a színházba is pillantani, egy pár „bolero”-t eljárnai a „fandangó”-kban, s a családi és házi élet jellemével is megismerkedtünk. Ily eredmény kétséggel csak rendszeresen megalapított, s lelkiismeretesen követett terv alapján érhető el.²³³

Ez olyan hozzáállást tükröz az utazási irodalom tekintetében, ami majd a 7. fejezetben vizsgált Mocsáryné szövegeiben éri el csúcspontját (ő az előre meghatározott útvonalterv és program mellett már egy Kodakkal is fel van szerelve).

A természet jelen volt László leveleiben is, de ott főleg a civilizációval szembeállítva. László esetében a vadon egy legyőzendő terület, amely veszélyeket is rejtett az (elsősorban brit és amerikai polgárok számára nyújtott) üzleti lehetőségek mellett. Ehhez képest Xántus másfajta hozzáállást képviselt: Mexikó maga a természeti szépség és sokszínűség. Úgy tűnik, hogy Xántus előre kialakult elképzelésekkel rendelkezett Kaliforniáról (és Alsó-Kaliforniáról) már odaérkezésekor: „azon néhány kaland olvasása, melyeket Casteluau és Poe Edgár közöltek, oly regényes és egyetlen színben tüntettek

---

²³³ Xántus: *Utazás*, 109.

fel a nevezett országot őstengert, miként az én fejem folyvást ke-
rengett és lázas ingerültségbe jött, ha visszagondoltam a félsziget
csudás tartalmára – a gyöngyhalászáira, s a kalandok sokoldalú
változatosságára, melyeket Poe barátunk képzelődése teremtett,
hogy velők a félvilágot felláziítsa”.²³⁴ Ennek eredménye is lehetett
a vadonhoz, kalandokhoz és az ismeretlen helyeken lakó bennszü-
lött lakossághoz való romantikusabb hozzáállás. Az expedícióról
szóló beszámolót számos ponton megszakítja egy-egy részletes tu-
dományos leírás a helyi állat- és növényvilágról. A romantikus és
a tudományos írásmód keveredik Xántus történeteiben. Bollobás
Enikő is hasonlóan érvel, amikor arról ír, hogy Xántus természetle-
írásai alapvetően kétfajta, az egyiket a természettudós, a másikat
a romantikus felfedező írta.²³⁵

Ez a kettősség jól tükröződik a következő idézetben is, ahogy
Xántus csoportjuk megérkezését írja le Cristobalba:

egész éjjel serenádban volt szerencsénk részesülni, melyet a ta-
nyánk körül összegyülekezett farkasok teljes zenekara adott,
szünet nélkül ugatva és tutulva. S ha pillanatra olykor elhall-
gattak, nemsokára annál nagyobb erővel ismét rákezdették,
mély csudálkozásunkra, hogy torkuk meg nem reped. Volt idő
életemben, mikor ily farkashangverseny nagy mulattatásomra
szolgált, s legkevésbé sem volt kellemetlen; néha azonban –
mint jelenleg például – az embert mintegy sivataggá alkotja,
s lelkét testét megfagyasztja.²³⁶

²³⁴ Xántus: *Utazás*, 64.

²³⁵ Bollobás Enikő: „Hungarian in America, American in Hungary: János Xántus, the 19th-century Naturalist”, *Hungarian Review* 3, 2. sz. (2012). Elérhető: http://www.hungarianreview.com/article/hungarian_in_america.

²³⁶ Xántus: *Utazás*, 72.

A leírás talán jobban emlékezteti az olvasót egy kitalált kalandregényre, mint útleírásra. Azonban ezt egy teljesen más stílusú, részletes leírás követi az ott található fajokról. „Amerikában egymástól teljesen különböző hétféle farkas létezik” – írja Xántus, majd lábjegyzetben ezt kiegészíti – „*Canis fulvus; frustor; albus; ater; griseus; nubilus és latrans*”.²³⁷ Xántus részletesen bemutatja lakóhelyüket, méretüket, színüket, és össze is hasonlítja őket más fajokkal. Ez ritka a korabeli utazási irodalomban, Xántusnál viszont ismétlődően visszatér (pl. a grizzly medve kapcsán is).

A régió növényvilága is központi szerepet kap a szövegben. Aho-
gyan az a Lászlóról szóló fejezetben is látható, mások is gyakran szerepeltettek részletes listákat az adott helyre jellemző növényvilágról, de László főleg azok gyakorlati hasznára és az általuk nyújtott üzleti lehetőségekre fókuszált. Bár néha Xántus is megemlíti a különböző termények árát vagy hozamát, esetében a tudományos érdeklődés dominál. Részletes botanikai leírásokat közöl és a növények szépségéről ír. Érdekes László és Xántus pálmáról írt jellemzéseit összehasonlítani. „A Tehuantepek földszorosi fák között a leghasznosabbak ezek: – írja László – A pálma számtalan fajtái, melyek a lakosoknak eledelt, öltözetet, házieszközöket, épülettetőt stb. szolgáltatnak.”²³⁸ Ehhez képest Xántus más megközelítést használ, ami nem a gyakorlatiasságra, hanem a szépségre koncentrálna: „Mindenek felett csodálkozásra gerjesztik azonban az utazót a pálmák, a tropikus égélj azon méltó büszkesége, mely neki oly kedves és méltóságos tekintetet ad, s melynek láttára folyton dagadoz a szemlélő bámulattól keble. Az égbe nyúló, egyenes s minden ágat nélkülöző törzsek, kisugárzó óriási levélkoronával hegyettök, oly valami egyetlen, sajátos látványt nyújtanak, hogy nincs a világon semmi, mit hozzá lehetne hasonlítani.”²³⁹ Gyakorlati

²³⁷ Uo.

²³⁸ *Vasárnapi Újság*, 1861. május 12. Saját kiemelés.

²³⁹ Xántus: *Utazás*, 97.

és üzleti felhasználása csak másodlagos a növény szépsége után. Ebben az értelemben visszatér Humboldt hagyományaihoz, és nem a kapitalista előőrs megközelítését követi.

Az Egyesült Államok Xántus szövegeiben is fontos referenciapont, legtöbbször felsőbbrendű pozíciót foglal el. Mexikó csakis a természet szempontjából tűnik egyenrangúnak az északi szomszédal:

már csak az amerikai kontinens madarainak geographiai szétosztásának alapos meghatározása is rendkívüli fontosságú feladat volna, melynek megoldására alig létezik Amerikában kedvezőbb tér mint épen La-Paz és Todos-Santos környéke. A félsziget szárnyas világa valóban mindent felülmúl, mit Amerika éjszakai részében láthatunk.²⁴⁰

A természeti erőforrások sokaságát Xántus is hangsúlyozza, és a félsziget nagy gazdagságát helyezi előtérbe. Azonban ebben a tekintetben azt is megemlíti, hogy ezeket a forrásokat nem használják ki megfelelően, és a valódi haladáshoz szükséges a külföldi beavatkozás. Ez a fajta hozzáállás egyértelműen megnyilvánul például a bányák meglátogatásakor.

HÁROMSZÖGELÉS: MEXIKÓ, AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS MAGYARORSZÁG

Az Egyesült Államok Xántus szövegében is felsőbbrendű pozíciót tölt be, hasonlóan Lászlóhoz és más írókhoz. Itt is megtalálható a fentebb azonosított háromszögeléses technika: Mexikó a magyar és amerikai koordináták között helyezkedik el. Az előbbi sok

---

²⁴⁰ Xántus: *Utazás*, 132.

esetben szolgál példaként, hogy az olvasóközönséghez közelebb hozza az ismeretlent. Egy kis faluról például Xántus a következőket írja: „az egész telep sokban hasonlított valamely magyarországi vizenyős rétsághez október- és áprilisban, mikor a vakondokok működni kezdenek, csak hogy természetesen a halmok itt sokkal nagyobbak voltak”.²⁴¹ Hasonló megközelítést használ az oktatással kapcsolatban is: „A kaliforniai félszigeten épen úgy mint egykor Magyarországon az emberi elmének minden tehetsége egyszerre vétetik igénybe, a helyett, hogy a természet rendét követve a tanulás minősége a gyermek korához és értelmisége fokozatához szabotnák.”²⁴² Magyarország Mexikóval kapcsolatos adatok és statisztikák esetében is referenciapontként szerepel. Ez a gyakorlat azonban egy kissé zavarosabbá válik, ha tudjuk, hogy több esetben Xántus egyszerűen az általa használt (amerikai közönségnek írott) publikációkban szereplő, Egyesült Államokra vonatkozó utalásokat Magyarországra cserélte, vagy úgy változtatta meg a szöveget, hogy az eredeti forrásokat elrejtse.

Az Egyesült Államok helyzete ennél egyértelműbb, és jól tükrözi a korabeli általános nézeteket. Habár Xántus nem foglalkozik explicit módon az amerikai politikával vagy a területi terjeszkedést firtató véleményekkel, az *Utazás* több részében is fény derül arra, hogy mit is gondol az Egyesült Államok szerepéről a nyugati féltekén. Erre a legjobb példa talán La Paz jellemzésénél található:

Május 7-én estve La-Paz-ba érkeztünk. La-Paz a félsziget fővárosa, következésképpen kormányának s a kerületi püspöknek székhelye. Összes lakossága még nem haladja meg a 10 ezerét, de folyvást gyarapodásban van, inert kikötője legjobb s legbiztosabb az egész Bíbor tengeren; sőt a konstantinápolyi és új-yorki kikötőket kivéve, alig létezik a világon egy harmadik, mely

²⁴¹ Xántus: *Utazás*, 119.

²⁴² Xántus: *Utazás*, 131.

annyi hajót fogadhatna kebelébe, mint a la-pazi. [...] minden jóstehetség nélkül is bizvást előre mondhatjuk hogy kevés óv múlva La-Paz egyik legfontosabb város leend a Csendes tenger partján.²⁴³

Xántus szerint azonban a lehetőségek megfelelő kihasználásához változásokra van szükség, majd így folytatja: „Ily változás azonban természetesen csak csigalassúsággal fog bekövetkezni mindaddig, míg a félsziget a Mexikói köztársaság birtoka; mert a kereskedés felvirágzását képzelni sem lehet Mexikóban.”²⁴⁴ Mexikó gyakran szerepel politikailag instabil országgént (ami akkoriban valóban igaz volt), és az utazó véleménye szerint ez a fajta sérülékenység eredményezi, hogy az ország nem képes sikeresen kormányozni önmagát. Majd így folytatja:

Ha azonban a félsziget az északamerikai szövetség birtokába kerül, mi nem egyéb mint csakis az idő kérdése, mert hisz okvetlenül meg fog történni elébb utóbb: akkor La-Paz egyik fő-rakhelye leend az amerikai szorgalomnak, hol aztán biztosságban várni lehet a mexikói, fogyasztásra szánt czikkeket mindaddig, míg legjutányosb vásárra vihetők, s oly mennyiségben, mint a tetteges fogyasztás igényli. Azontúl La-Paz geographiai fekvésénél fogva, épen az leend az Éjszak-Amerikai szövetség kezében, mi például Sz.-Ilona, Gibraltár, Málta vagy Bermuda a brit nemzet hatalmában;²⁴⁵

Ebben a tekintetben Xántus úgy tűnik, a déli, területi expanziót sürgető megközelítést támogatja, és mindenekfelett a „haladás” fontosságát hangsúlyozza. A természet leírása tekintetében vissza-

²⁴³ Xántus: *Utazás*, 106.

²⁴⁴ Xántus: *Utazás*, 107.

²⁴⁵ Uo.

tér a humboldti hagyományhoz, itt bizonyos értelemben a kapitalista előörs látásmódját jeleníti meg, ahol Mexikót annak erőforrásai és az ország által (elsősorban az Egyesült Államok számára) nyújtott lehetőségek fényében ítéli meg. A mexikóiakkal való azonosulás azonban az ő esetében sem merül fel.

Ezek a stílusbeli változások ugyanakkor Xántus változó személyiségéhez is kapcsolódnak: attól függően is alakult írói identitása, hogy mi volt a célja egy adott szöveggel. Néha egyértelműen azonosult az Egyesült Államokkal. Amikor Amerikáról írt és szerette volna az ország Európával szembeni előrehaladását hangsúlyozni, egyértelműen „amerikaiságát” fejezte ki.²⁴⁶ Más esetekben (például az *Utazásban*) magyar származását és az anyaországgal való azonosulását hangsúlyozta még Amerikában is:

Hidjétek el barátim, a magyar sohasem leend amerikaivá, hogy szívét, keblét, érzelmeit s lelkét is oly hideggé fagyassza, mint az érez, melyből a dollár veretik; higyétek el barátim, a magyar sohasem leend németté, mert sohase leend képes szívből énekelni: „ubi bene, ibi patria”; higyétek el barátim, hogy a magyar számára csak egy hely van e nagy földtekén: Hazája! mely, noha szegény, noha nem nagy, nem híres s nem csudás, mégis legvonzóbb vándor fiai előtt; s bár merre kóboroljunk e széles világ hátán, s bármily jól folyón dolgunk, csak egy hang cseng füleinken át honvágyó keblünkbe: „A haza!”²⁴⁷

Bairdnak írott levelei ismét más képet mutatnak: „Én nem csak honosítási okiratom szerint vagyok amerikai, hanem teljes szívemmel és lelkemmel; és mindig boldogan szolgálok a csillagos és sávós lobogó alatt, *mindegy hogy hol vagy milyen minőségben*, feltéve, hogy ésszerű megélhetést, ésszerű szabadságot kapok és

²⁴⁶ Lásd például Madden: *Xántus*, 160.

²⁴⁷ Xántus: *Utazás*, 68.

mindig korrektül bánnak velem.”²⁴⁸ Ez a Xántus különböző írásai közötti inkonzisztenciának tűnik, ugyanakkor jól beleillik abba, ahogyan az elérendő hatás szerint változtatta szövegeit. Az Egyesült Államokkal való azonosulás aszerint változott, hogy kinek írt, azonban a mexikóiakkal való együttérzés (vagy szimpátia) soha nem jelent meg szövegeiben. Ez tükrözheti akár a magyar énjének Kelet és Nyugat között megragadt azonosítását: Xántus szintén szeretett volna a Nyugat (az Egyesült Államok) képviselőjeként tetszelegni, miközben visszautasított mindenféle azonosulást a világ kevésbé fejlett részével. Mexikóra valószínűleg csak ugródeszkaként tekintett, egy sikeres karrierhez vezető lehetőségként. Az országról alkotott negatív képet legjobban a lakosság leírásában érhetjük tetten.

„NEM TÖBB EZ, MINT NÖVÉNYÉLET”: MEXIKÓIAK XÁNTUS UTAZÁSÁBAN

A mexikói társadalom különböző szegmenseinek leírása nem foglal el olyan központi szerepet az *Utazás*ban, mint László leveleiben, így például nincsenek részletes taxonómiai leírások sem. A különböző társadalmi csoportok és a kultúra bemutatása marginálisabb szerepet tölt be. Mégis a különböző részeket összeillesztve megismerhetjük Xántus lakosságról alkotott véleményét. Az ország már fentebb említett elmaradottága részben a lakosság természetéből következik Xántus írásában. A rájuk vonatkozó negatív várakozások és prekonceptiók a legelejétől felfedezhetőek: „Mexikó különösen pontos a vidékiek megvizsgálásában. Kikötőinek vám- és egészség-tisztjei mindig boszantják az utazókat a mennyire csak tőlük kitelik: útlevél nélkül hatatlanul szükséges az egész köztársaság területein. Azonban nagy csudálkozásunkra mi partra szállottunk

²⁴⁸ Idézi Madden: *Xántus*, 142.

a nélkül, hogy valakinek csak eszébe is jutott volna kérdezni, kik és mik vagyunk, honnét jövünk, hová megyünk, vagy mi járatban látogatjuk meg őket.” Xántus magyarázata erre a meglepő helyzetre a következő volt: „Mindezen, reánk nézve oly kellemesen ható, hanyagságot kétségkül az ország forradalmi rázkódásainak köszönhattük.”²⁴⁹ Amennyiben pozitív példával került szembe (lásd, hogy a mexikóiak nem is „zaklatják” őket érkezésükkor), valamivel, ami az előzetes elvárásaival szembe ment, Xántus ezt kivételként kezelte és következőképp figyelmen kívül hagyta.

Érdemes összevetni Xántus szövegét Bölöni azon leírásával, amikor először lép be az Egyesült Államokba. Utóbbi kifejezetten dicséri az Egyesült Államokat azért, ahogyan az oda érkező utasokkal bántanak, és hogy a tisztviselők nem zaklatják őket (mint Európában). Esetében ez a gondmentes érkezés az Egyesült Államok előnyére vált Európával szemben.²⁵⁰ Egy hasonló szituáció és élmény Xántus számára csak egy kivétel, mivel az Mexikóban történik és nem egyeztethető össze prekoncepcióival. Ahogyan látni fogjuk, néhány évtizeddel később Bánó éppen az ilyen, a mexikóiakat negatívan érintő előítéletek ellen szólal fel. Bánó könyvében igyekszik megvédeni a mexikói tisztviselők becsületét, szemben Xántusszal, aki a meglévő negatív prekoncepciókat erősíti meg.²⁵¹

Xántus néha egyszerűen „teremtmenyként” utal az emberekre, és elmondható, hogy az általános, lakosságról alkotott képe is meglehetősen negatív: „Mindez természetesen egyedül az indiánok-, félvérűek- és mexikóiakra szóll, kik azonban nagy többségben vannak a bányában, s kik, úgy látszik, tökéletesen egy jellemosztályba tartoznak, mert egyformán valamennyien a képzelhető legimpraktikusabb nép a világon, apjaik szokásaihoz hiven ragasz-

²⁴⁹ Xántus: *Utazás*, 69.

²⁵⁰ Bölöni: *Utazás*.

²⁵¹ Bánó Jenő: *Mexikó és utazásom a trópusokon* (Budapest, Kosmos, 1896), 90. A továbbiakban Bánó: *Mexikó és utazásom*.

kodva és azon erős meggyőződésben élve: »hogya ha mára magam gondoskodom magamról, el fog holnap látni az öreg atyus!«.»²⁵² La Paz lakosságának bemutatása hasonlít magához a kikötő jellemzéséhez. A környező területek és a város maga szép, termények széles skálája érhető el a kedvező klíma alatt. Azonban Xántus szerint éppen ennek következménye, hogy „La-Paz lakosai tehát épen oly henyélek és lusták, mint bármely más spanyol-amerikai nép, mert ily vendégszerető éghajlat alatt vajmi kevés ember törekedik többet szerezni a múlthatatlanul és elkerülhetlenül szükségésnél”.²⁵³ László véleményét is tükrözve Xántus is megemlíti, hogy a külföldiek az egyedüli keményen dolgozó kereskedők, akik „egész erélyességgel megmozgatnak mindent, hogy feladatukat megoldják, azaz vagyonszert tegyenek”.²⁵⁴

A korszak többi utazójához hasonlóan Xántus is megveti a kreol lakosságot. Átlagos napjuk szarkasztikus bemutatásakor egyértelműen negatív véleményéről tesz tanúbizonyságot:

Mindezt [az egész napos henyélést] látva, s hozzá még tapasztalva személyesen a kreolok rendkívüli vendégszeretetét idegenek iránt, úgy tetszik pillanatra, hogy ez élet a legvonzóbb s legboldogabb a világon. Meglehet a bensülöttekre, de az éjszak-amerikai és európai, ki tevékenység és szellemi élv közt tanulta életét élni, vajmi hamar megunná ez életmódot, s rövid időn átlátná, hogy a tropikus élet nem neki való. Rövid időn tapasztalnia kellene, hogy elszigetelve rokon szellemektől, s oly távol a valódi hasznos munkásságtól, ily helyen élt élete nem egyéb nyugalomnál, mely noha sokakra nézve vonzó, sokkal közelebb áll a megsemmisüléshez, mintsem hogy tevékeny szellemet hosszas időre kielégíthetne. Az ily élet nem egyéb

²⁵² Xántus: *Utazás*, 126.

²⁵³ Xántus: *Utazás*, 128.

²⁵⁴ Xántus: *Utazás*, 128.

növény életnél, ragyogó külszinnel, gyors fonyadással és teljes eltespedőssel!²⁵⁵

Xántus szerint az országban az oktatás és irodalom is elhanyagolt, „tudományos intézetek egyáltalán nem léteznek a félszigeten”, ami véleménye szerint meg is magyarázza a lakosság rossz helyzetét. Az összehasonlítások másik ellenpontja azonban nem Magyarország, hanem az Egyesült Államok és Európa általában, ami ismét jól illusztrálja Xántus nyugati nézőponttal való azonosulását.

Xántus *Leveleiben* és az *Utazás* más részeiben is egyértelműen kifejezte az őslakosokkal szembeni érdeklődését. A Kaliforniai-félsziget kapcsán több indián törzssel való találkozását is dokumentálja.²⁵⁶ Glant szerint Xántus indiánokról szóló leírásai egy évszázadon át meghatározták a magyarországi indiánképet.²⁵⁷ Ugyanakkor azt is fontos megjegyeznünk, hogy például a tejon indiánokról írva (*Utazás* II. részében) Letterman „Sketch of the Navajo Tribe of Indians” szövegét másolta le.²⁵⁸ Ebben kicserélte a neveket, bizonyos leírásokat, míg egyes részeket eltorzított: „Letterman Navajo indiánokról szóló értekezése teljes mértékben értelmét veszítette, amikor Xántus úgy adta elő, mintha az a kaliforniai indiánokról szólna.”²⁵⁹ Ettől függetlenül, csakúgy, mint írásai általában, ugyanúgy befolyásolták a magyarországi indiánkép alakulását, mintha valódi élményeken és kutatáson alapuló jellemzések lettek volna.

A Kaliforniai-félszigeten élő indiánokat naiv népcsoportként mutatja be, akik nem ismerik saját ősi történelmüket, miközben néhány esetben a romantikus indiánkép is a felszínre tör, ezzel

²⁵⁵ Xántus: *Utazás*, 130–31

²⁵⁶ Lásd az előző fejezetet az indiánokkal kapcsolatos vitákról.

²⁵⁷ Glant: *Csodák és csalódások*, 87.

²⁵⁸ Madden: *Xántus*, 226.

²⁵⁹ Madden: *Xántus*, 227.

kettős kép alakul ki. Érdeemes megfigyelni a különbséget a következő két eset között:

Az egész papago csapat gyönyörű termetű férfiakból állott, kik közül soknak feje fényes halpénzekkel’ megrakott s gyönyörű, tollforgókkal ékesített sisakkal volt borítva, s egész többi öltözetök vállra vetett párducz vagy hiúz bőrből állott, szarvasbőr bocskorral lábaikon. E látvány önkény telén is az ősgörögök harcosait hozta eszünkbe. A könnyű és délies modor; mellyel lovaikra kaptak, vagy rólok leszálltak (s mulhatatlanul mindig a jobb oldalon), egész társaságunkat csudálkozással tölte el.²⁶⁰

Ezzel szemben egy másik indián csoporttal találkozáva a következő leírást adja:

Nem emlékszem, hogy éltében valaha nyomorúbb kinézésű teremteseket láttam volna; lábszáraik, czombjaik idomtalan rövidék és vastagok voltak, míg arcok és testök egyéb részei – mert egészen meztelenek voltak – teledestele volt apró, halpénzhez hasonló bőrfoszlányokkal. Egyikük se beszélt spanyolul, a szóváltás tehát jelek által történt; tudokra adtuk, hogy lovakat vagy öszvéreket szeretnénk venni, s ha éji tanyánkra hozzák az állatokat, jó vásárra számíthatnak. Egyikök szünet nélkül beszélt, de nyelve inkább hasonlított valami komondor ugatásához, mint emberi hanghoz; s mindketten nem kissé bámultak, – mert hisz örömet kifejezni képtelenek voltak – midőn eltávoztunk a nélkül, hogy akár őket, akár lovaikat bántottuk volna.²⁶¹

²⁶⁰ Xántus: *Utazás*, 79.

²⁶¹ Xántus: *Utazás*, 87.

Így a könyvben kétfajta indián is megjelenik. A nemes vadember, a bátor harcos képe megfelel Xántus preconcepcióinak és olvasmányélményeinek. Így ezek a leírások kifejezetten pozitívak. A másik példában ellentétes látásmód dominál. Ebben az esetben az indiánok alsóbbrendűek, állatiasak, és Xántus a fejlődés és haladás akadályait látja bennük, csakúgy, mint László.

SZÉPSÉGES ÉS CSÁBÍTÓ SEÑORITÁK

A mexikói lakosság jellemzését taglaló alfejezet lezárását megelőzően külön kell szólnunk a nők bemutatásáról. Érdekes módon a korai magyar útleírásokban a nőket gyakran teljesen másként kezelték, mint a férfiakat. Miközben a szerzők gyakran kritikusak voltak a mexikói férfi lakossággal, a helyi nőket egzotikusnak és elbűvölőnek tekintették. A hetedik fejezetben részletesen szólnunk majd a nők és az utazási irodalom kapcsolatáról, ezen a ponton röviden szeretném bemutatni, hogy hogyan is tekintettek Xántus és kortársai erre a csoportra, és milyen módon alakította a társadalmi nem kérdése a mexikóiakkal kapcsolatos diskurzust.

Az első magyar női utazó-író Mexikóban a már említett Mocsáryné volt. Az ő beszámolóit megelőzően a nők csak a leírások alanyaiként kerülnek figyelmünk középpontjába, ebben a tekintetben pedig a róluk alkotott képet az utazási irodalom területén belül is a férfitekintet határozza meg. Tapasztalható bizonyos érdeklődés a nők és életmódjuk iránt, azonban a megközelítés maga egyoldalú lett, hiszen kevés információt közvetítenek a női lakosság otthoni helyzetéről vagy társadalmi problémáiról. A leírások leginkább olyan felszínes információkra szorítkoztak, mint a magyar férfiak számára egzotikus nők fizikai megjelenése, ruházata, táncai, amelyek nem ritkán inkább a férfiak fantáziáját tükrözték. A beszámolók ritkán tettek különbséget különböző női csoportok között, az általuk közvetített sztereotípiák átíveltek társadalmi és etnikai

határokon. Silvia Marina Arrom érvelése a magyar utazókra is érvényes: „azokban az esetekben, amikor a nőket egyáltalán megemlítik, általában passzív, hatalom nélküli lényként mutatják be őket családi kötelezettségeik közepette, az otthoni szférára korlátozva és a férfiaknak teljesen alárendelve”.²⁶²

László leveleiben a nők egyfajta kettős mérce szerint kerülnek bemutatásra; egyrészt úgy jelennek meg, mint az egzotikus, szépséges nők, akik a külföldiek vágyainak és fantáziájának tárgyai:

A mexikóiak evésmódjában csak azt nem szeretem, hogy az asztalnál a házi hölgyek közül egy sem ült vendégszerető házigazdánál, mert valószínű, hogy azoknak jó főztje ugye nekem még jobban esett volna. Ez általános rossz szokás itt Mexikóban. Itt hát az asztalnál nem lehet a leányokat cseresznye maggal, vagy kenyérből golyócskával lövöldözni, nem lehet azokkal sarkantyú-csonttöréssel kedves gondolatok valószínűsítését találgatni, nem poharat kocczintani, se lábbal telegraphírozni, s így ennyivel kevesebb alkalom van az ismerkedésre.²⁶³

A ruházat (vagy annak hiánya) iránti figyelem jól mutatta az egzotikum iránti érdeklődést, de László nem foglalkozott komolyabb témák megvitatásával.²⁶⁴

Ugyanakkor szépségük mellett a mexikói nők jellemzésénél gyakran találkozunk azzal, hogy őket túlzottan férfiasnak ítélték meg (miközben láthattuk, hogy a lakosságról általánosan megfogalmazott vélemény volt annak „elasszonyosodottsága”). László írt

²⁶² Silvia Marina Arrom: *The Women of Mexico City, 1790–1857* (Stanford, Stanford UP, 1985), 1. A továbbiakban Arrom: *Women of Mexico City*.

²⁶³ „László Károly levelei Amerikából XIII”, *Vasárnapi Újság*, 1860. szeptember 30.

²⁶⁴ A naplójában szereplő, nőket ábrázoló rajzai a *Vasárnapi Újságban* is megjelentek (1862. június 26.).

egyszer így egy őslakos lányról: „ki bámulatos könnyűséggel olly jól játszik a billiárdon, hogy a jól játszó férfiakat is többnyire megveri. Ez egy fiatal, szép termetű leány, s a legszebb azok között, kiket több napi ott tartózkodásom alatt láttam; de különösen elférfiasodott leány.”²⁶⁵ Ez a férfiaság nem a külsőre utalt, hanem a László által furcsának ítélt és az európai elvárásokkal nem összeegyeztethető viselkedésre. László többször is megjegyezte leveleiben, hogy a nők isznak, dohányoznak és kártyáznak, ezt pedig nem tudta összeegyeztetni a nők szerepéről alkotott véleményével és az európai szokásokkal. Maga a dohányzás ténye (főleg a nők között) szinte minden magyar útleírásban szerepel. Ez egyértelműen tanúskodik az írók magyar háttéréről: „a 19. században a dohányzás férfi szokás volt és a magyar nők ettől rendszerint tartózkodtak”, ráadásul „azok a nők, akik megpróbáltak csatlakozni a dohányzó magyarok nemzeti közösségéhez, elvesztették kívánatosságukat, továbbá tiszteletreméltóságukat is”.²⁶⁶ Az itt bemutatott írók ezt a kulturális percepciót vetítették ki a mexikóiakra is.

Xántus szövegeiben szintén érdeklődését fejezte ki a nők iránt, azonban a komoly diskurzus nála is hiányzik. A mexikói nők egzotikusak és szépségesek, a velük való találkozásra, ismerkedésre való szándék folyamatosan jelen van. Ráadásul ez a fajta érdeklődés nem csak a szövegei szintjén volt tetten érhető. Ahogyan Steinbeck írta a *Sea of Cortez* című művében: „a városban található Xanthusok egy nagy családja, míg néhány mérföldre innen, a dombok között egy egész törzs található”.²⁶⁷ A Pinorello törzssel való találkozás megörökítésekor Xántus egy köztük lévő, középkorú nő bemutatására

²⁶⁵ *Vasárnapi Újság*, 1859. július 24.

²⁶⁶ Alexander Maxwell: „Tobacco as Cultural Signifier: A Cultural History of Masculinity and Nationality in Habsburg Hungary”, *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association* 5 (2012). Elérhető: <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/5>. Az idézetek a 12. és 14. oldalról származnak.

²⁶⁷ Idézi Madden: *Xántus*, 151.

fókuszált, „a ki örökös csevegésével s folytonos beavatkozásaiaval alkudozásunkba, valóságos nyűg volt nyakunkon”. Majd leírásában a férfitekintet tökéletes példáját láthatjuk:

Egy piros „tulle anglaise”, mellén ritka finomságú és drága brüsszeli csipkével pazarul elárasztott ruhát viselt, melyet kétségkül valami „fandango”-ba vagy ünnepélyre utazó mexikói széptől szerzett meg. Egy pompás vas szürkén ült *a la Duckesse de Berry*; s valahányszor vállairól leesett a skarlát köpeny (alias pokróc), pusztá körvonalait mindig látni lehetett. Miután öszvérét eladta, lovát is szerette volna eladni, s örökösen ugratta és futtatta, hogy nemes tulajdonságait világosan láthassuk. Egy ily evolutio alkalmával egy meredek hegyoldalra futtatott fel, a mikor aztán a fátyolruha hátsó kapcsai felpattogtak, s egész hátrésze szem elé tárult, min az egész néző csapat „lovagiatlan” harsány kacajra fakadt.²⁶⁸

Xántus azzal folytatja, hogy a nő ruháját levéve „tökéletes meztelenségben azután sokáig lovagolt még körül tanyánkon, egyik tűzhelyről a másikra”.

Xántus többször is említi a *señoritákat* szövegeiben, és fel is hívja az olvasó figyelmét szépségükre: „Az esti 'fandango'-ban számos csinos nő vett részt, kik valamennyien a divat legújabb szabályai szerint voltak öltözve, terebélyes szoknyákban. A táncz végesvégig minden zavar nélkül folytattatott, a hölgyek szépek, igézők és nyájasak.”²⁶⁹ Az *Utazás*ban nem fejez ki komoly érdeklődést, ritkán oszt meg információt a nők életéről, esetleges problémáiról, egydimenziós karakterük leginkább fizikai szépségükre koncentrál. Egyik utazása (és az ott látott házak leírása) során például így ír Xántus:

²⁶⁸ Xántus: *Utazás*, 89.

²⁶⁹ Xántus: *Utazás*, 103.

Egyikében számos csinos „doncellá”-kat pillantottunk meg, kik énekelve barackot és szőlőt szedtek, s tömérdek kosár már is tele volt a gyönyörű gyümölcsessel, s nem kevésbé ingerlé étvágyunkat, különösen azon kosarak tartalma, melyeket a doncellák fejük tetején hordtak, s melyek alul egy pár fekete szem csillogott. Magától értetődik, hogy szó nélkül nem utazhattunk el az ily szőlőkert mellett, de a ház elé nyargalva gyümölcsöt kértünk a leányoktól. Többen közülök megfutamodtak, mások báméskodtak, de egy pár mosolygó kíváncsisággal felénk közeledett a szőlőfürtökkel.²⁷⁰

Ahogy itt is látható, a nők vonzó témát jelentettek László és Xántus számára is (csakúgy, mint a későbbi utazóknak is, de ritkán olvashatunk többet, mint a mexikói nőkkel kapcsolatos sztereotípiák recirkuláltatását. Ugyanakkor az is látszik, hogy ezek a leírások a szépséges, csábító és egzotikus mexikói nőkről sokáig, akár mind a mai napig tetten érhetők (például a filmes reprezentációkban).²⁷¹

ÚJRA MEXIKÓBAN A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK HASÁBJAIN

A fejezet lezárását megelőzően érdemes még megvizsgálnunk Xántus 1889-ben a *Földrajzi Közlemények* lapjain megjelentetett Mexikóra vonatkozó leírását.²⁷² Ez a publikáció lehetőséget ad arra, hogy azonosítsuk a lehetséges változásokat Xántus Mexikó-

²⁷⁰ Xántus: *Utazás*, 155.

²⁷¹ Lásd például Venkovits Balázs: „Poor Mexico”; Gerald Michael Greenfield – Carlos E. Cortés: „Harmony and Conflict in Intercultural Images: The Treatment of Mexico in US Feature Films and K-12 Textbooks”, *Mexican Studies* 7, 3. sz. (1991): 283–301; John King – Ana M. López – Manuel Alvarado (szerk.): *Mediating Two Worlds: Cinematic Encounters in the Americas* (London, BFI, 1993).

²⁷² Xántus János: „Nyugati Mexikóról”, *Földrajzi Közlemények* 17 (1889): 217–71. A továbbiakban Xántus: „Nyugati Mexikóról”.

képében. Ahogyan látni fogjuk a későbbi fejezetekben, ekkorra Mexikóról már egy újfajta kép volt kialakulóban, ami az országot övező nagyobb érdeklődést követően Bánó Jenő munkásságában érte el csúcspontját. Ekkorra az emberek már több információval rendelkeztek az országról a francia beavatkozás és annak magyar vonatkozásai miatt (a publikációkat lásd az ötödik fejezetben).²⁷³ A század végére egyre többen írtak elismerően a mexikói haladásról és fejlődésről. Ekkor adta ki Xántus is az itt vizsgált írását, benne az általa az 1860-as években tapasztaltakkal. Felfedezhető némi nosztalgia a szövegben, miközben a szerző megpróbálja korábbi véleményét összhangba hozni az ország javuló megítélésével.

Xántus azt írja, hogy Colima nem változott azóta, hogy elhagyta az országot, így igazolva a néhány évtizeddel korábbi tapasztalatok relevánságát: „Úgy van ott ma is minden, mint volt 25 év előtt.”²⁷⁴ Ugyanakkor viszont azt hangsúlyozza, hogy Mexikó többi része óriási változásokon ment át, amióta elhagyta az országot:

Azt mondják, s én magam, is azt hiszem, hogy a világ folyton halad és fejlődik, még a legrémségesebb despotismus alatt is, hát még egy olyan köztársaságban, hol az emberek tevékenysége előtt semmi korlát nem létezik. Mexikó szinte haladott és fejlődött minden irányban, mióta én ott jártam, különösen a közlekedés és összeköttetés tekintetében oly óriási lépésekkel s oly rohamosan pótolta a mulasztásokat, hogy valóban csodákat művelt, s ottlétemkor ilyesmi hihetetlennek tartott volna még a legvérmesebb hazafiak közt is.²⁷⁵

---

²⁷³ A történelmi háttérrel kapcsolatos további információért lásd az 1. fejezetet.

²⁷⁴ Xántus: „Nyugati Mexikóról”, 217.

²⁷⁵ Xántus: „Nyugati Mexikóról”, 218.

Xántus ugyanazokat a fejlődési jeleket hangsúlyozza, mint Bánó, főképpen a vasút tekintetében. Úgy tűnik, itt válik valóra László álma Mexikó technológiai fejlődéséről.

Xántus véleménye az országról látszólag megváltozik, és emlékeit is ezekhez a változásokhoz igazítja: „Én pedig életem legszebb korából közel két évet töltöttem ezen rendkívül érdekes, természeti szépségekben dúsgazdag és termékeny országban.” Ebben a cikkében pozitívabb kicsengésű jellemzések szerepelnek, mind a lakosság, mind pedig az ország általános állapotát illetően. Ugyanakkor, mivel korábbi munkákat használ referenciaként, időről időre a negatív jellemzések is felszínre törnek. Például még mindig az útonálló veszélyét hangsúlyozza²⁷⁶ akkor, amikor Bánó már nagyban próbálja az ilyen jellegű vádakat eloszlatni. Ez a fajta kettősség úgy tűnik, Xántus azon törekvéseinek megjelenése, amivel igyekszik a korábbi emlékeit és véleményét összeegyeztetni az újfajta megközelítési móddal, anélkül hogy tisztában lenne az ország akkori helyzetével. A szöveg azért is fontos, mert valamivel részletesebb leírást kaphatunk a női lakosságról is.²⁷⁷ Xántus itt már olyan témákkal is foglalkozik, mint a férfiak és nők templomba járási szokásai közötti különbségek, a nők mindennapi élete, az európaiaktól való különbözőségük, az oktatásuk (hiánya), illetve megemlíti még a mexikói férfiak véleményét is a nők hagyományos társadalmi szerepéről.

Elmondhatjuk, hogy Xántus különleges helyet foglal el a magyar utazási irodalomban. Ellentmondásos figura, hiszen amellett, hogy valóban sok szempontból úttörő jelentőségű munkát végzett, tudományos eredményei nemzetközileg is figyelemre méltóak, néhány beszámolóját plagizálta, míg más történeteket kitalált, hogy olvasói igényeit kielégítse. Mégis az egyik első magyar volt, aki Mexikóról (és Nyugat-Mexikóról írt), ezért szövegei alapvető fontosságúak

---

²⁷⁶ Xántus: „Nyugati Mexikóról”, 224–25, 229.

²⁷⁷ Xántus: „Nyugati Mexikóról”, 252–255.

a magyarországi Mexikó-kép alakulásában. Olyan jellemzéseket nyújtott, amelyek eredetileg a külföldi útleírásokban is központi szerepet tölthettek be, de ezeket saját személyisége és érdekei szerint megváltoztatta. Írásaiban Mexikó leginkább a természet és vadon képében jelenik meg, ami viszont nem veszélyes, hanem vonzó, ráadásul nemcsak romantikus, hanem tudományos értelemben is. Ennek a kettősségnek köszönhetően alakul ki Xántus különleges írásmódja. Míg a Kaliforniai-félszigetről szóló írásainak legfontosabb része a természet jellemzése, a mexikói lakossággal is foglalkozott, amely szerinte lusta és önmagában nem képes haladást elérni. Xántus szintén a háromszögelés megközelítését alkalmazta, ami jellemző volt a magyar utazási irodalomban, és mind Magyarország, mind pedig az Egyesült Államok referenciapontként szerepelt ebben a tekintetben. Ezekben az összevetésekben, különösképpen az Egyesült Államok szerepét tekintve, Xántus a kapitalista előőrs jellemvonásait is bírja (lásd az elérhető erőforrások kiaknázása), miközben más esetekben a humboldti tradíciót követi (a természet leírása vonatkozásában).

Annak érdekében, hogy kiegyensúlyozott képet adhassunk Xántus szerepéről a magyar utazási irodalom és az Amerika-kép evolúciója tekintetében, azt is fontos hangsúlyoznunk, hogy annak ellenére, hogy szívesen kölcsönzött más szerzőktől, kiadott szövegei nem csak hazugságokon vagy ferdtéseken alapultak. Könyvei a magyar olvasók számára legalább egy évszázadon át fontos forrásnak bizonyultak, míg írásmódjának köszönhetően olyan érdekfeszítő olvasmányokat nyújtott, amelyek joggal tették népszerűvé. Xántus nagyban hozzájárult az észak-amerikai kontinens megismeréséhez csakúgy íróként, mint gyűjtőként. A következő fejezetben bemutatandó Rosti Pál néhány évvel Xántus után lépett be a Mexikóról szóló magyarországi diskurzusba.

A fényrajzolás mestere: Rosti Pál Mexikóban

Alexander von Humboldt figyelemre méltó eredményeitől inspirálva Rosti Pál olyan utazásra indult az amerikai kontinensre, ami az akkori Magyarországon páratlan volt és nemzetközileg is kiemelkedő eredményeket hozott. 1856 és 1858 között Rosti eljutott az Egyesült Államokba, illetve a porosz tudós nyomdokain haladva ellátogatott Kubába, Venezuelába és Mexikóba. Magyar nyelven az egyik legrészletesebb leírást adta ki Mexikóról, miközben ő volt az egyik első fotográfus is, aki felvételeket készített az országról. Amennyiben Rosti egy nyugati nyelven írta volna könyvét, és ennek részeként jelentek volna meg illusztrációi és fényképei, ma egy világszerte (el)ismert útleíróként és korai fényképészként emlegetnénk. Ahogyan látni fogjuk, fényképész munkájával külföldön is foglalkoztak, „fényrajzait” több helyen kiállították. A nyelvi korlátok miatt viszont szövegei mindeddig viszonylag kevés kritikai figyelemben részesültek.²⁷⁸

---

²⁷⁸ Rosti neve számos külföldi, fényképészeti munkában is megjelenik. Lásd például Peter E. Palmquist – Thomas R. Kailbourn: *Pioneer Photographers from the Mississippi to the Continental Divide: A Biographical Dictionary, 1839–1865* (Stanford, Stanford UP, 2005). A továbbiakban Palmquist–Kailbourn: *Pioneer Photographers*; Olivier Debroise: *Mexican Suite: A History of Photography in Mexico* (Austin, University of Texas Press, 2001). A továbbiakban Debroise: *Mexican Suite*; Fomento Cultural Banamex: *European Traveler Artists in Nineteenth-Century Mexico* (Colonia Centro, Fomento, 1996); May Castleberry (szerk.): *The New World's Old World: Photographic Views of Ancient America* (Albuquerque, University of New Mexico Press, 2003). A továbbiakban Castleberry: *New World's Old World*. Fényképeit kiállították Mexikóban és Venezuelában és a könyv vonatkozó részeit Venezuelában is kiadták (további információ: Szente-Varga Mónika: *A gólya és a kolibri: Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig* (Budapest, Áron Kiadó, 2012).

Rosti Lászlóhoz hasonlóan vélekedett az útleírások céljáról és szerepéről, alapvetően a reformkori mentalitást tükrözve. Szintén azon az állásponton volt, hogy az utazás és útleírások közzlése kötelessége, továbbá fontos módja annak, hogy Magyarországot támogassa és annak fejlődését elősegítse. Véleménye szerint az utazási irodalom, bár viszonylag kisebb mértékű lehetőséget nyújtott az ország előremozdítására a szabadságharcot követően, mégis nagyon fontos szereppel bírt (lásd az idézetet az első rész bevezetőjében).

Ugyanakkor Rosti különbözött is mind Lászlótól, mind pedig Xántustól: olyan társadalmi osztályból származott, amely eltérő hátteret és lehetőségeket biztosított utazásához és írásaihoz egyaránt. Ráadásul tudatosan készült is utazásaira és munkájára. Mexikót utazóként és tudósként látogatta meg, azzal a céllal, hogy az országot megismerhesse, fényképeket készítsen, és a magyar olvasókat megismertesse az amerikai kontinenssel. Mindezeknek köszönhetően a hozzáállása is más volt az országhoz, mint azoknak, akik Amerikában dolgoztak és telepedtek le. Humboldt hatása megkérdőjelezhetetlen Rosti mexikói leírásaiban: gyakorlatilag ez határozta meg Rosti útvonalát, azt, hogy mi iránt érdeklődött (pl. kevésbé érdekelte az Egyesült Államok, mint Latin-Amerika), és lehetőséget biztosított arra, hogy Mexikó képét főleg a szép és ősi vadon határozza meg. Rosti többször idézte is Humboldtot könyvében, a tudós úgy szerepel, mint az országgal kapcsolatban legmegbízhatóbb forrás.²⁷⁹ Ugyanakkor Rosti nemcsak útleíró volt, hanem utazó művész is, vagyis egy olyan „külföldi festő, rajzoló vagy fényképész, általában európai, aki kreatív munkáját azon világ témaként való felhasználásával fejezte ki, amelyen keresztül

---

²⁷⁹ Európába való visszatérését követően (még mielőtt visszatért Magyarországra), Rosti meglátogatta példaképét, a 90 éves Humboldtot. Elismerése jeléül Rosti neki ajándékozta a fényképgyűjteménye első példányát. Rosti elmondása szerint ez nagy hatással volt a porosz tudósra.

éppen utazott”.²⁸⁰ Egyedi vizuális kísérőelemeivel a Mexikóról szóló diskurzus új irányát nyitotta meg. Mindezeknek köszönhetően, annak ellenére, hogy Rosti Lászlóval és Xántusszal egy időben írt Mexikóról, szövegei az utazási irodalom másik típusát képviselik.

Az utazók életrajzi háttérének megismerése a legtöbb esetben, így Rostinál is fontos, hiszen komolyan befolyásolta azt, hogy hogyan utazott és hogyan látta a világ többi részét. Emiatt a fejezet az életrajzi áttekintéssel kezdődik, bemutatva az amerikai utazások részleteit és az annak eredményeképpen megszületett publikációkat is. A fényképezés, vagyis ahogy Rosti hívta, a fényrajzolás, annyira fontos szerepet játszik Rosti életművében, hogy ennek megvitatására külön alfejezetben kerül sor. A Rosti könyvében szereplő fényképek mellett megvizsgálom a fényképezés szerepét az utazási irodalomban általában, a fényképek átalakulását a könyvben szereplő illusztrációkká, és igyekszem Rosti tevékenységét nemzetközi kontextusban is elhelyezni. Mindezek mellett természetesen részletesen szó lesz a Rosti írásaiban szereplő Mexikó-képről, arról, hogy a szerző hogyan jellemezte a mexikói természetet és a lakosságot.

ROSTI ÉLETE ÉS ÍRÁSAI

1992-ben, Amerika „felfedezésének” 500. évfordulója alkalmából jelent meg Rosti *Úti emlékezetek Amerikából* című könyvének hasonmás kiadása, amelyhez Kincses Károly írt részletes és alapos kísérő tanulmányt.²⁸¹ Ebben Kincses tüzetes életrajzi áttekintést

²⁸⁰ Pablo Diener: „Profile of the Traveler-Artist in the Nineteenth Century”. In *European Traveler Artists in Nineteenth-Century Mexico* (Colonia Centro: Fomento, 1996),: 63. A továbbiakban Diener: „Traveler-Artist”.

²⁸¹ Károly Kincses: *Rosti Pál, 1830-1874. Kincses Károly tanulmánya az Úti emlékezetek Amerikából hasonmás kiadásához* (Budapest, Balassi Kiadó és a Magyar Fotográfiai Múzeum, 1992). A továbbiakban Kincses: *Rosti*.

is közzétett, beleértve a Rosty család családfáját, az amerikai utazások teljes kronológiáját, illetve Rosti fényképeinek tüzetes bemutatását.²⁸² Miközben erre a munkára támaszkodom a következő oldalakon, Rosti életének főleg azon vonatkozásaira hívom fel a figyelmet, amelyek segíthetnek nekünk jobban megérteni, hogy miért is látta és láttatta Mexikót egy bizonyos módon.

Rosti középnemesi családba született 1830. november 29-én. Édesapja Rosty Albert békési birtokos és vicealispán volt, később pedig Pest vármegye táblabírája. Az apja híres volt zene- és vendégszeretetről, kiváló műveltségéről és arról, hogy egész életében a nemzet fejlődéséért dolgozott (mely jellemvonásokat fia is örökölte). Így az apja és a szülői ház Pálra is nagy hatást gyakorolt: „Rosty Albert palotája egyike volt a főváros zenei központjainak. De nem csak erről volt nevezetes, hiszen majd minden reformkori visszaemlékezés szerint az ifjú – centralistának nevezett – értelmiségi kör (Eötvös, Szalay, Trefort) a Rostyéknál rendezett bálokon gyűlt össze rendszeresen.”²⁸³ Rosti egyik nővére báró Eötvös Józsefhez ment feleségül, míg a másik Trefort Ágoston neje lett. Ezen két ember is fontos hatással volt Rostira: „Trefort nézetei erősítették benne az utazás, a felfedezés, a megismerés vágyát.”²⁸⁴ Egy 1874-es *Vasárnapi Újság*-cikk szerint Rosti „a magasb műveltség elemeit nemcsak könyvekből, hanem a kiválóbb szellemekkel való érintkezésből is sajátíthatta el”.²⁸⁵

Fiatalkorának másik fontos szereplője Vállas Antal akadémikus volt, aki számos nemesi család gyermekeit tanította, illetve az első ismert fényképeket készítette Magyarországon.²⁸⁶ Rostit

²⁸² Rosti Pál volt az egyetlen a családban, aki Rostyról Rostira változtatta nevét.

²⁸³ Kincses: *Rosti*, 7.

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ „Rosti Pál, 1830–1874”, *Vasárnapi Újság*, 1874. december 20. A továbbiakban: „Rosti Pál, 1830–1874.”

²⁸⁶ Kincses: *Rosti*, 7.

matematikára, természettudományokra, botanikára, nyelvekre és zenére tanította. Valószínűleg Vállas volt az is, aki a fiatal Rosti érdeklődését az utazás és fényképészet iránt felkeltette, ezzel pedig az amerikai utazáshoz is nagyban hozzájárult. Valószínűleg Rosti az Egyesült Államokban is meglátogatta Vállast (aki később New Orleansban élt), illetve az *Úti emlékezetek* lapjain is megemlékezett korábbi tanáráról.²⁸⁷

Rosti gyermekora óta álmódott az amerikai utazásról, azonban Lászlóhoz és Xántushoz hasonlóan a tényleges utazás a szabadságharchoz kapcsolódóan valósult meg. Rosti 1848-ban csatlakozott a Károlyi-huszárokhoz, majd a szabadságharc leverését követően Eötvös és Trefort közbenjárására tudta elkerülni a börtönt és a kényszerbesorozást. Trefort Salzburgba, majd Münchenbe vitte, ahol Rosti négy éven át kémiát tanult az egyetemen. Pestre való visszatérését követően földrajz és néprajz területen folytatta tanulmányait, illetve belépett a Magyarhoni Földrajzi Társulatba is. Tudatos lépéseket tett amerikai utazása megvalósítása érdekében egyfajta grand tour keretében:

Mielőtt Európát elhagytam, hogy az új világ pálmái közt vándorolva, tapasztalásimat följegyezve, egykoron a hazai irodalmat bármi szerény mértékben is gyarapítsam – egyúttal pedig gyermekkori álmodozásimat is valósítsam, Franciaországban Angolországban töltöttem mintegy két évet, hogy tervezett utazásomhoz megszerezsem a kellő ismereteket s előkészületeket, főleg pedig, hogy Párisban a fényrajzolás mesterségét megtanulhassam.²⁸⁸

Mindezek miatt Rosti nagyban különbözik a korábban bemutatott íróktól, legalább két fontos tekintetben: éveken át tudatosan

²⁸⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 119.

²⁸⁸ Rosti: *Úti emlékezetek*, Előszó, n. p.

készült az amerikai utazásra, továbbá nem tervezte, hogy az Újvilágban telepedne le. Emiatt a látásmódja is más volt, mint azoknak, akiknek az amerikai kontinensre mint új otthonukra kellett tekinteniük, anélkül, hogy tudták volna, mikor térhetnek majd haza szülőföldjükre. Rosti utazásának mozzgatórugója az volt, hogy a lehető legtöbbet megtudja az amerikai kontinensről, főleg Latin-Amerikára és nem az Egyesült Államokra koncentrálva:

Hazánkfiái közül többen, a forradalom viharától szétszórva, Északamerikában, a szabadság klasszikus földén települtek le. Rostit azonban kizárólag a tudomány érdeke s az ismeretszomj vonzotta az új világba. Az Egyesült-Államok helyett Mexikót, Texást, Habanát s Közép-Amerika szigeteit kereste föl; a természetet és az embereket ott akarta tanulmányozni, legélesebb különlegességeiben.²⁸⁹

Magyarországra való hazatérését követően Rosti két évet töltött jegyzetei, fényképei, rajzai összerendezésével, saját tapasztalatai, illetve Humboldt leírásai alapján. Ezek alapján készítette el fő művét, az *Úti emlékezetek Amerikából* című könyvet: „tapasztalásait s képei nagy részét egy pompás utazási munkába adta ki, mely máig is a legszebb magyar díszkönyvek egyike; ennek alapján választotta meg a m. tud. Akadémia 1861. decz. 20. levelező tagjának”.²⁹⁰ A könyvben részletesen ír Havannáról, Venezueláról és Mexikóról, a leírásokat számos egyedi képpel illusztrálva (a majd 200 oldalas könyv közel fele Mexikóval foglalkozik). Ahogyan lentebb látni fogjuk, a könyvben szereplő legtöbb illusztráció a Rosti által utazásai során készített képek alapján készült.

Érdekes módon Rosti egyetlen képet sem készített egyesült államokbeli tartózkodása során, és nem is írta le az itteni tapasztalatait

²⁸⁹ „Rosti Pál, 1830–1874”.

²⁹⁰ Szinnyei: *Magyar Írók*.

a könyvben. Később azonban úgy döntött, hogy megosztja úti élményeit a magyar olvasókkal, így 1867 és 1870 között cikksorozatot jelentetett meg a *Hazánk s a Külföld* lapjain. Szórakoztató történeteiben Rosti érdekfeszítő információkat közölt a transzatlanti hajóútról, új adatokkal szolgált az akkori New York-i és chicagói életről, írt a Niagara-vízesés szépségéről (a régiót meglátogató többi utazóhoz hasonlóan), illetve kalandos vadászatokról is beszámolt. Ahogyan később látni fogjuk, az Egyesült Államok nem játszott olyan központi szerepet Rosti beszámolóiban, mint Xántus és László esetében. Rosti Latin-Amerikára összpontosított, ugyanis azt (főleg tudományos értelemben) vonzóbbnak találta.²⁹¹ Explicit módon így Mexikó sem került állandó összehasonlításra az északi szomszédal az *Úti emlékezetek* leírásaiban, de a növekvő óriás árnyéka fellelhető volt. Ezen beszámolók mellett számos cikke jelent meg a korabeli újságokban és lapokban, úm. a *Vadász- és Versenylap*, *Pesti Napló*, *Remény* vagy a Magyar Földrajzi Társulat és az Akadémia kiadványaiban.²⁹²

Eredményei elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1861 decemberében levelező tagjává választotta. Székfoglaló beszédét az amerikai indiánokról tartotta.²⁹³ Ahogy fentebb is említettük, Rosti az utazás jelentőségét hasonlóan értékelte a reformkori utazókhöz, így ez számára tanulási lehetőség és küldetés volt. Beszámolóiban a külföldi országokkal való összehasonlításokat arra használta, hogy felhívja a figyelmet az anyaország fejlesztési lehetőségeire. Amerikai és európai utazásaiból hazatérve is azon dolgozott, hogy a kalandok során megtapasztalt példákat felhasználva jobba tegye a magyarországi mindennapokat. Így például az angol evezős klubok mintájára Rosti Vécsey József, gróf Széchenyi Béla és gróf Károlyi Gyula társaságában újra életre hívta

²⁹¹ Lásd a részletes elemzést lentebb.

²⁹² A teljes listáért lásd Kincses: *Rosti*, 65–66.

²⁹³ Lásd Glant: *Csodák és csalódások*, 89–94.

az evezős klubot.²⁹⁴ Célja az volt, hogy felhívja a figyelmet a vízi közlekedés és kereskedelem fejlesztésének fontosságára, illetve az ország folyóinak ismeretére. Rosti sok egyéb módon is igyekezett az ország haladását elősegíteni, így például támogatta a zenét és művészeteket is. Később, részben betegsége miatt a fővárosból a családi birtokra, Dunapentelére költözött, azonban igyekezett kapcsolatait fenntartani (többek között olyan emberekkel, mint Liszt Ferenc vagy Richard Wagner), így itt sem teljes elszigeteltségben élt. Halálos betegsége (vízkór, dekompenzált szív működés) azonban idővel legyőzte az egyébként nagyon aktív Rostit, aki 1874. december 7-én elhunyt. Útleírásaival és kiemelkedő jelentőségű fényképeivel, amelyek új betekintést nyújtottak a magyar olvasóknak a mexikói történelembe és mindennapokba, egyedülálló örökséget hagyott maga után.

ROSTI, AZ ÚTTÖRŐ FÉNYRAJZOLÓ²⁹⁵

A fényképezés fontos szerepet játszott Rosti azon céljában, hogy Mexikót egy új, egyedi és valóságghú módon mutathassa be: „nézetem szerint a földismeret terjesztésére alig van hathatósabb eszköz, mint ha jellemző, hű rajzok által a különböző éghajlatok egyes tájairól, városairól, építményekről, növényekről s a t. világos képeket nyújtunk. Vándorlásaim egyik főfeladatául tekintém eszerint az ily nemű képeknek a fényrajz útján való előállítását” – írta Rosti az *Úti emlékezetek* előszavában.²⁹⁶ A fényrajz új lehetőségeket nyújtott az információ feljegyzésére és közvetítésére, így Rosti is az

²⁹⁴ Birly Istvánnal közösen Rotterdamtól Pestig evezett. Lásd Birly István: *Csolnak út Rotterdamtól Pestig* (Pest, Geibel, 1863).

²⁹⁵ Itt csak Rosti mexikói képeivel foglalkozom.

²⁹⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, Előszó.

új médiumot választotta utazásai dokumentálására.²⁹⁷ Azonban a fényképek mellett komoly művészi értékkel is bírnak.

Európába való visszatérésekor Rosti több fényképalbumot is készíttetett: egyet Humboldtnak ajándékozott, egyet a Magyar Nemzeti Múzeum kapott, a többit pedig nővéreinek adta.²⁹⁸ Magyarországon többféle változatban mintegy negyven fénykép található Havannáról, Venezueláról és Mexikóról. Nem könnyű feladat ezen képek kategorizálása; Rostit egyaránt érdekelte a régészet, az ősi Mexikó öröksége, azonban képei és illusztrációi nagy fokú érdeklődést tükröznek a festői természet, illetve a haladás és iparosodás korai megnyilvánulásai iránt is. A fényképek témái között találhatunk nagyvárosokat éppúgy, mint kis falvakat (templomokkal, híres látnivalókkal, parkokkal stb.), természeti tájakat (a Popocatépetl, vízesés), bányákat vagy éppen ősi romokat. A fényképek készítésekor olyan helyeket keresett, amelyek egy adott témát, régiót a lehető legjobban megragadnak, vagy amelyek Mexikóra (véleménye szerint) a legjellemzőbbek. „Az utazó művész [...] általánosító képeket keres. Például egy olyan tájat, ami jól összefoglalja egy adott régió jellemvonásait, jól reprezentálja egy társadalom képviselőit, történelmük és anyagi kultúrájuk emblematikus kifejeződéseit. Röviden tehát bármi olyan dolgot, ami segíthet egy ország vagy régió tipikus képének kirajzolásában.”²⁹⁹

²⁹⁷ Rosti képei már csak az elkészítési nehézségek miatt is figyelmet érdemelnek. Rosti súlyos eszközeit három számár cipelte (Rosti: *Úti emlékezetek*, 187) nagyon nehéz terepen, miközben rossz körülmények között kellett dolgoznia. Rosti bevallása szerint például két hébe telt, mire az Iztaccíhuatl és Popocatépetl vulkánokról el tudta készíteni felvételeit.

²⁹⁸ Bár Kincses négy példányt említ, Papp Júlia egy ötödik másolatot is talált (amelyet Rosti Anna testvéreinek ajándékozott). Lásd Papp Júlia: „Az ötödik album: Rosti Pál (1830–1874) Fényképi Gyűjteményének újabb példánya”, *Fotóművészet* 51, 2. sz. (2008): 118–127.

²⁹⁹ Diener: „Traveler-Artist”, 13.

Magyarországon úgy tekinthetünk Rostira, mint az első professzionális fényképészek egyikére, míg „venezuelai és mexikói történészek szerint ő volt az első, aki tudományos céllal örökítette meg országaik tájait és különleges jellemvonásait”.³⁰⁰ Hevesy Iván szerint Rosti volt a plein air fényképészet első képviselője, ráadásul fényképei az akkori legmagasabb minőséget képviselik.³⁰¹ Kincses szerint képeinek kompozíciója és technikai megvalósítása – mindössze 17 évvel a fényképészet kialakulása után – azt jelzik, hogy mind művészi, mind pedig technikai szempontból kora egyik legjobbja volt.³⁰² Rosti munkája tehát nem csak Magyarországon vált kiemelkedő jelentőségűvé. Munkássága legalább annyi figyelmet érdemelne, mint amekkorát kaptak nyugat-európai vagy amerikai kortársai.

Feltalálását követően a fényképészet az utazások és felfedezések egyik kulcsfontosságú dokumentáló eszközévé vált, és ez nem volt másképpen Mexikó esetében sem. Annak ellenére, hogy fényképek már nem sokkal a dagerrotípiára felfedezését követően is készültek, az 1850-es, 60-as években terjedtek el Mexikóban (főképpen a francia beavatkozás évei alatt). A francia származású Désiré Charnay az, akire általában az első komoly, Mexikóban dolgozó (európai) fényképészként tekintenek, aki archeológiai munkáját 1858-ban kezdte meg és akiről azt tartják, hogy az első „archeológus felfedező, aki szakított az ősi Mexikó romantikus képével és kameráját

---

³⁰⁰ Papp Júlia: „Pál Rosti (1830–1874): Traveller and Photographer”, *Hungarian Quarterly* 48, 188. sz. (2007): 85–90. Papp a következő szövegekről tesz említést: Rosti Pál: *Memorias de un viaje por America* (Caracas, Universidad Central de Venezuela, 1968); Josune Dorronsoro: *Pál Rosti: Una Visión de America Latina. Cuba. Venezuela y México, 1857–1858* (Caracas, n.p., 1983); Rosti Pál: *Memorias de un viaje por América* (Caracas, n.p., 1988); María del Consuelo Andara: „La visión del otro: imágenes de la identidad nacional. Viajeros en el territorio venezolano durante la segunda mitad del siglo XIX”, *Tierra Firme* 22, 86. sz. (2004): 229–240.

³⁰¹ Idézi Kincses: *Rosti*, 20.

³⁰² Kincses: *Rosti*, 20.

tudományos kutatáshoz használta”.³⁰³ Charnay 1863-ban adta ki a *Cités et ruines américaines* című művét, és „a 49 fényképből álló album (Viollet-le-Duc szövegével) tekinthető az ősi Mexikóba való első bevezetésnek a francia közönség számára”.³⁰⁴ Láthatjuk, hogy gyakorlatilag Rostival egy időben dolgozott, sőt ő még korábban készített képeket és könyvét is hamarabb adták ki, mint a Charnayét. Mindkét művész esetében hasonló témák jelennek meg (például az azték naptár vagy Mexikóváros fő látnivalói), ami egyrészt tükrözheti Humboldt hatását mindkettőjükre, illetve azt a trendet is, amely alapján visszatérő témákat örökítenek meg. Diener szerint ekkoriban „a festői témák repertoárja már konszolidálódott”, így az utazó művészek sokszor ugyanazokat a helyeket és témákat választották fényképeikhez: Hacienda de Regla, vulkánok (Orizaba, Colima), Tampico és Veracruz kikötői, Acapulco. Az ország természetes szépségét örökítették meg, miközben az emberi kéz lenyomatára is kíváncsiak voltak.³⁰⁵

Olivier Debroise szintén Rosti fotóinak jelentőségét erősíti meg.³⁰⁶ *Mexican Suite: A History of Photography in Mexico* című munkájában, bár a magyar utazó nevét rosszul írja, azt állítja, hogy „Rojti [sic!] képei összehasonlíthatóak Désiré Charnay ugyanakkor és ugyanazokon a helyeken készített képeivel. [...] A két fényképész azonban különböző nézőpontokat választott, [...] Charnay mindig az utca szintjén helyezkedett el [...] Rosti viszont egy merészebb,

³⁰³ Getty Research Institute: „A Nation Emerges: 65 Years of Photography in Mexico”, Getty Research Institute Special Collections (2000). Elérhető: http://www.getty.edu/research/tools/guides_bibliographies/photography_mexico/. A továbbiakban Getty: „Nation Emerges”.

³⁰⁴ Getty: „Nation Emerges”. Charnay könyvének elektronikus változata elérhető itt: <http://ia600404.us.archive.org/30/items/citesetruinesame00char/citesetruinesame00char.pdf>; míg fotói itt tekinthetők meg: http://digitalgallery.nypl.org/nypldigital/dgkeysearchresult.cfm?parent_id=265767.

³⁰⁵ Diener: „Traveler-Artist”, 152.

³⁰⁶ Debroise: *Mexican Suite*.

bizonyos értelemben modernebb megközelítést választott.”³⁰⁷ Azzal, hogy Rosti háztetőkről, magasabb pontokról készített képeket, jobb rálátást nyújtott az épületekre és a környezetüket is jobban bemutatta. „A két fényképész közötti legnagyobb különbség azonban – írja Debroise – az alanyok kiválasztásában érhető tetten. Rojti úgy tűnik nem csak a festői témákat választotta.” Így például készített felvételeket a San Rafael fűrészmalomról is, ami azért is érdekes, mert „akkoriban ritka volt egy gyártó üzemről készített kép [...] ezek az ipari tájak első megjelenési formái a mexikói fotográfiában”. Debroise szerint ráadásul Rosti mexikói képei egy sokkal modernebb látásmódot és szélesebb tematikus skálát nyújtanak, mint Charnay felvételei.³⁰⁸

A fényképek megjelenése az utazási irodalom területén is fontos szerepet játszott: a szerzők arra is használhatták felvételeiket, hogy objektivitásukat támasszák alá velük, ráadásul a képek segítségével megbízható háttérrel biztosítottak a pontos leírásokhoz (mindkettő fontos cél volt, amit a korai utazók is szerettek volna elérni³⁰⁹). Ahogyan már jeleztük, Rosti a „fényrajzolás” az idegen országokról szóló tudás terjesztésének fontos, már-már nélkülözhetetlen eszközének tekintette. Akkoriban úgy vélték, hogy a fényképek realizmusa sokkal jobban hozzájárult az alany megértéséhez, mint bármilyen hosszas leírás.³¹⁰ A „fényképezőgép nyújtja az általam ismert egyetlen lehetőséget arra, hogy tudományos pontossággal mutassa be a látható tárgyakat – írja John Thomson 1891-ben. – Minden, kromatizált és korrigált lencsével készült fénykép a fényképezett alany tökéletes reprodukciója annak méretarányát

³⁰⁷ Debroise: *Mexican Suite*, 75.

³⁰⁸ Uo.

³⁰⁹ László esetében ez a naplóra való hivatkozással történhetett meg, míg Xántusnál a hitelességet a tudományos munkákra való (többször fals) hivatkozás volt hivatott biztosítani.

³¹⁰ „Rosti Pál ur ajándéka, melyet a Nemzeti Muzeumnak szánt”, *Vasárnapi Újság*, 1859. január 9.

tekintve, ahogyan az a lencse szemszögéből látszik.”³¹¹ A fényrajzolás lehetőséget nyújtott Rosti Újvilágban szerzett tapasztalatainak megörökítésére, továbbá a fényképek bizonyíthaták a közönség számára, hogy a szerző által megfogalmazottak léteztek és az utazás valóban megtörtént.

Ebben a korai szakaszban a fényképészetet sokkal objektívabb reprezentációnak tartották, mint az írást vagy rajzolást; így a képek használata jó alapot biztosított Rostinak ahhoz, hogy tudományos igényű könyvet adjon ki. Ahogyan Roland Barthes érvel a *La Chambre Claire* című könyvében, a fényképészet legfontosabb jellemvonása az, hogy megmutatja, a képen szereplő tárgy valóban ott volt, létezett. Nem azáltal hat az emberekre, hogy rekonstruálja azt, amit az idő lerombolt, hanem azzal, hogy bizonyítja, hogy amit látunk, valóban létezett (habár azt a fals benyomást kelti, hogy a kép azt mutatja, „ami van”, és nem azt, „ami volt”).³¹² Ez a legnagyobb különbség a fényképezés és a korábbi, útleírásokhoz is használt illusztrációk között. A fényképezés célja az volt, hogy megörökítse azt, ami kivételes, egyedi, furcsa vagy egyszerűen csak más volt. Ezenkívül magát az útleírást is hitelesítette (hasonló szerepe lesz később a turisták által készített képeknek). Természetesen ennél ma már árnyaltabban tekintünk a fényképek ilyen jellegű megítélésére, hiszen számos kutató bebizonyította már, hogy a fényképek sem teljesen objektívak.³¹³ Sok függ attól is, hogy az utazó mit szeretett volna látni (mit választott ki a sok lehetőség közül) és mit tekintett fontosnak, milyenek voltak a beállítások és végül,

---

³¹¹ John Thomson: „Photography and Exploration”, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography, New Monthly Series* 13, 11. sz. (1891): 669.

³¹² Roland Barthes: *Camera Lucida: Reflections on Photography* (Paris, Éditions de l'Étoile, 1980).

³¹³ Christopher Morton – Elizabeth Edwards (szerk.): *Photography, Anthropology and History: Expanding the Frame* (Surrey, Ashgate, 2009).

de nem utolsósorban, hogy milyen típusú megjegyzéseket fűztek a képekhez. Rostinak is nehéz döntéseket kellett hoznia abban a tekintetben, hogy milyen fényképeket készítsen és mi maradjon ki, attól függően, hogy milyen volt a terep, a fényviszonyok, illetve hogy mennyi ideje volt a képek elkészítésére stb. Így a látszólag objektív médium is meglehetősen szubjektív alapokon nyugodott, és a korabeli technológia ráadásul komoly korlátozásokat is jelentett az objektivitás terén. Ahogyan az eredeti fényképek a kiadványokban átalakultak litográfiákká, még jobban meghatározta őket a készítő szubjektív látásmódja.

Még ha Rosti tudományosan akkurátus módszernek is tekintette a fényképezést, akkoriban komoly hiányosságai voltak. Az elérhető technológia és a hosszú (akár percekig tartó) expozíciós idő miatt a mozgó alanyok (köztük az emberek) nem jelentek meg a felvételeken. Jelenlétüket (az arra utaló jeleket) csak akkor vesszük észre, ha közelebről megvizsgáljuk az eredeti képeket. Az emberek hiánya éppen Rosti céljai ellen dolgozik, és szembemegy a fényképek pontosságáról és élethűségéről szóló korabeli véleményekkel is, hiszen nem minden látszik a fotókon, ami a valós életben jelen volt. Egy másik problémát a korabeli nyomtatási technológia okozott: Rosti tapasztalatait szerette volna a szélesebb értelemben vett közönséghez is eljuttatni, de fényképeit nem lehetett a könyvben reprodukálni, így fényképei csak albumokban láthatóak. Végül mindkét problémára Klette Gusztáv illusztrációi jelentettek megoldást.

Klette Gusztáv litográfus készítette az *Úti emlékezetek* illusztrációit az eredeti fényképek és Rosti instrukciói alapján. Ezeken az illusztrációkon az eredeti fényképek életre kelnek. Rájuk rajzolta a hiányzó embereket, állatokat és más részleteket, miközben kiemelte az eredeti kép különböző részeit (ezekkel növelve a szubjektív szintjét is). A könyvben tizenöt litográfiát (közülük kettőt színesben), két acélmetszetet és huszonöt fametszetet találunk, ami a könyvet meglehetősen drágává tette (néhány példáért lásd a II. sz. mellékletet).

Klette mellett Rosti D. Freemant is megbízta fametszetek készítésével, ezek között van kettő, amelyeket eredetileg Johann Moritz Rugendas készített és Rosti is átvett.³¹⁴ Úgy tűnik azonban, hogy más forrásokat is használtak. A Freeman által rajzolt „Tortillát készítő Indus nők” című kép (*Úti emlékezetek*, 117. oldal), a német Carl Nebel publikációjából származik, aki 1836-ban adta ki a *Voyage Pittoresque et Archéologique dans la partie la plus intéressante du Mexique-t* Párizsban, Humboldt előszavával.³¹⁵ A *Las Tortilleras* című kép szolgált alapul a Rosti könyvében használt illusztrációhoz. Rosti valószínűleg nem az egyetlen volt, aki ezt a képet használta, hiszen olyan klasszikus ábrázolás, amelyet számos későbbi illusztrátor is felhasznált.³¹⁶ Valószínűsíthető, hogy Rosti is ismerte a Nebel-féle képet, hiszen a német is Humboldt követője.

A könyvben szereplő képek némelyike esetén a mexikói litográfus, Casimiro Castro *México y sus alrededores* című, 1855-ben megjelent könyvére hagyatkoztak.³¹⁷ „Castro képeinek Rosti általi felhasználása származtatottnak tekinthető. Több művész is támaszkodott Castro ikonikus munkájára, ami a lehető legjobb forrás volt a mexikói karakterek és ruházat tekintetében, inspirációként és iránymutatásként egyaránt.”³¹⁸ Az *Úti emlékezetek* első színes litográfiája esetén a kép jobb oldalán szereplő jelenet Castro munkájából származik, de az eredeti piaci jelenetet áthelyezték. A korábbi városi közeg Rosti munkájában természeti környezetté lesz. Ez jól

³¹⁴ Kincses: *Rosti*, 25.

³¹⁵ Carl Nebel: *Voyage Pittoresque et Archéologique dans la partie la plus intéressante du Mexique* (Paris, M. Moench, 1836).

³¹⁶ Dorothy Sloan Books: „The Alpha Nineteenth-Century Plate Book on Mexico”. Elérhető: <http://www.dsloan.com/Auctions/A22/item-nebel-voyage.html>.

³¹⁷ Casimiro Castro: *México y sus alrededores* (Mexico, Establecimiento litográfico de Decaen, 1855).

³¹⁸ Dorothy Sloan Books: „Exceedingly Rare & Little-Known Plate Book by a Hungarian Aristocrat”. Elérhető: http://www.dsloan.com/Auctions/A23/item-rosti-uti_emlekezetek-1861.html. A továbbiakban Dorothy Sloan: „Plate Book by a Hungarian Aristocrat”.

mutatja a magyar utazó érdeklődését és a természet fontosságát munkájában. „Rosti akkor érkezett Mexikóba, amikor Castro albumát először kiadták és ügyesen úgy döntött, hogy a korabeli legjobb képek elemeit használja fel, elsősorban az embereket és szokásaikat illetően.”³¹⁹ Rosti és az illusztrátorok erősen támaszkodtak ezekre a forrásokra, hiszen megbízható képet nyújtottak az emberekről (akiket egyébként Rosti kamerája nem tudott megörökíteni), így pótolva a fényképek hiányosságait.

Az eredeti fényképekkel összevetve az illusztrációk gyakran megváltoztatták a perspektívát és a részleteket, például embereket adtak a képhez. Míg a fotókon a természet, az épületek és azok környezete, illetve az ősi romok vannak előtérben, az illusztrációkon az etnográfiai jellemzők kerülnek oda, és ezek szolgálnak a lakosság bemutatásának alapjául is. A litográfiák illusztrálják az öltözködési szokásokat, kulturális eseményeket és társadalmi viszonyokat, így jól kiegészítették az írásos részeket, és bizonyára újfajta betekintést nyújtottak a magyar olvasóknak a mexikóiak életébe. Minderre tökéletes példát szolgáltat a mellékletben is látható Mexikóvárosban található beleni vízvezeték kútfeje, a *Salto del Agua* rajza és fényképe.

Rosti két fényképet is készített a kútfőről, az egyik egy háztetőről mutatja be a helyszínt, így láthatóvá téve a környezetet is, míg a másik közlőről készült, részletesebb képet nyújtva magáról az építményről. Mindkét fénykép esetén olyan benyomásunk lehet, mintha egy szellemvárosban járnánk: nincsenek emberek, mozgás, csak az elhagyatott utcák láthatóak. Ezzel szemben a fénykép alapján készült illusztráció teli van élettel, és látszanak a különböző társadalmi osztályok és etnikai csoportok (néhány alakot Castro ugyanerről a helyről készült rajzáról kölcsönöztek³²⁰). Egy bizonyos mértékig a perspektíva is megváltozik, és természetesen a kép dinamikája is eltérő a két esetben. Rosti megjegyzi, hogy a *Salto del Agua*

³¹⁹ Dorothy Sloan: „Plate Book by a Hungarian Aristocrat”.

³²⁰ Uo.

tökéletes terep a mexikói lakosok tanulmányozására.³²¹ A szöveg s az illusztráció együttese jól bemutatja a korszak öltözködési stílusát, a különböző csoportok társadalmi szerepeit, és bevezeti az olvasót a mexikói mindennapokba. Így többek között megismerhetjük az *aquador* (a vízhordó) tanácsadóként és szerelmes levelek és pletykák közvetítőjeként betöltött társadalmi szerepét, miközben a városon belüli fontos kulturális térben zajló társadalmi interakciókról is sokat tanulhatunk.

A fényképek és az azok alapján készült illusztrációk új lehetőséget adtak arra, hogy Mexikó lakosságát bemutathassák az utazók. Ahogyan láthattuk, Rosti úgy döntött, hogy társadalmi és kulturális környezetében mutatja be a mexikóiakat. A 19. században „Mexikó lakosainak kétféle reprezentációja volt jelen [...]: az amelyik izoláltan mutatta be az alanyokat és az, ami az alanyt egy adott környezetben vagy narratív leíráson belül helyezte el”.³²² Rosti az utóbbi megközelítést képviselte, mivel etnográfiai leírásait és a lakosság jellemzését szélesebb keretben képzelte el, mind a szövegeiben, mind pedig illusztrációi tekintetében. László az első megközelítést választotta: a *Vasárnapi Újság* számára küldött írásaihoz csatolva egyéneket rajzait láthatjuk (azok megjelenésére és ruházatára fókuszálva), szélesebb kontextus nélkül.

Rosti, ahogyan láthatjuk, nem az első volt, aki fényképeket készített Mexikóról, de egyértelműen az első, úttörő fényképészek, utazó művészek között tarthatjuk számon, akik Mexikót az új médium segítségével mutatták be, ráadásul komoly művészi értéket is képviselve. Az *Úti emlékezetek* illusztrációi szintén kivételesek és még több szó esik majd róluk a következő oldalakon, a könyv részletes vizsgálatának keretében.

³²¹ Rosti: *Úti emlékezetek*, 145.

³²² Juana Gutiérrez Haces: „Ethnography and Genre in the Images of the Travelers”. In Fomento Cultural Banamex, *European Traveler Artists in Nineteenth-Century Mexico* (Colonia Centro, Fomento, 1996), 170.

MEXIKÓ KÉPE AZ *ÚTI EMLÉKEZETEK*BEN

A körülbelül kilenc hónapos mexikói látogatása során 1857 és 1858 között Rosti eljutott Veracruzba, Córdobába, Orizabába, Pueblába, Mexikóvárosba, illetve számos régészeti lelőhelyre. Részletesen írt a természeti környezetről, a fontosabb városokról, illetve a mexikói emberekről (külön figyelmet szánva az őslakosoknak), expedíciókról számolt be kalandos történetek révén (köztük a Popocatepetl megmászásáról), és izgalmas leírásokat közölt az ország társadalmi és kulturális eseményeiről (taglalva például a különböző mexikói ünnepeket és szokásokat).

Humboldt hatása egyértelműen azonosítható Rosti szövegében: a porosz tudós utazásai meghatározták Rosti útvonalát is, a meglátogatott és lefotózott helyszínek kiválasztását. Rosti Humboldt méréseit és statisztikáit használta referenciaként, és mindössze egyszer kritizálta valamelyest példaképét, méghozzá a mexikói lakosság számának becslése kapcsán.³²³ A tudós hatása a szöveg stílusán is látható, ugyanis a magyar utazó hasonló módon közelít az ország jellemzéséhez. Humboldt először meghatározta az „egyes helyek pontos topográfiai pozícióját, majd figyelmét a talaj geológiai jellemzőire, a domborzatra, a klimatológiai körülményekre és végül a növény- és állatvilágra fordította”.³²⁴ Ezt követően mutatta be a lakosokat és a gazdasági és történelmi kontextust. Rosti ugyanezt a módszert követte. Ugyanúgy, ahogyan Pratt is megjegyzi Humboldt esetében Dél-Amerika kapcsán, Rosti is elsősorban természetként mutatta be, fedezte fel újra Mexikót. A természeti környezet és annak központi jellemzőként való hangsúlyozása folyamatosan jelen van az *Úti emlékezetekben*.

³²³ Rosti: *Úti emlékezetek*, 129.

³²⁴ Frank Holl: „Alexander Von Humboldt’s Expedition through Mexico”. In Fomento Cultural Banamex, *European Traveler Artists in Nineteenth-Century Mexico* (Colonia Centro, Fomento, 1996), 51. A továbbiakban Holl: „Humboldt’s Expedition through Mexico”.

Rosti Lászlótól és Xántustól is eltér abban a tekintetben, hogy hogyan mutatta be a Mexikó és az Egyesült Államok közötti viszonyt. Mexikói beszámolóiban az Egyesült Államok kevésbé játszott fontos szerepet. Nála is megjelennek ugyan összehasonlítások például a politika kapcsán, amikor arról ír, hogy a mexikóiak az északi szomszédéhoz hasonló alkotmányt fogadtak el (anélkül, hogy a lényegét megértették volna).³²⁵ Ilyen formában tehát itt is fellelhető a háromszögelés módszere, de az Egyesült Államokkal való kontraszt nem olyan fontos Rosti esetében, mint a másik két író publikációiban. Ez egyrészt Humboldt hatásának tudható be, aki szintén inkább a latin-amerikai országokra összpontosított írásaiban, miközben tükrözi Rosti más jellegű hozzáállását is az északi szomszéd felé, illetve utazásainak eltérő célját. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ezért magyarázkodnia kellett, mintha ez a fajta háromszögelés elvárás lett volna az olvasók részéről:

amerikai utazásomat az éjszak-amerikai államokkal kezdém meg, hol mindössze hét hónapot töltöttem. De miután ott nem annyira a természet szépsége köti le figyelmünket, mint inkább az európaiaktól egészen elütő társadalmi viszonyok, politikai intézmények s fejlemények gerjesztik érdekünket, ez utóbbiak találgatására pedig aránylag rövid ott-mulatásomat elégségesnek nem tartottam: célszerűbbnek véltem hallgatni inkább, semmint hogy elhamarkodott itéletekre, egyoldalú felfogásra, vagy másoktól elsajátított nézetekre építve, tán hibás, ferde fogalmak, hiányos tudósítások szószólója legyek.³²⁶

Az idézet jól mutatja Rosti természet iránti elkötelezettségét is. Míg az olyan helyeket, mint a Niagara-vízesés, természetesen érdekfeszítőnek találta (lásd a *Hazánk s a Külföld* cikkeit), Latin-Amerikát

³²⁵ Rosti: *Úti emlékezetek*, 165.

³²⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, Előszó.

ebben a tekintetben vonzóbbnak ítélte meg. Az is figyelemre méltó, hogy míg véleménye szerint hét hónap nem elegendő az Egyesült Államokban ahhoz, hogy megbízható beszámolót írhasson, valamivel több Mexikóban töltött idő és sokkal rövidebb kubai és venezuelai látogatások elegendő alapot biztosítottak számára ahhoz, hogy ezekről az országokról és lakosairól véleményt alkosson. Ez önmagában sokat elmond az Egyesült Államok és Latin-Amerika percepciói közötti különbségekről.

Ez a magyar szempontból a korábbiaktól eltérő megközelítés Rosti társadalmi háttérében is gyökerezik. Bár van néhány összehasonlítás az *Úti emlékezetek*ben is, de az, hogy Rosti mit is gondol pontosan az Egyesült Államokról, a *Hazánk s a Külföld* cikkeiből deríthetjük ki leginkább. Amellett, hogy Rosti is elismeri az ország fontos eredményeit, komolyan kritizálja is azt. Rosti esetében erősebb a kötődés egy európai, háttéréből adódóan arisztokratikus nézőponthoz, ami gyakran megvetette az amerikaiakat viselkedésük és rossz szokásaik miatt. Az Egyesült Államokban tapasztalt haladást ő is csodálta, de az amerikai lakosságot és társadalmi szokásokat illetően már nem volt olyan pozitív a véleménye. Ebben a tekintetben leírása jobban hasonlított a korábban bemutatott brit utazókéhoz. Rosti nyugat-európai arisztokrataként igyekezett feltűnni és ennek megfelelően is fogalmazott. Az Egyesült Államokat kritizálta a feketékkel való bánásmód miatt, továbbá arról is írt, hogyan tudja a dollár szeretete megrontani az egyébként értékes politikai eredményeket és intézményeket.³²⁷

A háromszögelés módszere így itt is felfedezhető, de Rosti esetében nem az Egyesült Államokkal való azonosulás volt a jellemző, hanem sokkal inkább a nyugat-európai elit látásmódjához való kötődés. Más László és Xántus esete, akik mexikói munkájuk előtt

---

³²⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 24–26 és 63. A pénz szeretete az Egyesült Államokkal kapcsolatos magyar útleírások visszatérő eleme volt.

már az Egyesült Államokban éltek, annak állampolgárai szerettek volna lenni, és akiknek így tejesen más volt a hozzáállása Mexikóhoz is. A magyar vonatkozású referenciák (a háromszögelés harmadik koordinátája) Rosti esetében is jelen voltak annak érdekében, hogy az ismeretlent közelebb hozhassa a magyar olvasókhöz. Így azt mondhatjuk, hogy Mexikó valamelyest az Egyesült Államoktól függetlenebb módon jelent meg Rosti szövegeiben, mint a kortársakéban, de ebben az esetben sem saját jogán, önállóan, hanem egy latin-amerikai utazás egyik állomásaként, az erről szóló könyv egyik fejezeteként. Ahogyan látni fogjuk a következő fejezetben, a kizárólag Mexikóról írott könyvek csak a francia beavatkozás után jelennek majd meg.

Ahogy korábban is említettem már, a természethez való viszony központi szerepet töltött be Rosti szövegeiben, ráadásul az akkoriban elérhető technológia miatt az emberek meg sem jelenhettek Rosti felvételein. Mintha szimbolikusan ez is a környezet fontosságára hívta volna fel a figyelmet a lakosokkal szemben. A könyvben szereplő első illusztráció azonnal ezt erősíti meg: a könyvborítón egy óriási cédrus látható, amely mellett az emberek egyszerűen jelentéktelennek tűnnek. Klette következő illusztrációja pedig egy olyan jelenetet örökít meg, ahol az emberi jelenlét csak nehezen vehető észre: az esőerdő, háttérben a hófödte hegycsúcsok, az előtérben pedig verekedő vadállatok (lásd a mellékletben). Az első színes litográfia, amely, ahogy fentebb láthattuk, Castro képének átdolgozott verziója, már embereket is megjelenít ugyan, azonban az eredeti városi, piaci helyszín átalakul, és Rostinál természeti környezetben jelennek meg az emberek a csatorna mellett, egzotikus gyümölcsökkel és zöldekkel körülvéve.

Az első képet követő írásos jellemzés is ugyanezt a prioritást erősíti meg és viszi tovább. Az *Úti emlékezetek* Mexikóról szóló részének legelején az ország bemutatása a természet szépségének és sokszínűségének összefoglalásával kezdődik:

Igy tűnt fel előttem Mexico [...] A földbúvár bámulva vizsgálja a hatalmas átalakulásokat, melyeknek földtekénk e része még az újabb időben is alá volt vetve; a bányász elámul a nemes érczerek vastagságán; a fűvész földünk majd minden növényét, a forró, mérsékelt s hideg-öv terményeit fölleli, aránylag kis térre szorítva s csodálattal telik el a természetnek új meg új alakokbani gazdagságán.³²⁸

Rosti szerint az ország ugyanakkor érdekes lehet a nyelvészeknek, történészeknek és archeológusoknak egyaránt, míg „a festészecsetje alig képes elötüntetni majd a nagyszerű, majd a kies, kedélyes tájakat, hegyalakzatokat, zuhatagokat, facsoportokat”.³²⁹ Csak miután a természet csodálata kifejezésre kerül, következnek a területről és emberekről szóló adatok és statisztikák. Mielőtt az ország társadalmi vagy gazdasági helyzetéről osztana meg információkat, Rosti jelzi, hogy szeretne arról írni, „mi Mexico földjét különösen jellemzi: hegylánczának t.i. sajátságos alakzatát, szerkezetét, melyhez hasonló földtekénken alig található”.³³⁰ Rosti hosszasan idéz Humboldtától; az ország leírásának fő jellemvonásai nagyban hasonlítanak a porosz tudós fent említett stílusához és módszertanához.

Rosti Veracruzából indulva kezdte meg mexikói utazását, így a többi kelet felől érkező utazóhoz hasonlóan ő is a város jellemzésével indít. A város általában negatív megítélésben is hasonlít rájuk, hiszen Rosti is azt írja, hogy soha nem látott még ilyen „szomorú” várost, és annak részletes, a lakosokat is magában foglaló bemutatása helyett inkább a kikötő környezetének, illetve az állat- és növényfajok bemutatásának szenteli jegyzeteit. A település negatív megítélésével szemben Rosti már-már vallásos csodálatát fejezi ki

³²⁸ Rosti: *Úti emlékezetek*, 107.

³²⁹ Uo.

³³⁰ Rosti: *Úti emlékezetek*, 108.

az azt körülvevő természet iránt: „Szép erdő már hazánkban is meghatotta kedélyemet, de az áhítatnak, vallásos elfogódásnak azon nemét, melyet az amerikai őserdők magánya mindig keltett bennem, nem bírom szavakba foglalni.”³³¹ Bármennyire is magányosnak tűnik, az őserdő élettel és hangokkal teli, Rosti pedig nem a félelmetes, hanem a gyönyörű természet képét festi fel, amelyet nagyon jól kiegészítenek a könyvben található illusztrációk. Rosti hasonló módon közelített más városok bemutatásához is. Még Mexikóvárosról írva is elsősorban a környező természettel van elfoglalva, a várost és annak történelmét csak ezt követően vázolja fel: a szélesebb képből indít, bemutatja a környezetet, majd onnan indul a városról készült közelpé, amely először a település múltját, majd jelenét mutatja be.³³²

A természet ábrázolása Rosti minden mexikói útjának kulcseleme. A tájon átvezető utazását leginkább az állat- és növényvilág változása jelzi. Míg László esetében ez a természet alapvetően veszélyes és azt a civilizációnak le kellene győzni, Rosti számára a természet gyönyörű és idilli: „Derült tavaszi reggel virágos réten járkálhattam kedvem szerint, egyes-egyedül, teljes szabadságban; fölöttem kis madárkák zengedeztek, köröttem méhek, lepkék, gyíkok, tücskök hemzsegtak, zajongtak: a kimondhatlan elégtelenség szállott meg.”³³³ Rosti gyakran meg is jegyzi, hogy sokszor egyszerűen nem tud ellenállni és sétálnia, élveznie kell a természetet. Ebben komolyan eltér a magyar kortársaitól, hiszen a festői, fenséges természettel szemben egy valóban romantikus hozzáállást tapasztalhatunk meg írásaiban. Az *Úti emlékezetek* oldalain nincsenek explicit utalások a természet, a növény- és állatvilág által nyújtott üzleti vagy kereskedelmi lehetőségekre (mint például a kapitalista előőrs írásaiban).

---

³³¹ Uo.

³³² Rosti: *Úti emlékezetek*, 127.

³³³ Rosti: *Úti emlékezetek*, 120,

Talán szintén Humboldt hatásának is tekinthető, hogy a vulkánok fontos úti céljai voltak Rosti mexikói tartózkodásának. Az egyik leghosszabb leírás is egy ilyen kalandhoz kapcsolódik, hiszen Rosti megmászta a Popocatepetl tűzhányót. Több oldalon keresztül számol be az expedícióról, és számos képpel is illusztrálja azt. A leírásokban nem turistaként pozicionálja magát, hanem egy bátor és kivételes felfedező képe jelenik meg, akit elsősorban a tudományos érdeklődés és a tudásszomj hajt: „ezen időszakban (télen) az út fölötte veszélyes, sőt lehetetlen, s hogy a sok hó visszafényétől, ha meg nem vakulok, legalábbis szemgyulladást kapok”.³³⁴ Rosti az expedíció nehézségét tárgyalja, jó példáját adva annak, amit Pratt a *monarch-of-all-I-survey*-nek (én uralok mindent, mit látok) nevez.³³⁵ A leírások Rosti privilegizált nézőpontját és a táj feletti autoritását hangsúlyozzák: „Egyes egyedül indultam torony-íránt, jó szerencsére; épen napnyugtakor értem föl a meglehetősen meredek kúpra, melyről leírhatatlanul szép látvány kilátást élveztem.”³³⁶

Ez azért is érdekes, mert tudni lehet a könyvből, hogy Rostit egy vezető kíséri, aki többek között lépcsőket vág a jégbe, hogy felmászhasson, és helyiekkel is találkozott, akik odafent dolgoztak.³³⁷ Ez egybevág azzal, amit Pratt az ezen típusú leírásokról mond:

a szóbeli festőnek nagy jelentőségűnek kell feltüntetnie mindazt, ami, különösképpen narratív szempontból nem is igazán esemény. [...] Általában a helyek „felfedezése” [...] azzal járt, hogy valaki eljutott az adott régióba és megkérdezte a helyi lakosokat, hogy tudnak-e a környéken bármilyen nagy tóról, stb., majd felbérlette őket, hogy vigyék el őt oda, aminek kö-

³³⁴ Rosti: *Úti emlékezetek*, 172.

³³⁵ Pratt: *Imperial Eyes*, 201.

³³⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, 175.

³³⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 176.

vetkeztében az ő vezetésükkel és támogatásukkal felfedezték azt, amit ők már addig is tudtak.³³⁸

Emellett azért valóban el kell ismerni azt, hogy a hegy megmászása egy európai számára még így is komoly teljesítmény volt, ráadásul a szerző önmagát középpontba helyező stílusa is megváltozik valamelyest a leírás végére, és a történet csúcspontja valahogy mégsem érkezik el. Rosti felmászik a legmagasabb pontra, majd így ír: „A kilátás, mely onnan nyílik, leírhatatlanul nagyszerű; mégis, a mint eltekintettem a köröttem s alattam terülő völgyeken, a hal-
mok gyanánt mutatkozó hegysorokon, s a fehér pettyeknek látszó városokon s falvakon, ugy tetszett nekem, hogy kisebb magassá-
gokról, például a Cerro gordo-ról a kilátás igézőbb, kedélyesebb.”³³⁹

Az *Úti emlékezetek*et olvasva az az ember benyomása, hogy Rosti a lakosságról szóló leírásokat inkább nyűgnek, a szöveg fő céljától, vagyis a természet jellemzésétől való eltérésnek tekintette. Egy adott ponton, az őslakos amerikaiak jellemzését követően konkrétan meg is jegyzi ezt Rosti: „Most, e tán kissé fárasztó kitérés után sétáljunk vissza Orizaba gyönyörű völgyébe.”³⁴⁰ Vagyis visszavezeti az olvasót a társadalomból a természetbe. Ugyanakkor az sem lenne fair, ha azt állítanánk, hogy Rosti egyáltalán nem figyelt oda a mexikói embe-
rekre, hiszen részletes leírásokat közölt a különböző társadalmi és etnikai csoportokról, még akkor is, ha ezek a leírások nem foglaltak el olyan jelentős helyet a könyv egészét tekintve. Rostit érdekelte a néprajz, a helyiek életmódja, szokásai és ünnepei, míg különösen érdeklődött az indiánok életmódja iránt. Azonban így is igaz, hogy az eleven természethez viszonyítva a társadalmi élet Rosti számára sivárnak tetszett: „De bármi kellemes is Mexikó égalja, bármi bájoló a környéke és érdekes a népe, az európai utas, ki a nagyobb városok-

³³⁸ Pratt: *Imperial Eyes*, 202.

³³⁹ Rosti: *Úti emlékezetek*, 180.

³⁴⁰ Rosti: *Úti emlékezetek*, 120.

ban lelkesebb társadalmi életet igényel, hosszabb tartózkodás után e városban nem fogja magát jól érezni. A társas életnek ott nyoma sincs, hacsak nem az ott mulató európaiak körében.”³⁴¹ A többi esethez hasonlóan, az ilyen jellemzések legalább annyi információt hordoznak az íróról, mint a leírásokban szereplő országokról és népekről, újfent alátámasztva az utazási irodalom egyik alapelvét.

A MEXIKÓI LAKOSSÁG: KÍVÁNCISISÁG ÉS VISSZATÉRÉS A SZTEREOTÍPIÁKHOZ?

Rosti bevezeti a magyar olvasókat a mexikói társadalom és kultúra számára legfontosabb és legérdekesebb kérdéseibe, miközben különböző fejezetekben mutat be több csoportot is. Ilyen módon dokumentálja az indiánok életmódját a harmadik fejezetben (az aztékokkal külön foglalkozik Mexikóváros történelme kapcsán a nyolcadikban) és a kreol és mesztic lakosság jellemvonásait a könyv hetedik szakaszában. Ezek mellett kritikusan szól a mexikói papságról, és ő is megerősíti Mexikó veszélyes mivoltát, elsősorban az utazókra leselkedő banditák miatt. A korábban már említett sztereotípiák Rosti esetében is fellelhetőek (például a népgyávaságáról³⁴²), ugyanakkor viszont az egyik legrészletesebb és legmegbízhatóbb leírást nyújtja a helyi lakosokról. Illusztrációi segítségével a magyarok nemcsak olvashattak a mexikóiakról, de láthatták is tipikus ruháikat (akár még színesben is), eszközeiket, megjelenésüket, mindezeket azok környezetében elhelyezve.³⁴³ Bár Rosti a társadalmi életet magát unalmasnak tekintette, a lakosságot érdekesnek és részletes bemutatásra méltónak vélte.

³⁴¹ Rosti: *Úti emlékezetek*, 153.

³⁴² Például Rosti: *Úti emlékezetek*, 112.

³⁴³ Az indiánok öltözködéséről és képéről: Rosti: *Úti emlékezetek*, 116 és 117, vagy a kreol lakosság öltözködési szokásairól, 132.

Lászlóhoz és Xántushoz hasonlóan Rostinak is negatív véleménye volt a kreol lakosságról: „A kreolok Mexico arisztokráciáját képezik, nem a születésbelit, mert a köztársaságban minden rangkülönbség – papíron legalább – el van törölve, de a pénz- és értelembelit.”³⁴⁴ Rosti szerint a kreolok a spanyolokra hasonlítanak külsejükben, szokásaikban és életmódjukban, de sajátos jellemvonásaikat is kiemeli. Bemutatja fizikai megjelenésüket, vallási nézeteiket és nyelvüket (beleértve a spanyol és indián szavak különleges keveredését).

Kezdetben Rosti nem annyira ítélező, mint Xántus vagy László: „A kreolnak – írja – ugyanis felfogása gyors, izlése helyes, tapintata finom, kivált pedig a művészet minden ágához hajlama nagy.” Később azonban ő is visszatér a korábbi elképzelésekhez, főképpen az európai standarddal való összevetés kapcsán: „A kreolból kitűnő festész, képfaragó vagy zenész válhatnék, ha jellemében egyúttal meg volna a tevékenység, a kitartás, az erély s az érett megfontolás.”³⁴⁵ Komoly tudóssokká vagy művészekké azonban nem válhatnak Rosti véleménye szerint. Más útleírásokhoz hasonlóan, az *Úti emlékezetek* is azt hangsúlyozza, hogy a kreolok hevesek, indulatosak, jó táncosok, szenvedélyes kártyások, szerencsejátékosok, akik csak a vallás látszatára adnak, miközben a fényűzés határozza meg életüket. Rosti, volt forradalmárként, amiatt is kritizálja ezt a csoportot, hogy nem az országáért él, hiszen nem harcol a nemzet haladása érdekében. Ez egyértelműen összhangban van Rosti mexikóiakról alkotott általános véleményével: „Óh Mexicó! mikor látod át, hogy csak oly nép lehet boldog, nagy, hatalmas, mely legbecsesb kincsét, a szabadságot kedves hona gyarapítására fordítja s ezt jobban tudja szeretni, mint a magán érdeke.”³⁴⁶ Ez úgy tűnik, nem csak egy Mexikó állapotára vonatkozó megjegyzés, jól

³⁴⁴ Rosti: *Úti emlékezetek*, 130.

³⁴⁵ Rosti: *Úti emlékezetek*, 130.

³⁴⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, 192.

tükröződik benne Rosti háttere, mint a levert szabadságharc egyik résztvevője és az országáért mindig aktívan tevékenykedő személy.

A mesztic lakosságot külön és leginkább a kreolokkal összehasonlítva jellemzi Rosti. Megemlíti, hogy már a konkvisztádorok is létesítettek viszonyokat az indián nőekkel, majd ez 300 éven át folytatódott, így létrehozva a „fajok keveredését”, „a kreolok vagy európaiak leszármazottait, akikben indián vér is folyik”.³⁴⁷ A lakosság ezen csoportjáról meglehetősen pozitív képet fest. Karakterük és megjelenésük tekintetében ezek az emberek az apa és anya jellemvonásait is magukon viselik Rosti szerint, miközben egyfajta egyediség és nemzeti jellemvonás is megjelenik rajtuk: „míg a kreol a spanyolt utánozza, az Indus pedig ősapái szokásaihoz ragaszkodik: a mestizza sajtóságos, tős-gyökeres mexicói”.³⁴⁸ A megjelenésükről és ruházatukról, étkezési szokásaikról, illetve a lakhelyükről Rosti a következőket írja: „A mestizzák életmódja egyszerűbb mint a kreoloké, de nem oly szegényes mint az indusoké. [...] Jelleménél nézve a meztizza még könnyelműbb és hevesebb mint a kreol s ennél még szenvedélyesebb kártyás és szerelmes, hevessége gyakran gyilkolásra ragadja, kivált viták és szerelemföltés következtében.”³⁴⁹ Ugyanakkor Rosti érvelése szerint elszántabbak, férfiasabbak, aktívabbak, és a munkához is hamarabb hozzászoknak, mint a kreolok. Lászlóhoz hasonlóan Juárez jó példaként szolgált Rostinak arra, hogy a nem fehér származású emberek is betölthettek fontos hatalmi pozíciókat.

Rosti külön figyelmet szánt az indiánoknak: „Orizaba vidékének sőt az egész mexicói köztársaságnak népességében a főalkatrészt az indusok, ezen valóságos, telivér amerikaiak képezik.”³⁵⁰ Külön fejezetben foglalkozik a csoport bemutatásával, míg érdeklődését

³⁴⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 133.

³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ Rosti: *Úti emlékezetek*, 115.

az is jól mutatja, hogy a Magyar Tudományos Akadémián tartott székkfogalóján is az őslakosokról értekezett. Glant szerint munkája tudományos igényű, megközelítésmódja alapvetően monogenista, benne a szimpátia és szánalom keveredik.³⁵¹

Könyve Mexikóról szóló részének elején Rosti megcáfol néhány európai sztereotípiát és félreértést az indiánok kapcsán, vagyis igyekszik elmozdulni a korábban kijelölt diskurzustól: nem minden indián félig csupasz, tetovált és tollakkal ékesített (ahogyan az a romantikus irodalmi írásokban szerepel); a perui és mexikói indián társadalmak már az aztékok és inkák idején is foglalkoztak mezőgazdasággal. Az ősi szokásuk, ruházat és nyelv (részben) fennmaradtak. Az indiánok nem rabszolgák és soha nem is voltak azok. A mexikói indiánok bemutatása kapcsán Rosti számos témát érint: szerepel ezek között a nők helyzete és szerepe (lásd lentebb), fizikai megjelenésük, ruházatuk, evési és ivási szokásaik (másokhoz hasonlóan ő is ír a tortilla és pulque készítéséről) és vallási nézeteik, különös tekintettel a keresztény és bennszülött hiedelmek keveredésére (transzkulturáció). Rosti az indián lakosság sokszínűségére is felhívja a figyelmet az amerikai kontinensen általában és konkrétan Mexikóban is: ír a törzsek közötti különbségekről azok nyelvét, szokásait és jellemvonásait tekintve, bemutatva, hogy Mexikóban 20 (egyesekek szerint 35) különböző indián nyelv létezik.³⁵² Jellemzése nem leegyszerűsítő, gyakran idéz különböző tanulmányokból és nem csak a sztereotípiákat ismétli.

Rosti osztotta László és Xántus véleményét, hiszen szerinte az „indusok az értelmi fejlettség igen-igen alant fokán állanak, teljesen elbűtultak”.³⁵³ Ugyanakkor a monogenista álláspontot képviselte, azt hangsúlyozta, hogy az őslakosok történelmük alapján képesek lennének a fejlődésre. A művészetek és tudományok (pl. a csilla-

³⁵¹ Glant: *Csodák és Csalódások*, 93.

³⁵² Rosti: *Úti emlékezetek*, 138.

³⁵³ Rosti: *Úti emlékezetek*.

gászat terén) magas fejlettségi szintet értek el, „hanem mivel a nevelésnek teljes hiányában, a babonaság, a vakbuzgóság teljesen lenyűgözi elméjüket, s mivel határtalan csökönységüknel fogva inkább elszenvedik a nyomort, az elnyomatást, társadalmi aljas helyzetüket, semhogy legkevesebbet is lendítenének, hogy ezen állásukból kivergődjének vagy azon könnyítsenek”.³⁵⁴ Humboldt-hoz hasonlóan Rosti is azt gondolta, hogy a fehér civilizáció hatott ilyen módon erre a népre (nem voltak eredendően alsóbbrendűek), és mivel egyedül ők dolgoznak Mexikóban, sokkal jobb életük is lehetne: „Lehetetlen, hogy szívünk ne teljék el fájdalom és szánlommal e szerencsétlen nép láttára, mely elbutulva, elaljasodva, rongyokba burkolózva, nyomorult kunyhókban, tengerin, egy kis zöldségen s gumó-növényeken tengődik minden nemesebb életcél nélkül, egyedüli örömét az iszákosságban találva.”³⁵⁵

Ennek alátámasztásaként Rosti egy teljes fejezetet szán az indiánok őseinek bemutatására és az aztékok történelmének. Ez egy nagyon értékes áttekintés, jól mutatja, hogy Rosti kutatott a témában, és átfogó történelmi helyzetjelentést szeretett volna nyújtani. Idéz Cortez leveleiből, Humboldt írásaiból és más forrásokból is. Bemutatja az Azték Birodalom felemelkedését, és csodálattal szól az ősi civilizáció elért eredményeiről, különösképpen a művészet és tudományok terén. Rosti szerint a régi mexikóiak szerették országukat, nemes és bátor hősök voltak.³⁵⁶ Ugyanakkor azonban megismétli a korábban már kifejtett konklúzióját is: az Azték Birodalom összeomlását követően „az indusok Mexicóban mind alább-alább süllyedtek. Régi bajuk, az egység hiánya, tetemesen elősegíti romlásukat.”³⁵⁷

---

³⁵⁴ Rosti: *Úti emlékezetek*, 115–16.

³⁵⁵ Rosti: *Úti emlékezetek*, 116.

³⁵⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, 137.

³⁵⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 138.

Az ősi romok az útleírások gyakori témájaként szolgáltak. Rosti esetében azonban ez az indián történelem iránti érdeklődéséhez és Humboldt hatásához is kötődött. Xochicalco azért is volt saját szövegének és utazásának része, mert „Humboldt leírásai és illusztrációi Carl Nebelt és Rosti Pált is arra inspirálták, hogy meglátogassák és dokumentálják ezt a régészeti lelőhelyet”.³⁵⁸ Az ősi romokhoz tett kirándulás arra is nagyszerű lehetőséget biztosított, hogy a helyszínen fényképeket készítsen, ráadásul „az archeológia és a fényképezés az első pillanattól kezdve szorosan összekapcsolódott”.³⁵⁹ A fényképezésnek köszönhetően az utazók „megörökíthették a régi korok maradványait”, amivel gyors és pontos reprodukciós lehetőséghez jutottak, és „nem túlzás azt állítani, hogy a 19. század második felében, bármi, ami az antikvitással összekapcsolható volt, fényképekkel is meg lett örökítve”.³⁶⁰ Mexikó kapcsán is ez volt a helyzet, ráadásul Rosti magyarként is hozzájárult az ősi romok dokumentációjához és a velük kapcsolatos információk disszeminációjához.

Rosti egyértelműen fényképezés céljával látogatta meg a régészeti emlékeket: „E völgybe [Cautla és Cuerna-Vacca] egyrészt az okból rándultam, hogy Mexico legtermékenyebb, legműveltebb s legbájosabb vidékeinek egyikét meglátogassam, másrészt pedig Aztec régiségek miatt, melyek Cuerna-vakka környékén találkoznak.”³⁶¹ Ebben az esetben is a természet bemutatásával indítja írását, olvashatunk a gyönyörű növényzetről, az étellel teli és egzotikus termeszetről. Csak ezt követően tér át a romok részletes bemutatására, az ősi építmények iránt pedig csodálatát fejezi ki: „Bámulatra méltó, szinte megmagyarázhatatlan az is, honnan s miképp hozták ezen sok iszonyu követ, holott a környéken messzi földön nincs porfir sem trakit, s az indusoknak, mint tudjuk, nem voltak teherhordó

³⁵⁸ Holl: „Humboldt’s Expedition through Mexico”, 53.

³⁵⁹ Castleberry: *New World’s Old World*, 37.

³⁶⁰ Castleberry: *New World’s Old World*, 38.

³⁶¹ Rosti: *Úti emlékezetek*, 187.

állatjaik.”³⁶² Többször idézi Humboldt munkáit. A fejezet egy rövid részében az indiánoknál tapasztalt különleges betegségről is szól (pinto), ami a bőr színének elváltozását okozza. Rosti megvitatja a betegség társadalmi és kulturális vonzatait is az indiánok között, ami egy korai példája a következő fejezetben részletesen tárgyalt orvosi és kulturális percepciók közötti kapcsolatnak.

Az előző két fejezetben bemutatott utazókhöz hasonlóan Rosti is írt a mexikói nőkről, és ami még ennél is fontosabb, a korábbiakhoz képest sokkal több betekintést kaphatunk a nők életébe. Sokkal érzékenyebbnek tűnik ezen csoport problémái iránt, mint László vagy Xántus: nála az indián asszonyok azok, akik egész nap dolgoznak (főznek, mosnak, vizet hordanak stb.), ráadásul

legsánandóbb sorsuk van az asszonyoknak: legtöbbet dolgoznak s a keresményből ugyszolvan semmitsem kapnak. [...] A szegény asszonynak vasárnap sincs pihenése: ekkor piacra kell vinni az árukat, s s nehéz terhére gyakran még gyermekét ülteti, csecsemőjét pedig mellén hordozza. Hazamenet részeg férjét kell vezetnie, vagy ha ez már nem bír, melléje ülnie s bevárnia, míg felocsúdik.³⁶³

Ugyanakkor nála is szerepelnek a korábbi, visszatérő jellemzők is, beleértve a szépséges, csábító szemű señořitákat: „A kreol nők mindig szép, mindig kacér szemükkel könnyen gyujtanak szerelmet az erre nagyon is fogékony kreolok keblében.”³⁶⁴ Ő is hangsúlyozza elhanyagolt oktatásukat (elsősorban az európai nőkhöz képest): „írás, olvasás, legfőlebb egy kis katekizmus [...] Ha ide számítunk még néhány zongora-, guitar-, vagy énekórát, készen

³⁶² Rosti: *Úti emlékezetek*, 190.

³⁶³ Rosti: *Úti emlékezetek*, 116.

³⁶⁴ Rosti: *Úti emlékezetek*, 132.

vagyunk a mexicói nők nevelésével.”³⁶⁵ Leginkább talán az udvarlási szokások érdeklik, ugyanis egy külön részt szentel ennek megvitatására Mexikóvárosban.³⁶⁶ Az előző részben megvitatott női dohányzás kapcsán Rostinak is vannak észrevételei, amelyeket így fejez ki: „Mondják, hogy néhány évvel ezelőtt a páholyokban is szivaroztak, minthogy akkoriban a szépnem is rágyujtott. Jelenleg az ‘asszonyagok’ a füstöléssel, nyilvános helyeken legalább, felhagytak, az also osztálybeli nők azonban csak úgy élnek a cigarróval mint a férfiak”.³⁶⁷

Ahogy már korábban is megjegyeztük, a mexikói banditák és az utazás veszélyei a mexikói útleírások szerves részét képezték. Az útonállókkal kapcsolatos megjegyzések valós társadalmi problémán alapultak,³⁶⁸ de az utazók kirablására vonatkozó kiterjedt és gyakran visszatérő referenciák egyrészt sokszor túlzóak, másrészt pedig több alkalommal korábbi történetek vagy pletykák újracirkuláltatásai. Ez különösképpen igaz a magyar utazókra: mindannyian írnak támadásokról, azonban személyesen ritkán, ha egyáltalán találkoznak ezzel a problémával. Xántus például a következőket írja bevezetőként az országon belüli utazásaihoz: „Értésünkre adatván a konzul által, hogy a vidék San-Bartolome és Santa-Magdalena közt teledestele van »ladrones«-ekkel, azaz útonálló rablókkal, s hogy e szerént ne is számítsunk arra, hogy baj nélkül véghezvigyük kalandozásunkat: tanácsára elhatároztuk, hogy a »quartel« parancsnokát felkérjük, adjon mellénk katonai fedezetet.”³⁶⁹ Az utazás során azonban semmilyen incidens nem történt, és biztonságban megérkeztek úti céljukhoz. László hasonlóképpen megosztott (általa olvasott) történeteket olvasóival az amerikaiakat megtámadó banditákról,

³⁶⁵ Rosti: *Úti emlékezetek*, 132.

³⁶⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, 149.

³⁶⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 147.

³⁶⁸ Lynn: *Mexikó története*, 114.

³⁶⁹ Xántus: *Utazás*, 158.

és hangsúlyozta, hogy Mexikóban mindig fegyverekkel, harcra készen utaznak.³⁷⁰ Leveleiben azonban nem jelennek meg személyes rossz tapasztalatok ezen a téren.

Az ilyen leírások elsődleges célja, hogy felhívják a figyelmet a biztonság hiányára és az ország elmaradottságára. A magyar utazók ebben a tekintetben is támaszkodtak a nyugati útleírók narratív stratégiájára: „a 19. században az angolszász utazók megrögzötten írtak a mexikói banditákról. Miközben Mexikóról írtak, ezek az írók a banditákat a mexikói társadalom metaforájaként arra használták, hogy az ország fejlettségét (vagy annak hiányát) mérjék vele.”³⁷¹ Az útonállóktól hemzsegő Mexikó veszélyes és félcivilizált országgént jelent meg a leírásokban. Azonban „aggodalmaik ellenére a legtöbb külföldi csak a rossz minőségű utak miatti kényelmetlenségeket kellett, hogy elviselje utazásai során”.³⁷² Ahogyan látni fogjuk, Bánó konkrétan fel is emeli majd hangját az ilyen leírások ellen, amelyek eltúlozták az útonállók által jelentett veszélyeket. Ez természetesen tükrözte a század végére bekövetkező változásokat, másrészt viszont egyértelmű kiállás volt a nyugati leírásokkal szemben.

A mexikói bandita az országkép szerves része volt az első hullámban író magyarok között, így Rosti esetében is. Veracruzból Mexikóvárosba tartó utazásánál Rosti is felhasználja ezt az elemet: „a magános utas, az ariero, a diligencia mind egyaránt tartanak a »ladrones« vagyis zsványoktól. Ottlétemnek kivált utolsó hónapjában, midőn a polgár-háború folytán a fejtelenség tetőfokára hágott, a diligenciákat hetenkint 3-4-szer is kirabolták s nem egyszer láttam

³⁷⁰ Lásd „László Károly levelei Amerikából VI (Vége)”, *Vasárnapi Újság*, 1859. július 24. és „László Károly levelei Amerikából VII”, *Vasárnapi Újság*, 1859. augusztus 21.

³⁷¹ Chris Frazer: *Bandit Nation: A History of Outlaws and Cultural Struggle in Mexico, 1810-1920* (Lincoln, University of Nebraska Press, 2006), 58. A továbbiakban Frazer: *Bandit Nation*.

³⁷² Frazer: *Bandit Nation*, 82.

ily kifosztott diligencia utasait egy ingben, gyakran mezitláb is viszatérni.”³⁷³ A történetek lefolyása Rosti esetében is hasonló, mint a többi leírásban, és ő is megemlíti, hogy utazás közben minden útítársnak volt egy-egy története ilyen támadásokról.³⁷⁴ Azonban Rostit soha nem támadták meg annak ellenére, hogy egyébként egy ilyen támadás vonzó célpontja lehetett volna a nála lévő értékes felszerelés miatt.

Azt is érdemes azonban észrevennünk, hogy míg ezek a „zsviványok” Mexikót veszélyes helylé teszlk Rosti leírásaiban, jellemzésük az író népességről alkotott általános véleményét is tükrözi. A banditák a leírásokban gyávák, akik csak akkor támadnak (a bokrok, dombok mögöl előugorva), ha többen vannak, ráadásul még ezekben az esetekben is könnyű őket elijeszteni egy-két lövéssel, hiszen a „mexikói zsvivány, mint az ottani nép általában, gyáva”.³⁷⁵ Azzal is igyekszik civilizálatlan képüket erősíteni, hogy megemlíti, ahogyan nőket is kirabolnak. Ugyanakkor saját (férfias) felsőbbrendűségét is hangsúlyozza. Mikor a Popocatépetl csúcsára mászik, a magyar utazó azzal vádolja vezetőjét, hogy szándékosan tévedt el, hogy megtámadhassa és megölhesse: azonban Rosti elbeszélésében a mexikóinak esélye sem volt, „mert csak félszemmel aludtam, revolveremtől pillanatnyira sem váltam el s egyre raktam fát a tűzre, míg ő annyira elfáradt s oly lusta volt, hogy reggelig meg sem mozdult, s nem is merészelt megtámadni”³⁷⁶

Ahogyan azt már az első fejezetben is láthattuk, Humboldt legnagyobb hatása az, hogy a régiót (köztük Mexikót is) elsősorban a természettel azonosította, annak minden rejtett vagyonával és kincseivel, így az ember részben ki is töröltetett ebből a képből.³⁷⁷ Rosti

³⁷³ Rosti: *Úti emlékezetek*, 112.

³⁷⁴ Rosti: *Úti emlékezetek*, 113.

³⁷⁵ Rosti: *Úti emlékezetek*, 112.

³⁷⁶ Rosti: *Úti emlékezetek*, 175.

³⁷⁷ Rosti: *Úti emlékezetek*, 118 és 122–23.

esetében ugyanezt a fajta hozzáállást tapasztalhatjuk meg írásaiban, és szimbolikus értelemben a képein is. A fényképei alapján készült illusztrációkat felhasználva Rosti újfajta megközelítést vezetett be Mexikó bemutatása kapcsán Magyarországon. Az írott beszámolók mellett, Rosti révén a magyar olvasók már a fényrajzolás segítségével is betekintheztek a mexikói mindennapokba. Rosti *Úti emlékezetek* című könyve fontos referenciakönyvvé vált Mexikó kapcsán, a munkájából származó kivonatok számos későbbi publikációban is megjelentek. Szokoly Viktor (a következő fejezetben bemutatott könyvében) például úgy jellemzi Rostit, mint az egyetlen magyart, aki Mexikóról írt úti beszámolót (ami nyilvánvalóan nem volt igaz). A hatodik fejezetben bemutatott népszerű földrajzi könyvek szintén építettek Rosti munkájára, és hosszan idéztek az *Úti emlékezetek*ből is.

Rosti szeretett volna hosszabb ideig Mexikóban maradni, illetve Peruban folytatni útját és a fényrajzolást. Sajnos vissza kellett térnie Európába. Kétség nem férhet hozzá, hogy ha sikerült volna megvalósítani terveit, Rosti egy hasonlóan kiemelkedő publikációt készített volna az *Úti emlékezetek*ben nem szereplő régiókról. Ahogyan láthattuk, a fényképész-utazó Mexikóról az Egyesült Államoktól már függetlenebb képet nyújtott, mint kortársai, és élénk leírásai, valamint különleges illusztrációi révén újfajta betekintést engedett az ország életébe. Néhány hónappal a könyv megjelenését követően, a francia beavatkozás miatt Mexikó a figyelem középpontjába került Magyarországon is. Az ország iránt érdeklődők fontos és megbízható forrásként tekinthettek az *Úti emlékezetekre*.

Az első részben bemutatott három utazóból álló csoport volt az, amely (természetesen nem egyedül) az első részletes, Mexikóról szóló magyar leírásokat elérhetővé tette Magyarországon. László elsősorban emigránsként írt és utazott Mexikóban, Xántus pedig számos egyéb szerepe mellett tudós kalandorként. Mindkettejük esetében az amerikai háttér is jelentős hatásnak bizonyult. Rosti velük szemben európai arisztokrataként és tudós utazóként nyilvánult meg elsősorban. Mindannyian autentikus információkat

nyújtottak az országról még akkor is, ha néha nehéz megtalálni saját hangjukat a szövegekben, különösen Xántus és bizonyos mértékig Rosti esetében. Írásaik jelentősége mellett nem szabad megfeledkeznünk egyéb komoly eredményeikről sem: László korai üzleti vállalkozásai, naplója, Xántus gyűjteményei, Rosti fényképei nemcsak a magyar közönség számára, hanem nemzetközi szinten is komoly elismerésre adnak okot.

A három magyar által közvetített Mexikó-kép közel sem volt hízselgő. A mexikói lakosság fő jellemvonásaiként mutatták be az emberek lustaságát, tudatlanságát és műveletlenségét. Az országot is fejletlenként jellemezték, amely külföldi példák követésére vagy konkrétan külföldi beavatkozásra szorult. A nemzet percepcióját nagyban befolyásolta az utazások célja és az utazók háttere. Xántus és László mindkettlen amerikaiként (amerikai állampolgárként) szerettek volna feltűnni, míg Rosti stílusát nagyban befolyásolta arisztokrata háttere. Azonban a külföldi modellekkel és normákkal való azonosulásuk ellenére, mindannyiuk célja volt az is, hogy szülőföldjüket segítsék amerikai munkájukkal és publikációikkal egyaránt.

Mexikó ritkán jelent meg önállóan az első csoport útleírásaiban: László és Xántus a háromszögeléseik során az Egyesült Államokat használta referenciaként. Mexikó nemcsak Magyarországgal, hanem az északi szomszédal is folyamatosan összevetésre került. Rosti esetében Mexikó egy több állomásból álló latin-amerikai utazás egyik színhelye volt csupán, és írásában az európai referenciák is erősen jelen voltak. Ebben a tekintetben hoztak változást az 1860-as évek eseményei, elsősorban a francia beavatkozás alatt és után született szövegek, amelyeket a következő, második részben mutatjuk be. Az 1860-as évek közepétől a történelmi eseményeknek (és magyar vonatkozásainak) köszönhetően megnövekedett az ország iránti érdeklődés, aminek következtében autonómabb Mexikó-kép kezdett kialakulni, még akkor is, ha az ország negatív megítélése továbbra is tetten érhető.

II. RÉSZ

Növekvő érdeklődés: Habsburg császár és magyar követői Mexikóban

---

Az 1861-es francia beavatkozás és az ezt követően trónra lépő Habsburg Miksa (Ferenc József öccsének) szerepvállalása a magyarországi Mexikó-kép alakulását is befolyásolta.³⁷⁸ Habsburg Miksa kérésére 1864 októberében megalakult a franciáktól független Osztrák–Magyar Önkéntes Császári Hadtest. A toborzás Ljubljanában zajlott, és összesen majdnem 7000 katona indult el Mexikó felé, ahol mind a császár védelmében, mind pedig a harcokban részt vettek.³⁷⁹ Tardy Lajos számításai szerint 1047 magyar vállalt szerepet a mexikói kalandban.³⁸⁰ A légió tizenöt csatában vett részt, és 177 magyar veszítette életét az amerikai országban.³⁸¹ 1866-ban Miksa feloszlatta a hadtestet, így a legtöbben haza is tértek. Néhány magyar azonban a császárság bukását követően is Mexikóban maradt, és többen sikeres pályát futottak be a későbbiekben.³⁸² A fejleményeknek és a magyar részvételnek köszönhetően érdeklődés mutatkozott az események és az ország iránt. Most először alakult közvetlen kapcsolat, és egyértelmű igény mutatko-

---

³⁷⁸ A fejezet egy korábbi, rövidebb formában megjelent az AETAS történettudományi folyóiratban: Venkovits Balázs: „A császárságnak buknia kellett: Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása”, *AETAS Történettudományi folyóirat* 29, 2. sz. (2014): 28–46.

³⁷⁹ Jancsó Katalin: „Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császáranak szolgálatában”, *Tiszatáj* 65, 1. sz. (2011): 72–79.

³⁸⁰ Tardy Lajos: „Az 1864–67. évi mexikói 'önkéntes hadtest' magyarországi résztvevői”, *Hadtörténelmi Közlemények* 109, 2. sz. (1990): 145–171.

³⁸¹ Torbágyi: *Magyar kivándorlás*, 258 (42. lábjegyzet).

³⁸² Torbágyi: *Magyar kivándorlás*, 261–262.

zott információkra egy olyan Mexikóról, amelyet egy Habsburg vezet. A korábbi időszakhoz képest Mexikó sokkal érdekesebbé vált Magyarországon, az USA-tól függetlenebb kép kezdett kialakulni a nemzetről, és Miksa császár alakja, illetve a császárság eseményei a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé váltak. Megjelentek az első olyan hangok is, amelyek kritizálták a korábbi útleírásokat, bár az alapvetően lenéző (mai szemmel rasszista) percepciót ők sem tudták hátrahagyni. Ez részben amiatt is történt, hogy egy megszálló hadsereg tagjaiként érkeztek az országba, akik beszámolóikat jelenlétük igazolásához is felhasználták.³⁸³

Azok a magyarok, akik szerettek volna többet is megtudni a távoli országról, egyrészt tájékozódhattak a korábbi fejezetekben bemutatott írásokból, másrészt pedig az események kapcsán közölt írások is fontos forrásként szolgálhattak. A növekvő érdeklődést az újságok hasábjain is tetten érhetjük:

Most, midőn nemcsak hogy hadi tudósítások gyakran érkeznek a mexikói csatatéren küzdő francia hadsereg előhaldásáról, hanem ez ország trónja az osztrák uralkodó család egyik főhercegének ajánlatot fel, bizonyosan nem veszik rósznéven e lapok olvasói, ha velők együtt egy pillantást vetünk az ottani életviszonyokra.³⁸⁴

1863-ban így vezették be Fanny Calderón de la Barca 1843-ban megjelent útleírásának fordítását, mint Mexikóról szóló hiteles

---

³⁸³ Ez más országokban is az utazási irodalom egyik fontos időszaka volt: Buchenau: *Mexico Otherwise*. A katonai utazókkal kapcsolatban lásd Nagy Miklós Mihály: *Magyar hadiutazók* (Budapest, Kornétás, 2001). A továbbiakban Nagy: *Magyar Hadiutazók és Világjáró magyar katonák* (Budapest, Zrínyi, 2007). A továbbiakban Nagy: *Világjáró magyar katonák*.

³⁸⁴ Szeberényi L.: „Mexikói élet”, *Vasárnapi Újság*, 1863. október 25. és november 1.

forrást. Azonban ennél újabb, részletesebb információra is mutatkozott igény, és ennek eredményeképpen több publikáció is megjelent. Ezek közé tartozott például Szokoly Viktor könyve, a *Mexikó története Miksa császárig*, amely 1866-ban jelent meg, és amely szerint „alig van ország, melynek ösmertetése ennél vonzóbb olvasmányt képezhetne”.³⁸⁵ Szokoly William H. Prescott *History of the Conquest of Mexico* (1843) című alapművét használta fel, illetve utalt Rosti fent említett könyvére is (azt is hangsúlyozva, hogy az nem önállóan Mexikóról szól), és céljaként fogalmazta meg, hogy utóbbinál olcsóbb és ebből kifolyólag szélesebb körben elérhető könyvet adjon ki. A *Hazánk s a Külföld* így mutatta be Szokoly (az újság szerkesztőjének) könyvét: „Mióta Mexikó trónjára egy ausztriai főherceg lépett, kit tengerentuli útjára számos hazánkfia is elkísért, – azóta e birodalomnak ismerése ránk magyarokra nézve kétszeresen érdekessé vált.”³⁸⁶

A hírek és az itthon megjelent Mexikóval kapcsolatos publikációk mellett a mexikói kaland több résztvevője is közölt írásokat. A katonai beszámolók korábban is fontos szerepet tölthettek be az utazási irodalomban, hiszen a katonai réteg volt az, amely gyakran mások által nem ismert, nem látogatott helyekre is eljutott. „Katonáink – mind az emigránsok, mind az Osztrák Császárság, majd később az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének tagjai – a világ szinte minden hadszínterén ott voltak és közöttük szép számmal akadtak olyanok, akik háborús és úti élményeik leírásával gazdagították földrajzi szakirodalmunkat, jelentősen hozzájárultak

---

³⁸⁵ Szokoly Viktor: *Mexikó története Miksa császárig, különösen ős- és újabbkori története, államszervezete, azték műveltségi története s különböző népfajaira vonatkozólag* (Pest, Emich Gusztáv, 1866), Előszó.

³⁸⁶ *Hazánk s a Külföld*, 1866. március 18. Lásd még Nagy Miklós Mihály: *Magyar hadiutazók: Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből* (Budapest, 2001): 49.

a magyarság geográfiai ismereteinek bővítéséhez.”³⁸⁷ A Mexikóban harcoló magyar katonák azért is fontosak, mert ahogyan azt Tardy Lajos és Nagy Miklós Mihály is megjegyzik, a keresztes hadjáratok óta nem jártak magyar csapatok (szervezett kötelékként) ilyen távol hazánktól, és a legtöbb magyar e háború révén ismerte meg Mexikót.³⁸⁸ Általában ezek a leírások nemcsak a katonai cselekményekről adnak számot, hanem olvashatunk bennük az adott ország mindennapjairól, kultúrájáról és társadalmi jellemzőiről is. A magyar utazástörténet terén a legtöbb figyelmet az 1848–49-es magyar szabadságharcosok és leírásaik kapták, míg a későbbi, köztük az itt vizsgált írók és publikációik már kevésbé ismertek. Ez azért is sajnálatos, mert a magyar utazási irodalom szempontjából fontos szerepet töltenek be.

Miksa mexikói császársága kapcsán számos katona levele jelent meg magyarországi újságokban. Közéjük tartozott Nikolics Emil, akinek harctérről írott levelei már 1866-ban olvashatók voltak a *Hazánk s a Külföld* lapjain.³⁸⁹ Sarlay Pál mérnök és tolmács leveleit a *Vasárnapi Újság* közölte 1867-től. Ezekben szerepeltek leírások mind az Egyesült Államokról, mind pedig Mexikóról.³⁹⁰ Burián István beszámolója a *Jász-Kunságban* jelentek meg 1868-ban „Egy mexikói önkéntes naplójából” cím alatt. Nagy valószínűséggel ennél több beszámoló is napvilágot látott korabeli lapokban, ennek kutatását mindenképpen folytatni kell, miközben kiadatlan forrásokból is

³⁸⁷ Nagy Miklós Mihály: „Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede”, *A Földrajz Tanítása* 7, 5. sz. (1999): 11–17.

³⁸⁸ Tardy: „Mexikói önkéntes hadtest”; Nagy Miklós Mihály: „Háry János utódai. A magyar katonai utazási irodalom”, *Kortárs* 5, 12. sz. (2004): 91–104. Elérhető: <http://www.kortaronline.hu/regiweb/0412/nagy.htm>.

³⁸⁹ Nagy Miklós Mihály: „Újkori magyar katonautazók”, *Magyar Tudomány* 44, 8. sz. (1999). Elérhető: http://epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_06.html.

³⁹⁰ Sarlay Pál: „Eredeti levél Mexikóból”. *Vasárnapi Újság*, 1868. december 27.: 638–639; „Mexikóból”, *Vasárnapi Újság*, 1867. november 24., december 1.

valószínűleg találhatunk még mindeddig ismeretlen darabokat.³⁹¹

Miksa rövid uralkodásának lezárása és a császár 1867-es kivégzése valamelyest véget vetett az ország iránti érdeklődésnek. Szente-Varga Mónika szerint az ezzel kapcsolatos hírek már eleve nem álltak az érdeklődés homlokterében, hiszen a magyar sajtó leginkább a kiegyezéssel volt elfoglalva.³⁹² A Mexikóról alkotott kép további fejlődését gátolta az a tény is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és a Mexikó közötti diplomáciai kapcsolatok megszakadtak, és azokat csak 1901-ben állították helyre. Ugyanakkor a részt vevő magyarok beszámolói az elkövetkező években is megjelentek, és tovább erősítették Miksa alakjának befolyását a magyarországi Mexikó-kép alakulásában. Miksa és a császárság emlékei a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé váltak. A későbbi utazók és szerzők, köztük például a hatodik és hetedik fejezetben bemutatott Bánó és Mocsáryné, írtak például a kivégzés helyszínéül szolgáló Querétaróról és más Miksához kapcsolható helyekről. Ezek fokozatosan emlékhelyekké és turistalátványosságokká váltak.

Néhány korai beszámoló a már létező sztereotípiákat és megközelítési módokat ismételte, beleértve akár a háromszögelés technikáját, a banditák vagy gyönyörű seño riták képét. Sarlay Pál például László és Xántus írásaihoz hasonlóan az Egyesült Államokkal való összehasonlítást helyezte előtérbe: „E nép, s kormánya és képviselőtestülete, a helyett, hogy a szomszéd Egyesült-Államok óriási haladását venné példányképpül, s az ipar, kereskedés, bányászat, s általában a mivelődés pályáján azzal bár némileg lépést tartani igyekeznék, – megmarad csökönnyösségében s a tehetlenség bélyegét nyomva minden intézményei homlokára, az ország

³⁹¹ Egy nemrégiben talált napló például ismertetésre került a következő helyen: Lukáts Gyula: Egy önkéntes naplója Miksa császár mexikói kalandjáról (forrásközlés). Elérhető: http://socialhistories.blog.hu/2008/11/29/egy_onkentess_naplója_miksa_csaszar_mexikoi_kalandjarol.

³⁹² Szente-Varga: *A gólya és a kolibri*, 25.

elszigetelésére működik. Hogy ennek következménye az általános hátramaradás, mondanom sem kell.”³⁹³ Sarlay szerint emiatt az ország nem tud lépést tartani az északi szomszédokkal: nincsen rend, az emberek lopnak, az országot ellepik a banditák. Összességében Mexikó veszélyes hely. A néhány évvel később megjelent útleírások már némi változást hoztak e tekintetben.

Ezek, a később megjelent beszámolók tovább alakították az országról alkotott képet. Közülük a két legfontosabb Szenger Ede 1877-ben kiadott műve (*Mexiko felvidéke élet- és kórtani tekintetben*), amely az orvosi leírás és úti beszámoló különleges egyvelege, illetve Pawlowszki Ede könyve (*Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Mexikói élet. Utazási élmények*), amely 1882-ben jelent meg, s a katonai események bemutatása mellett érdekes bepillantást enged a mexikói mindennapokba a második császárság idején.³⁹⁴ A következő fejezetben ezt a két, mondhatni hibrid írást fogom bemutatni. Az egyik orvosi szakszöveg és útleírás, a másik pedig a katonai leírások és az utazási irodalom ötvözete.

Valószínűleg ez a két könyv volt a legismertebb és leginkább elérhető beszámoló a mexikói kalandban részt vevő magyarok tollából, és különleges forrásnak számítanak mind általában az utazási irodalom területén, mind pedig a magyarországi Mexikó-kép fejlődését tekintve. A könyvek azért is figyelemre méltóak, mert a szerzőik egy megszálló hadsereg tagjaiként léptek be az országba, így az eddigiektől eltérő céllal és motivációval írtak a nemzetről és saját jelenlétükről. Ugyanakkor mindketten több évvel az eseményeket követően adták ki visszaemlékezéseiket, így volt idejük

³⁹³ „Eredeti levél Mexikóból”, *Vasárnapi Újság*, 1868. december 27.

³⁹⁴ Szenger Ede: *Mexiko felvidéke élet- és kórtani tekintetben* (Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat, 1877). Pawlowszki Ede: *Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Mexikói élet. Utazási élmények* (Budapest, Rudnyánszky, 1882).

arra, hogy távolabbról szemléljék saját szerepüket, és akár a teljes kalandot újraértékeljék. Nagy Miklós Mihály több tanulmányban is foglalkozott Pawlowszki beszámolójával, míg Szállási Árpád két rövidebb írást jelentetett meg Szengerről. Mindkét író fontos szereplőként említik Sente-Varga és Torbágyi eddig már több ízben idézett műveikben. Azonban több más itt bemutatott utazóhoz hasonlóan írásaikat még nem elemezték részletesen.

Szenger Ede és Pawlowszki Ede: magyarok a második mexikói birodalomban

Szenger 1834-ben³⁹⁵ született Pesten, itt szerezte orvosi diplomáját, majd a Rókus Kórházban dolgozott.³⁹⁶ Az önkéntes hadtest tagjaként Mexikó számos részén járt (Teotitlán del Camino, Oaxaca, Mexikóváros), később ő lett az osztrák katonai kórház vezetője Pueblában, 1867-ben pedig szemtanúja volt Miksa kivégzésének, ahogyan arról a *Vasárnapi Újság* is beszámolt.³⁹⁷ Szenger Mexikóban maradt a császárság bukását követően is, és magánpraxisba kezdett San Luis Potosiban.³⁹⁸ Itt 1872 és 1874 között több mint 3000 beteget kezelt, ő volt a Sociedad Médica Potosina egyik alapítója, és a társaság lapjában többször is publikált.³⁹⁹

Egy évtizeddel később tért vissza hazájába, és megmaradt feljegyzései alapján (a hazaúton több anyaga megsérült, tönkrement) megírta Mexikóról szóló könyvét. Szállási Árpád szerint ez nemcsak érdekes útleírás, hanem a magyar orvosi geográfia egy korai példája is.⁴⁰⁰ Szenger sokat utazott Mexikóban, és az ország több régiójával megismerkedett. Könyvében nemcsak orvosi információ-

---

³⁹⁵ Köszönöm szépen Németh Istvánnak, aki felhívta rá a figyelmemet, hogy Szenger születési dátuma a sírján is helytelenül van feltüntetve.

³⁹⁶ Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona* (Budapest, Panoráma, 1993), 370.

³⁹⁷ *Vasárnapi Újság*, 1904. augusztus 14.

³⁹⁸ Szente-Varga Mónika: „*Justo Armas: Una leyenda salvadoreña... ¿Una pesadilla mexicana?*”, *Iberoamericana Quinceeclesiensis* 11 (2013): 52.

³⁹⁹ Szente-Varga: *A gólya és a kolibri*, 24.

⁴⁰⁰ Szállási Árpád: „Report by a Hungarian Physician on Mexico in the Nineteenth Century”, *Hungarian Medical Journal* 2, 4. sz. (2008): 687–689.

kat közölt (II. és III. fejezetek), hanem tapasztalatait összekötötte az ország és az emberek leírásával, miközben a munkája végén összekapcsolta orvosi eredményeit és a korábbi Mexikó-képet, kritizálva az őt megelőző útleírókat, amiért elhamarkodottan vontak le következtetéseket a lakossággal kapcsolatban.

Hazatérése után folytatta orvosi munkáját, majd egy hosszabb cikket írt a *Magyarország és a Nagyvilág* számára Miksa kivégzésének kilencedik évfordulójára.⁴⁰¹ A Néprajzi Múzeumban több érdekes tárgyat találhatunk, amelyeket Szenger Mexikóból hozott haza és hagyott hátra az utókornak.⁴⁰² Szenger 1876-ban kérte felvételét a Budapesti Királyi Orvosegyesületbe, és az év végén taggá választották.⁴⁰³ Szenger hagyatéki levelezéséből kiderül,⁴⁰⁴ hogy pénzt hagyott az egyesületre (több másik szervezet mellett), amiből létrehozták a Szenger Ede-díjat és a Szenger Ede Segélyalapot; az előbbi a kiemelkedő tanulmányokat díjazta, az utóbbi pedig a szegénységben élő orvosokat és az elhunyt orvosok nehézségekkel küzdő családait segítette. Szenger 1904-ben halálozott el.

Tizenöt évvel Miksa kivégzését követően Pawlowszki Ede készítette el az egyik legrészletesebb leírást a második császárság utolsó napjairól, Mexikó földrajzának és lakosságának bemutatása mellett. Életéről szintén viszonylag kevés információ áll rendelkezésünkre.⁴⁰⁵ Pawlowszki (Szinyei szerint Pawlowsky) 1834-ben született Pesten lengyel–magyar családban. Már 1850-ben belépett

⁴⁰¹ 1876. június 18.

⁴⁰² További információ és képek: <http://public.neprajz.hu/neprajz.01.06.php?bm=1&af=&kf=Szenger>.

⁴⁰³ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai, 1876.

⁴⁰⁴ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai, 1904 (47.1), 1905 (48.1).

⁴⁰⁵ Az életrajzi áttekintés alapja Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. A további részletek Pawlowszki könyvéből, illetve Nagy Miklós Mihály munkáiból származnak, ahogyan az jelölve van.

a hadseregbe, ahol tizenegy évig szolgált. 1859-ben harcolt az olasz hadjáratban, és a solferinói csatában való részvételéért kitüntetés is kapott. 1860 elején családi okok miatt elhagyta a hadsereget, azonban 1864-ben újra belépett, amikor önkéntesként csatlakozott Miksa mexikói seregéhez, és tette mindezt úgy, hogy korábbi rangját nem kapta vissza

1865-ben érkezett meg Veracruzba, és később eljutott Mexikó számos városába (Córdoba, Orizaba, Puebla, Tehuacán, Querétaro, Mexikóváros, Cuernavaca, Celaya és Guanajuato). Fontos csatákban vett részt, és egyre magasabbra jutott a ranglétrán, több kitüntetésben is részesült.⁴⁰⁶ Mexikói életével kapcsolatban a saját könyve a legfőbb forrásunk. Miksával egy időben esett fogságba, azonban (Porfirio Díaz közbenjárására⁴⁰⁷) szabadon engedték. 1868-ban szemtanúja volt Miksa temetésének Bécsben. Hazatérését követően visszatért a hadseregbe, majd a honvédelmi minisztériumban dolgozott. Halála pontos időpontját nem ismerjük, valamikor 1923 és 1928 között hunyhatott el.⁴⁰⁸ Nagy kutatásai szerint 1923-ban még regisztrálták a budapesti címtárban, míg 1928-ban már csak özvegye szerepel ott.

Mind Szenger, mind Pawlowszki könyvét jóval Miksa kivégzését követően kiadták. Ennek több oka is lehet: ahogyan fentebb említettük, 1867-ben, a kiegyezést követően a Mexikó iránti érdeklődés csökkent; a diplomáciai kapcsolatok megszűnésével a kulturális kapcsolatok is mélypontra zuhantak, ilyen könyvek kiadására valószínűleg nem volt igény. Felmerül ugyanakkor az esetleges (ön)cenzúra kérdése is, hiszen kérdéses, hogy a bécsi udvar mennyire szeretett volna mexikói témákat (köztük Ferenc József öccsének kivégzését is érintő) bemutató kiadványokat látni.

⁴⁰⁶ *The French Commemorative Medal for Mexico*. Elérhető: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/mxfrench.htm>.

⁴⁰⁷ Torbágyi: *Magyar kivándorlás*, 260.

⁴⁰⁸ Nagy Miklós Mihály: *Pawlowszki*, 16.

MEXIKÓ FELVIDÉKE ÉLET- ÉS KÓRTANI TEKINTETBEN

Szenger tízéves mexikói távollét után tért haza és döntött úgy, hogy orvosi eredményeit felhasználva könyv formájában adja ki mexikói élményeit. Műve az egyik első olyan útleírás, amely önállóan foglalkozik a latin-amerikai országgal. Mivel Szenger nem utazott az Egyesült Államokba mexikói útját megelőzően, és mexikói tapasztalatainak leírása önmagában is érdeklődésre tartó számot, a fentebb említett háromszög alapú reprezentáció háttérbe szorul nála, és ennek köszönhetően függetlenebb Mexikó-kép rajzolódik ki. Az északi szomszéd nem szerepel folyamatosan harmadik referenciapontként az otthon és az idegen föld bináris meghatározása mellett, csak röviden, néhány összevetésben jelenik meg (meteorológiai összehasonlítások vagy egy rövid megjegyzés erejéig az USA további expanziójával kapcsolatban). Az Egyesült Államok már nem szolgál modellként, mint például László vagy Xántus esetében. Szenger összehasonlításaiban Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia vagy általánosságban Európa szerepel Mexikóval szemben, a Monarchia birodalmi nézőpontjával való azonosulás következtében a szerző számára nem volt szükséges egy harmadik referenciapont közbevetése. Ugyanakkor ő volt az egyik első utazó, aki másfajta reprezentáció szükségességét vetette fel és kritizálta a korábbi útleírókat.

Szenger munkája orvosi szempontból is fontos mű, a szerző felhasználta a legújabb orvosi és tudományos eredményeket (utal Charles Darwinra és számos kortárs orvosra, illetve íróra), felhívta a figyelmet a tiszta víz és levegő fontosságára, és részletesen bemutatott különböző betegségeket. A szigorú értelemben vett orvosi aspektusokkal kevésbé foglalkozunk ebben a könyvben, főleg azokra a részekre koncentrálnunk, amelyek az ország és emberek általános

leírását tartalmazzák (a 218-ból körülbelül 40 oldal).⁴⁰⁹ Azonban fontos megjegyeznünk, hogy Szállási szerint a mű a magyar orvosi geográfia egyik korai, fontos példája.⁴¹⁰

A MEXIKÓI LAKOSSÁG

Könyve elején Szenger bemutatja az ország földrajzi és meteorológiai jellemzőit, célja, hogy ezen körülmények a lakosságra és a test fejlődésére gyakorolt hatását megmagyarázza. Emellett dokumentálja a helyi lakosokat és bevándorlókat egyaránt fenyegető betegségeket. Lászlóhoz hasonlóan Szenger írásaiban is felleltünk meteorológiai táblázatokat és statisztikákat. Lászlónál ezek segítették felhívni a figyelmet az otthoni és külföldi körülmények közötti különbségekre, hiszen az olvasók is egyértelműen láthatták az otthoni éghajlat és az ismeretlen, egzotikus ország időjárása közötti kontrasztot. Szenger esetében a részletesebb meteorológiai adatok könyve alaptézisét támasztják alá, vagyis azt, hogy a környezet és éghajlat befolyásolja az emberek viselkedését és tulajdonságait. Az ország tengerszint feletti magassága, a levegő alacsonyabb éleny (oxigén)-tartalma, illetve a kisebb légnyomás Szenger szerint mind hozzájárult a mexikóiak jellemvonásainak kialakulásához.

Szenger taxonómiájának megfelelően Mexikó lakossága az amerikai, „kaukáz” és az etióp fajokból tevődik össze, amelyek az ország történelme során különböző keverék fajokat hoztak létre.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Az egészséggel és betegségekkel kapcsolatos írások ritkán jelentek meg a magyar útleírásokban. Rosti utalt bizonyos betegségekre és azok társadalmi vonatkozásaira (Rosti: *Úti Emlékezetek*, 152–153), de részletes orvosi információ nála sem szerepelt.

⁴¹⁰ Szállási: „Report by a Hungarian Physician”, 687–88.

⁴¹¹ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 12.

Hasonlóan más írókhoz, Szenger is hangsúlyozta, hogy nehéz az egyes fajokhoz tartozó emberek pontos számát meghatározni, hiszen bár a kasztok megszűntek, azok öröksége tovább él, és a kevert csoportokhoz tartozó emberek igyekeznek fehéreként érvényesülni. Szenger szerint, ha valakit indiánnak hívnak, az sértésnek számít, míg ha egy nőre azt mondják, hogy fehér, az egyenlő azzal, mintha azt mondanák, hogy szép.⁴¹² Szenger számításai szerint a fehér lakosság tényleges száma közelebb áll a 600 000-hez, mint a hivatalos 2 millióhoz. A lakosság nagy részét a kevert népeség teszi ki, mivel ők a legerősebbek és legéletrevalóbbak.

Rostihoz hasonlóan Szenger is az indiánokat tartja tősgyökeres amerikai fajnak. Bemutatásukat, egy orvosi érdeklődésű könyvnek megfelelően, a külső, biológiai leírással kezdi (bőrszín, magasság, az arc jellegzetességei stb.), azonban társadalmi és kulturális kérdéseket is feszeget. Szenger szerint az indiánok erősek és jó munkások, miközben türelmesek is. Úgy tűnik, mintha teljes sztoicizmusban élnének, azonban „csak legyen alkalom és fellobban a félig alvó tűz, fellázadnak mint pld. Yucatanban, elégtételt vesznek elnyomóikon, s fehér vagy meszticiz ki kezökbe kerül, kínos halállal múl ki”.⁴¹³ Az őslakosok a leírásokban bátrak (vö. például László és Xántus beszámolóival) és ravaszak, jó mentális képességekkel rendelkeznek. Az indiánok soha nem felejtik, írja Szenger, hogy a fehér ember elvette őseik földjét.

Szenger felhívja a figyelmet arra, hogy az indiánok a civilizáció sokkal fejlettebb fokán álltak, azonban szerinte visszaesésük nem csak a spanyolok általi elnyomás miatt következett be. Szenger az indiánokat is hibáztatja: mivel nem bíznak a fehérekben (valljuk be nem alaptalanul), mindig gyanakvóak és semmit nem fogadnak el, ezért ez a csoport egyedül marad, és „így magára hagyatva a mai

⁴¹² Szenger: *Mexico felvidéke*, 13.

⁴¹³ Szenger: *Mexico felvidéke*, 14.

versenyben nem képes és nem is akar sort tartani”.⁴¹⁴ Az európaiakkal való kapcsolat következtében (alkohol, fegyverek, háborúk) számuk napról napra csökken. „Ennek következtében az amerikai tiszta fajoknak nincs jövőjük, s akár nehezedjék rájuk a fehér ember igája súlyosan vagy nem, ezentúl már mindegy, el fognak tűnni, miként eltűnt régen meglehetősen magos kulturájuk.”⁴¹⁵ Szenger szerint az indiánok elzárták magukat a fehér lakosságtól, és még azt sem fogadták el tőlük, ami számukra hasznos lehetett volna, „s így nem marad más hátra, mint az elpusztulás”.⁴¹⁶

Az amerikai faj hanyatlik, nem életképes. Több mint háromszáz esztendeje, hogy az előrenyomuló kaukáz fajjal érintkezik, ragaszkodva azonban ősi szokásaihoz, ettől elzárkózik, tőle nem vesz föl semmit, a civilizatio rá hatni nem bír, s így nem marad egyéb e faj kihalásánál. [...] e népek kimondták maguk fölött a halálos ítéletet saját daczosságuk, haladni nem akarásuk által, és nem akarván beleszokni az új viszonyokba, a világalomra hivatott kaukáz faj előtt el fognak tűnni, az éjszakamerikai indusok ki fognak irtatni, a mexikoiak pedig lassan kihalni vagy a kaukázsal elegyedve a vegyes fajokba beolvadni.⁴¹⁷

Ez a még 19. századi mértékkel is rasszista megnyilvánulás a „kaukáz faj” felsőbbrendűségét hirdeti. Míg Alexander Humboldt (és olyan követői, mint például Rosti) szerint az indiánok degradációja a spanyolok elnyomása miatt következett be, Szenger az őslakosokat teszi felelőssé, és úgy mutatja be őket, mint akik a fehér faj előrehaladása útjában állnak – ennek megfelelően a mexikói indiá-

⁴¹⁴ Szenger: *Mexico felvidéke*, 15.

⁴¹⁵ Szenger: *Mexico felvidéke*, 15.

⁴¹⁶ Szenger: *Mexico felvidéke*, 58.

⁴¹⁷ Szenger: *Mexico felvidéke*, 60.

nok esetleges eltűnése természetes és szükségszerű folyamatnak tűnik. Ez a vélemény, ha nem is közvetlen módon, de igazolást ad az európai beavatkozásra (amelyben Szenger is részt vett), hiszen az ide érkező európaiak az ország fejlődését segítenék elő, akár az ott élő emberek akarata ellenére is. Ez a hozzáállás összecseng azzal a trenddel is, amelyben a 19. század végére az orvostudomány a Nyugat politikai, technológiai és katonai felsőbbrendűségének demonstrációjaként, itt pedig maga az imperializmus igazolásaként is felhasználásra került.⁴¹⁸

Az indiánok eredetéről folytatott vitába Szenger nem szeretett volna bekapcsolódni, mivel „az amerikai ember honnan eredtének eldöntése nem e könyv feladata; eldönteni valjon foly-e ereiben Ádám apánk vére vagy sem, nem ide tartozik”.⁴¹⁹ Azonban leírásaiban egyértelműen amellet foglal állást, hogy a fajok közötti különbségek nem eredendők, hanem nagyrészt környezeti hatások következményei. Ezzel pedig monogenista álláspontra helyezkedik. Az amerikai őslakosok történelmét tanulmányozva arra keresi a választ, hogy mi vezethetett a népesség drámai csökkenéséhez.

A kreolok esetében a fizikai jellemvonások (izomzat, testfelépítés stb.) megvitatása szintén keveredik munkájában a társadalomra vonatkozó megjegyzésekkel. Szenger szerint ők nem sokban különböznek a spanyoloktól, és a bőrük színének és származásuknak köszönhetően úgy gondolják, hogy más országok nemességével egyenrangúak. Udvariasak, vendégszeretők, ugyanakkor könnyelműek és pazarlók. Az országban élő külföldiek mellett ők adják az ország értelmiségét. Szenger leírásaiban nem figyelhető meg olyan mértékű ellenszenv a kreolokkal szemben, mint a korábbi magyar leírásokban, talán azért sem, mert ő hosszabb ideig élt közöttük.

---

⁴¹⁸ David Arnoldot idézi Tim Youngs: „The Medical Officer’s Diary: Travel and Travail with the Self in Africa”. In Mick Gidley (szerk.): *Representing Others: White Views of Indigeneous Peoples* (Exeter, University of Exeter P, 1992), 25.

⁴¹⁹ Szenger: *Mexico felvidéke*, 52.

Első látásra a mesztic lakosság (fehér és indián szülők gyermekei) tűnik fel Szenger könyvében a legkevésbé kedvező fényben. Ez jól látható már a külső jegyek bemutatásánál is (például a ronda arcra való utalással), ami Szenger szerint jól mutatja, hogy ezek az emberek bármire képesek.⁴²⁰ Kedvesnek és előzékenynek tűnnek, azonban ravaszak és alattomosak. A meszticet utálja az indián, a fehérek pedig lenézik. Ugyanakkor nem jellemzők rájuk az indiánok és kreolok rossz tulajdonságai (a melankólia és a büszkeség), ezért Szenger véleménye szerint ez a csoport a leginkább életre való és legaktívabb, azonban az erkölcstelenségre is ők a legfogékonyabbak. Szenger szerint a mesztic lakosság „át fog alakulni” a későbbi generációkban, és egyre inkább a fehérekre fog hasonlítani. Egyértelműen ez tűnik kívánatosnak Szenger számára, hiszen a többi embert a fehér fajhoz méri. Negatív bemutatásuk ellenére Szenger így ír a meszticekről: „Mexico jövője a meszticé (ha t.i. az európai kivándorlás az éjszak-amerikaiak rostáján át ide ki nem terjeszkedik, a meszticeket el nem nyomja, vagy saját fájába be nem olvasztja).” Arra hivatkozva, hogy a keverék fajokban megtalálható az a „törekvés, hogy a nemzetségek folytán egyik vagy a másik tiszta faj felé közeledjenek”, a gyengébb faj jellemvonásai majd eltűnnek, és az erősebb kaukáz faj tulajdonságai diadalmaskodnak. Azonban megjegyzi: „...a mai meszticben az európainak több sajátosságai találnak kifejezést, de jelentkeznek rajta bizonyos vonalok, melyek az indus eredetre visszavezethetők, s azért mai alakjában sem az egyik, sem a másik, hanem egy új nép...”⁴²¹ Szenger egyértelmű faji prekonceptiói jól megmutatkoznak ezekben a leírásokban, a később bemutatott orvosi megjegyzések pedig összekapcsolódnak előítéleteivel, és egyfajta igazolást nyújtanak a Mexikó lakosságáról kialakított elképzelésekhez.

⁴²⁰ Szenger: *Mexico felvidéke*, 16.

⁴²¹ Szenger: *Mexico felvidéke*, 61.

Szenger a nőket is megemlíti könyvében, azonban a korábban ismertett szerzőkhöz hasonlóan nem szán túl nagy figyelmet a csoport társadalmi státuszának bemutatására, sokkal inkább a fizikai jellemzőkre és szépségük bemutatására összpontosít. Véleménye szerint az indián nők fizikuma viszonylag erős, ráadásul keményebben dolgoznak, mint a férfiak, miközben a leírás szerint nagyon „reproduktívak” is.⁴²² Szenger szerint a mexikóiak kevésbé prűdek, mint az európaiak és a születési arány is magasabb. A kreol nők külseje Szenger szerint kellemes (bár az igazi szépség ritka), a korábbi magyar útleírókhoz hasonló képet közvetít ő is, ami a gyönyörű, igéző szemű nőket illeti, azonban egyfajta tudományos fátyol mögé rejtve: „Szemeik szépek, ragyogók, hajzatuk gazdag és hosszú, mellök jól kifejlődött, dombor, derekuk karcsu, járás és testmozgásaik kecssteliak.”⁴²³ Az orvosi érdeklődés és az utazási irodalomban közvetített képek keveredése jól látható ezekben a leírásokban.

MEXIKÓ ORVOSI SZEMMEL

A könyv „Mexico földje” című része jól mutatja, hogy miként befolyásolja és alakítja az író háttere, érdeklődési köre azt, ahogyan látja és láttatja olvasóival az idegen országot és annak lakóit. Ez az a rész, amelyben Szenger leírja az országba való megérkezésének élményeit és Mexikóban tett utazásait. Fontos megjegyeznünk, hogy magából a szövegből nem derül ki Szenger Amerikába érkezésének eredeti célja, Miksát nem is említi közvetlen módon. Ebben alapvetően eltér Pawlowszkitól és a többi magyar beszámolótól. Szenger igyekezett elhatárolni magát az eseményektől,

⁴²² Szenger: *Mexico felvidéke*, 14: „Az asszonyok testalkata meglehetősen erőre mutat, dolgozabbak, mint a férfiak és igen szaporák.”

⁴²³ Szenger: *Mexico felvidéke*, 15.

és valószínűleg nem akart politizálni egy alapvetően orvosi közönségnek szánt könyvben, amelyet megpróbált a tudományos diskurzus részeként publikálni (ráadásul egy olyan időszakban, amikor Mexikó és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti kapcsolatok fel voltak függesztve).

Sokkal inkább bevándorlóként ír, aki Mexikóban letelepedett, és így bennfentes információkkal rendelkezik az országról; az, hogy egy megszálló hadsereg tagjaként érkezett az országba, nem derül ki a szövegből. Érkezéséről így ír: „egy új ország, mely talán az egyiknek nem nyujt egyebet kora sirnál, a másiknak talán viszontagságos életet, a harmadiknak meglehet jólétet, de – hazát egynek sem! Azonban a koczka el van vetve s holnap virradóra »I bonis avibus«!”⁴²⁴ Ebből úgy tűnhet az olvasónak, mintha Szenger kivándorlásra kényszerült emigráns lenne, és nem konkrét céllal Mexikóba érkező önkéntes katonaorvos. Ugyanakkor látásmódjában Szenger teljesen azonosul a birodalmi, „gyarmatosító” nézőponttal: számára a lakosság nagy része nemcsak egyszerűen „más”, de alsóbbrendű is, így az európai jelenlét indokolható, hiszen fejlődést, előrelépést hozhat Mexikónak. Annak ellenére, hogy Szenger több évet élt a mexikóiak között, álláspontja nem sokat változott, és kevés szimpátiát mutatott a mexikóiak iránt. Igaz ez még akkor is, ha, ahogyan látni fogjuk, a doktor igyekezett újfajta megközelítést képviselni Mexikó leírása, bemutatása vonatkozásában.

Utazása kezdetén az első benyomások az országról több mint negatívak. Mint ahogy a legtöbb utazó, aki kelet felől érkezett Mexikóba, Szenger is bemutatja Veracruz: „Visszataszító a kép, mely elénkbe tárul, kellemetlen benyomást okoz a kietlen pusztaság sárga színe, s csak a kénszag hiányzik, hogy oly vidéket higyjünk szemeink előtt, melyet Isten átka sújtott.”⁴²⁵ Szenger nem említi az intervenciók csapatok partraszállását, a várost főleg orvosi szem-

⁴²⁴ Szenger: *Mexico felvidéke*, 18.

⁴²⁵ Szenger: *Mexico felvidéke*, 18.

pontból jellemzi. Veracruz leírása szinte minden korábbi útleírásban szerepelt, azonban valamennyi között a Szenger által festett kép talán a legellenségesebb. Külön taglalja a város környezetének káros hatásait, azok betegséget okozó körülményeit, és a város negatív képének további erősítésére halálozási adatokat és statisztikákat, illetve a leggyakoribb betegségeket és azok okait is felsorolja. Veracruz leírása korábban sem volt túl pozitív (lásd például László naplójában), de ez egyértelműen az egyik legnegatívabb jellemzés.

A város bemutatását követően Szenger hasonlóan ír Mexikóról, mint tette azt például Rosti, aki Mexikó természeti szépségét helyezte előtérbe az ország ábrázolása során. Az ország belsejében tett utazásai alatt (Córdoba, Orizaba stb.) gyakran költői stílusban dicséri a természetet, amely túltesz Közép-Kelet-Európán. Rostihoz hasonlóan küzd a megfelelő szavak megtalálásával, amelyek a növény- és állatvilág szépségét megfelelően le tudnák írni. A látvány legtöbbször emberek nélküli, azonban Szenger a technikai, infrastrukturális fejlődés jeleit (utak, vasútvonat) is látja, így elmozdul már azoktól a korábbi beszámolóktól (például László munkájától), amelyek ennek hiányáért bíralták Mexikót. Ezzel Szenger könyve a későbbi, haladást bemutató írások (Bánó és Mocsáryné munkái) előfutárának is tekinthető.

Szenger műve az első olyan könyvek egyike volt, amely specifikusan Mexikóval foglalkozott. Szenger nem járt az Egyesült Államokban mexikói útja előtt vagy után, az északi szomszéd nem is szolgált állandó referenciapontként írásában. Természetesen ettől függetlenül bizonyos kontextusokban megjelent az Egyesült Államok, de itt már nem szerepel Mexikó számára fontos modellként, mint László vagy Xántus írásaiban. Szenger az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi nézőpontjával azonosul, így nem használja az Egyesült Államokat és/vagy Nyugat-Európát összehasonlítások alapjául. Az összevetésben Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia vagy általában Európa szerepel. Az ismerős és az idegen

közötti relációk ráadásul biológiai és orvosi kontextusba kerülnek, mint például a mexikóiak és európaiak magassága, súlya, mellkasmérete stb. Mivel nem érezte szükségét annak, hogy harmadik referenciapontot vonjon be és a háromszögelés módszerét használja, leírásai közelebb állnak a nyugat-európai, bináris alapú útleírásokhoz.

Szenger sokszor fejezi ki negatív véleményét az országról és népéről, mégis kritizálja a korábbi utazókat, azok rosszindulatú leírásaiért. Konklúziójában Szenger összefoglalja megfigyeléseit és alternatív megfigyelési módot igyekszik közvetíteni. A korábbi útleírókhoz hasonlóan Szenger is megjegyzi, hogy a helyi lakosságban felfedezhető egyfajta „erőhiány”, ami éles ellentétben áll az európai és amerikai étellel és követelményekkel (szorgalom, kemény munka stb.). Ezért, ahogyan Szenger írja, a külföldi utazók gyorsan és könnyen észrevették a lakosság ezen tulajdonságát, s ezt összevetették saját elvárásaikkal, és olyan képet festettek Mexikóról, ami „minden, csak hízelgő nem”.⁴²⁶ Bár név szerint nem említi őket, ez jól illik a korábban bemutatott írókra is: „sok idő kell ahhoz, hogy az idegen először is kibontakozzék önhittségéből és felfuvalkodottságából; továbbá hogy önmagán is észrevehessen egyes fogyatkozást, s ez által a szomszédok helyzetének és cselekvési módjának higgadt és részrehajlatlan megítélésére képesíttessék”.⁴²⁷ Szenger érvelése szerint a lakosság erőhiányára és gyengeségére (lustaságára, ahogyan azt korábban írták), azaz „különleges állapotára”, az utazók nem találtak megfelelő magyarázatot, ezért arra jutottak, hogy a lustaság és az azzal asszociált negatív jellemvonások a lakosság társadalmi és politikai állapotát tükrözik (ezt jól szembe lehetett állítani az USA vagy Nyugat-Európa polgárainak jellemvonásaival, így a fölé- és alárendelt viszonyt is könnyen igazolni lehetett). Szenger

---

⁴²⁶ Szenger: *Mexico felvidéke*, 211.

⁴²⁷ Uo.

ezzel szemben úgy érvelt, hogy ezek a jellemvonások a környezeti körülmények eredményei, azokat az alacsonyabb légnymomás és a levegő ritkább oxigéntartalma okozza.

Szenger véleménye szerint a korábbi útleírásokban megjelent „éretlen és lenéző” nézetek csakis az európai utazók „saját szemlélő tehetségök és látkörök korlátoltságának szegénységi bizonyítványa”.⁴²⁸ Álláspontja szerint, bár az említett tulajdonságok jelen vannak („minden iránybani erőfogyatkozás, bizonyos foku erélytelenség az élet különböző helyzeteiben, kisebb munkaképesség, kényelemszeretet”⁴²⁹), ezek elsősorban a környezeti körülmények hatásai, és csak másodsorban vezethetők vissza társadalmi okokra, szokásokra. Szenger azt is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy ez nem jelenti azt, hogy a lakosság beteg lenne, „ez egy sajtyszerű állapot”. Ebben a tekintetben Szenger próbált „igazságosabb” (és talán modernebb) képet nyújtani a mexikói lakosságról. Ha európaiak költöznének ebbe a régióba, írja Szenger, ők is ki lennének téve ugyanezen környezeti hatásoknak, és ennek megfelelően egy idő után hasonló jellemvonásokat mutatnának. Ennek ellenére Szenger nem tudta teljes mértékben maga mögött hagyni a korábbi diskurzust, hiszen megismétli ugyanazokat a jellemvonásokat, és összességében, ahogyan fentebb láttuk, nem nyújt pozitívabb képet a mexikóiakról, mint elődei. Mindössze újfajta magyarázatot ad a helyi lakosok „elmaradottságára” és európaiaktól való különbségeire. Az őslakosokat ő is alsóbbrendűnek tekintette, és ahogyan láttuk, véleménye szerint a „tisztá amerikai fajnak” nincsen jövője az előrenyomuló kaukáz fajjal szemben. Érdekes érvelést mutat be Szenger, de továbbra is alapvetően befolyásolta nézőpontját a korabeli faji felsőbbrendűségbe vetett hit, s összességében megismételte a korábbi sztereotípiákat, még akkor is, ha ezeket tudományos köntösbe bújtatta. Hasonló újraértelmezést látunk majd Bánó mű-

---

⁴²⁸ Szenger: *Mexico felvidéke*, 211.

⁴²⁹ Szenger: *Mexico felvidéke*, 212.

veiben is, de még mielőtt ezekre rátérnénk, vessünk egy pillantást arra a beszámolóra, amelyet Miksa császárságának másik magyar szemtanúja készített.

PAWLOWSZKI EDE MEXIKÓJA

Egy 1882-ben a *Vasárnapi Újság* hasábjain megjelent könyvismertetés szerint Pawlowszki műve volt az első terjedelmesebb munka magyar nyelven Miksa mexikói császárságával kapcsolatosan.⁴³⁰ Könyve egyedülálló betekintést nyújtott a császárság végnapjaiba, azonban a mi szempontunkból az is legalább ennyire fontos, hogy a katonai és úti beszámolók különleges elegyét hozta létre. Míg Szenger könyvében a Miksára és a mexikói kalandban való részvételre való hivatkozások nem vagy csak indirekt módon fedezhetők fel, Pawlowszki beszámolójában az európai beavatkozásban való részvétel a könyv elejétől kezdve hangsúlyos és központi fontosságú elem. Pawlowszki is a megszálló hadsereg tagjaként érkezett Mexikóba, szintén birodalmi nézőpontból közelíti meg az országot. Ez hivatott legitimálni mind Miksa, mind pedig a saját jelenlétét az amerikai országban.

Nagy Miklós Mihály szerint Pawlowszki könyve új fejezetet nyitott a katonai útleírások magyarországi történetében.⁴³¹ A század végére a Monarchia tisztikara már megfelelő oktatást kapott a földrajz terén is, és „ennek hatására háborús élményeit is egészen más, mondhatnánk, geográfiai szemüvegen nézi”.⁴³² Ezek a katonák beszámolóikban nemcsak a katonai eseményeket írták le, de figyeltek „a táj és társadalom hangulatának érzékeltetésére is”, és sokszor az ország bemutatása előtérbe került a katonai események leírásával

⁴³⁰ „Miksa mexikói császárról”, *Vasárnapi Újság*, 1882. szeptember 3.

⁴³¹ Nagy: *Háry János utódai*.

⁴³² Uo.

szemben. Pawlowszki előtt, Nagy érvelése szerint, a katonai utazók alapvetően két csoportra oszthatók: az első azokat az utazókat foglalja magában, akik elsősorban a katonai eseményekről számoltak be, és akiknél a földrajzi információk csak másodlagosak voltak. A második csoportba azok az írások tartoztak, ahol az idegen ország bemutatása lépett az előtérbe, és a katonai vonatkozások akár teljesen el is tűntek.⁴³³ A mexikói események és Pawlowszki könyve ezt a kettős felosztást változtatta meg, mivel abban a földrajzi és katonai leírások egyaránt fontosak. „Pawlowszki az első olyan magyar katona, aki tudatosan egyszerre lát és láttat véres harcokat, mexikói tájat és a mindennapi élet apróbb dolgait. Nála hadügy és geográfikum már egyidejűleg van jelen, és ez a szemlélet lassan áthatja a magyar katonai utazási irodalmat.”⁴³⁴ Ugyanakkor fontos megemlítenünk, hogy katonai részvétele és háttere egyértelműen befolyásolja Pawlowszki írását, Mexikó megítélését és a bemutatott témákat is.

Néha ugyan feltűnt az Egyesült Államok Pawlowszki leírásaiban⁴³⁵, de Szengerhez hasonlóan itt sem állandó referenciapontként. Mexikó sokkal önállóbban jelent meg, mivel az ott zajló események önmagukban is érdekesek voltak a magyar olvasók számára. Alapvetően Szokoly fent említett bevezetőjét ismételve Pawlowszki így ír Mexikóról: „ezen csodás államnak nem csak a császárság ideje alatti újabbkori története, a Queretaróban előfordult kebelrázó eseményeivel, hanem annak hajdana, régi lakói, forradalmi, változatos éghajlata s egy külön földrész természeti életét egyesítő változatos kincsei, annyira megragadják a képzelmet, s annyi tanulságost nyújtanak, hogy alig van ország, melynek ismertetése ennél vonzóbb olvasmányt képezhetne”.⁴³⁶ Szintén

---

⁴³³ Nagy: *Magyar hadiutazók*, 18–19.

⁴³⁴ Nagy: *Magyar hadiutazók*, 19.

⁴³⁵ Lásd például Pawlowszki: *Miksa császár*, 8.

⁴³⁶ Pawlowszki: *Miksa császár*, Előszó.

Szokolyhoz hasonlóan Pawlowszki hangsúlyozta, hogy szükség van Magyarországon Mexikóról szóló, olcsó könyvekre, melyekhez mindenki hozzájuthat (Rosti munkájával ellentétben). Pawlowszki ilyen könyvet készített, de ahogyan ez lenni szokott, abból legalább annyit megtudunk róla és utazásának indokairól, mint Mexikóról és a mexikóiakról.

BIRODALMI NÉZŐPONT

Pawlowszki egyértelműen meghatározza könyve kiadásának okát és célját: magyarul csak kevesen számoltak be a császárság eseményeiről, és Magyarországon még mindig érezhető a mexikói kaland és Miksa iránti érdeklődés. Pawlowszki legfőbb célja az, hogy megbízható leírást adjon az eseményekről (a sok megbízhatatlan külföldi munkával szemben), miközben kellemes szórakozást is nyújt az olvasóknak. Miközben folyamatosan az akció legitimitását próbálta bizonyítani, és Miksa uralkodásának történetére koncentrált, betekintést biztosított a mexikói életbe is. A császárságba vetett hit hatása egyértelmű: gyakran említi Miksát, és a Habsburg főherceg mindig pozitív színben tűnik fel, mint egy félreértett uralkodó, akire Mexikónak nagy szüksége lett volna. Pawlowszki szerint a katonai akció szerencsétlen kimenetelű volt, azonban saját részvételére mindvégig büszke maradt és magát szerencsésnek tartotta, amiért Miksát személyesen ismerhette. Ez a látásmód döntően meghatározta az útleírás mondanivalóját és struktúráját.

Pawlowszki könyve kettős képet fest Mexikóról: egyrészt ő is hangsúlyozza a természet szépségét, sokszínűségét, azonban kedvezőtlenül nyilatkozik az ott élő emberekről: a mexikóiak nem képesek békében élni, és nem állnak készen arra, hogy civilizált, modern életet éljenek. Leírásaiban sértődöttség tapasztalható a császárság sikertelensége miatt. A kudarcért egyértelműen a mexikóia-

kat hibáztatja. A hektikus mexikói politikai életet azzal illusztrálja Pawlowszki, hogy hangsúlyozza, 1810 óta folyamatos felfordulások közepette él az ország, és az elmúlt negyven évben legalább ugyanennyi kormányfője volt Mexikónak. Valószínűtlen, írja, hogy ebben a természet kincseivel megáldott országban sokáig élvezhetnék a tartós béke áldásait.⁴³⁷ Ezzel szemben gyakran hangsúlyozza a megszálló hadsereg felsőbbrendűségét,⁴³⁸ kiemelve, hogy Miksa azért ment Mexikóba, hogy segítsen az országnak. A mexikóiak azonban *nem voltak képesek* észrevenni, hogy miként segíthetne a Habsburg országuk állapotán: „Ha az újra meg újra előfordult zavargásoknak, melyek Mexikót önállósága óta feldúlták, valódi okát keressük, azt mindenekelőtt sokszínű lakosságának ősi nyereségében és tudatlanságában találjuk fel, különösen pedig a szoldateska fegyelmezetlenségében, mely a világ ezen egyik leggyönyörűbb országára annyi szerencsétlenséget árasztott.”⁴³⁹

Az útleírásokat (főleg a nyugati utazási irodalomban) gyakran használták arra, hogy bebizonyítsák, bizonyos területek és emberek számára *szükséges* a külső hatalom dominanciája. Az efféle leírásokban gyakran szerepelnek olyan kifejezések, mint az ’alsóbbrendű’ vagy ’alattvaló fajok’, ’alárendelt emberek’, ’függőség’, ’terjeszkedés’ és ’hatalom’.⁴⁴⁰ Edward Said is hangsúlyozta, hogy az imperializmus nem egyszerűen területi csata, hanem narratív konfliktus is a reprezentáció irányításáért.⁴⁴¹ Pawlowszki esetében is tetten érhető a birodalmi nézőpont, a gyarmatosító megközelítés. A mexikói kaland nála civilizációs küldetés, és útleírásában igazolni próbálja egy birodalmi/gyarmatosító hadsereg jelenlétének jogoságát. Szerinte a beavatkozás nemcsak szükségszerű volt, hanem

⁴³⁷ Pawlowszki: *Miksa császár*, 4.

⁴³⁸ Pawlowszki: *Miksa császár*, 63.

⁴³⁹ Pawlowszki: *Miksa császár*, 10.

⁴⁴⁰ Buchenau: *Mexico Otherwise*, 9.

⁴⁴¹ Edward W. Said: *Culture and Imperialism* (New York, Knopf, 1993).

a helyi lakosok számára még előnyös is – még akkor is, ha ők ezt nem voltak képesek észrevenni.

Miksa a hős szerepében tűnik fel,⁴⁴² aki saját életét is feláldozta Mexikóért, annak békéjéért és jólétéért. Bukásának legfőbb oka a helyi lakosság tudatlansága volt, a jó birodalmi intézmények azért maradtak kevésbé hatékonyak és buktak később el, mert az emberek nem voltak képesek megérteni azokat, és nem azért, mert azok nem voltak megfelelőek a mexikói kontextusban: „A császár sok próbát megkísérlett, hogy a mexikóiaknak az ország gazdagságáról felvilágosítást adjon, hogy őket a munkásságra szoktassa, és hogy civilizált országhoz illő rendszabályokat és törvényeket teremtsen; de a mexikóiak inkább szeretik a henye és könnyű életet és éppen ebben rejlik annak fő oka, hogy a császárságnak buknia kellett, mert a jó intézmények nem találtak az országban elegendő pártfogásra és kitartó támogatásra.”⁴⁴³ Az ország könnyen paradicsommá válhatott volna Pawlowszki szerint, azonban ezt éppen saját lakossága akadályozta meg.⁴⁴⁴ Ez teljes azonosulást tükröz a hódító hadsereg birodalmi nézőpontjával, ami a felsőbbrendűségbe vetett hitből táplálkozik.

Mexikó politikai, katonai szempontból hektikus képe korábban is szerves részét alkotta a Magyarországon kialakult percepcióknak. Az országról érkező hírek mellett a magyar utazók (László, Rosti, Xántus) is mindannyian úgy mutatták be Mexikót, mint az állandó harcok, csatározások helyszínét. Míg László és Xántus az Egyesült Államokban látta azt a lehetőséget, amely az országot kimentti ebből a helyzetből (mint egy olyan hatalom, amely rendet tud tenni az országban, ki tudja használni annak adottságait és modernizálni tudja azt), Pawlowszki esetében a Miksa által vezetett monarchia lett volna képes konszolidációt teremteni. Miksa kivégzésével azon-

---

⁴⁴² Pawlowszki: *Miksa császár*, 28 és 32.

⁴⁴³ Pawlowszki: *Miksa császár*, 14.

⁴⁴⁴ Pawlowszki: *Miksa császár*, 142.

ban a mexikóiak ismét magukra maradtak: „Csak egyet ért el vele Juarez, hogy a császár elítélése következtében nem egy hamar fog az ő dolgukba valamely európai ember avatkozni, hogy a jó útra térítse és észre hozza őket.”⁴⁴⁵

MEXIKÓ KATONA SZEMMEL

Első pillantásra úgy tűnik, hogy Pawlowszki könyvének két fejezete (IV. rész „Mexikó főváros” és V. rész „Mexikói utazásom”) elsődlegesen a Mexikóban tett utazásokról szólnának, azonban ezekben a részekben is keverednek az útleírások és katonai beszámolók elemei. Míg Szenger esetében egy orvos szemével láthattuk Mexikót, Pawlowszkinál a katona percepciói lépnek az előtérbe. Querétaro bemutatásánál például említésre kerül a táj, az épületek és földrajzi adatok, azonban mindenről katonai szempontból ír. Santa Cruz kolostor „szilárd építése és nagy kiterjedésénél fogva várkastélyhoz hasonlítható, de azon hátránnyal bír, hogy megvédésére aránylag sok erő igényeltetik”.⁴⁴⁶ Az épülettel szemben álló hegység „ágyulövésnyi távolságban” helyezkedik el, és a legszebb látképek is általában katonai történésekhez kötődnek. Pawlowszki épületekről és emberekről szóló leírásai fontos csaták és egyéb események emlékeztetői, így az ország ábrázolása egybeforr a mexikói kaland áttekintésével.

Az V. szakasz részletezi Pawlowszki részvételének körülményeit és a Mexikóba, majd hazatartó út élményeit. A szövegből fontos információkat kaphatunk az önkéntes csapatok toborzásáról, megszervezésükről és szállításukról (már önmagában ezért is megérne egy új, kritikai kiadást ez a könyv, idegen nyelven is). Mexikóba érkezésekor Pawlowszki feleleveníti az európai ábrázolás kvintesz-

⁴⁴⁵ Pawlowszki: *Miksa császár*, 143.

⁴⁴⁶ Pawlowszki: *Miksa császár*, 37.

szenciáját: látható a hófödte Orizaba, melyet követ Veracruz bemutatása. Szengerénél valamivel kedvezőbbek Pawlowszki benyomásai: Veracruz kellemes hatást gyakorol az oda látogatókra, zsbongó életével, egyedi ruhákkal és az erkélyekről lefelé kacsingató (és dohányszó) szépséges señoritákkal.⁴⁴⁷ A szöveg azonban itt is átalakul katonai leírássá. Míg Szenger a város elhelyezkedésének orvosi következményeit taglalta, Pawlowszki annak lehetséges védelméről elmélkedik, bemutatja, hol tartják a politikai foglyokat, és a katonai helyőrséget is részletesen taglalja. Még a Veracrutzól Mexikóvárosba tartó utazás leírásába is belekeverednek az ellenséggel való hősies találkozások emlékei,⁴⁴⁸ és a külföldi erők jelenlétének igazolására tett kísérletek.

A könyvben Mexikó elbűvölő, érdekes országgént jelenik meg, és Pawlowszki folyamatosan hangsúlyozza az anyaország és az idegen nemzet közötti különbségeket. Pawlowszkit érdekelte az építészet, a mindennapi események, művében Rosti hatása is felfedezhető, hiszen a korábbi magyar utazóhoz hasonló témákat említ a magyar katona is. Az ekkorra már ikonikussá vált és ismétlődő képek Mexikóról itt is megjelennek, például az azték naptár és a mexikóvárosi székesegyház. Ugyanakkor a korábbi utazókhoz képest Pawlowszkit kevésbé érdeklik a mexikói emberek. A lakosságról csak mellékesen és nagyon leegyszerűsítő módon ír. Míg magát az országot érdekesnek és szépnek találta, a lakosságot alsóbbrendűnek tekintette, sőt még azt is kijelentette, hogy civilizált osztály nem is létezik az országban.⁴⁴⁹ Pawlowszki három fő csoportot említett a populáción belül, az indiánokat, feketéket (akik Dél-Amerikából jönnek) és a kreolokat. Az utóbbiakat további három alcsoportra osztja: mulatokra, meszticekre és zambóokra. Ugyanakkor nem mutatja be egyik

⁴⁴⁷ Ez a korábbi összes, mexikói nőkről megjelent sztereotip reprezentációt ötvözi.

⁴⁴⁸ Pawlowszki: *Miksa császár*, 187–191.

⁴⁴⁹ Pawlowszki: *Miksa császár*, 109.

csoportot sem részletesebben, hanem csak általánosságban beszél az amerikai ország lakosságáról, gyakran ismételve a korábbi sztereotípiákat. Valószínűleg Szenger könyvének hatására Pawlowszki is megemlíti a következőket: „A városi nép Mexikóban általában nem szokott nagyon korán felkelni, de azért nem mondhatni őket restnek. [...] A mexikói igen mérsékelt életű, mit különben az éghajlat hoz magával.”⁴⁵⁰

Annak ellenére, hogy a könyv bevezetésében Pawlowszki azt állította, hogy az ország ősi múltja és lakosai kifejezetten érdekesek, ő egyike azon kevés utazóknak, akik szinte semmit nem írtak az indiánokról. Néhány indián falura és katonára való hivatkozástól eltekintve nem kerül sor jelenlegi életük, múltjuk vagy lehetséges jövőképük megvitatására. A nőket ezzel szemben többször is említi a könyvben, és őket a társadalom többi részétől különbözően, sokkal pozitívabban kezeli: „A hintók persze még régi alakukak, de a benne ülő hölgyek akármely európai nagy városbelivel bátran versenyezhetnek, úgy szépségben, mint öltözék tekintetében is; mindig csinnal öltözködve szoktak megjelenni e sétatéren.”⁴⁵¹ A színházba szépen felöltöző nők elvarázsolják a férfiakat. Ugyanakkor a nőkről is megjegyzi, hogy bár bizonyos mértékig elegánsak, tudatlanok és ritkán olvasnak egyebet, mint a Bibliát. A dohányzás kérdése nála is megjelenik, Pawlowszki felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy Mexikóban a nők is dohányoznak.⁴⁵² Annak ellenére, hogy Pawlowszki könyvéből hiányoznak azok a részletes leírások, amelyeket egy útikönyvtől elvárhatnánk, írása hozzájárult ahhoz, hogy fenntartsa a magyarok érdeklődését a távoli országgal kapcsolatban, és fontos szerepet játszott abban is, hogy a mexikói kaland a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé váljon.

⁴⁵⁰ Pawlowszki: *Miksa császár*, 148.

⁴⁵¹ Pawlowszki: *Miksa császár*, 145.

⁴⁵² Pawlowszki: *Miksa császár*, 149.

Az 1860-as évek mexikói történései, ha csak egy rövid időre is, de ráirányították a magyarok figyelmét az amerikai országra, és az eseményekben részt vevő magyarok beszámolóí hozzájárultak a Mexikó-kép evolúciójához. A korábbi útleírásokhoz hasonlóan ezek a munkák is alapvetően negatív képet sugároztak az országról (főleg annak lakosságáról), azonban az változást jelentett, hogy az ország önmaga is elég érdekesnek bizonyult ahhoz, hogy róla akár önálló könyvek szülessenek. Szintén az események (és részben az itt említett írások) hatására Miksa mexikói császársága a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé vált. Ezt jól mutatják a századfordulón megjelent népszerű geográfiai kiadványok, amelyek szinte kivétel nélkül megemlítik Mexikóval kapcsolatban ezt az eseményt és annak magyar vonatkozásait, illetve a későbbi útleírások a Miksával kapcsolatban helyeket már turistalátványosságként vagy emlékhelyként tárgyalják. A korábbi utazók sem fejeztek ki együttérzést vagy szimpátiát a mexikóiakkal, nem húztak párhuzamokat Mexikó és Magyarország hanyattatott sorsa között, hiszen nem akartak azonosulni az elmaradottnak ítélt amerikai állammal. Ez talán meglepőbb olyan írók esetében, mint László vagy Xántus, Pawlowszki és Szenger viszont a megszálló hadsereg tagjaiként utaztak az országba, így az előbb említett azonosulás saját jelenlétük létjogosultságát kérdőjelezte volna meg. Ugyanakkor a lakosság elmaradottságának bizonygatása hivatott volt jelenlétüket legitímálni, mint a Mexikót 'megmentő' hadsereg tagjait. Míg Szenger a mexikóiakkal kapcsolatos hozzáállás újraértékelését igyekezett elérni, mind az ő, mind pedig Pawlowszki esetében visszatérnek a korábbi, összességében negatív percepciók és reprezentációk. Az itt tárgyalt időszakot követően, az elemzett szövegekre részben reflektálva, részben azokat visszautasítva, újfajta írások is megjelennek, és egy új típusú Mexikó-kép kezd kialakulni, ha nem is explicit módon, de az itt bemutatott magyar utazókat és írókat is komolyan bírálva.

III. RÉSZ

Egy „új Mexikó” születik?

DUPRESS

A századforduló eseményei következtében a magyarországi Mexikó-kép alakulása újabb állomáshoz érkezett. A Mexikóban zajló modernizáció és a Díaz-kormányzat bevándorlást serkentő és az ország képét javítani szándékozó intézkedései pozitívan befolyásolták a magyar utazók benyomásait is. Még ha a korábbi kifejezetten negatív képet nem is sikerült teljesen átfordítani, az ekkor született írások igyekeztek realisztikusabb képet közvetíteni. A szövegekből komoly érdeklődés tükröződik, miközben többször konkrét kritika is megfogalmazódik a korábbi írókkal kapcsolatban. Továbbá a mexikóiak helyzete és az északi szomszédval való viszonya is átértékelődik. Az ugyanakkor most sem változik, hogy az ekkor született publikációk is legalább annyit árulnak el a magyar szerzőkről és írásaik háttéréről, mint magáról Mexikóról.

A beszámolókbán többször újra megjelent az Egyesült Államok, azonban a két amerikai ország közötti kapcsolat átrendeződik vagy akár a visszajára is fordul. Míg Mexikó megítélése kedvezőbbé, az Egyesült Államokkal szembeni vélemény kritikussá válik a vizsgált időszak során. Az ország korábbi csodálatába már belekeveredik egyfajta csalódottság is, ami elsősorban a korábban nem tapasztalt tömeges bevándorlás negatív tapasztalatait tükrözi. Ugyanebben az időben néhány útleírás megpróbálta Mexikót lehetséges alternatív úti célként bemutatni, ami természetesen az ország korábbi képének átdefiniálását is magával vonta. Ezeket a változásokat számos tényező indukálta és befolyásolta: az Amerikai Egyesült Államokba tartó nagy kivándorlás és emiatt az országhoz való hozzáállás megváltozása, a Porfirio Díaz (1876–1911) elnöksége alatt Mexikó-

ban zajló modernizáció, ami az utazási irodalomban is támogató hangokra talált, illetve azok a mexikói bevándorlási intézkedések, amelyek célja az volt, hogy európai telepeseket vonzzanak az országba részben azért, hogy a korábbi kedvezőtlen Mexikó-képet megváltoztatják. Mindezek mellett a Mexikó és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti kereskedelmi, politikai és kulturális kapcsolatok javulásához is hozzájárult, ami az információcserét és utazást is nagyban megkönnyítette.⁴⁵³

A következő fejezetekben két utazó-író írásait mutatjuk be. Azt elemezzük, hogy Bánó Jenő (egy bevándorlóból lett főkonzul) és Mocsáry Béláné Fáy Mária (az egyik első magyar utazónő) hogyan járultak hozzá a Mexikó-kép átalakulásához a századfordulós Magyarországon. Bánó azért is kiemelkedő jelentőségű, mert ő volt az egyik első olyan szerző, aki nyíltan kritizálta a Mexikóról szóló korábbi útleírásokat, az azokban szereplő túlzások és ellenséges hozzáállás miatt. Mocsáryné rövidebb úti beszámolót adott közre mexikói tapasztalatairól, írása mégis fontos számunkra, hiszen egyike a néhány korai női utazónak Magyarországon, aki ráadásul egyedül és turistaként utazott. Annak érdekében, hogy jobban megérthessük a szövegekben és az írók hozzáállásában bekövetkezett változást, először is át kell tekintenünk a századfordulós kivándorlás legfőbb kérdéseit, illetve a részben emiatt is bekövetkező változásokat az Egyesült Államok képében. Ezt a bevezető részt követi Bánó útikönyveinek és Mocsáryné szövegének részletes bemutatása.

---

⁴⁵³ Szente-Varga Mónika: „Magyar-mexikói diplomáciai kapcsolatok, 1901–1941”. In Anderle Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények II. Magyarország és a hispan világ.* (Szeged, Hispánia, 2000), 74–77.

TRANZATLANTI MIGRÁCIÓ ÉS UTAZÁSI IRODALOM

A 19. és a 20. század fordulóján Észak-Amerika történelmének egyik legnagyobb bevándorlási hulláma zajlott, amely során 1881 és 1920 között körülbelül 24 millió ember döntött úgy, hogy az Egyesült Államokban telepszik le és kezd (hosszabb vagy rövidebb időre) új életet. A migrációs hullám során ez az ország volt messze a legfontosabb célpont, de természetesen nem minden európai itt próbált szerencsét. Főleg igaz ez azt követően, hogy az Egyesült Államok elkezdte bezárni kapuit, miközben számos más ország az amerikai kontinensen olyan intézkedéseket vezet be, amelyek célja a bevándorlók odavonzása. Kanada például a századfordulótól válik egyre fontosabb célponttá és „az 1890-es évek közepétől az I. világháborúig a kedvező kormányzati politika, a keleti iparosodás, és a nyugati tartományok mezőgazdasági művelésre való megnyitása következtében évente 300 000–400 000 bevándorló érkezett az országba, főleg a brit szigetekről, illetve Közép- és Dél-Európából”.⁴⁵⁴ Ugyanakkor mások Latin-Amerikát választották úti célként; 1879 és 1930 között körülbelül 13 millióan érkeztek ebbe a régióba:

Argentína, Brazília, a rabszolgaság eltörlését követően, Uruguay és Kuba voltak a külföldi munkaerő fő célpontjai. Az 1870 és 1930 között Latin-Amerikába érkező 13 millió európai több mint 90 százaléka ezt a négy országot választotta, bár mérsékelt bevándorlás zajlott Chile, Venezuela vagy Mexikó esetében is.

Ez a hullám Magyarországot sem hagyta érintetlenül. 1904-ben Thirring Gusztáv már a következők szerint jellemezte a tapasztalt tendenciákat: „keletkezése szerint legújabb, természeténél fogva

---

⁴⁵⁴ Powell, John: *Encyclopedia of North American Immigration* (New York, Facts on File, 2005), 46.

legmodernebb, arányánál fogva legjelentősebb, hatását véve legvésebb e mozgalom”.⁴⁵⁵ A Magyarországon általában nagy kivándorlásnak nevezett időszak tükrözte a fentebb vázolt nemzetközi trendeket, és a legfontosabb úti cél a magyarok esetén is az Egyesült Államok volt. A Thirring által jellemzett hullám „Amerika földjére hömpölygeti népünket”,⁴⁵⁶ és ennek eredményeképpen 1899 és 1913 között az országot elhagyó kivándorlók 85 százaléka az Egyesült Államokban kötött ki.⁴⁵⁷ Nehéz meghatározni, hogy pontosan hány magyar (még pontosabban magyar etnikumú) kivándorló hagyta el az országot ez alatt az idő alatt, a nyilvántartások hiánya, a nem mindig teljesen precíz feljegyzések és a visszavándorlás miatt. Thirring szerint csak 1881 és 1900 között közel félmillióan vándoroltak ki, és ez még a kivándorlás csúcsa előtti időszak. A 20. század első évtizedére ez a szám már megközelíthette a másfél milliót. Puskás Julianna kutatásai szerint (amelyek figyelembe veszik a visszavándorlást is) az országból az Egyesült Államokba kivándorlók száma 1871 és 1913 között körülbelül 1 200 000 fő körül lehetett.⁴⁵⁸

Ehhez a nagy számhoz viszonyítva a kontinens más országait választó magyarok aránya marginális ebben az időszakban. Az Egyesült Államok volt a legfőbb úti cél az ország vonzó gazdasága, a számos munkalehetőség, az éppen zajló (második) ipari forradalom és technikai fejlődés miatt. Ezzel szemben a régió többi országa nem tudott olyan hívogató alternatívát nyújtani. Latin-Amerika kevésbé tűnt megfelelő választásnak:

---

⁴⁵⁵ Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* (Budapest, Fritz Armin, 1904), 12.

⁴⁵⁶ Uo.

⁴⁵⁷ Puskás, Julianna: *From Hungary to the United States (1880–1914)* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982), 21. Puskás Juliannától lásd még: *Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States* (New York, Homes and Meir, 2000).

⁴⁵⁸ Puskás: *From Hungary to the United States*, 18–19.

a számos új köztársaságban tapasztalható politikai instabilitás; a latin-amerikai országok többségében a nagy lélekszámú bennszülött lakosság (Mexikó) vagy a rabszolgák miatt (Brazília és Kuba) sokkal kisebb szabad munkaerő iránti kereslet; az utazás magas költségei; a hátszág kedvezőtlen földrajzi és éghajlati viszonyai; a nem túl vonzó politikai és kulturális jellemzők mind segítenek megérteni azt, hogy miért is maradt el Latin Amerika messze az Egyesült Államoktól, mint a bevándorlók úti célja.⁴⁵⁹

Buchenau szerint, „míg Argentínába, Brazíliába, Kanadába és az Egyesült Államokba több millió új bevándorló érkezett a transzatlanti migráció csúcán, a 19. század végén, az európai bevándorlók mindössze 0,6 százaléka telepedett le Mexikóban”.⁴⁶⁰ Thirring is megjegyzi, hogy 1871 és 1901 között mindössze 39 magyar vándorolt ki Közép-Amerikába német kikötőkből. A magyarok pontos számát nehéz megbecsülni, hiszen Mexikóban csak 1909-től vált kötelezővé az érkezők regisztrálása, ráadásul ekkor még hajólistákat adtak le, egyéni nyilvántartás csak az 1920-as évektől lesz. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy sokan nem magyarként regisztráltatták magukat különböző megfontolások miatt.⁴⁶¹ Torbágyi kutatásai szerint az osztrák-magyar kolóniának 263 tagja volt 1895-ben, Szenté-Varga népszámlálási adatok alapján 460 „osztrák-magyart” említ 1910-ben. Bizonyos növekedés tehát látható, de nem érkezett jelentős számú magyar bevándorló Mexikóba.

Elsősorban gazdasági, de politikai és kulturális okok miatt is, az USA vonzóbb úti cél volt a munkát és új életet kereső kivándorlók számára. Puskás Julianna is elsősorban a tömeges kivándorlás gazdasági hátterét hangsúlyozza, de azt is megemlíti, hogy számos

⁴⁵⁹ Sánchez Alonso: *The Other Europeans*, 398.

⁴⁶⁰ Buchenau: „Small Numbers,” 23.

⁴⁶¹ Szenté-Varga: *A gólya és a kolibri*, 45.

egyéb tényező is befolyásolhatta a kivándorlás mechanizmusát, olyanok, amelyek nem egyértelműen gazdasági, hanem sokkal inkább társadalmi vagy pszichológiai jellegűek, ezáltal kevésbé mérhetőek.⁴⁶² Így közrejátszhatott valamelyest az is, hogy ekkorra már az Egyesült Államok képe sokkal pozitívabb volt, mint például Mexikóé (ahogyan fentebb is láthattuk⁴⁶³). Ebben a hírek (az ekkor már működő transzatlanti kábelek közvetítésével) és a korábbi kivándorlók levelei mellett nagyon fontos szerepe volt az utazási irodalomnak is. Ezek a források közvetítették és sokszor fel is nagyították az Egyesült Államok vonzerejét. Egyre több információ vált elérhetővé Magyarországon is, az amerikai fejlődésről, a második ipari forradalomról, a vasútépítésről, politikai fejleményekről stb. Mindezek mellett a magyar újságok is többször írtak az Amerikában elérhető munkalehetőségekről.⁴⁶⁴ Az ún. amerikás levelek révén a magyarok a korábban kivándorolt ismerősöktől is vonzó képet kaphattak az országról, főleg mivel legtöbbször csak a lehetőségekről és sikerekről számoltak be. Érdekes módon ezek éppen szembementek a kormányzati kiadványokkal, amelyek az amerikai élet nehézségeit igyekeztek hangsúlyozni, a kivándorlás lefékezése érdekében.⁴⁶⁵ Azonban az emberek jobban hittek a rokonoknak és falubelieknek, mint a kormánynak (még ha az az igazat is mondta).⁴⁶⁶

Így tehát egyértelműnek tűnik, hogy a nagy kivándorlás ideje alatt az Egyesült Államok még mindig a *végtelen lehetőségek hazájaként* szerepelt a köztudatban, míg a Mexikóról kialakult kép nagyon is negatív volt; kevés lehetőséget mutatott a bevándorlók számára, és az útleírások is inkább az emberek és az ország elma-

⁴⁶² Puskás: *From Hungary to the United States*, 56.

⁴⁶³ Katona: „Pre-Civil War”.

⁴⁶⁴ Puskás: *From Hungary to the United States*, 53.

⁴⁶⁵ Glant: „Travel Writing as a Substitute”, 176.

⁴⁶⁶ Uo.

radottságát hangsúlyozták. A korábbiakban is bemutatott leírásokban Mexikó veszélyes, politikailag instabil és kiszámíthatatlan, ráadásul a magyarok számára kevés lehetőséget tartogat. Ennek köszönhetően Mexikót elkerülte a magyar és általában európai bevándorlási hullám, amire az országot kormányzó Porfirio Díaz (1876–1911) is felfigyelt. Több latin-amerikai országhoz hasonlóan Mexikó is igyekezett olyan intézkedéseket hozni, amelyek az országba vonzhatták az Európát elhagyókat: ügynököket küldtek Európába a bevándorlók odacsalogatása érdekében,⁴⁶⁷ illetve mindent megtettek azért is, hogy az országot a korábbiaktól eltérően sokkal jobb színben tüntessék fel:

Díaz és támogatói egy nemzetközi PR-kampányt szerveztek [...] ennek érdekében külföldieket és mexikóiakat toboroztak, hogy lobbizzanak a külföldi véleményformálóknál és politikusoknál, illetve, hogy idegen nyelvű „könyveket, pamfleteket és cikkeket írjanak, amelyeket közvetve vagy közvetlenül a Díaz-rezsim támogattott”. Szerették volna megmutatni a világnak, hogy Mexikó egyre inkább európaivá vált és kevésbé volt „indián”, egyre civilizáltabb és kevésbé veszélyes.⁴⁶⁸

A kormány fő célja az volt, hogy külföldi befektetéseket és európai telepeseket csábítson az országba, részben azért, hogy javítsák az ország megítélését külföldön. Ez számos külföldit vonzott Mexikóba, akik saját bőrükön tapasztalhatták meg az ország fejlődését (és akár a kormány támogatását is). Ennek következtében pedig az országról kialakult vélemény is barátságosabb lett. A célkitűzéseknek magyar követője is volt, hiszen a korábban bevándorlóléként érkező Bánó Jenő (lásd a következő fejezetet) számos publikáció-

⁴⁶⁷ Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, 264.

⁴⁶⁸ Chris Frazer: *Bandit Nation: A History of Outlaws and Cultural Struggle in Mexico, 1810-1920* (Lincoln, University of Nebraska Press, 2006), 90.

ban igyekezett Mexikót vonzó alternatívaként bemutatni a magyar olvasóknak, és több esetben tippeket is adott a bevándorolni vágyóknak. Az USA-val szembeni jobb lehetőségeket is többször hangsúlyozta: „A tótjaink sokkal okosabban tennék, ha már egyáltalában ki akarnak vándorolni hazánk felső vidékeiről, ha ide jönének és nem a szerencsétlen Északamerikába, a hol őket igavonó állatoknak tekintik.”⁴⁶⁹

A fenti változások és próbálkozások ellenére, összességében elmondható, hogy a mexikói bevándorlási politika nem működött, hiszen annak ellenére, hogy a dízai propaganda hatására Mexikó már vonzóbb alternatívának tűnt, az Egyesült Államokat továbbra is előnyben részesítették a kivándorlók.⁴⁷⁰ Ha valamivel több magyar is érkezett az országba, jelentős magyar bevándorlásról nem beszélhetünk.⁴⁷¹ Az 1920-as mexikói népszámlálási adatok szerint a még nem honosodott magyarok száma 78 főre csökkent.⁴⁷²

Az utazók észre is vették és szívesen megosztották az országban látott modernizáció jeleit: fejlődött az infrastruktúra, a Csendes-óceánt összekötötték a Mexikói-öböllel, és a nagyobb városok is összeköttetésbe kerültek a fővárossal. Mindez az utazást gyorsabbá, biztonságosabbá és megbízhatóbbá tette, miközben Mexikó egyre több része vált könnyebben elérhetővé. Az Egyesült Államokhoz hasonlóan a vasút egyesítette az országot, elősegítette a kereskedelmet és a gazdasági fejlődést. Telegráfvonalakat fektettek le, az ország egyre biztonságosabbá vált (az utazások tekintetében is), kiegyensúlyozott lett a költségvetés, így Mexikó egyre vonzóbb

⁴⁶⁹ Bánó Jenő: *Úti képek Amerikából* (Budapest, ifj. Nagel Ottó, 1890), 195. A továbbiakban, Bánó: *Úti képek*.

⁴⁷⁰ Buchenau: „Small Numbers”, 44.

⁴⁷¹ Szente-Varga Mónika: „»Bajo el cielo mexicano pronto se formará una colonia húngara«. Imagen de México en la obra *Mis aventuras en América de Eugenio Bánó*”, *Ibero-americana Pragensia, Supplementum* 13 (2004): 134–135.

⁴⁷² Torbágyi: *Magyar kivándorlás*, 265.

célponttá vált a befektetők és utazók számára egyaránt.⁴⁷³ Ők nemcsak megtapasztalhatták, de hozzá is járultak és hírét is vitték az ország modernizációjának.

A korábbi útleírásokhoz hasonlóan, a külföldi szerzők most is azt vették észre az országban, amit szerettek volna, míg nem vettek tudomást azokról a dolgokról, amelyek nem illettek a preconcepcióikba, vagy amiről bármely oknál fogva nem akartak beszámolni. Így például az egyértelmű modernizáció mellett gyakran nem vették figyelembe a Díaz-kormány intézkedéseinek negatív aspektusait: szinte minden külföldi kézben volt ekkoriban,⁴⁷⁴ Díaz kegyetlenül leszámolt ellenfeleivel, és a lakosság nagy részének nem hozott jóléte elnöksége. A parasztok és munkások nehéz körülmények között éltek, az indiánok pedig gyakran éheztek. Így míg a Díaz-kormány a magasabb társadalmi osztályok számára előrelépést hozott, a tömegek gyakran szenvedtek és komoly problémákkal küzdöttek. Ez a feszültség néhány évvel később a mexikói forradalom kitöréséhez vezetett (ezzel lezárva a könyv által vizsgált időszakot).

VÁLTOZÓ MEXIKÓ- ÉS USA-KÉP MAGYARORSZÁGON

A könyvben használt Amerika-közi megközelítés szükségessé teszi, hogy a két észak-amerikai ország képének változásait párhuzamosan vizsgáljuk, főleg amiatt, mert az olyan utazók, mint Bánó, szintén konkrét összehasonlításokat tesznek (visszatérve a háromszögelés módszeréhez). A két országról alkotott elképzelések a korábban nem tapasztalt mértékű transzatlanti migráció kapcsán, annak okán kezdtek el megváltozni. Az Egyesült Államok esetében, ahogyan Katona írja, az 1877 és 1900 között megjelent

---

⁴⁷³ Lynn V. Foster: *Mexikó története* (Budapest, Pannonica, 1999). A továbbiakban Foster: *Mexikó története*.

⁴⁷⁴ Lynn: *Mexikó története*, 134.

útleírások egyáltalán nem hasonlítanak az 1834 és 1863 között kiadottakra.⁴⁷⁵ Vári András úgy érvel, hogy a reformkor minta-állama 1890-re a fenyegetések földjévé vált.⁴⁷⁶ Glant ehhez képest komplexebb képet vázol fel, és bár szerinte is egyre több kritikus hang jelent meg, a századforduló során a lehetőségek hazájának mítosza azért tovább élt politikai és különösképpen gazdasági értelemben.⁴⁷⁷ Ugyanekkor Mexikóval kapcsolatban kedvezőbb beszámolók láttak napvilágot. Írtak az ország modernizációjáról, és szerepeltek az esetleges üzleti vagy bevándorlási lehetőségek. Ez összhangban volt a Díaz-kormány céljaival is. Bánó a két ország percepcióját össze is mosta, és míg az Egyesült Államokban a sikertelenséget, Mexikóban a jó kilátásokat hangsúlyozta.

Ebben az időszakban több magyar útleírás is kritikusabbá vált az Egyesült Államokkal szemben, és igyekezett felhívni a figyelmet az ún. *Gilded Age* árnyoldalaira. Míg Bölöni és társai az Egyesült Államokat mint a szabadság és lehetőségek hazáját mutatták be, a század végén utazók inkább felszámolni igyekeztek Amerika mítoszát Magyarországon.⁴⁷⁸ Glant szerint az írásokban kifejezett Amerika-ellenesség alapvetően három tényezőnek tudható be: jelentős változás állt be abban, ahogyan a saját országuk jövőjét látták; az Újvilág felé mutatott a birodalmi nézőpont és tömeges transzatlanti migráció zajlott.⁴⁷⁹ Számos író indult tanulmányútra az Egyesült Államokba, és ők már hajlandóbbnak mutatkoztak a negatív tapasztalatokat is megosztani. Gyakrabban hívták fel a figyelmet a szegénységre, az óceáni átkelés és az amerikai élet viszontagsá-

⁴⁷⁵ Katona: „Post-Civil War”, 35.

⁴⁷⁶ Vári András: „Fenyegetések földje. Amerika a 19. század második felében - magyar szemmel”, *Korall* 7, 26. sz. (2006): 153.

⁴⁷⁷ Glant Tibor: „Dualizmuskori Amerika-kép, utazási irodalom és paródia”. In Varga Zoltán (szerk.): *Essays in Honor of György Novák*, (Szeged, JATE Press, 2012) 79–99. A továbbiakban Glant: „Dualizmuskori Amerika-kép”.

⁴⁷⁸ Katona: „Post Civil-War”, 37.

⁴⁷⁹ Glant: „Travel Writing as a Substitute”, 175.

gaira, a bevándorlókra váró kemény fogadtatásra stb.⁴⁸⁰ Ezeket a beszámolókat egészítették ki a már fentebb is említett magyar kormányzati kiadványok.⁴⁸¹

Mexikó kapcsán viszont számos kiadvány született, ami egy általuk „realisztikusabbnak” vélt kép kialakítását szorgalmazta. Ezzel együtt járt az is, hogy próbálták megcáfolni a korábbi negatív benyomásokat, és felhívták a figyelmet az ország nyújtotta vonzó lehetőségekre is. Ha korábban meg is említették az ilyen kilátásokat, azokat ritkán vonatkoztatták a magyarokra. Sokkal inkább az Egyesült Államok vagy Nyugat-Európa szerepét hangsúlyozták, mivel úgy vélték, hogy ők tudnák megfelelő módon kihasználni a mexikói erőforrásokat.⁴⁸² Ez a fajta hozzáállás változott meg valamelyest a századfordulóra.

Sennor Vilmos például már 1889-ben az új stílusban írt. A *Vasárnapi Újság* szerint Sennor 1880-ban költözött Mexikóba, „hol vállalatai szépen sikerültek, ő pedig nagy tekintélyre emelkedett s köztiszteletnek örvendett új polgártársai közt”. Sőt arról is megemlékeznek, hogy „Mexikóban lakása alatt, valódi gyámja, atyja volt az oda vetődött kevés számú magyarnak s azok ügyét minden telhető módon, a legbuzgóbb odaadással igyekezett előre vinni, a mint erről minden magyar, a kivel csak összeköttetése volt valaha, – hálás szívvvel emlékezik meg”.⁴⁸³ A korábbiaknál pozitívabb módon ír Mexikóról, de ugyanakkor jőzanságra is int:

No, de nem akarom ezzel mondani, hogy itt Amerikában minden arany, és hogy csak itten található minden jó, és semmi otthon, a jó Magyarorszáiban! Már húsz éve körülbelül,

⁴⁸⁰ Idézi Katona: *Post Civil-War*”, 43.

⁴⁸¹ Glant: „Travel Writing as a Substitute”, 176.

⁴⁸² Lásd például László és Xántus esetét, illetve pl. Molitor Ágost: „Alsó Kaliforniáról”, *Földrajzi Közlemények* (1874): 137–152.

⁴⁸³ „Egy magyar ember sírja Mexikóban”, *Vasárnapi Újság*, 1898. június 12.

hogy külföldeken vagyok, különféle nemzetek közt, és husz év után elmondhatom, hogy mindenütt talál az ember valami kifogásolni valót, és mindenütt talál valami utánozni valót. – Az európaiak egyáltalában és még nagyrészt azt hiszik, hogy az „Amerika” szó csupa arany. Ez bizony nem igaz, és nagy csalódás.⁴⁸⁴

Írásaiban már megtalálható egy bizonyos fokú kritika is az Egyesült Államokkal szemben, amiben megpróbálja lerombolni a tökéletes társadalom képét.⁴⁸⁵ Sennor a mexikói haladásról újfajta képet fest: szerinte az írását megelőző tíz évben páratlan változás zajlott és egy új Mexikó van születőben. Az országot a világ egyik leggazdagabb részének mutatja be, termékeny földdel és egyedülálló erőforrásokkal. Szükség van hát a bevándorlókra, munkásokra és befektetőkre a fejlődés fenntartásához.

Sennor szerint elkerülhetetlen, hogy európaiak nagy számban jöjjenek az amerikai kontinensre, a magyarokat pedig konkrétan a mexikói bevándorlásra sarkallja. Akkoriban az író szerint még csak egy maroknyi magyar lakott az országban, ő pedig egy tehetős ismerősével egy magyar falu létrehozását tervezte (kormányzati segítséggel!), azonban a projekt soha nem valósult meg. Így hát hívja, de óvatosságra is inti a magyarokat: „No jöjjenek is, de nem azzal az álommal, hogy itt mindjárt kincseket találnak. Aki kivándorol, gondolja meg, hogy mindenütt dolgozni kell, a míg valamihez jut, mert ha nem, hát jobban teszi, ha otthon marad.”⁴⁸⁶

Míg az útleírások továbbra is fontos források voltak Mexikóval kapcsolatosan, a századfordulóra már egyre több más jellegű publikáció is megjelent. A hírek sokkal gyorsabban és könnyebben jutottak már el Magyarországra, mint korábban. Különösen a diplo-

⁴⁸⁴ „Levél Mexikóból”, *Vasárnapi Újság*, 1889. november 17.

⁴⁸⁵ Uo.

⁴⁸⁶ Uo.

máciai kapcsolatok újraindítását követően, javultak a tudományos és kulturális kapcsolatok. Inkey Béla például részt vett a X. Nemzetközi Geológiai Kongresszuson, amelyet 1906-ban tartottak Mexikóban, hazatérését követően pedig írt is az országról.⁴⁸⁷ Számos népszerű földrajzi könyv is megjelent, amelyek célja az volt, hogy az olvasóknak szórakoztató, könnyen érthető módon nyújtsanak információt. Természetesen ezek a könyvek nemcsak Mexikóval foglalkoztak, de az emberek fontos információkhoz juthattak hozzá az ilyen kiadványok „Amerika”-köteteiből. Míg ezekben az Egyesült Államok részletesebben került bemutatásra, a latin-amerikai országok között Mexikó komoly figyelmet kapott.

Az első ilyen könyv Friedrich von Hellwald *Die Erde und Völker* című művén alapult, amelyet Toldy László fordított és szerkesztett 1879-ben.⁴⁸⁸ A többi ilyen publikáció között volt még György Aladár könyve, amelyet a földrajzi ismeretek iránti növekvő igény kielégítésére írt, Hellwald munkáját átdolgozva. Barátosi Balogh Benedek *Séták a világ körül* címmel adta ki könyvét 1907-ben.⁴⁸⁹ Ezekben a könyvekben forrásként használták fel a magyar (és külföldi) utazók által írt úti beszámolókat is. Rostitól gyakran idéznek a Hellwald- és Toldy-féle könyvben, míg Xántus és Bánó szolgálnak referenciaként György szövegében. Mivel ezeket az útleírásokat is felhasználták, néhol a korábbi sztereotípiák is visszatérnek: a banditák képe, a lusta és szegény lakosság és a gyönyörű természet. Érdekes módon, míg a szerkesztők Hellwaldot kritizálják Magyarország ellenséges ábrázolásáért (ami miatt ezt a részt át is dolgozták),

⁴⁸⁷ Székyné Fux Vilma: „Inkey Béla Mexikóban a X. Nemzetközi Geológiai Kongresszuson”, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5, 7. sz. (1989): 49–52.

⁴⁸⁸ Hellwald Frigyes: *A föld és népei. Föld és népismei kézikönyv. Első kötet: Amerika*. Ford. és szerk. Toldy László (Budapest, Méhner Vilmos, 1879). A továbbiakban Hellwald: *Föld és népei*.

⁴⁸⁹ György Aladár: *Amerika földrajzi és népismei leírása* (Budapest, Méhner Vilmos, 1894); Barátosi Balogh Benedek: *Séta a világ körül* (Budapest, Magyar Kereskedelmi Közlöny, 1907).

ilyen észrevételek nem jelennek meg a kedvezőtlen Mexikó-kép kapcsán.⁴⁹⁰ Miksa jelenléte ezekben a könyvekben is említésre kerül, a mexikói kaland egyértelműen a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé vált. Az emberek olvashattak az ország éghajlatáról, földrajzi jellemzőiről, politikai rendszeréről, néprajzáról, állat- és növényvilágáról, illetve a legfőbb látnivalókról is, míg (az ekkorra már szélesebb körben elérhető) számos fénykép és illusztráció újfajta információkat is nyújtott Mexikóról, és hozzájárult az ország jobb megértéséhez.

A Mexikó-képben bekövetkező változásokra kiváló például szolgálnak a magyar utazási irodalom jeles képviselőjének, Bánó Jenőnek írásai, amelyeket a következő fejezetben mutatunk be. Nála egyértelműen tetten érhető az újfajta megközelítési mód és az Egyesült Államok és Mexikó viszonyának újraértelmezése. Publikációiban tudatosan igyekszik újradefiniálni Mexikó magyarországi percepcióját, összhangban a Díaz-kormányzat céljaival (és annak támogatásával), amelynek később főkonzulja is lesz, mikor újra hazatér Magyarországra. Műveiben erős kritikával illeti Nyugat-Európát és az Egyesült Államokat. Mexikó jellemzése pedig arra is jó alapot szolgáltat számára, hogy szülőföldje helyzetéről szóljon – szintén kritikusan.

---

⁴⁹⁰ Hellwald: *Föld és népei*, iv.

„Mi otthon félre vagyunk vezetve”: Bánó Jenő és egy új Mexikó

Több százezer kortársához hasonlóan, Bánó Jenő is azzal a céllal hagyta el szülőföldjét, hogy az Egyesült Államokban keresen munkát és ezáltal pénzt, amellyel családjához hazatérve új életet kezdhet. Azonban – és ettől a ponttól már nem az átlagos bevándorló történeteként folytatódik Bánó élete – néhány hónapos amerikai tartózkodást követően Mexikóba költözött, ahol üzleti vállalkozásokba kezdett, miközben számos írásban osztotta meg élményeit a magyar olvasókkal. A legelső publikációjától kezdődően egyértelmű célja, hogy Mexikó korábbi képén javítson, újfajta, kedvezőbb álláspontot képviseljen, és az eddigi útleírásoktól eltérően az ország szépségeire és lehetőségeire hívja fel a figyelmet. Ezzel összhangban erősen kritizálta a korábbi szerzőket, azok ellenséges hozzáállása okán:

tudniillik mi otthon félre vagyunk vezetve s hogy a Mexikóról írt csekély mennyiségű könyv, mely Ausztria és Magyarországon közkézen forog, a mexikóiak iránt több rosszakaratot, mint őszinteséget tartalmaz. Nekünk magyaroknak különben, ha elolvassuk a Mexikóra vonatkozó osztrák könyveket, eszünkbe juthat azon pár év előtti időszak, midőn rólunk jó barátaink szintén hasonló módon írtak, sőt a kedves német Schulverein még mai napon is betyároknak és félbarbároknak szeret bennünket a külföld előtt előttüntetni.⁴⁹¹

---

⁴⁹¹ Bánó: *Úti képek*, 77–78.

Útleírásaiban nemcsak Mexikóra vonatkozóan tesz megjegyzéseket, hanem mind a Mexikót, mind pedig Magyarországot érintő birodalmi nézőpont kritikájára is kísérletet tesz, ami kapcsolódik Magyarország Osztrák–Magyar Monarchián belüli helyzetének megítéléséhez. Szintén valószínű, hogy az utazási irodalmat karrier-céljainak eléréséhez is tudatosan használta fel: nemcsak pozitívabb képet festett Mexikóról, de arra is figyelt, hogy maga Díaz elnök is értesüljön a könyvéről.⁴⁹² Egyik, apjának írott leveléből egyértelműen kirajzolódnak Bánó céljai: „Művem kiadatása s annak később spanyolra való fordítása nagy jövőre lehet Mexikóban, mert az talán az első, mely jó akarólag de igazságosan ítéli meg az itteni állapotokat. Szeretném, ha díszes volna a kiadás.”⁴⁹³ Mexikót modern és civilizált országnak látta és láttatta, amelynek lakossága barátságos és az oda érkezőket szívesen fogadja. Az általa képviselt kiemelkedően jóindulatú hangvétel és a Díaz részéről tapasztalt támogatás miatt Szente-Varga Bánóra a porfiriano publicistájaként utal.⁴⁹⁴

Könyvében és számos más írásában Bánó beszámol az ország helyzetéről, látnivalóiról, lakosságáról, állat- és növényvilágáról, ahogyan tették azt a korábbi utazók is. Azonban írásaiból nagyobb betekintést kaphatunk egy amerikai bevándorló életébe, ráadásul Bánó tippeket is ad a bevándorlást tervező olvasók számára. A már korábban is fellelhető témák mellett, Bánó újakat is bevezet a Mexikóról szóló diskurzusba Magyarországon: felhívja a figyelmet a modernizáció jeleire, a lakosság pozitívabb megítéléséért küzd, és míg az Egyesült Államok újra fontos referenciaként szolgál Mexikó esetében, gyakran már inkább egy, az országot veszélyként fenyegető tényezőként tünteti fel és nem a fejlődés nélkülözhetetlen részeként. Sok szempontból Bánó a feje tetejére állítja a korábbi megközelítési módot, de míg elődjei csak a negatív észrevételeiket

⁴⁹² Torbágyi: *Magyar kivándorlás*, 264.

⁴⁹³ Bánó: *Úti képek*, 198.

⁴⁹⁴ Szente-Varga: *A gólya és a kolibri*, 47.

hangsúlyozták, Bánó csak a Mexikó számára előnyös fejleményekről számolt be. Útleírásai kitűnő esettanulmányként szolgálnak ahhoz, hogy az utazási irodalom, migráció és propaganda közötti összefüggéseket tanulmányozzuk, illetve azt, hogy hogyan változhatnak az útleírások a szerző háttére, preconcepciói és céljai fényében.

EGY BEVÁNDORLÓ UTAZÁSAI

Bánó életrajzának, karrierterveinek és személyes leveleinek áttekintése azért is fontos, mert ennek segítségével tudjuk a lehető legjobban dekódolni azt, hogy miért is írt a korábbi magyar szerzőktől olyan eltérő módon.⁴⁹⁵ Bánó 1855-ben született Roskoványban, a mai Szlovákia területén. Édesapja Bánó József országgyűlési képviselő, illetve a képviselőház alelnöke volt. Bánó Jenő a fiumei tengerészeti akadémia elvégzése után a Magyar Államvasutaknál dolgozott, ahol viszonylag fiatalon nyugdíjazását kérte. Állítása szerint felesége, Münnich Kamilla 1888-as halála készítette arra, hogy nyugdíjba vonuljon, utazásokra induljon, illetve hogy végül az Egyesült Államokba emigráljon, hátrahagyva a családját újabb lehetőségeket keresve.

Mindazonáltal a szövegeiből kirajzolódik, hogy alapvetően gazdasági okok is fontos szerepet játszottak kivándorlásában, az Újvilágban munkalehetőséget és a nagy kivándorlás idején jobb életet keresett. A lentebb bemutatott leveleiben többször is felmerül a távozás valódi oka, ez pedig azért is fontos, mert nagyban befolyásolta azt, ahogyan az amerikai kontinenst látta, és azt, ahogyan arról beszámolt. Ahogyan írja, jobb jövőt keresett⁴⁹⁶ és a többi új

⁴⁹⁵ Az életrajzi áttekintés az OSZK Kézirattárában található Bánó-önéletrajzon és egyéb dokumentumokon alapul, illetve lásd még Balázs: *Magyar utazók, lexikona*: 34–35.

⁴⁹⁶ Bánó: *Úti képek*, 115.

kivándorlóhoz hasonlóan haza szeretett volna térni azt követően, hogy elég pénzre tett szert.⁴⁹⁷

Számos európai város meglátogatását követően Bánó elhagyta az öreg kontinenst, majd 1889 májusában New Yorkba érkezett. Az Egyesült Államokban, ahogyan azt az első könyvében is megörökítette, számos helyen utazott, eljutott a Niagara-vízeséshez, Chicagóba, San Franciscóba, amelyekről rövid, képeslapszerű leírásokat közöl. Bánó terve az volt, hogy az Egyesült Államokban telepszik le, de másfél hónapos San Franciscó-i tartózkodást követően úgy döntött, hogy nekivág „a régi híres aztékek birodalmának, a mostani mexikói köztársaságnak, hogy személyesen meggyőződhessenek azon különböző hírek valóságára felől, melyek e szép országról és népéről keringenek”.⁴⁹⁸ Bánó utal a munka- és befektetési lehetőségekre, konkrétan pedig a kávéültetvények létrehozásáról tesz említést, amelyről ottani tartózkodása alatt hallott.

Az országban belüli utazásait követően Bánó Oaxaca államban vásárolt földet, ahol kávéültetvényt telepített, amelyet elhunyt felesége után Kamilla-telepnek nevezett el. Bánó később egy zapoték származású mexikói nőt vett feleségül, akivel sokat utazott Közép- és Dél-Amerikában, többek között Venezuelában, ahol egy éven keresztül élt és dolgozott, Kubában, Kolumbiában, Costa Ricában, Nicaraguában, San Salvadorban és Hondurasban. Bánó emlékiratai szerint a Kamilla-telepet partnere ármánykodása miatt veszítette el, aki betegsége alatt egy dokumentum aláírására vette rá. Később azonban új telepeket indított Hungária, Hunnia és Pannonia néven, miközben vaníliát, cukornádat és kaucsukfát termesztett. Ezeket az ültetvényeket azonban egy tornádó tette tönkre még mielőtt bármi profitot hozhattak volna.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁷ Bánó: *Úti képek*, 116.

⁴⁹⁸ Bánó: *Úti képek*, 7.

⁴⁹⁹ Bánó Jenő: *Bolyongásaim Amerikában* (Budapest, Athaneum, 1906). A továbbiakban Bánó: *Bolyongásaim*.

Ezután a pénzügyi katasztrófa után Bánó új lehetőségeket keresve költözött Mexikóvárosba. Itt találkozott a mexikói elnökkel, majd (Bánó meglepetésére, ahogyan ő maga írja), felajánlották neki, hogy legyen az újonnan megnyitott tiszteletbeli budapesti mexikói főkonzulátus vezetője. Bánó ezen pozíciót 1903 és 1912 között töltötte be.⁵⁰⁰ A főkonzulátus önmagában is jól mutatja, hogy Bánó milyen kapcsolatokkal rendelkezett Mexikóban, és kinevezésének valószínűleg ahhoz is köze volt, hogy korábbi publikációiban oly pozitív képet festett az országról, és hangsúlyozta a Mexikó és Magyarország között lehetséges kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését. Így Bánó több év amerikai tartózkodás után hazatért Magyarországra. Később Egyiptomban dolgozott mexikói konzulként, majd az első világháború alatt Spanyolországba költözött és feleségével Barcelonában telepedett le. Második felesége 1919-ben hunyt el, őt Bánó 1927-ben követte. Bánó a Magyar Földrajzi Társaság levelező tagja volt, illetve több külföldi intézet és társaság munkájában is részt vett.

Bánó számos publikációban részletesen beszámolt amerikai utazásairól és életéről, köztük a következő részben elemzett három könyvben. Ezek közül az első, *Úti képek Amerikából*,⁵⁰¹ a Magyarországról Mexikóba tartó utazását dokumentálja, egészen az otthon elhagyásától, a transzatlanti átkelésen át amerikai és mexikói utazásaiig (a Mexikóvárosba érkezése előtti időig, mielőtt elindult volna Oaxacába). Ez a könyv kitűnő lehetőséget biztosít arra, hogy összevessük az Egyesült Államokat és Mexikót, illetve meglássuk, hogyan változtak a szerző percepciói azzal, ahogy a tervei átalakultak. Szintén fontos, hogy a könyv mellékleteként Bánó kiadta azokat a leveleket, amelyeket 1889 és 1890 között apjának írt, amelyek révén különleges betekintés nyílik az utazás háttérébe

⁵⁰⁰ A részletekért lásd Torbágyi: *Magyar kivándorlás*. A diplomáciai, kulturális és gazdasági változásokról lásd Szente-Varga: *A gólya és a kolibri*, 28–44.

⁵⁰¹ Bánó: *Úti képek*.

és Bánó újvilágbeli terveinek változásaiiba. Ezek között találhatóunk információt arra vonatkozóan, hogy Bánó hogyan és miért hagyta el szülőföldjét, milyen döntéseket kellett hoznia (például a Mexikóba való költözés vagy a kávéültetvények kapcsán). A levelekben olyan kiegészítő adatokhoz is hozzáférhetünk, amelyek általában nem elérhetőek egy útleírásban. Bánó ezek mellett egy, a mexikói kávé termesztéséről szóló korábbi tanulmányát is publikálja, amely az első azon cikkek hosszú sorában, amelyek Mexikó különböző terményeit és árucikkeit mutatják be.

Bánó második könyve, *Mexico és utazásom a trópusokon* címmel⁵⁰² mexikói, kubai, venezuelai és közép-amerikai utazásainak és életének élményeit gyűjti össze. Az első kiadvány sikere nyomán született. A bevezetőben Bánó azt is megemlíti, hogy az *Úti képeket* mindössze néhányan kritizálták, ráadásul ők sem annak tartalma, hanem a később itt is megvitatott politikai háttere miatt. A *Mexico és utazásom* tartalmaz korábbi tanulmányokat, illetve egy Mexikóban megjelent könyvismertetést a szerző első könyvéről (szintén lásd lentebb), amelyet Bánó magyarra fordított. Harmadik, nagyobb léptékű művének (*Bolyongásaim Amerikában*) első része gyakorlatilag a korábbi két könyv és más publikációk kombinációja néhány (akár nyelvtani vagy helyesírási) változtatással, illetve Díaz és más kormányzati hivatalnokok fényképeivel. A második részben számos érdekesítő fejezetet találunk a mexikói állat- és növényvilágról, az indiánokról, az ültetvényes életről, a mexikóiak és magyarok közötti hasonlóságokról stb. Mindegyik könyvben különleges fotókat is láthatunk, amelyek nagyon jól kiegészítik a könyv mondanivalóját. Önéletrajzában Bánó egy negyedik kötetet is említ „Epizódok amerikai életemből” címmel, amelyet azonban nem adtak ki.

---

⁵⁰² Bánó Jenő: *Mexico és utazásom a trópusokon* (Budapest, Kosmos, 1896). A továbbiakban Bánó: *Mexico és utazásom*.

Bánó számos rövidebb publikációt is írt a magyar mellett spanyol és német nyelven. A magyar nyelvű cikkei a *Pesti Napló*, *Szepesi Lapok*, *Magyarország*, *Budapesti Hírlap*, *Magyar Kereskedők Lapja* és más újságok, illetve magazinok hasábjain jelentek meg, miközben gyakran szó szerint a már említett könyvekben is megtalálhatóak voltak. Ezek leginkább a mexikói életet, az országot és lakosságát, az indiánokat és a különböző mexikói termékeket mutatták be. A cikkeiben Bánó igyekezett felhívni a figyelmet az elérhető kereskedelmi, üzleti lehetőségekre is, ráadásul kifejezetten a magyarokra vonatkoztatva, amiben szintén új vonulatot képviselt a korábbi szerzőkhöz képest.

Bánó írásmódja élvezetes, szórakoztató, gyakran humoros is. Az olvasók megismerkedhetnek az óceáni átkelés kihívásaival, a nagy kivándorlás kérdéseivel, az amerikai és mexikói élet részleteivel, miközben érdekesítő bepillantást kapnak a bevándorlók mindennapjaiba is. Bánó nemcsak arról tájékoztatja az olvasókat, hogy milyen volt az Atlanti-óceán túlsópartján élni, de betekintést nyújt a bevándorlók gondolatvilágába és az őket foglalkoztató kérdésekbe is: vajon jó döntést hoztam, amikor elhagytam a családomat? Megérte Amerikába jönnöm? A megfelelő helyet választottam a letelepedésre? Ezek a kérdések folyamatosan arra késztették Bánót, hogy számba vegye az otthonhoz és az Újvilághoz fűződő viszonyát, az utazás, migráció és a saját jövője kulcskérdéseit.

A BIRODALMI NÉZŐPONT KRITIKÁJA

Bánó újfajta hozzáállását számos tényező befolyásolta. Először is az, hogy bevándorlóként telepedett le a porfiriano Mexikóijában és találta meg számítását, döntően befolyásolta azt, hogy hogyan kívánta jellemezni az országot. Tudta, hogy egy kedvező útleírás segíthet tervei megvalósításában (kormányzati segítséggel), ennek megfelelően pedig újvilági tartózkodása elejétől kezdve tervezi

a publikálást.⁵⁰³ Tudatosan dolgozott azon, hogy a korábbi negatív jellemzést lerombolja. Még ha elő is fordul néhány esetben, hogy Mexikót Európánál kevésbé civilizáltak mutatja be, ezekből nem következik semmiféle alsóbbrendűség, a fő hangsúly pedig az ország jövőbeli fejlődésén van. Az Egyesült Államokban szerzett tapasztalatai az Amerika-közi viszonyok megítélését is formálták: mivel ott nem talált munkát, kiábrándult; így még inkább érzékenyebbé vált arra, hogy az amerikai bevándorlóélet visszasságairól írjon, ezeket pedig előszeretettel vetette össze a mexikói lehetőségekkel. Míg az Egyesült Államok esetében is a háromszögelés harmadik referenciapontja, ő már nem tekinti az országot a feminin Mexikó férfias megmentőjének vagy egy fenntartások nélkül követendő modellnek. Sokkal inkább egyfajta veszélyeztető szerepben tűnik fel, ami kockázatot jelent Mexikó egyedülálló kultúrájára és nemzeti identitására. Ezt a meglátását az is befolyásolta, hogy hasonlóságokat vélt felfedezni a mexikói és magyar kultúra és történelem terén, elsősorban a nagyhatalmak ellen vívott küzdelmek tekintetében.

Bánó érvelése szerint mind Mexikó, mind pedig Magyarország félre lett reprezentálva a korábbi nyugati beszámolóiban: Bánó arra hívja fel az olvasók figyelmét, hogy az európaiak rosszindulattal közelítettek régi és új otthona felé egyaránt. A korábbi magyar szerzők például inkább a nyugati utazók által is képviselt birodalmi nézőponttal azonosultak, így pedig Mexikót a periférián helyezték el (míg a Nyugat volt feltüntetve központként és fejlődési modellként), Bánó fellázad ez ellen a megközelítés ellen.

Bánó szövegeiben folyamatosan szembe találjuk magunkat az európai birodalmi nézőpont kritikájával, a szerző arra reflektál, illetve bizonyos esetekben ki is figurázza azt: „Ilyenek vagyunk mi itt Mexikóban, vadak és szívtelenek, és azután meg, mint Európá-

---

⁵⁰³ Bánó: *Úti képek*, 131, 198.

ban gondolni szeretik, teljesen műveletlenek.”⁵⁰⁴ Bánót frusztrálja ez a fajta hozzáállás, ami véleménye szerint a tudás és érdeklődés hiányát tükrözi (Mexikó és Magyarország irányában egyaránt). Az óceáni átkelés során Bánó és egy angol utazótársa között nyelvi problémák adódnak, amiről a magyar szerző be is számol.⁵⁰⁵ Kommentárja egyértelműen mutatja Bánó sértettségét:

no de se baj, szerencséd most, hogy angol és azért megkímél a bővebb felvilágosítás kérésétől, belenyugszik, mert azt hiszi, hogy ez a magyaroknál, nálad ott Ázsiában így szokás; hogy magyar vagy, azt tudja a felfektetett utasok névjegyzékéből, s hogy Magyarország Ázsiában van, azt csak sejti, mert úgy emlékszik, hogy ő ezt úgy tanulta otthon az oskolában, és ez valószínű is. – azt feltenni pedig rólad, hogy angolul nem beszélsz, saját büszkeségét sértené, mert ő azt soha sem fogja elhinni, hogy művelt ember, legyen bár máskülönbén Mezzofanti, angolul ne beszéljen; ő neki persze más nyelvismeretről fogalma sincsen.⁵⁰⁶

Ez nyomot hagy Bánó gondolkodásmódján akkor is, amikor azt tapasztalja, hogy Mexikóval hasonlóan bánnak, mint Magyarországgal: ő az egyik első olyan író, aki szimpátiát érez az ország iránt, és igyekszik megvédeni a mexikóiakat. Ez a kapcsolat és egyfajta sorsközösség kifejeződése nem volt jellemző a korábbi útleírásokra.

Bánó ráadásul még ennél is tovább megy, és párhuzamokat von a magyar és mexikói történelem és identitás között: érvelése szerint, míg a mexikóiakat a spanyolok nyomták el és az Egyesült Államok

⁵⁰⁴ Bánó: *Úti képek*, 186.

⁵⁰⁵ Ebből és az angol szavak helyesírásából is látható, hogy Bánó nem beszélt (jól) angolul.

⁵⁰⁶ Bánó: *Úti képek*, 19.

árnyékában élnek, Magyarország is külföldi elnyomásban élt évszázadokon át, akkoriban éppen a Habsburg Birodalom befolyása alatt. „Éppen úgy, mint mi magyarok századokon át görnyedtünk idegen befolyás, idegen iga alatt, ők is századokon át érezték a spanyol jármot nyakukon, s mint mi magyarok megszabadúlva a bilincsektől, élvezni kívánjuk a nehezen kivívott szabadságot s keressük az idegen nemzetek szeretetét és becsülését: a mexikói is teljes mértékben örül szabadságának s igyekszik az idegen nemzetek szeretetét s becsülését elnyerni.”⁵⁰⁷ Bánó felemeli hangját, hogy Mexikót védje, de mindeközben a szülőhaza helyzetéről is értekezik az Osztrák–Magyar Monarchián belül. Kifogásolja például azokat az amerikai (USA-) térképeket, ahol Magyarország ugyanazzal a színnel van feltüntetve, mint Ausztria, mintha csak annak tartománya lenne.⁵⁰⁸ Az első könyvében kiadott levelek és a többi publikáció számos része szintén felfedi Bánó véleményét az osztrákokkal való együttéléstről és az 1867-es kiegyezésről: „Én szeretem a királyt, mint Magyarország apostoli felségét, s személyét szentnek és sérthetetlennek tartom, de nem szeretem a közösséget.”⁵⁰⁹

Bánó véleménye szerint Magyarország elveszíti nemzeti jellegét és identitását a kiegyezés eredményeképpen, nem tudja nemzeti ünnepeit élvezni vagy kifejezni nemzeti összetartozását, mivel a birodalmi sas mindig ott lebeg az ország felett. Bánó egyértelműen úgy foglal állást, hogy Magyarországnak nem szabad engedni a külföldi hatalomnak: „Éljen a haza! Éljen a független Magyarország!” – teszi hozzá.⁵¹⁰ Ezek az érzések Bánó Mexikó-képét is nagyban befolyásolják. Igazságos bánásmódot követel Mexikó számára, és az ország

---

⁵⁰⁷ Bánó: *Úti képek*, 79–80.

⁵⁰⁸ Bánó: *Úti képek*, 20.

⁵⁰⁹ Bánó: *Úti képek*, 192. Az ilyen jellegű megnyilvánulások ritkák az Amerikáról szóló magyar utazási irodalomban és azt mutatják, hogy Bánó teljes mértékben elszakadt Magyarországtól.

⁵¹⁰ Bánó: *Úti képek*, 114.

egyedi identitásának (és függetlenségének) megtartását hangsúlyozza. A spanyolok nála nem hősként jelennek meg, uralmuk inkább a rombolással és népiirtással asszociálódik.⁵¹¹ Mindemellett az Egyesült Államok hatása is károsnak ítéltetik, ellentétben mondjuk László vagy Xántus írásaival. Többé már nem követendő példa, hanem veszélyforrás Mexikó számára, hiszen az ország nemzeti jellegét veszélyezteti (csakúgy, mint Ausztria Magyarországot):

az észak-amerikaiakat nem szeretik és mégis ezek befolyása napról-napra terjed, pedig ez szerény véleményem szerint, idővel veszélyt hozhat ezen most szép virágzásnak induló fiatal államra, mely mint önálló köztársaság nagy szerepre van hivatva, de ha egyesülne Észak-Amerikával, az angol-szászok között elvesztené eredetiségét, jellegét s nemzetiségét, – mint a hogy elvesztette California, Új-Mexikó s Texas – s ezen nagy testben nagyon is másodrendű tényezővé sülyedne.⁵¹²

Miközben László és Xántus kívánatosnak tartotta az amerikai befolyás kiterjesztését (sőt akár az ország területi terjeszkedését is Mexikó kárára), Pawlowszki pedig az európai intervenció mellett érvelt, Bánó szerint a külföldi, különösen pedig az amerikai hatás veszélyes. Ennek megfelelően a mexikói-amerikai háború nem egyfajta természetes lépés az USA elrendelt terjeszkedésében, hanem sokkal inkább Mexikó óriási vesztesége. Az amerikai katonák így gyilkosként, míg a mexikóiak (korábban nem igazán látott módon) az országukért küzdő hősként jelennek meg: „Boldog az a nemzet melynek ily gyermekei vannak” – nyilvánul meg Bánó velük kapcsolatban.⁵¹³ Bánó mindezek mellett egyértelműen megvédi Mexikót az amerikai felsőbbrendűségi érzésekkel szem-

⁵¹¹ Bánó: *Mexico és utazásom*, 58.

⁵¹² Bánó: *Úti képek*, 96,

⁵¹³ Bánó: *Úti képek*, 98.

ben.⁵¹⁴ Itt valószínűleg arról is szó lehet, hogy hasonló módon védi meg Magyarországot is az ilyen jellegű gondolkodásmóddal szemben.

Az Egyesült Államokról, az amerikai polgárokról és a mexikói-amerikai viszonyról kialakult, a korábbiaktól eltérő elképzeléseiben nemcsak a nagyhatalmakkal szemben mutatott kritikus hozzáállása azonosítható, hanem alapul szolgált hozzá az Egyesült Államokban szerzett személyes tapasztalata is. Bánó eredeti terve az volt, hogy az Egyesült Államokban talál munkát és ott is telepszik le;⁵¹⁵ itt azonban nem talált megfelelő lehetőségeket, és ahogy fentebb is láthattuk, végül is úgy döntött, hogy Mexikóba költözik és ott próbál szerencsét. Ennek következménye is lehetett egyfajta csalódottság az Egyesült Államokban, hiszen az ott tapasztaltak nem feleltek meg Bánó elvárásainak és a korábbi Amerika-képnek (mint a végtelen lehetőségek hazája). Ugyanakkor pedig Mexikó meg tudta neki adni mindazt, amit az USA nem. Az Egyesült Államokról szóló viszonylag rövid beszámolóknak a Bánó által felvillantott képek megidézik a korábbi jellemvonásokat: gyors fejlődés, növekvő ipar és élénk kereskedelem, kiemelkedő közlekedési rendszer, illetve szép természeti környezet. A lakosság dolgoz, szorgalmas, az olyan nagyvárosokban pedig mint New York vagy San Francisco, a kulturális és faji sokszínűség a fő jellemvonás.⁵¹⁶ Bár tetszik neki az, amit az Egyesült Államokban lát, a korábbi feltétel nélküli csodálat már nincsen jelen írásában. A vámot már érkezésekor kritizálja (ezt érdemes összevetni Bölöni első élményeivel), rosszállóan szól a mormonokról,⁵¹⁷ míg New Yorkról azt írja, hogy ha még érdekes is, szépnek egyáltalán nem mondható.⁵¹⁸ Ez a kritikusabb hang

---

⁵¹⁴ Bánó: *Mexico és utazásom*, 90.

⁵¹⁵ Bánó: *Úti képek*, 121.

⁵¹⁶ Bánó: *Úti képek*, 28, 59.

⁵¹⁷ Bánó: *Úti képek*, 43–44.

⁵¹⁸ Bánó: *Úti képek*, 30.

összhangban van a korban éppen változó és fentebb bemutatott Amerika-képpel.

Mivel Bánó maga sem talált megfelelő munkát az Egyesült Államokban, az ország már nem jelenik meg úgy, mint a végtelen lehetőségek hazája. Felhívja a figyelmet a bevándorlókat fenyegető veszélyekre,⁵¹⁹ és nem ismerhetünk meg amerikai-magyar sikertörténeteket: „Több magyar is van még San-Franciscóban, de mint hallám, mindannyi a legszerényebb körülmények között él; California az ígérlet földje, – mint látszik, – nem pazarlá áldását szegény idetévedt s meggazdagodni kívánó honfitársainkra.”⁵²⁰ Mexikó kapcsán azonban teljesen más kép tárul elénk: a mexikói beszámolók a magyar sikereket hangsúlyozzák egy barátságos környezetben, ahol a bevándorlókat kitűnő lehetőségek várják.

Bánó szívesen osztja meg olvasóival a mexikói modernizáció és fejlődés mintapéldáit. Bemutatja az általa is használt új vasútvonalakat, az országban elérhető technológiát, az iparosodás jeleit, a bányászatot és a nagy mezőgazdasági fejlesztéseket. A Mexikó által kínált üzleti lehetőségeket korábban is leírták az országban járt utazók (lásd a kapitalista előőrset), de leginkább amerikai vagy angol befektetők számára ajánlották azokat. Bánó ebben is változást hoz, hiszen Mexikó itt már a magyarok számára is vonzó célpontként jelenik meg. Ráadásul még az Egyesült Államoknál is alkalmasabb helyként. Ez pedig pontosan megfelelt a Díaz-kormány céljainak is (még akkor is, ha valószínűleg elsősorban nem magyar telepekre gondoltak). Ahogyan láthattuk, Bánó tudta, hogy egy ilyen publikáció hasznos lehet számára, és írásait el is küldte közvetlenül Díaz elnöknek. Első könyvének ismertetése a *Mexico és utazásom* oldalain is megjelent, amelyben a mexikóiak Bánó tisztességes és pozitív hozzáállását méltatják. Díaz (szintén a könyvben szereplő)

⁵¹⁹ Bánó: *Úti képek*, 25.

⁵²⁰ Bánó: *Úti képek*, 68.

levelében, amelyet Bánó könyvére reagálva ír, támogatásáról biztosította Bánót az országban tervezett vállalkozásaihoz.⁵²¹

Bánó bátorítja a Mexikóba irányuló magyar bevándorlást egyrészt közvetett módon az ország vonzó jellemzésével, másrészt pedig véleménye explicit kinyilatkoztatásával is: „Ez a Mexikó, kedves atyám, egy valóban áldott ország s a ki csak egy kissé practicus ésszel bír, kell, hogy itt meggazdagodjon.”⁵²² Míg az Egyesült Államokban a bevándorlók nehézségeire fókuszál, Mexikóban a sikereken van a hangsúly. Mexikóvárosban hat magyart említ, és állítása szerint honfitársai „társadalmilag és anyagilag is előnyös helyzetben vannak, s mi legfőbb, egytől-egyig úgy a mexikóiak által mint a többi nemzetiségek által is szeretetben és becsülésben részesülnek”.⁵²³ A magyarok sokkal jobban élnek Mexikóban, mint az Egyesült Államokban. Erre példaként Lederer Samu történetét meséli el a szerző, aki Mexikóvárosban befolyásos barátja és támogatója volt. Lederer szintén nem találta meg számítását az Egyesült Államokban, azonban Mexikóban komoly sikereket ért el. A példák mellett Bánó konkrét tanácsokkal is szolgál az esetleges bevándorlók számára: így megjelennek a kávé-, vanília- vagy akár kaucsuktermesztési tippek, a munkások és díjaik bemutatása, a bevándorlóélet kihívásai vagy akár a kormány által nyújtott támogatások és az elérhető nyereség. Ebben az értelemben Bánó könyvei az útleírások, bevándorlóbeszámolók és a propaganda különös keverékei.

Bánó azonosul a Díaz-kormány politikájával, és azt is megjegyzi, hogy a munkásokra való igény nem elégíthető ki csak az indiánokkal, így ázsiai vagy európai bevándorlásra mindenképpen szükség van az országban: „azt hiszem, úgy a kormány mint én is az európai emigrációnak adjuk az előnyt s nem hozzuk be -

---

⁵²¹ Bánó: *Mexico és utazásom*, 25.

⁵²² Bánó: *Úti képek*, 139.

⁵²³ Bánó: *Úti képek*, 108.

csakis a legnagyobb szükség esetében – a kínaiakat kik Californiát s Északamerika nyugati partjait már anyira elárasztották, hogy az amerikaiak már mindenáron menekülni kívánnak tőlük”.⁵²⁴ Bánó szerint a magyarokat szívesen látnák az országban, bár egy ponton azt is megjegyzi: „nem szabad felednünk, hogy bár Mexikóban kedvesek az emberek s az élet is kellemes, az állapotok azonban nincsenek annyira rendezve, mint vén Európánk civilizált államaiban”.⁵²⁵

Bánó azt is megemlíti, hogy könyve elolvasása után több magyar is felvette vele a kapcsolatot és a mexikói lehetőségekről érdeklődött.⁵²⁶ „Úgy látszik Mexikó ege alatt nemsokára egy magyar colonia fog keletkezni, melyért majd Tisza Kálmán úr in contumaciam halálos ítéletet mond ream s összes kávémrá.”⁵²⁷ Azonban azt is hozzáteszi, hogy nem foglalkozik a könyvére adott negatív kormányzati reakciókkal.⁵²⁸ Bánó migrációt érintő írásai lehetőséget adtak neki arra, hogy a hazai problémákra is reflektáljon, csakúgy, mint ahogy Mexikó ’megvédése’ a nyugati nézőponttól arra is szolgált, hogy felhívja a figyelmet Magyarország hasonló helyzetére.

MEXIKÓ: RÉGI TÉMÁK ÚJ KÖNTÖSBEN

San Franciscóból Mexikóvárosba tartó útján Bánó El Pasónál lépett át a mexikói–amerikai határt. Ahogyan láthattuk, korábban kritizálta a vámügyintézést az Amerikai Egyesült Államokban, Mexikóban szerzett benyomásai ezen a téren viszont sokkal kellemesebbek. A tiszteket a német kollégáikhoz hasonlítja, azonban

⁵²⁴ Bánó: *Úti képek*, 195.

⁵²⁵ Bánó: *Úti képek*, 189.

⁵²⁶ Bánó: *Mexico és utazásom*, 183.

⁵²⁷ Bánó: *Úti képek*, 191.

⁵²⁸ Bánó: *Úti képek*, 195.

a mexikóiak felettük állnak munkájuk és viselkedésük tekintetében egyaránt:

Még soha életemben nem találtam előzékenyebb vámhivatalnokokat, mint Passo-del-Norteban (itt élő idegenek biztosítottak róla, hogy mindenütt olyanok és mégis legszigorúbban teljesítik kötelességöket); [...] Aztán az a kedves modor, melylyel mindenkivel szemben viseltetnek, oly feltűnő ellentétet képez az osztrák, sőt magyar is, de különösen Németország – bár rettentő díszesen felöltözött – szegletes, udvariatlan, pöffeszkedő pénzügyőreivel szemben, hogy akaratlanúl is azon kérdést tettem fel magamban: „lehetséges-e az, hogy az általunk, de különösen Ausztria által oly szívesen félvadaknak tartott Mexikó hivatalnoki kara, otthon a félvadak között, ily udvarias, ily kedves modorra szert tehetett?”⁵²⁹

Ez a rövid bekezdés máris jól illusztrálja az országgal és lakosaival szemben mutatott percepciók változását. Ahogyan korábban láthattuk, ilyen kép korábban az Egyesült Államok kapcsán létezett (lásd Bölöni), míg Xántus például a Bánóhoz hasonló tapasztalatait kivételnek tekintette, és fenntartotta az európai és amerikai intézmények felsőbbrendűségét. Bánó esetében a mexikóiak megbízhatóak és kedvesek, a korábbi európai (elsősorban osztrák) jellemzések pedig hamisak és ellenségesek.

A Mexikóról szóló, századfordulós magyar utazási irodalom egyik új eleme (ahogyan a III. rész bevezetőjében láthattuk) az lett, hogy Miksa mexikói jelenléte és birodalmának hagyatéka az ország képének szerves részévé vált Magyarországon. Ezt jól mutatják Bánó szövegei is. A Habsburg uralkodót többször is említi leveleiben és a későbbi mexikói utazásai során is. Bánó el is látogat és be is

⁵²⁹ Bánó: *Úti képek*, 77.

mutat Miksához kapcsolódó helyeket (például uralkodásának fontos helyszíneit), amelyek azóta turista- és emlékhelyekké váltak. Ezáltal a karosszékben utazók is közelebb kerülnek az idegen országhoz, hiszen a két ország között kvázi közvetlen kapcsolódási pont kerül a Mexikó-képbe. Miksa Bánó írásaiban is az áldozat szerepében jelenik meg, aki Mexikó fejlődéséért dolgozott. A mexikóiakkal való sorsközösség érzése és a nagyhatalmakkal szembeni ellenérzések miatt azonban Bánó azt is megjegyzi, hogy még ha Miksa jó ember is volt, erővel vette el a trónt és nem pedig hagyomány vagy öröklődés útján jutott hozzá. Ráadásul ebben az esetben is megvédi Mexikót és Juárez elnököt (ellentétben mondjuk Pawlowszkival) a Miksa kivégzése miatt őket ért vádaktól: „azért ez ország még sem érdemelte meg azon szigorú ítéleteket, melyekkel Európa legnagyobb része sújtotta és sújtja még mai napon is. Hát más országok történelmében nincsenek-e sötét pontok? oh igen is vannak! csakhogy azokat feledni kell! Legyünk tehát igazságosak Mexicóval szemben is s feledjük azt – amin többé változtatni nem lehet.”⁵³⁰ Ellentétben azokkal, akik részt vettek a mexikói kalandban, Bánó nem próbál igazolást keresni a francia vagy osztrák beavatkozáshoz, és összhangban Mexikó általános bemutatásával, nem a mexikóiakat hibáztatja az „európai rendszer” mexikói elbukásáért.

Bánó a mexikói fejlődést igyekezett hangsúlyozni, olyan módon, ahogyan azt elődei az Egyesült Államokkal tették: „s néhány év óta – különösen a papok befolyásának megszűntetésétől kezdve – oly haladást tesz az ipar, kereskedelem, művészet s tudományosság terén, hogy bizony már régen kiérdemelte Európa becsülését, s különösen megérdemelte azt, hogy már egyszer kiemelve e nemzetet a terra incogniták soraiból, mi is több figyelemben részesítsük mint eddig”.⁵³¹ Az iparosodás és fejlődő infrastruktúra a meglévő üzleti lehetőségek mellett vonzó bevándorlási célponttá teszik Mexikót

⁵³⁰ Bánó: *Mexico és utazásom*, 13.

⁵³¹ Bánó: *Úti képek*, 79.

Bánó szövegeiben, egy olyan országgá, amely óriási léptekkel halad előre. Ezek a beszámolók azonban többet tesznek annál, mint hogy észlelik azokat a fejlesztéseket, amelyek ténylegesen végbementek Mexikóban akkoriban. Bánó azonosul a Díaz-kormány politikájával, és a haladással kapcsolatos pozitív élményeit az élet minden területére kivetíti, míg az ország több problémájáról nem vesz tudomást.

Bánó Porfirio Díaz szerepét hangsúlyozza, dicséri az elért eredményekért és az ország szigorú kormányzásáért. A mexikói elnök végig pozitív színben tűnik fel, a szerző történeteket és fényképeket oszt meg róla, és ahogy fentebb láthattuk, még az elnök levelét is közli, amelyben megköszöni Bánónak az ország kedvező jellemzését.⁵³² Bánó esetében nem találkozunk a porfiriato kritikájával, nem említi a mexikói lakosság problémáit. Ez ráadásul nem az egyetlen ellentmondás a műveiben. Míg Bánó kritizálja a nagyhatalmakat amiatt, ahogyan Mexikót – és Magyarországot – kezelik, élteti azt a fajta haladást, amelyet a Díaz-rezsim amerikai és nyugat-európai tőke, munkaerő és szakértelem bevonásával szeretett volna elérni (például az angolok irányította vasútépítés esetében).

Míg Bánó számára az előrelépést az iparosodás és a növekvő kereskedelem testesíti meg, azért a természet is fontos szerepet játszik az általa közvetített Mexikó-képben. Ráadásul Humboldt továbbra is hivatkozási pontként jelenik meg. Bár valamivel kevésbé hangsúlyos ez az elem, Bánó is ír a természet szépségéről és gazdagságáról, bemutatja az állat- és növényvilágot, amely oly mértékben eltér az Európában tapasztaltaktól.⁵³³ Bánó ír a veszélyes állatokról, bogarokról, kígyókról, illetve a szép és egzotikus teremtményekről. A természetrajzok azonban nem foglalnak el

---

⁵³² Díaz ilyen jellegű éltetése nem csak a magyar utazási irodalomban volt jelen. Lásd például Marie Robinson Wright: *Picturesque Mexico* (Philadelphia, J.P. Lippincott, 1897).

⁵³³ Bánó: *Úti képek*, 153.

olyan központi szerepet, mint mondjuk Rosti írásaiban. Bánó például sokkal inkább egyfajta katalógust közöl az állatokról és növényekről, amelyekbe belevegyültek hősies történetek jaguárokkal és csörgőkígyókkal való találkozásokról. A leírások domináns része a mexikói modernizációhoz és üzleti lehetőségekhez kapcsolódik, illetve a bevándorlót támogató politikai környezetről értekezik. Az újfajta Mexikó-kép kialakítására tett törekvései szintén tetten érhetőek a mexikói lakosság jellemzésében, amelyet befolyásolt az ország által nyújtott lehetőségekről alkotott véleménye.

VÁLTOZÓ LAKOSSÁGKÉP

A korábbi sztereotip kép a lusta és civilizálatlan lakosságáról és a banditák országáról szintén megváltozik Bánó szövegeiben. Igyekezett az országot kedvezőbb színben feltüntetni, kifejezni együttérzését a nemzet iránt, illetve felhívni a figyelmet arra, hogy a korábbi fals elképzelések módosításra szorulnak. Bánó szisztematikusan végigveszi és megcáfolja a korábbi negatív jellemzéseket, és egy biztonságos ország képét vázolja fel, vendégszerető lakossággal. Ez egyértelműen érezhető például a mexikói banditák bemutatásánál, amely, ahogyan láthattuk, a magyarországi Mexikó-kép központi eleme volt. Mexikó kiszámíthatatlansága és veszélyessége részben a banditák jelenlétében gyökerezett a korábbi írásokban. László, Xántus és Rosti mindannyian írtak az utazókat megtámadó útonállókról (ld. a 4. fejezetet), és Miksa császár katonái is hasonló jellemzést nyújtottak. A porfiriano éppen ezt akarta megváltoztatni. Létrejött egy újfajta rendőri erő (a *rurales*), amely egyértelműen javított a korábbi helyzeten és nyugalmat hozott a vidéki területeken, miközben az ország külföldi megítélését is javította. Díaz alatt a *rurales* nemzetközileg is elismertté vált, mint az egyik leghatékonyabb rendőri erő a világon, bár ez gyakran inkább tükrözte a jó megjelenést és publicitást,

mint a valóságot.⁵³⁴ Ugyanúgy, ahogy a korábbi szerzők a *ladrones* (rablók, útonálló) jelenlétét túlozták el Mexikóban, Bánó sem csak egyszerűen észleli és bemutatja a változásokat és az e téren tapasztalt javulást. A javuló biztonság számára kitűnő eszköz arra, hogy a korábbi utazókat kritizálja, miközben Mexikót igyekszik egy lapon említeni Európával:

Oly sokat olvastam és hallottam is mexikói állapotok ellen beszélni, hogy midőn a fővárosba érkeztem, minden zsebembe egy-egy gyilkos fegyvert rejték, mert azt hívém, hogy naponta legalább is egyszer kell majd az orvtámadások ellen életemet megvédelmeznem. Egy-két heti itt tartózkodásom után azonban meggyőződve személyesen az itteni viszonyokról, a védő fegyverek lassanként elvándorlotak zsebeimből, s én ma bárminő késő éjszakán is, minden [...] fegyver nélkül s egyedül a legbátrabban járok Mexikónak bár legelhagyatottabb utcáin is végig, mert biztos lehetek a felől, hogy sem orgyilkos, sem csirkefogó nem leskelődik életem avagy vagyonom ellen.⁵³⁵

Bánó megítélésében Mexikóváros a világ egyik legbiztonságosabb helye akár Európával való közvetlen összevetésben is: „mikor lesznek ott, túl abban a rettentően civilizált Európában a biztonságot illetően hasonló állapotok?” – teszi fel a költői kérdést.⁵³⁶ Jellemzését a teljes vidéki területre kiterjeszti, azt állítva, hogy ha még vinne is magával fegyvert, az is csak a vadállatok ellen lehetne szükséges és nem a rá támadó emberek miatt.⁵³⁷ Kifejezetten fel is hívja a figyelmet a korábbi útleírások „abszurd” megnyilvánu-

---

⁵³⁴ Frazer: *Bandit Nation*, 85.

⁵³⁵ Bánó: *Úti képek*, 101.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ Bánó: *Úti képek*, 141.

lásaira a banditák kapcsán, sőt gúnyt űz belőlük.⁵³⁸ Bánó szerint a támadásokról szóló történetek csak a fantázia szüleményei és csak arról árulkodnak, hogy az írók mit sem tudnak Mexikóról. Ennek kapcsán újra igyekszik megvédeni második hazáját: rossz emberek természetesen mindenhol vannak a világon, de arra következtetni, hogy akármerre utazzék az ember, ott banditák várnak rá, teljes mértékben megalapozatlan, „a mexicói viszonyokkal csak némileg ösmerős egyének, kell, hogy ajakára vonja a mosolyt”.⁵³⁹

Bánó útleírásában a lakosságot illetően újszerű hozzáállással találkozhatunk. A társadalom legtöbb csoportja kedvező jellemzésben részesül, a mexikóiak barátságosak, vendégszeretők és jó munkások. Esetében az számít kivételnek az általános szabály alól, ha negatív tapasztalata van bizonyos emberekkel vagy csoportokkal. Így például egyértelműen rasszista véleményt nyilvánít ki a fekete vagy mulatt lakosságról: azt írja, ha keményen bánnak velük, jó munkások, de könnyen „vadállatokká” válhatnak. „Nézetem szerint a mulatt – a világ népeinek legveszedelmesebb faja; mert alattomos, kapzsi, részeges, bosszúálló – s a lopásra nagy hajlammal bír, sőt embertársainak életét elvenni, [...] sem okoz neki nagy lelkiismereti furdalást [...]”⁵⁴⁰ Azt is hozzáteszi, hogy ezek az emberek nem valódi mexikóiak, szinte csak Veracruzban találhatóak meg, és ott is csak néhányan vannak.

Azokban az esetekben, amikor Bánó olyan társadalmi trendeket vagy körülményeket tapasztal, amelyek a saját várakozásaival vagy céljaival szemben állnak, a többi utazóhoz hasonlóan, ő is a spanyolokat okolja. Ez a helyzet például a bikaviadalokkal is, hiszen megemlíti ezek barbár jellegét, de azt is, hogy ez eredetileg nem mexikói, hanem a spanyoloktól átvett szokás. Ahogyan fentebb is láthattuk, Bánó erős kritikával illeti a spanyol örökséget

⁵³⁸ Bánó: *Mexico és utazásom*, 108.

⁵³⁹ Bánó: *Mexico és utazásom*, 92.

⁵⁴⁰ Bánó: *Úti képek*, 17.

Mexikóban: „Mint minden, a mi Mexikóban elítélendő, mint már említém is, a régi spanyoloktól származik, úgy a bikaviadalok is azok által hoztattak be s lettek ezen különben annyira józan nép nemzeti mulatságai közé felvéve.”⁵⁴¹ Bánó szerint a mexikóiak külföldi befolyás nélkül meg fognak szabadulni ettől a szokástól, a korábbi gyarmatosítóktól eltérően, akik még akkoriban is kedvelték ezt a játékot.

Az amerikai és mexikói lakosság összehasonlítása kapcsán szintén stílusváltást tapasztalhatunk. Míg a korábbi szerzők esetében az amerikai polgárok voltak azok, akik magasabb rangot, státuszt képviseltek (mint szorgalmas és civilizált lakosság), Bánó útleírásaiban nagyobb a szimpátia a mexikóiak iránt, és a kritika az Egyesült Államokra irányul:

Míg az észak-amerikai hideg kiszámítással tesz mindent, s nehézségeket gördít egy új idegen telepítő prosperálása elé, s kaczag annak esetleges bukásán s a „segíts magadon” elvét a legvégtelenebb határig viszi, addig a mexikói szives, lekötelő előzékenységgel fogadja az európaiat, s keresi annak barátságát, mint kitől ízlést és más sok jó tulajdont tanulni lehet.⁵⁴²

Az amerikaiaktól eltérően a mexikóiak akkor is segítőkészek, ha valaki bajba kerül, és a szépség és művészetek iránt is sokkal fogékonyabbak. „A mexikói őszinte s nyílt jellemű s a mellett oly vendégszerető, mint az európai népek között talán egyedül a magyar.”⁵⁴³ Ismét ostromozza a korábbi leírásokat, hangsúlyozva, hogy a mexikóiakat rosszul ítélik meg Európában, és alaptalanul tekintik őket félbarbároknak.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Bánó: *Úti képek*, 112–13.

⁵⁴² Bánó: *Úti képek*, 178.

⁵⁴³ Bánó: *Úti képek*, 95.

⁵⁴⁴ Bánó: *Úti képek*, 138.

A mexikói bennszülött lakosság Bánó szerint is a legfigyelemreméltóbb csoport, akikről könyveiben többször is említést tesz. A magyar szerző komoly érdeklődése tükröződik szövegeiben az indián törzsek, azok szokásai, mítoszai, nyelvi különbségei és a transzkulturáció folyamata iránt.⁵⁴⁵ Írásaiban az indiánok nem lusták, hanem olcsó és megbízható munkaerők, akikkel Bánó is együtt dolgozik az ültetvényein. Mindemellett nyitottak, kedvesek, érzekenyek és képesek a tanulásra és fejlődésre, ahogyan azt Juárez és Díaz példája is illusztrálja.⁵⁴⁶ Még ha néha gyerekesként is vannak feltüntetve⁵⁴⁷, szimpátiáját fejezi ki velük szemben, különösen a korábbi jellemzésekhez képest: „életünk az indiánok között nagyobb biztonságban van – írja Bánó –, mint Európa legjobb rendőrfőnökeinek lakásán”.⁵⁴⁸

Lászlóhoz hasonlóan Bánó is különbséget tesz a mexikói és amerikai indiánok között. Az Egyesült Államokban Bánó apacsokkal találkozik, akiket első könyvében vadaknak és veszélyesnek mutat be, ráadásul azt is hozzáteszi, hogy szerencsére ezek az emberek hamarosan el fognak tűnni: „Szerencse, hogy e népfaj, mely az Egyesült Államok minden törekvése mellett sem szelidíthető meg, talán éppen vadságánál fogva fogy napról-napra.”⁵⁴⁹ Bánó szerint, ha valaki mindkét országban utazik, könnyen észreveheti a fontos néprajzi különbségeket a két csoport között. Míg László esetében az amerikai indiánok a hősi és bátor nép képviselői, Bánó írásaiban ezt a szerepet a másik oldal tölti be: „tömérdek művelt és műveletlen indián is felkeresi San-Franciscót, az előbbieket a mexikói köztársaságiak, az utóbbiakat az utah-arizona s dél-californiabeliek képviselik”.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ Lásd például Bánó: *Bolyongásaim*, 305 skk.

⁵⁴⁶ Bánó: *Úti képek*, 106 és 79.

⁵⁴⁷ Bánó: *Bolyongásaim*, 316 és 182.

⁵⁴⁸ Bánó: *Úti képek*, 159.

⁵⁴⁹ Bánó: *Úti képek*, 70.

⁵⁵⁰ Bánó: *Úti képek*, 59.

A lakosság iránti szimpátiájának kifejezése során Bánó már odáig jut, hogy a magyarok és a mexikói indiánok közös ázsiai gyökereiről elmélkedjen: „Nem szándékozom sem bizonygatni a mexikóiak őseinek ázsiai voltát, sem kutatni azok őseinek fészket, de egyet még sem hallgathatok el honfitársaim előtt, és pedig felemlíteni azt a feltűnő hasonlóságot, amely úgy a magyarok, mint a mexikóiak ősi szokásaiban létezett.”⁵⁵¹ Bánó számos példával szolgál véleménye alátámasztására: a toltékok, ahogyan a magyarok, hét törzsfőt tekintettek vezetőjüknek, olyan fejedelemséget alakítottak ki, ahol a folytonosságot az öröklés biztosította, ráadásul a vérszerződés is mindkét népcsoport történetében fellelhető.⁵⁵² Bánó arra is felhívja a figyelmet, hogy mindkét ország nemzeti színei a piros, fehér és a zöld; a turul (illetve sas) mindkét esetben fontos szimbólum, nem is beszélve a ’nyelvi hasonlóságokról’ és arról, hogy mindkét nép szereti a paprikát és a gulyást.⁵⁵³ Annak ellenére, hogy ezek (a sok szempontból megkérdőjelezhető) párhuzamok jelen vannak Bánó írásaiban, és az indiánok megítélése sokkal kedvezőbb, a szerző viszonya az indiánokhoz csakolyan egyoldalú, mint a korábban bemutatott szerzők megközelítési módja (még akkor is, ha azzal pontosan ellentétes irányú). A pozitívumok és érdeklődés mellett egyszerűen nem vett tudomást arról (vagy nem osztotta meg olvasóival), hogy a lakosság ezen része komoly gondokkal küzdött, és többségük a porfiriato alatt még rosszabb életkörülmények közé kényszerült, mint korábban.

Bánó figyelmet szentelt a nőkre, különös tekintettel az indián nőkre. Érdekes módon azonban ebben a tekintetben a korábbi sztereotípiák kerülnek újra felhasználásra: a nők egzotikusak, szépek, csábító fekete szemükkel és hosszú szempilláikkal hatnak a férfiakra: „kijöve a kunyhóból, néhány igen csinos indián leánykát láttam,

---

⁵⁵¹ Bánó: *Bolyongásaim*, 310.

⁵⁵² Bánó: *Bolyongásaim*, 310–12.

⁵⁵³ Bánó: *Bolyongásaim*, 328.

gyönyörű tűzű, fekete szemével hamiskásan felém pillantani, s ha nem féltém volna az indiánok bosszújától, valószínűleg több figyelemmel kísérem ezen igazán szép *exoticus* növényeket, melyek természetadta bájaikat nem igen tarták szükségesnek az idegen előtt [...] rejtegetni”.⁵⁵⁴ A nők leírásához több ponton is visszatér, bemutatja ruháikat, kinézetüket és a természetes szépségüket, amely szerinte akár felül is múlhatja az európai nők szépségét.

A tehuan-tepeci nőkkel külön is foglalkozik, őket kivételes szépségűnek írja le: „A virágok között legszebb mindenesetre a fiatal zapoték leány.”⁵⁵⁵ Itt megjelenik az amerikai nőkkel való összehasonlítás is, de a mexikói nők felülmúlják őket, nemcsak szépségük és jó ízlésük tekintetében, hanem viselkedésük és kedvességük terén is.⁵⁵⁶ Mindezek mellett azonban Bánó sem nyújt részletes leírást a nők társadalmi vagy otthoni helyzetéről, nem vitatja meg társadalmi szerepüket. Azok a társadalmi csoportok pedig, amelyeket a legtöbb korábbi utazó élesen kritizált (lásd például a kreolok), egyszerűen kimaradnak Bánó leírásaiból.

Ahogy láthattuk, Bánó újszerű megközelítésmódja és az ország sokkal kedvezőbb megítélése több tényező hatásának köszönhető: amellet, hogy nyilvánvalóan komoly változások zajlottak le az országban a néhány évtized alatt. Bánót legalább annyira befolyásolták karriercéljai (tudva, hogy ezek a publikációk hasznára lehetnek), az Egyesült Államokból való kiábrándultsága (a bevándorlási lehetőségek kapcsán), illetve Ausztria és a nagyhatalmak iránti ellenszenv. Később, a mexikói kormány alkalmazottjaként kötelességévé is vált, hogy az ország ilyen jellegű képét terjessze és az együttműködési lehetőségeket hangsúlyozza. Publikációi teljes mértékben összhangban vannak a Díaz-kormány politikájával, mivel Bánó támogatta és propagálta is a porfiriatót Magyarországon.

⁵⁵⁴ Bánó: *Úti képek*, 77.

⁵⁵⁵ Bánó: *Bolyongásaim*, 330.

⁵⁵⁶ Bánó: *Bolyongásaim*, 285.

A bevándorlóból lett főkonzul nagyobb szimpátiát és nyitottságot mutatott a mexikóiak iránt, mint azok, akik előtte írtak, ez pedig írásaiban egy teljesen átalakított Mexikó-képet eredményezett.

Bánó publikációiban úgy foglalt állást, hogy a magyarokat korábban félrevezették Mexikó kapcsán az elfogult és ellenséges beszámolókkal. Ugyanakkor, ha szigorúan vizsgáljuk, Bánó beszámolói legalább annyira elfogultak. László, Xántus és Pawlowszki kritikusan szemlélték az országot, így leginkább azt vették észre, ami kedvezőtlen (főleg az USA-val vagy Európával összehasonlítva), ezzel pedig negatív és kiegyensúlyozatlan képet festettek Mexikóról. Bánó ezzel szemben a problémákat igyekezett figyelmen kívül hagyni, és a magyarokkal egyoldalú látásmódot osztott meg. Írásaival a porfiriano céljait támogatta. Mexikói észrevételeit és a mexikói-amerikai viszony jellemzését gyakran arra használta, hogy saját hazájának viszonyait, továbbá Magyarország helyzetét kritizálja az Osztrák–Magyar Monarchián belül.

A következő fejezetben bemutatott Mocsáry Béláné Fáy Mária szintén a Porfiriano alatt utazott Mexikóba a század elején, és sok szempontból követte és fenntartotta Bánó megközelítésmódját. Női turistaként való jelenléte önmagában is egy biztonságos(abb) Mexikó képét hirdette. Beszámolójában a haladást és a nép jólétét hangsúlyozta. Írásai az első magyar női útleírások, ráadásul az első turistabeszámolók is a régióból. Így Mocsáryné két tekintetben is újfajta látásmódot hozott. Rövid mexikói útleírása érdekes esettanulmány, amely számos rendkívüli kérdést és elemzési lehetőséget vet fel.

„Tanúbizonyság, hogy mire képes a magyar asszony”: Mocsáry Béláné Fáy Mária Mexikóban és az Egyesült Államokban

Igaz az, hogy a nők által írt úti beszámolók alapvetően mások, mint a férfiak írásai? Vajon a nők máshogyan utaztak és tapasztalták meg a világot, mint a férfiak? Az ilyen és ehhez hasonló kérdések az elmúlt évek során számos utazási irodalommal foglalkozó elméleti mű központi kérdéseiként szerepeltek, nemzetközi szinten számos tudományos publikáció vizsgálta a női utazók és útleírások jellemvonásait. Annak ellenére, hogy az utazás kommercializálódásával egyre több nő is útra kelhetett, a 19. század második felében egy hosszabb, akár tengerentúli utazás még mindig komoly kihívást jelentett számukra. Ez pedig nem csak az utazás megszervezésének és lebonyolításának nehézségét jelentette. Egy külföldi (különösen Európán kívüli) utazás komoly bátorságot igényelt, illetve azt is, hogy az utazók merjenek a társadalmi elvárásokkal szemben cselekedni.

Már maga az utazás ténye miatt is másként tekinthettek egy utazó nőre (főleg ha egyedül utazott), ha ehhez az utazási élmények megírása és kiadása is társult, akkor ez még inkább igaz volt. Ráadásul a nők által kiadott útleírásokat sokáig marginálisnak és a férfiakénál kevésbé értékesnek is tekintették. Az 1970-es évek azonban változást hoztak ebben a tekintetben; innentől kezdve számos útleírást és útleírót újra felfedeztek, és mára a kutatók az utazási irodalom ezen szegmensére is külön figyelmet fordítanak,

hiszen számos olyan dolgot tudhatunk meg ezen anyagok tanulmányozásából, amelyekre egyébként nem derülne fény.⁵⁵⁷

Míg külföldön elmondható, hogy mára számos részletes tanulmányban vizsgálták a női utazási irodalmat, Magyarországon ez a terület még valamelyest gyerekcipőben jár. Ez a hiány esetleg azt is sugallhatná, hogy nemcsak egyszerűen férfiak által dominált műfajról beszélhetünk a 19. század során, hanem hogy nem is voltak női utazóink. Ez azonban messze van a valóságtól, ugyanis a magyar nők nemcsak hogy Európában utaztak ekkoriban, de eljutottak Indiába, a Közel-Keletre, Afrikába, illetve az Egyesült Államokba és Mexikóba is. Ráadásul nem kizárólag csak férjeik „kísérőiként” utaztak, hanem néhányan közülük egyedül is. Írásaikkal pedig a távoli országok és kultúrák tekintetében másfajta látásmódot tapasztalhatunk meg. Beszámolóik értékes alapanyagot biztosítanak a kutatók számára, az utazónők életét és írásait így lehetséges és szükséges lenne sokkal alaposabban tanulmányoznunk Magyarországon is. Az ebben a fejezetben bemutatott esettanulmány ehhez a folyamathoz kíván hozzájárulni.⁵⁵⁸

---

⁵⁵⁷ Lásd például Sara Mills: *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism* (London, Routledge, 1991). A továbbiakban Mills: *Discourses of Difference*; Susan Bassnett: „Travel Writing and Gender”. In Tim Youngs – Peter Hulme (szerk.): *The Cambridge Companion to Travel Writing*, (Cambridge, CUP, 2002), 225–242. A továbbiakban Bassnett: „Travel Writing and Gender”; Kristi Siegel (szerk.): *Gender, Genre, and Identity in Women's Travel Writing* (New York, Peter Lang, 2004). A továbbiakban Siegel: *Gender, Genre, and Identity*; John Theakstone: *Victorian and Edwardian Women Travellers: A Bibliography of Books Published in English* (Mansfield Center, CT, Martino, 2006); Jane Robinson: *Wayward Women. A Guide to Women Travellers* (Oxford, OUP, 1990); Catherine Barnes Stevenson: *Victorian Women Travel Writers in Africa* (Boston, Twayne, 1982); Indira Ghose: *Women Travellers in Colonial India: The Power of the Female Gaze* (Oxford, OUP, 1998); June Edith Hahner: *Women Through Women's Eyes: Latin American Women in 19th-century Travel Accounts* (Wilmington, Del., SR Books, 1998).

⁵⁵⁸ Természetesen ezt az esettanulmányt is lehetne bővíteni. Bár sajnos más női utazó nem járt Mexikóban Mocsárynéval egy időben (bár valamivel később igen, ahogyan arra Szenté-Varga Mónika felhívta figyelmemet: Illés Lajos festő unoka-

Ez a viszonylag kisebb mérvű tudományos érdeklődés abból a szempontból is érdekes, hogy Márki Sándor már egy 1889-es írásában felhívta a figyelmet a magyar nők útleírásainak fontosságára, azzal érvelve, hogy azokból újfajta perspektívát ismerhetünk meg, és nagyszerű kiegészítést nyújtanak a korábban férfiak által írott beszámolókhoz.⁵⁵⁹ Tanulmányában Márki majd negyven utazónót sorol fel, akik közül húszan ki is adták utazási emlékeiket, egy olyan korban, amikor Magyarországon ez erősen szembement a társadalmi elvárásokkal. Ahogyan Wesselényi Polixéna is írja útikönyve előszavában: „Miért hágom át azon honomban még divatozó előítéletet: hogy szerénység nememnek tiltja szépségén kívül minden más tulajdonnal a sorból kiválni, igazán nem tudom.”⁵⁶⁰ Márki így mutatja be az e téren tapasztalt változásokat:

lassankint a magyar nők is felhagytak az utazástól való idegenkedéssel s nemcsak kényszerűségből, hanem tanulmány kedvéért is mind többen keresték föl a haza és a külföld szebb tájékait. Sőt az utóbbi száz év alatt néhányan könyvekben is elmondták ily módon szerzett tapasztalataikat. Könyveiket nem készíteték ugyan tudós igényekkel, de már csak azért is vonzóak, mert visszatükrözik, útjában mire ügyel, mi iránt érdeklődik a nő.⁵⁶¹

---

testvére, Bihary Sándorné néhány évvel később járt Mexikóban, és írásai a korabeli sajtóban, illetve külön kötet formájában is megjelentek: Utleírás Mexicóból. 3 levél. Légrády testvérek, 1912). Ugyanakkor például az amerikai beszámoló összevethető lenne két szöveggel is: Theresa Pulszky: *White, Red, Black: Sketches of American Society in the United States during the Visit of their Guests* (New York, Redfield, 1853) és Jakabffy Istvánné: *A nagy számok honában: Amerikai utazások* (Budapest, Országgyűlési Értesítő, 1893). Emellett pedig a nemzetközi összehasonlítások terén is bővíthető az itt bemutatott kutatás.

⁵⁵⁹ Márki Sándor: „Magyar nők utazásai”, *Földrajzi Közlemények* III (1889): 89–157. A továbbiakban Márki: „Magyar nők utazásai”.

⁵⁶⁰ Wesselényi Polixéna: *Olaszthoni és Svájci Utazás* (Kolozsvár: np, 1842). Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01000/01017/01017.htm>.

⁵⁶¹ Márki: „Magyar nők utazásai”, 92.

Számos magyar nő utazott olyan európai országokban, mint Olaszország, Franciaország, Németország vagy Görögország egyfajta grand tour formájában.⁵⁶² Ezek a helyek egyre inkább elérhetővé váltak, ráadásul a történelmüknek és kultúrájuknak köszönhetően vonzó úti célok voltak. Ugyanakkor egyre több nőnek már lehetősége volt Európát is elhagyni. Győrffy Etelka például Indiából küldött leveleket a *Magyar Háziaszony* számára 1886-ban. A feltételezett magyar háttérrel rendelkező Mrs. Samuel Baker Afrikába kísérte el férjét, Gillmingné Fischer Hermina pedig világ körüli útjáról számolt be (németül), többek között olyan helyekről, mint az Egyesült Államok, Kuba, Dél-Amerika, Japán és Kína.⁵⁶³ Ezen úttörő női utazók beszámolóí azért is fontosak voltak, mert ahogy Jill Steward is megjegyzi, a női olvasók számára, a nők által írott beszámolók egyfajta ösztönzést jelenthettek arra vonatkozóan, hogy ők is külföldre utazzanak.⁵⁶⁴

Ugyanakkor volt számos olyan nő is, aki kimaradt Márki felsorolásából, és akik újságokban jelentették meg beszámolóikat vagy férjeikkel közös publikációkban számoltak be élményeikről,⁵⁶⁵ illetve előfordulhatott az is, hogy néhány nő álnéven publikált. A női utazók és írók száma Márki írása után csak tovább növeke-

⁵⁶² Lásd például Bulyovszky Lilla: *Úti naplóm* (Pest, Boldini, 1858); Bulyovszky Lilla: *Norvégiából: Úti emlékek* (Pest, Emich G., 1866); Wass Ádámné: *Úti képek: szeptember – november 1859* (Kolozsvar, np, 1860); De Gerando Ágostné gróf Teleki Emma: *Hedvig és Andor utazása Rómában: írta Anyjok* (Párizs, Jouaust, 1866) és *De Gerando Ágostné gróf Teleki Emma Görögországi levelei és a régi Attikának hiteles kútfők utáni leírása* (Pest, Heckenast, 1873); Uhrl Józsa: *Emlékek római útamból* (Pozsony, np, 1888); Tauscherné Geduly Hermina: „Utazásom a Mont-Blanca”, *Földrajzi Közlemények* (1882): 218–232; Hampelné Pulszky Polyxéna: „Kirándulásunk a régi Trója vidékére”, *Egyetértés* 128 és 130 (1884).

⁵⁶³ Gillmingné Fischer Hermina: *Notizen unserer Reise um die Welt in den Jahren 1875–1877* (Budapest, np, 1877).

⁵⁶⁴ Jill Steward: „The ‘Travel Romance’ and the Emergence of the Female Tourist”, *Studies in Travel Writing* 2, 1. sz. (1998): 88.

⁵⁶⁵ Mint például a korábban többször is említett Pulszky Teréz.

dett. Észak-Amerika tekintetében Jakabffy Istvánné adta ki könyvét 1893-ban,⁵⁶⁶ míg Mocsáry Béláné, a lenti esettanulmány alánya, a századforduló során jelentette meg beszámolóit mind az Egyesült Államokról, mind pedig Mexikóról.

Számos fejlemény járult hozzá ahhoz, hogy a 19. század végére már egyre több nő utazhatott külföldre Magyarországról is. Először is az infrastrukturális fejlődés és az utazás kommercializálódása révén a korábban nehezen megközelíthető helyek is könnyebben és biztonságosabban elérhetővé váltak. Ahogyan Márki is megjegyzi, a „vasutak, gőzhajók, melyekről még toilette asztalok, tükrök sem hiányzanak, elég könnyűvé tették nők számára is az utat”.⁵⁶⁷ Emellett a nők társadalmi státuszában végbemenő változások, elsősorban a privilegizált osztályokban, a társadalom számára is elfogadhatóbbá tették azt, ha egy nő utazott, illetve megosztotta utazási élményeit. A hagyományos női szerepek percepciója továbbra is jelen volt, de számos társadalmi trend mutatott már a változások és emancipáció irányába, ezzel pedig megnyílt a lehetőség arra, hogy a nők kilépjenek a korábbi sztereotipikus szerepekből.

Az ilyen jellegű előrelépés talán az oktatás terén volt a leginkább látható.⁵⁶⁸ Számos oktatási intézmény jött létre nők számára, ahol nyelveket, zenét, történelmet, irodalmat, hímzést vagy vallást tanulhattak.⁵⁶⁹ 1868-tól a 6 és 12 év közötti lányok számára kötelezővé vált az oktatás, míg 1895-ben már az egyetemi oktatás is részben elérhetővé vált olyan területeken, mint a bölcsészettudományok, orvoslás vagy gyógyszerészet. Az igazán jelentős változások azonban csak az első világháborút követően mentek végbe ezen a te-

⁵⁶⁶ Jakabffy Istvánné: *A nagy számok hónapja: Amerikai utazások* (Budapest, Országgyűlési Értesítő, 1893).

⁵⁶⁷ Márki: „Magyar nők utazásai”, 95–96.

⁵⁶⁸ Petó Andrea: *A nők és férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században* (Budapest, SZMM, 2008). A továbbiakban Petó: *Nők és férfiak*.

⁵⁶⁹ Petó: *Nők és férfiak*, 59.

rületen, a szavazati joghoz hasonlóan (míg teljes szavazati jogot csak 1945-ben kaptak Magyarországon a nők). Számos nőszervezet alakult, és az ilyen egyesületek munkájában való részvétel egyfajta társadalmilag elvárt presztízstevékenység is volt.⁵⁷⁰

A női útleírásokat kutató tudósok gyakran igyekeztek azonosítani azokat az egyedi jellemvonásokat, amelyekkel a női szövegek jellemezhetők. Egyértelműnek tűnik az a feltételezés a legtöbb ilyen jellegű tanulmányban, hogy a nők által írt úti beszámolók alapjaiban különbözőek a férfiak írásaitól. Mills szerint „ez a különbség nem egyszerűen csak a szövegi szinten van jelen a nők és férfiak között, hanem a szövegek létrehozására és fogadtatására is másféle »nyomás« nehezedik, amit a nőknek másképpen kell kezelniük.”⁵⁷¹ A téma kutatói szerint a női útleírások személyesebbek és emocionálisabbak, mint a férfiak által írott szövegek, és így kevésbé fókuszálnak a közbeszédre és a nyilvános diskurzusra; így kevésbé érintenek olyan témákat, mint a gazdaság vagy politika. Gyakran említik meg azt is, hogy sokkal részletesebb leírásokat kaphatunk az otthoni élettel kapcsolatos ügyekről, mivel a nők jobban odafigyelnek a részletekre. Ugyanakkor a nők szövegeiről gyakran megjegyzik, hogy azok inkább irodalmi, mint tudományos jellegűek, mivel az utóbbi írásmód általában a férfiakkal azonosított. Mindezek mellett a bemutatott témákat és az írás okait is gyakran megkülönböztetik a nemek tekintetében.

Ezen különbségek elismerése mellett azonban azt is meg kell említenünk, hogy sok esetben ezek a szövegek egyszerűen nem csoportosíthatóak a társadalmi nemek kategóriái alapján: míg a hangsúlyok, a bemutatott anyagok kiválasztása vagy az író és olvasó közötti kapcsolat terén talán azonosíthatóak különbségek, a stílusbeli jellemvonások tekintetében nem lehet megkülönböztet-

⁵⁷⁰ Pető: *Nők és férfiak*, 98.

⁵⁷¹ Mills: *Discourses of Difference*, 5–6.

ni a női és férfibeszámlolókat.⁵⁷² Több esetben azt is feltételezhetjük, hogy a stílus- vagy tartalombeli különbségek sokkal inkább a személyes jellemvonások eredményei, semmint kizárólag nemi különbségek manifesztálódása. Egy női utazó kulturális és nemzeti háttere akár nagyobb hatással is lehet egy ország jellemzésére, mint társadalmi neme. Mindezek figyelembevételével, a jelen fejezet célja, hogy megvizsgálja, hogy a nők által írott magyar úti beszámolók különböztek-e (és ha igen, hogyan) a korábban bemutatott írásoktól. Ennek érdekében itt egy kiemelkedő női utazó, Mocsáry Béláné esettanulmányát mutatom be, míg az általa közvetített képet összevetem a korábbi fejezetekben megismert jellemzőkkel.

„A SOK FENSÉGES SZÉP LÁTVÁNY – ÁTALAKÍTOTTÁK EGÉSZ LÉNYEMET”: MOCSÁRY BÉLÁNÉ ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Susan Bassnett szerint a női utazók „kétszeresen különbözőek”: egyrészt különböznek a többi, társadalmi elvárásoknak megfelelő nőtől, másrészt pedig mások, mint a férfi utazók, akik számára az utazás a saját maszkulinitásuk felfedezésének egyik módja.⁵⁷³ Mocsáryné esetében elmondhatjuk, hogy kivételes helyzetében egy harmadik csoporttól is különbözött, hiszen egy korabeli beszámolóban a nyugat-európai utazóktól való különbözőségét is igyekeztek kihangsúlyozni:

Özvegy Mocsáry Béláné született Fáy Mária egyike most Magyarország asszonyainak. Sőt általában a legérdekesebb asszonyok egyike. Ha az angol nő utazik, átjön a kontinensre és ezzel vége. Ha az amerikai nő utazik, átjön Európába – legtöbbször Páris a célpont – elmegy Olaszországba és megnyugszik ba-

⁵⁷² Bassnett: „Travel Writing and Gender”, 240.

⁵⁷³ Bassnett: „Travel Writing and Gender”, 226.

bérain, mert ő – utazott! De ez a magyar asszony Európában tett utazásairól nem is szólva, járt Afrikában, járt Indiában, járt kétszer is Amerikában – egymaga [...] tanubizonyosság, hogy mire képes a magyar asszony!⁵⁷⁴

Mocsárynéról gyakran írják, hogy ő az első magyar női utazó,⁵⁷⁵ ami, ahogyan fentebb is láthattuk, egyértelműen nem állja meg a helyét. Nem igaz ez még Észak-Amerika tekintetében sem, mégis egyedülálló utazónak tekinthetjük, hiszen olyan területekről írt, ahol korábban nem jártak női utazók az országból, egyedül utazott ötvenéves kor felett, számos fényképet is készített, és beszámolói kiváló alapot nyújtanak a magyarországi Mexikó-kép tanulmányozásához, illetve az utazási irodalom és társadalmi nem kapcsolatának vizsgálatához is.

Fáy Mária 1845-ben született Pomázon földbirtokos családba.⁵⁷⁶ Édesanyja korai halálát követően édesapja és gyámja nevelte. Nyolcévesen került Pestre egy lányiskolába, ahol 4 évet töltött. Miután visszatért édesapja házába, zenét, nyelveket és hímzést tanult. Az életére vonatkozó beszámolók gyakran két férfit, az édesapja és későbbi férje hatására vezetnek vissza utazás iránti szeretetét. Mária édesapja (Fáy Ignác) gyakran utazott, és ilyenkor lányát is magával vitte olyan helyekre, mint Velence vagy Bécs. Miután 16 évesen feleségül ment Mocsáry Bélához, a házaspár nemcsak nógrádi birtokukon töltötte idejét, de sokat utaztak is: többek között Svájcba, Olaszországba, Párizsba, Londonba vagy Berlinbe. Ahogyan Mocsáryné írta: „Szerettünk *fesztelenül* a világban bolyongani.”⁵⁷⁷ Ez a fajta társadalmi háttér és az általa elérhető lehetőségek össze-

⁵⁷⁴ „Havannában”, *Új idők*, 1905. január 8.

⁵⁷⁵ Lásd például Balázs: *Magyar utazók lexikona*, 275.

⁵⁷⁶ Szinnyei: *Magyar írók* és Balázs: *Magyar utazók lexikona*, 274–75. Lásd még „Mocsáry Béláné”, *Magyar Szalon*, 1901. július.

⁵⁷⁷ „Mocsáry Béláné”, *Magyar Szalon*, 1901. július, 354.

csengenek Siegel jellemzésével, aki szerint a korabeli női utazók nagy része viszonylag privilegizált helyzetben volt és egy olyan csoporthoz tartoztak, akik önként utazhattak.⁵⁷⁸

A házaspárnak nem született gyermeke, miután pedig férje 1890-ben elhunyt, az immár özvegy Mocsáryné úgy döntött, hogy egyedül is folytatja utazásait: „De hová menjek?! Nem vágytam én sehová sem Európába; a messze tengeren túl pedig hogyan utazzam? ki a hőséggel szemben oly érzékeny vagyok!”⁵⁷⁹ Általában férje halálát említi utazásai fő motiválójaként, csakúgy, mint Bánó, aki felesége halálával indokolta azt, hogy miért hagyja el szülőföldjét. Az utazás mindkettőjük számára menekülés: „Én, a ki nem ösmertem az édes anya ölelését, kinek házaseletét a sors gyermekkel – a kire szeretetemet áraszthattam volna – nem áldotta meg: magányosságomban a természet szépségeiben és az utazás veszélyeiben kerestem vigasztalást s találtam megnyugvást” – írta Mocsáryné.⁵⁸⁰

A menekülés motívuma gyakran megjelenik a női utazók kapcsán: az utazás során lehetnek szabadok a kortárs társadalom kötöttségeitől és ismerhetik meg saját lehetőségeiket a korlátozó társadalmi rendtől elszakadva.⁵⁸¹ Az utazás élménye gyakran jelenik meg új identitás kereséseként és akár az énkép újradefiniálásaként. Mary Kingsley (és nyugat-afrikai utazásai) gyakran szerepelnek erre vonatkozó példaként,⁵⁸² de ez az állítás Mocsáryné esetében is megállja a helyét. Azzal a céllal (is) indult útnak, hogy korábbi életét hátrahagyja férje halála után, és maga az utazás egyértel-

⁵⁷⁸ Siegel: *Gender, Genre, and Identity*, 2.

⁵⁷⁹ Mocsáryné: *India és Ceylon*, 4.

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ Bassnett: „Travel Writing and Gender”, 234.

⁵⁸² Mary H. Kingsley: *Travels in West Africa: Congo Francais, Corisco and Cameroons* (London, Macmillan, 1897). A továbbiakban Kingsley: *Travels in West Africa*. Kingsleyvel kapcsolatban lásd például Karen Lawrence: *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition* (Ithaca, NY, Cornell UP, 1994), 124–153.

műen új identitással ruházta fel, illetve lehetőséget adott neki az átalakulásra is: „az elviselhetetlen, cél nélküli egyformaságot egy érdekesebb, kellemesebb, jobb időtöltéssel akarom felcserélni”.⁵⁸³ Az első könyvéhez tartozó bevezető alapján ez a fajta átalakulás sikeresen végbe is ment: „Azóta, ha régi, szomorú multamra gondolok – érzem, hogy utazásom alatt szerzett tapasztalataim, a sok fenséges szép látvány – átalakították egész lényemet.”⁵⁸⁴ Később azt is hozzátette, hogy „egyszersmind utazásom emlékei szebbé tették az életet, kedvesebbé az emberi társadalom alkotta világot és erőt kölcsönöztek a továbbküzdéshez”.⁵⁸⁵ Ugyanakkor azt is érdemes megjegyeznünk, hogy Bánó szintén hasonló célokkal és tervekkel hagyta el az országot, miután új életet szeretett volna kezdeni felesége halálát követően, ráadásul maga az utazás mindig megköveteli az átalakulást és egyfajta új identitás felvételét az utazó nemétől függetlenül is.

A családi birtokból származó bevétele és az, hogy Mocsáryné jól beszélt idegen nyelveket, lehetővé tették, hogy megvalósítsa utazásra vonatkozó terveit. Először a Tátrába, majd Erdélybe utazott, azonban „az elhagyatottság érzete család nélkül öldöklővé vált és messzebbre vágytam a világba”.⁵⁸⁶ Így hűgával együtt utazásokat tett a Balkánon és a Közel-Keleten (1893), ami során eljutott Egyiptomba, Palesztinába, Görögországba és Törökországba is. Később már egyedül indult útnak Ázsiába, meglátogatva Indiát és Ceylont (Srí Lanka) is. Rövid otthon töltött időt követően transzatlanti hajóútra indult és kétszer is eljutott Észak-Amerikába: az Egyesült Államokba és Mexikóba. Föld körüli utazást is tervezett, ezt azonban az orosz–japán háború nem tette lehetővé. Így visszatért Magyarországra, majd 1917-ben elhunyt. Utazásai kiemelkedő telje-

⁵⁸³ Mocsáryné: *India és Ceylon*, 7.

⁵⁸⁴ Mocsáryné: *India és Ceylon*, 5.

⁵⁸⁵ Mocsáryné: *Keleti Utazás*, 398.

⁵⁸⁶ „Mocsáry Béláné”, *Magyar Szalon*, 1901. július, 35–55.

sítményt jelentettek korában, és az azt feldolgozó írásait szívesen fogadták és méltatták a korabeli magyar olvasók.

Mocsáryné Indiából való hazatérését követően döntött úgy, hogy megírja utazási élményeit. Sok más női utazóhoz hasonlóan, egyfajta magyarázkodó stílust vett fel, amellyel azt hangsúlyozta, hogy írása leginkább turistajellegű és nem szándékozik a férfiak útleírásaival versenyezni:

De most engedek a rábeszélésnek, haza írt leveleim és emlékeim alapján, jótékony célra leírom utamat, – nem tudományos szempontból, hiszen egyszerű falusi asszony létemre, úgy sem azért keltem útra, hanem szórakozásul hölgytársnőim számára. Ezért a magyar hölgyeknek ajánlom munkámat. Munkám után befolyt összes jövedelmet pedig az illetékes tényezőkkel már megállapított arány szerint – a Nagypénteki társaság, a Lorántfy-egylet, a Magyar gazdasszonyok árvaháza, a Művelt nők otthona, a losonczy Menedékház-alap javára és az általam választott vagyontalan gyermekek neveltetésére ajánlom fel.⁵⁸⁷

Ez a fajta hozzáállás megfelelt a más női utazók által kifejezett véleményekkel, és jól tükrözte a nők társadalmi pozícióját. Siegel szerint a női útleírók gyakran kezdtek „mentegetőzéssel” könyveik elején, amelyben kifejtették, hogy „csak” nőként írnak, és nem próbálnak férfakkal versenyezni, így nem törték meg a nőiességről kialakult konvenciókat. Ezek a bocsánatkérések gyakran utaltak arra a tényre, hogy az úti beszámoló eredetileg (barátoknak és a családnak szánt) levelek formájában született, és a kiadás ötlete csak később született meg. William H. Prescott a Fanny Calderón de la Barca könyvéhez írott bevezetőjében szintén ezt hangsúlyozza:

⁵⁸⁷ Mocsáryné: *India és Ceylon*, 3. Sajat kiemelés.

„A jelen munka olyan megfigyelések eredménye, amelyeket egy hölgy tett két éves mexikói tartózkodása során [...] Olyan levelekből áll, amelyeket saját családtagjainak írt, és amelyeket eredetileg *valóban* nem szánt kiadásra – bármennyire is hihetetlennek is tűnjön ez az állítás.”⁵⁸⁸ Kingsley is hasonlóan írt: „Amit ez a könyv szeretne az nem csak egy egyszerű Előszó, hanem egy bocsánatkérés, ebben a tekintetben pedig egy nagyon is briliáns és meggyőző fajta. Ennek teljes tudatában és mivel eléggé inkompetensnek érzetem magamat, hogy egy ilyen mesterművet írjak, több irodalmár barátomat is megkértem, hogy írjak azt meg nekem, ugyanakkor ők ezt kedvesen de egyértelműen elutasították.”⁵⁸⁹ Ezen (mind a nyelvezetre, mind pedig a tartalomra vonatkozó állításokkal) a nők által kiadott beszámolók talán jobban megfeleltethetőek voltak a korabeli társadalmi elvárásoknak.

Mocsáryné szerint nála hozzáértőbb emberek (férfiak) már írtak az általa is meglátogatott helyekről. Azt hangsúlyozza, hogy ő csak egy egyszerű falusi asszony és publikációival nincsenek tudományos céljai, kizárólag szórakoztatni szeretne. Míg az utazásai és az azokról készített beszámolói változást jeleznek a nők státuszában Magyarországon, Mocsáryné mindig igyekszik kihangsúlyozni a család és az otthon fontosságát egy nő életében.⁵⁹⁰ Míg ez egy valóban fontos jellemzője a női útleírásoknak, azt is meg kell jegyeznünk, hogy szinte mindegyik magyar férfi is hasonló magyarázó hangon vezette be írásait. Ők azonban inkább íráskészségük hiányosságait említették, míg egyéb tekintetben szívesen hangsúlyozták beszámolóik különlegességét és egyediségét.

Mocsáryné beszámolóit újságcikkek és könyvek formájában is megjelentette. Ezeket pedig utazásai során készített saját fényké-

⁵⁸⁸ Fanny Calderón: *Life in Mexico*: „Preface”.

⁵⁸⁹ Kingsley: *Travels in West Africa*, vii.

⁵⁹⁰ Mocsáryné: *India és Ceylon*, 4–5. A továbbiakban Mocsáryné: *India és Ceylon*: „a szeretet, mely egyedül boldogítja a nőt, csak ott található fel”.

pei díszítették. Cikkeit az *Ország-Világ* és *Magyar Szalon* jelentette meg,⁵⁹¹ illetve az *Új idők* „Séták a nagyvilágban” sorozatában is megtalálhatóak voltak.⁵⁹² Utóbbiban számos más női utazó is megjelentette írásait (pl.: Kozmutza Kornélné Indiáról szóló írásait). Írt ugyanakkor beszámolókat a *Földrajzi Közlemények* részére is, ami azt jelenti, hogy szakmai érdeklődés is mutatkozott írásai iránt. Ráadásul a Magyar Földrajzi Társaság tagja lett, ami egyébként az első olyan tudományos társaság volt, amely női tagokat is felvett – 1872-től. Dr. Erődy Béla, a társaság elnöke felkérte Mocsáryné, hogy tartson előadást élményeiről, majd az 1901-es beszámolóit megelőző bemutatásában az egyik legtapasztaltabb magyar utazóként méltatta. Előadásai a *Budapesti Hírlap* beszámolója szerint kifejezetten sikeresek voltak: „Nagy közönség hallgatta a tanulságos előadást s több ízben lelkes éljenzéssel mondott köszönetet az élvezetért Mocsárynének.”⁵⁹³

Mocsáryné több könyvet is megjelentetett: *India és Ceylon. Úti jegyzetek* című műve 1899-ben jelent meg és indiai (Bombay, Delhi, Calcutta) és ceyloni élményeit mutatja be 80 képpel és illusztrációval.⁵⁹⁴ Az író szerint „a nagy közönségnek azon megtisztelő rokonszenve, melylyel *India és Ceylon*-ban tett utazásom leírását fogadta, bátorított fel arra, hogy azt egyiptomi és palaestinai utazásom leírásával kibővítve, az utazásom közben érintett nevezetesebb tájak, építmények és fenmaradt emlékek fényképeivel kiegészítve, új kiadásban t. olvasóim rendelkezésére bocsássam.”⁵⁹⁵ Így született meg 400 oldalas *Keleti utazás. Egyiptom, Szentföld, India, Ceylon* című második könyve, ami az első kibővített kiadása, és amiben

⁵⁹¹ Például: „Keleti utazásom emlékeiből”, *Magyar Szalon*, 1901. július, 357–382.

⁵⁹² Lásd a fenti jegyzeteket, illetve „Az amerikai Riviéra” 1905. július 23.

⁵⁹³ „India és Ceylon”, *Budapesti Hírlap*, 1901. április 27.

⁵⁹⁴ Mocsáryné: *India és Ceylon*.

⁵⁹⁵ Mocsáryné: *Keleti Utazás*, 3.

szintén szerepelnek egyiptomi, nilusi, jeruzsálemi stb. élményei.⁵⁹⁶ Ez a publikáció több mint kétszáz fényképet tartalmaz.

A lentebb bemutatott, amerikai és mexikói utazásairól szóló beszámolók először cikk formájában jelentek meg a *Földrajzi Közlemények* és a *Magyar Szalon* hasábjain, majd később önálló kötetként is kiadták őket a nagy érdeklődésnek köszönhetően.⁵⁹⁷ Korábbi könyveihez viszonyítva ezek rövid szövegek voltak. Míg a *Földrajzi Közlemények* tudományos fórumot biztosított, a *Magyar Szalon* népszerű médium volt, ahol gyakran szerepeltek illusztrációkkal ellátott úti beszámolók is.⁵⁹⁸ Az a tény, hogy ilyen sokszínű közönség számára publikálta írásait, jól mutatja, hogy milyen vonzó olvasmányt nyújtott az olvasók széles skálájának.

Mocsáryné volt az első, aki egy nő szemén keresztül mutatta be Mexikót és a mexikóiakat a magyar olvasóközönségnek. Ahogyan láthattuk, külföldi női utazók írásai korábban már elérhetőek voltak Magyarországon fordítások formájában is (lásd például de la Barca esetét), a magyar írók közül csak férfiak írtak úti beszámolót az országról, így a nők ez idáig mindössze a leírások alanyaként tűnhettek fel. Emiatt Mocsáryné a diskurzus új szintjeit nyithatta meg Mexikó kapcsán. Kifejezetten eredeti útleírást hozott létre, azért is, mert egyértelműen turistaként utazott és írt Mexikóról, ami során bemutatta az ország fő látnivalóit a kialakuló turistaútvonalat követve. Ennek eredményeképpen más céllal és stílusban írt, mint a korábbi írók. Már magával ezzel az újfajta stílussal is új Mexikó-

⁵⁹⁶ Mocsáry Béláné Fáy Mária: *Keleti utazás: Egyiptom, Szentföld, India Ceylon: úti jegyzetek* (Budapest, Athenaeum, 1901). A továbbiakban Mocsáryné: *Keleti Utazás*.

⁵⁹⁷ Mocsáry Béláné Fáy Mária: *Utazásom Éjszak-Amerika Nyugati Partvidékein* (Budapest, Fritz Ármin, 1902). A továbbiakban Mocsáryné: *Utazásom*; Mocsáry Béláné Fáy Mária: *Mexikói utazásom: úti jegyzetek* (Budapest, Pesti könyvnyomda, 1905). A továbbiakban Mocsáryné: *Mexikói utazásom*.

⁵⁹⁸ „A városias magyar középosztály kulturális tükre: a Magyar Salon”. In Szabolcsi Miklós (szerk.): *Magyar Sajtó Története II/2, 1867-1892*. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/584.html>.

képet propagált: egy olyan országot, ahol egy nő is biztonságban utazhat akár egyedül is. Így Bánóhoz hasonlóan Mocsáryné is rombolja a korábban kialakított képet, amelyben Mexikó a banditák és rablók tanyája. Írását egyaránt befolyásolta az, hogy nőként utazott, de legalább ilyen fontos hatása volt annak, hogy magyar turistaként ismerte meg és mutatta be a porfiriano Mexikóját.

MEXIKÓ EGY TURISTA SZEMÉVEL

Mocsáryné esetében egy turista szemszögéből ismerhetjük meg Észak-Amerikát. Ebből következett, hogy a szerző stílusa sokszor leíró jellegű, és személyisége inkább rejtve marad (szemben például a korábban bemutatott férfi utazókkal). Ebben is hasonlított a többi magyar utazónőre. Márki szerint Wass Ádámné is hasonló módon nyilvánult meg: „Egyénisége sehol sem lép túlságosan előtérbe, legalább útközben kevésbé, mert csak a nagy városokban száll ki és kényes ízlésének nem kell a kisvárosok vagy épen falvak hiányos, néha piszkos vendéglőihez alkalmazkodnia.”⁵⁹⁹ Elmondhatjuk, hogy alapvetően Mocsáryné is a turisták által kitaposott útvonalon járja be Amerikát, miközben a legjobb szállodákban lakott, és az ekkorra már elfogadottá vált turistalátványosságokat látogatta meg. Így például az útikönyvek stílusát tükröző leírásokat olvashatunk különböző városokról (Mexikóváros, Guadalupe, Cuernavaca, Guanajuato, illetve Querétaro), miközben különböző javaslatokat, tippet is megfogalmaz a későbbi turisták számára: a jó szállodákra, szállásdíjakra, szolgáltatásokra vagy akár arra vonatkozóan is, hogy mit érdemes viselni a különböző helyekre tett kirándulások során.

---

⁵⁹⁹ Márki: „Magyar nők utazásai”, 111.

A turistaszerep felvétele lehetővé tette Mocsáryné számára azt is, hogy ne kelljen társadalmi problémákról vagy politikával kapcsolatos témákról értekeznie (és ezzel esetleg szembemennie a társadalmi elvárásokkal) és több figyelmet szentelhesen a látványosságok bemutatásának. Mindehhez a korábbi időszakhoz képest nyugodt történelmi környezet is hozzájárult, mivel utazását nem érintették vagy befolyásolták közvetlenül olyan politikai ügyek, amelyekről így muszáj lett volna szólnia még akkor is, ha az nem volt „úri hölgyhöz való”. Fanny Calderón de la Barca például, aki egy sokkal zavarosabb időszakban járta be az országot, nem tudta kizárni a politikai színezetű kommentárokat, részben az őt körülvevő események miatt.⁶⁰⁰ Mocsárynének nem kellett ilyen jellegű témákkal foglalkoznia, ezzel pedig egy biztonságos és vonzó ország képe rajzolódhatott ki.

Már (női) turistaként való jelenléte is a porfiriato alatt lezajlott változásokat jelzi. A századforduló során egyre gyakrabban lehetett turistákat látni az országban, az 1880-as években megjelentek az első útikönyvek, a század utolsó két évtizedében pedig közel hatvan könyv jelent meg amerikai és brit utazók tollából.⁶⁰¹ A turisták csoportja már nem csak a (sokszor nehezen megközelíthető) indián emlékek és romok iránt érdeklődött, talán még jobban érdekelte őket a spanyol örökség vagy a Miksa és Díaz vezetése alatt véghezvitt eredmények, a táj maga, illetve az ottani emberekre jellemző tevékenységek. Mindez egyértelműen igaz volt Mocsárynéra is. Karl Baedeker a *The United States with an Excursion into Mexico* című útikalauza először 1893-ban jelent meg, és valószínűleg a magyar utazónő számára is kézikönyvként szolgálhatott.⁶⁰² A mexikói rész-

---

⁶⁰⁰ Fanny Calderón: *Life in Mexico*, 200.

⁶⁰¹ Drewéy Wayne Gunn: *American and British Writers in Mexico, 1556-1973* (Austin: University of Texas Press, 1974), 40.

⁶⁰² Itt a második, átdolgozott kiadást használom: Karl Baedeker (szerk.): *The United States with an Excursion into Mexico* (Leipzig, Karl Baedeker Publisher, 1899).

hez kapcsolódó bevezető már az országhoz való újfajta hozzáállásról tanúsodik annak vonzereje és fejlettsége tekintetében egyaránt, hiszen az útikalauz szerint a vonatközlekedésnek köszönhetően egy mexikói kirándulás könnyen hozzáadható egy, az USA déli részén tett utazáshoz, amely sok újdonsággal és látnivalóval kecsegtet. Ráadásul azt is megjegyzik, hogy az ajánlott út nem tartogat sok nehézséget, azt nők is gyakran megteszik.⁶⁰³

Az útikönyv számos javaslattal szolgált abban a tekintetben, hogy mely városokat és látnivalókat érdemes meglátogatni, szállásokat, színházi és egyéb programokat ajánlott. A benne szereplő leírásokból tudott Mocsáryné készülni az utazásaira, illetve ezeket saját beszámolója elkészítésekor is felhasználhatta. Minden bizonynyal Mocsáryné forgatta ezt a baedekert, mivel a könyv által ajánlott szállodákban szállt meg és az ott említett helyek közül többet meglátogatott. Mindezek következtében az útikönyvben szereplő információkat ő is recirkulálta, és a stílusa is egy ilyen útikalauz jellemvonásait tükrözi. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy nem egyszerűen csak követte a baedekerben kijelölt útvonalat: több helyi látványosság már a kalauz megjelenése előtt is fontos látnivalóvá vált (ahogy az számos utazó könyvében is szerepel), és saját érdeklődési köre (például Miksa és öröksége iránt) szintén befolyásolta utazásait és beszámolója témaválasztását.

A viszonylag rövid, 37 oldalas, számos képpel illusztrált beszámoló objektív és lényegre törő leírásai részletesen bemutatják Mexikó legfontosabb látnivalóit, városait és turistalátványosságait, miközben Bánóhoz hasonlóan az ország szépsége és fejlődése áll a középpontban. A társadalmi és politikai ügyek tárgyalása nélkül, a mexikói élet azon aspektusait mutatja be, amelyekkel egy olyan,

---

A továbbiakban Baedeker: *Excursion into Mexico*. A német verzió is elérhető volt (amit Mocsáryné is használhatott): *Nordamerika: die Vereinigten Staaten nebst einem Ausflug nach Mexiko* (Leipzig, Verlag von Karl Baedeker, 1893).

⁶⁰³ Baedeker: *Excursion into Mexico*, 537.

magasabb osztálybeli utazónő találkozhatott, aki a turistaútvonalról csak ritkán letérve, a legjobb szállodákban megszállva ismerte meg az országot és lakosait. Mocsáryné nem érezte szükségesnek azt, hogy a korábban minden magyar utazó által felvezetett társadalmi problémákról is szóljon. Így például nem ír a mexikói etnikai és faji csoportok közötti különbségekről vagy a néhány év múlva forradalomhoz vezető társadalmi feszültségekről. Ez nemcsak a turistabeszámoló stílusával, hanem a korabeli, nőkkel szemben támasztott társadalmi elvárásokkal is összhangban volt: még ha a privilegizált társadalmi csoportokhoz tartozó nők utazhattak és írhattak is, inkább koncentráltak az emberek és egyének leírására, mint a fajokra vonatkozó általános megállapításokra.⁶⁰⁴ Útleírásaikban a nők a férfiakhoz képest többet foglalkoztak az otthoni élettel és a festői tájak leírásával, ami alapvetően a nőiesség vizsgálása volt.⁶⁰⁵ Mocsáryné pozitív képet fest a mexikói nemzetről; a fejlődést hangsúlyozza a porfiriato problémáival szemben. Ezen jellemzőket számba véve az a kérdés is felvetődik, hogy könyve nem egyike-e a porfiriato által támogatott műveknek.⁶⁰⁶

A mexikói szövegeiben nem alkalmazza a háromszögelés technikáját. Az Egyesült Államok nem szerepel állandó referenciapontként könyvében. Ennek két fő oka lehet: egyrészt ez egy útikönyvszerű leírás, amely konkrétan Mexikóval, annak fő látnivalóival és különleges jellemzőivel foglalkozik, itt pedig kevésbé van helye az Amerika-közi összehasonlításoknak. Másrészt pedig az ilyen jellegű szembeállítások szükségessé tették volna a politikai kérdések bevezetését is, például a felső- és alsóbbrendű politikai/társadalmi kérdések kapcsán. Az ilyen jellegű kijelentések nem illettek Mocsáryné szövegébe.

⁶⁰⁴ Mills: *Discourses of Difference*, 3.

⁶⁰⁵ Bassnett: „Travel Writing and Gender”, 239.

⁶⁰⁶ Lásd Frazer: *Bandit Nation*, 90.

Fogadtatásuk tekintetében a női útleírásokat gyakran lekezelően nem irodalminak vagy egyszerűen önéletrajzi jellegűnek ítélték, miközben (bizonyos szempontból ellentmondásosan) gyakran vádolták meg a női írókat túlzással, ezzel pedig a férfiútleírásokhoz képest marginálisabbnak tekintették őket.⁶⁰⁷ Ahogy Mills írja, ha a feminin témák kerültek a középpontba, akkor triviálisnak ítélték munkájukat, ha inkább hősieles narratívát közöltek, akkor pedig megkérdőjelezték azok valóságát.⁶⁰⁸ A fényképek készítése és a publikációkban való felhasználása hitelesíthette ezeket a beszámolókat, és így megbízhatóbb olvasmányokká is váltak a közönség számára. Modern turistaként Mocsáryné is a Kodakjával utazott, amelyet mindvégig arra használt, hogy dokumentálja utazásait. A fényképek készítése az utazás fontos részévé vált, és ennek révén tudta tapasztalatait megosztani a „karosszékekben utazó” magyarokkal.

Mocsáryné könyvének kiadásakor a fényképek szerepeltetése már viszonylag elterjedt volt az ilyen jellegű művekben, és a technikai fejlődés révén már sokkal olcsóbban lehetett ezeket úti beszámolók részeként is kinyomtatni. A fényképek az útkönyvek fontos részévé váltak és már a szöveg szerves részeként jelentek meg (ellentétben például Rosti esetével). A fényképezés egyébként a turistaélménynek is fontos része volt. Mocsáryné többször is hangsúlyozza, hogy fényképezőgépét arra használja, hogy megörökítse azt, amit lát, és sajnálatát fejezi ki azokban az esetekben, amikor nem tud képet készíteni egy említésre (és emlékezésre) méltó helyről vagy eseményről.⁶⁰⁹ Körülbelül 40 fénykép szerepel a mexikói leírásban, ezek közül a legtöbb a meglátogatott városokat kapja lencsevégre, de van több is, amely a természet szépségét, különleges (ősi) tárgyakat vagy művészeti értékeket örökít meg

⁶⁰⁷ Mills: *Discourses of Difference*, 110.

⁶⁰⁸ Mills: *Discourses of Difference*, 118.

⁶⁰⁹ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 5.

(néhány példáért lásd a III. sz. mellékletet). Érdekes módon emberek ritkán láthatóak ezeken a képeken, az egyetlen kivétel a mexikói nőkről közölt három közeli kép. A könyv az útikalauz műfajnak megfelelően a turistalátványosságokra koncentrál a néprajzi vagy társadalmi témák helyett.

A turizmus hatása abban a tekintetben is tetten érhető, ahogy Mocsáryné az olyan témákhoz közelít, mint a közlekedés vagy technológia. Az infrastrukturális fejlesztések vagy a vasúti és közúti projektek nemcsak a fejlődés vagy civilizáció jelei az ő esetében (mint a korábbi útleírásokban), hanem azért is fontosak, mert a kirándulni vágyók számára elérhetővé teszik a távolabbi helyeket. Miközben például az Egyesült Államokban utazott, nem annyira a vasútra mint a technikai fejlettség jelzőjére összpontosít, hanem sokkal inkább az azzal elérhető természeti szépségekre. A technológiai fejlesztések csak annyiban érdekesek számára, amennyiben azok a turisták utazásait könnyebbé teszik és az emberek előtt korábban elérhetetlen helyeket nyitnak meg: „Ezentúl a vasút még egyszerűbb lesz s lépte-nyomon újabb meglepetésben részesíti az utast, művészies építése a legszebb pontokat érinti, ide-oda kanyarogva, hol letérve, hol ismét kibukkanva a kanyónok valamelyikéből, de mindig felkeresve azokat a pontokat, ahonnan meglepő a kilátás.”⁶¹⁰ Ugyanígy a technológiai és infrastrukturális fejlődés nem közvetlenül kapcsolódik össze a mexikói gyarapodással, az egyszerűen a turistaélmény javításához járul hozzá. Ha ritkán javaslatokat is tesz Mocsáryné arra vonatkozóan, hogy Magyarországon milyen lépéseket lehetne tenni, ezek csakis a turizmus területére korlátozódnak: szerinte például a Magas-Tátra helyeit is vasúttal kellene elérhetővé tenni a turizmus fejlesztése érdekében⁶¹¹, de ugyanígy megemlíti a kemping népszerűségét, és abban

---

⁶¹⁰ Mocsáryné: *Útazásom*, 14.

⁶¹¹ Mocsáryné: *Útazásom*, 16.

a szegényebb rétegek kikapcsolódási lehetőségét látja Magyarországon.⁶¹²

Ahogy az Bánó esetében már kiderült, a századfordulóra Miksa császár öröksége a magyarországi Mexikó-kép fontos részévé vált. Ennek megfelelően a korábbi császár mexikói életéhez kapcsolódó helyszínek is turista- és emlékhelyek lettek. Ezt jól mutatja Mocsáryné példája, aki végiglátogatta a Habsburg uralkodóhoz kapcsolódó legfontosabb helyeket. Miksát többször is említi, általában pozitív kontextusban, mint a „felejthetetlen emlékü császár”⁶¹³, aki a mexikóiak érdekében és a modernizáció elősegítéséért ténykedett. A magyar utazónő szerint „bármely kormányforma alatt az ország élén még nem állott férfiú, ki annyi önzetlenséggel és önfeláldozással igyekezett volna népét egy jobb és boldogabb lét terére vezetni”.⁶¹⁴ Néhány esetben csak azért látogatott el bizonyos helyekre, mert azok Miksához voltak köthetőek: „a főtéren van egy ház, hol Miksa császár útközben Mexikó felé megpihent” – említi meg az egyik esetben.⁶¹⁵ Querétarót, az utolsó harcok és Miksa kivégzésének helyszínét, külön is bemutatja, amely egyértelműen emlékhely jelleget ölt. A település akkori helyzete vagy az ott lakók nem is szerepelnek az írásban, Mocsáryné csak a császárság végnapjaira koncentrál. Már önmagában az a tény, hogy a 37 oldalas írásból 5 a querétarói eseményekkel foglalkozik, illetve az, hogy az úti beszámoló során számos alkalommal tűnik fel maga Miksa, jól mutatja, hogy a mexikói kaland és annak utóélete Magyarországon ekkorra a Mexikó-kép alapvető elemévé vált.

Mocsáryné Bánóhoz hasonlóan nyilatkozik Mexikóról, még akkor is, ha az utazónő esetében kevésbé hangsúlyosak a gazdasági és politikai áthallások, és fontosabbak az ország elérhetőségéről és

---

⁶¹² Uo.

⁶¹³ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 37.

⁶¹⁴ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 35.

⁶¹⁵ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 6.

szépségéről szóló információk. A turistaleírások pillanatképeiből megismerhetjük a városok általános jellemvonásait, fő látványosságait (néha katalógusszerűen). Mocsáryné nem hangsúlyozza közvetlenül a porfiriato eredményeit az ország fejlődése szempontjából, de többször közöl ebben a tekintetben pozitív (bár kissé naiv) jellemzéseket: „Progresso vidékén a nép gazdag és itt dúsgazdag emberek laknak.”⁶¹⁶ Még Veracruz városa is sokkal kedvezőbb színben tűnik fel, mint a korábbi könyvekben: „különben én Veracruzot [sic!] csinosabbnak találtam, mint a minő fészeknek nekem leírták. Egy csinos kis tere van szép kerttel, melyet szép templom és elég jó házak környeznek. Az árkádok alatt pedig hajótársaimmal pompás fagyaltot élveztünk.”⁶¹⁷ Az olvasók egyértelműen elfogult képet kaphatnak az országról az olyan jellegű kijelentésekből, mint a következő: „Az állomásokon a nép élelmet, pulque-italt s feltűnő ízletesen készített kalácsokat kínált az utasoknak és *a jólét meglátszott a népen*. Koldusok csak egyik állomáson voltak nagy számmal, nem tudom, hogy mi okból, különben egész vonalon feltűnően kevés koldust láttam.”⁶¹⁸ Ez nagyon komoly változásnak tűnik a korábbi útleírásokhoz képest, és úgy tűnik, mintha Mocsáryné is meglepné az, hogy nem találkozik nagyobb szegénységgel. Ugyan a korábbi időszakhoz képest valóban javulhatott a mexikói társadalom bizonyos rétegeinek helyzete, azonban nagyon komoly társadalmi feszültségek alakultak ki, s ezek alig pár év múlva, az 1910-es mexikói forradalomhoz vezettek.

Mocsáryné mexikói útja során több magyarral is találkozott (például már a hajón is) és többször ír a mexikói magyar jelenlétről is. Megemlíti például a konzulátuson dolgozó Paczka Sándort, aki segített neki engedélyt szerezni, hogy fényképeket készíthessen a Nemzeti Múzeumban és aki a *Cafetal Hungaria* birtok tulajdonosa

⁶¹⁶ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 4.

⁶¹⁷ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 5.

⁶¹⁸ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 8. Saját kiemelés.

volt. Egy ponton azt is megemlíti, hogy a *Hotel Palacio* igazgatója is magyar, és állítása szerint több Mexikóban élő magyar is kapcsolatba lépett vele.⁶¹⁹ Mindez egybevág a Bánó által leírtakkal is és példát szolgáltat a magyar bevándorlás lehetőségére. A konzulátusról is pozitívan nyilatkozik, és azt írja, hogy az ott dolgozó személyzet „szívén hordja a hazánkból kivándoroltak érdekeit és jó tanácsokat fog adni, hogy idejét hasznosan töltsse”.⁶²⁰ Az ilyen beszámolók és az ezek mellett párhuzamosan felvázolt pozitív országgép révén Mexikó olyan nemzetként jelenik meg, amely szívesen látja a magyarokat még akkor is, ha Mocsáryné közvetlenül nem ösztönzi a magyar bevándorlást. Emiatt Bánótól eltérően a migrációhoz kapcsolódó politikai kérdéseket sem hozza fel, beleértve annak okait és esetleges következményeit. Ugyanakkor meglehetően ritka gazdasági jellegű megnyilvánulásaiban közelít Bánó mondandójához, amikor is a német termékek túlsúlyáról ír az országban és a magyar kereskedelem kiterjesztésének lehetőségét boncolgatja: „Ha tudnák Mexikóban, hogy mennyi és minő kitűnő terményeink és boraink vannak Magyarországon, valószínűleg pártolnák a mieinket is és a magyarok is igyekeznének jól és pontosan kiszolgálni őket.”⁶²¹

Míg a legfontosabb látnivalókról részletesen beszámol, Mocsáryné egészen keveset ír a lakosságról. Ha néhol meg is említ egy-egy etnikai vagy faji csoportot, ezt deskriptív módon teszi és nem kezdi el boncolgatni azok társadalmi helyzetét. Az Egyesült Államokban például megemlíti a kínai és japán munkásokat, de nem teszi szóvá az ázsiai bevándorlás vagy általában a (nagyszámú magyart is magában foglaló) nagy bevándorlás legfontosabb, akkoriban nagy vitákat generáló kérdéseit. Gyakorlatilag ugyanez történik az afro-

---

⁶¹⁹ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 20.

⁶²⁰ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 4.

⁶²¹ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 23.

amerikaiak esetében is, amikor ugyan ír arról, hogy a vonaton dolgoztak feketék, de semmilyen módon nem foglalkozik társadalmi státuszukkal. Mexikó kapcsán gyakorlatilag semmit nem tudunk meg a lakosságról, és mindössze két csoportról, az indiánokról és a nőkről kapunk némi információt.⁶²²

Míg a korábbi útleírásokban a különböző társadalmi, faji és etnikai csoportok bemutatása fontos szerepet játszott, Mocsáryné mexikói beszámolójában az ilyen jellegű jellemzések teljesen hiányoznak. Az indiánok kapcsán megemlíti azok régi hiedelmeit, hagyományait, és egy rövid történelmi áttekintést is nyújt (megemlítve a fontosabb régészeti leleteket), anélkül, hogy valójában meglátogatta volna az erre vonatkozó helyeket (az áldozatok kérdése és az azték naptár bemutatása ekkorra már az ország leírásának standard részei voltak). Habár megpróbálja elkerülni a kritikus és a lakossággal szembeni ellenséges hangnemet, bizonyos állításaiból következtethetünk a bennszülött lakosságról alkotott véleményére. Egy ponton valaki más véleményére hivatkozik, amikor arról ír, hogy a konzulátuson dolgozó gróf felesége „panaszkodott, hogy minden fáradozása és áldozatkészsége dacára is csak keveset bír a nép bajain javítani, annak fanatikus gondolkozása és szokásai mellett”.⁶²³ Később azonban saját, kevésbé hízelgő véleményét is megosztja az olvasóival, amikor megemlíti, hogy az indián nép „meghajlott az európai civilizáció előtt és ma alig képzelhető arról a népről, hogy képes lett volna államot rendszeresen kormányozni, mint az Asteceké”.⁶²⁴

Míg általánosan elfogadott tétel, hogy a női utazók nyitottabban a többi nő társadalmi helyzetének részletes bemutatása iránt és emiatt nagyobb betekintést kaphatunk a nők otthoni életébe, Mocsáryné esetében ez nem igaz. A korábbi férfi utazókhoz képest

⁶²² Amerikai beszámolójában az alaszakai őslakosokról is ír.

⁶²³ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 11.

⁶²⁴ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 12.

nem tudunk meg több információt. Sajnos ő sem nyújt alapos jellemzést a mexikói nők életéről és helyzetéről. Leginkább azok külső szépségére koncentrál, bemutatva megjelenésüket és ruháikat, de esetleges problémáikról keveset tudhat meg az olvasó. Gyakorlatilag megismétli a korábban kialakított képet a mexikói nők tekintetében: „a mexikói nő mind csinos, erős és egészséges és kitűnnek hosszú fekete szempillájuk és erős szemöldökük által, fűzöt nem ösmernek és igen kedvelik a zenét és virágokat”.⁶²⁵ Habár közzétett nőkről készített felvételeket, jellemzésük sematikus és olyan általános megállapításokból áll, mint hogy a „gyermekszeretet és virágszeretet nagyban ki van fejlődve az asszonyok között”.⁶²⁶ Otttartózkodása során nem igazán ismerte meg a mexikói nőket, így nem igazán tudta bemutatni mindennapi életüket sem annál részletesebben, mint tették azt korábban a férfi utazók.

Mocsáryné olyan országgént jellemezte Mexikót, ahol minden „csodálatosan idegenszerű volt”.⁶²⁷ Azzal, hogy Mexikót egy modern turista szemén keresztül mutatta be, új látásmódot vezetett be a magyar utazási irodalomban. Ez a fajta hozzáállás egy a korábbiaktól eltérő írásmódot és stílust igényelt, és emiatt az is változott, hogy mit ítélt látogatásra és megírásra méltónak. Mocsáryné könyvében Mexikó egy vonzó ország, azonban csakúgy, mint a korábbi utazók esetében, az utazó személye és az utazás/írás célja előre meghatározta azt, hogy Mocsáryné milyen tapasztalatokat közvetített. Az utazónő egy magasabb társadalmi osztály képviselőjeként utazott, aki került az ország kritizálását. Mivel a mexikói társadalom magasabb köreivel volt kapcsolatban és az ő ajánlásait követte, Mocsáryné leginkább a porfiriato eredményeit dokumentálta. A kritika hiánya azt is jelentheti, hogy nem szeretett volna politikai kijelentéseket tenni, mert az inkább a férfiak területének számított.

---

⁶²⁵ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 21.

⁶²⁶ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 17.

⁶²⁷ Mocsáryné: *Mexikói utazásom*, 9.

Mocsáryné a „kirándulásairól” kívánt beszámolni, amely során Észak-Amerika szépségeire koncentrált. Egy ilyen jellegű kiadvány összecsengett a Díaz-kormányzat céljaival, amely arra törekedett, hogy sokkal pozitívabb képet alakítson ki Mexikóról Európában.

DUPress

Zárszó

A bemutatott útleírások páratlan betekintést nyújtanak a mexikói mindennapokba és kultúrába, miközben legalább annyi mindent megtudhatunk belőlük Magyarországról és a magyarokról (ezzel alátámasztva az utazási irodalmi tanulmányok egyik alaptézisét). A Mexikóról szóló beszámolók gyakran az anyaországra vonatkozó kommentárok médiumává váltak: ki lehetett fejezni bennük az elbukott szabadságharcral kapcsolatos érzéseket, Magyarország Kelet és Nyugat közötti elhelyezkedését, a különböző politikai rendszerekről, az emigrációról vagy önmagában a magyarságról alkotott véleményeket.

A Bánó által kifejezett érzés arra vonatkozóan, hogy a magyarok félre vannak vezetve Mexikó kapcsán, leginkább ennek a háttérnek, illetve az utazó-írók Mexikóhoz és Magyarországhoz való eltérő viszonyulásának köszönhető. Ugyanakkor az is látható, hogy néhány szöveget akár úgy is megírhattak volna, hogy soha nem jártak az országban, mindössze korábbi sztereotípiákat és képeket elevenítenek fel. Ez a fajta „félrevezetés” akár az utazási irodalom sajátos jellemzőjének is bizonyulhat; az utazókat legalább annyira befolyásolja saját kulturális és társadalmi hátterük, mint az idegen országban tapasztaltak. Nehéz kilépni a prekoncepciók és sztereotípiák keretrendszeréből, és gyakran egyszerűbb a már korábban bevált referenciákat használni. Ez magában foglalhatja az egyes népcsoportok alsó- vagy felsőbbrendűségébe vetett hitet, a birodalmi álláspont elfogadását vagy visszautasítását, és az idegen és ismerős viszonyrendszerének definiálását. A magyarok (más nemzetek íróihoz hasonlóan) gyakran azokat a jellemzőket emlí-

tették és nagyították fel, amelyek megfeleltek utazásuk és írásaik céljainak: a banditák jelenlétét, a lakosság civilizálatlan és elmaradott állapotát, vagy éppen a lakossággal felvállalt sorsközösségüket hangsúlyozták.

Ugyanakkor természetesen nem mondhatjuk azt sem, hogy ezek az utazók egyszerűen lemásolták mások írásait, vagy hogy nem szolgáltak semmilyen új információval. Sőt az itt bemutatott írók sokszor nemzetközi szinten is egyedülálló és kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, szövegeik pedig különleges betekintést biztosítottak a kor történelmébe és kultúrájába mind Mexikó, mind pedig Magyarország és az Egyesült Államok tekintetében: megismerhetjük az akkori mexikói kultúrát, az Egyesült Államok szerepét és az arról alkotott véleményeket, illetve a magyar identitás főbb kérdéseit is a 19. század második felében. A szövegek számos különleges eredményről is tanúskodnak, legyen az a fényképezés, a természettudományok vagy akár az irodalom terén. Ráadásul mindannyian nagyon fontos szerepet játszottak a Magyarországon Mexikóról kialakult diskurzusban, hiszen a kialakuló Mexikó-kép alapjait is ők rakták le. Még ha az Egyesült Államokhoz képest marginálisabbnak is tűnt Mexikó, más latin-amerikai országok viszonylatában jelentős figyelmet kapott.

A könyvben igyekeztem átfogó képet nyújtani arról, hogy a vizsgált korszakban mit lehetett Magyarországon Mexikóról megtudni, és ehhez különböző írók publikációit bemutatni. A kutatást érdemes lenne kiterjeszteni a későbbiekben. Valószínűleg vannak még olyan, eddig ismeretlen leírások, amelyek kisebb lapokban jelentek meg vagy akár kiadásra sem kerültek. Meg kell vizsgálnunk, hogy ezek a szövegek beleillenek-e, és ha igen, hogyan, a könyvben vizsgált trendekbe. Mindezek mellett a már ismert szövegekkel is folytatnunk kell a munkát. Vizsgálhatjuk például azt, hogy milyen szerepet játszhatott bennük a cenzúra (vagy akár az öncenzúra), illetve összevethetjük őket más régiókról szóló leírásokkal.

Az itt bemutatott írók közül többen a világ más helyeiről is jelentettek meg beszámolókat, ezeket szintén érdemes lenne tovább elemezni és összevetni az itt leírtakkal. Igaz ez Xántus ázsiai utazásaira, Bánó és Rosti dél-amerikai vagy Mocsáryné közel-keleti útjaira. Fontos területe lehet a jövőbeli kutatásoknak ebben a témában a más tudományterületekről érkező kutatók bevonása: elemezhetőek lennének a szövegek nyelvi rétegei nyelvészek segítségével, míg az illusztrációk alaposabb vizsgálatát művészettörténészek végezhetnék el. Az itt megkezdett munka kronológiailag is kiterjeszhető, hiszen létezik néhány korábbi útleírás is, míg az 1910-es eseményeket követő beszámolók szintén érdekes alapanyagot nyújthatnak a további vizsgálódásokhoz, illetve az ebben a könyvben felvázolt trendekkel való összehasonlításhoz. Ilyen szempontból kutatható az, hogy fennmaradtak-e az itt bemutatott képek és sztereotípiák a mexikói forradalom vagy akár a második világháború után.

Az elemző munka mellett legalább ilyen fontos lenne az, hogy a magyar szövegekből minél többet elérhetővé tegyünk idegen nyelveken is. László cikkei és kiadatlan naplója, Miksa kalandjának beszámolója vagy akár Bánó és Mocsáryné szövegei a külföldi olvasók és kutatók számára is érdekesek, hiszen más szemszögből ismerhetik meg és vizsgálhatják Mexikót és magát az utazási irodalom műfaját is. Ráadásul a fordítások lehetővé tennék azt is, hogy a magyar utazási irodalmat nemzetközi összehasonlításban is elhelyezzük, és feltérképezzük a magyar és más nemzetek leírásai közötti különbségeket és hasonlóságokat. Ez kifejezetten fontos lehet a mi régióinkban, ahol a nyelvi különbségek akadályozzák a tudományos munka határokon átívelő koordinálását. Számba véve mindazokat az irányokat, amelyeken ez a munka tovább folytatódhat, remélem, hogy ez a könyv az ilyen jellegű kutatásoknak nem a vége, hanem a kezdete lesz.

Bibliográfia

A KUTATÁS SORÁN FELKERESETT KÖNYVTÁRAK ÉS GYŰJTEMÉNYEK

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen
Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Budapest
Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest
Magyar Földrajzi Múzeum, Érd
Mary Coats Burnett Library, Texas Christian University, Fort
Worth, TX
Amon Carter Museum, Fort Worth, TX
Getty Research Institute, Los Angeles, CA
Vasváry-gyűjtemény, Somogyi Könyvtár, Szeged
John F. Kennedy Institute Library, Berlin, Németország
Centre for Travel Writing Studies, Nottingham Trent University,
Egyesült Királyság

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

Baedeker, Karl, szerk. *The United States with an Excursion into Mexico*. Leipzig, Karl Baedeker Publisher, 1899.
Bánó Jenő. *Bolyongásaim Amerikában: útleírások a trópusok vidékéről, a mexikói köztársaság tüzetes ismertetésével*. Budapest, Athenaeum, 1906.

- . „Guajira-Cartagena de las Indias”. *Földrajzi Közlemények* 22 (1894): 337–345.
- . „Mexico”. *Földrajzi Közlemények* 36 (1908): 217–229.
- . *Mexikó és utazásom a trópusokon*. Budapest, Kosmos Műintézet, 1896.
- . *Úti képek Amerikából*. Budapest: ifj. Nagel Ottó, 1890.
- Barátosi Balogh Benedek. *Séta a világ körül*. Budapest: Magyar Kereskedelmi Közlöny, 1907[?].
- Birly István. *Csolnak út Rotterdamtól Pestig*. Pest: Geibel, 1863.
- Bogáti Péter. *A mahagóni ember - László Károly regényes életrajza*. Budapest, Móra Ferenc, 1986.
- Böloni Farkas Sándor. *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár, Ifj. Tilsch János, 1834.
- Burián István. „Egy mexikói önkéntes naplótöredéke”. *Jász-Kunság* 1, 10-46 (1868).
- Calderón de la Barca, Fanny. *Life in Mexico during a Residence of Two Years in that Country*. London, Chapman and Hall, 1843.
- Castro, Casimiro: *México y sus alrededores*. México, Establecimiento litográfico de Decaen, 1855.
- Charnay, Desiré: *The Ancient Cities of the New World: Voyages and Explorations in Mexico and Central America from 1857-1882*. New York, Harper and Brothers, 1887.
- Cholnoky Jenő: *A föld és népei. Népszerű földrajzi kézikönyv* 1. kötet. Budapest, Franklin-társulat, 1917.
- „Egy magyar ember sírja Mexikóban”. *Vasárnapi Újság*, 1898. június 12.
- György Aladár. *Amerika Földrajzi és népismei leírása* 2. kiadás. Budapest: Méhner Vilmos, 1894.
- Haraszthy Ágoston. *Utazás Északamerikában* 2. köt. Pest, Heckenast Gusztáv, 1844.
- Hellwald Frigyes. *A föld és népei. Föld és népismei kézikönyv*. 1. köt.: Amerika. Ford. és szerk. Toldy László. Budapest, Méhner Vilmos, 1879.

- Henry, William S. *Campaign Sketches of the War with Mexico*. New York, Harper, 1847.
- Hübner Sándor, Báró (Alexander Hübner). *Séta a világ körül* 2. köt. Budapest, Ráth Mór, 1884.
- Humboldt, Alexander von. *Political Essay on the Kingdom of New Spain*. Ford. John Black. London, Longman, 1811.
- Jakabffy Istvánné. *A nagy számok honában: Amerikai utazások*. Budapest, Országgyűlési Értesítő, 1893.
- Kingsley, Mary H. *Travels in West Africa: Congo Francais, Corisco and Cameroons*. London, Macmillan, 1897.
- László Károly. *Katonai életemből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között*. Szerk. Pordán Ildikó. Budapest, Terebess Kiadó, 2001.
- „László Károly levelei Amerikából”. *Vasárnapi Újság*, 1859–1868.
- *Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg*. Budapest, Franklin-Társulat, 1887.
- „Töredék László Károly naplójából”. *Kecskemét* (1876–1881).
- „Utazás Philadelphiába”. *Kecskemét*, 1876. március 19. – 1876. augusztus 20.
- Madarassy László. *Az amerikai őserdőben*. Budapest, Singer és Wolfner, 1890.
- *Az eldorádó*. Budapest, n.p., 1889.
- *Túl az Óceánon. Elbeszélések az amerikai életből*. Budapest, n.p., 1889.
- Mayerffy István. „Vasárnapi kirándulás Mexikóból”. *Hazánk s a Külföld* 44 (1867).
- Mocsáry Béláné Fáy Mária. „Az amerikai Riviéra”. *Új Idők*, 1905. július 23.: 85–86.
- „Havannában”. *Új Idők*, 1905. január 8.: 36–38.
- *India és Ceylon: Úti jegyzetek*. Budapest, Athenaeum, 1899.

- . *Keleti utazás: Egyiptom, Szentföld, India Ceylon: úti jegyzetek.* Budapest, Athenaeum, 1901.
- . „Keleti utazásom emlékeiből”. *Magyar Szalon* 1901. július: 357–382.
- . *Mexikói utazásom: úti jegyzetek.* Budapest, Pesti könyvnyomda, 1905.
- . *Útazásom Éjszak-Amerika Nyugati Partvidékein.* Budapest: Fritz Ármin, 1902.
- Molitor Ágost. „Alsó Kaliforniáról”. *Földrajzi Közlemények* 2 (1874): 137–152.
- Nebel, Carl. *Voyage pittoresque et archéologique dans la partie la plus intéressante du Mexique.* Paris, M. Moench, 1836.
- Nendtvich Károly. *Amerikai utazásom.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1858.
- Pawlowszki Ede. *Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Mexikói élet. Utazási élmények.* Budapest, Rudnyánszky, 1882.
- Poinsett, Joel Robert. *Notes on Mexico Made in the Autumn of 1822.* London, J. Miller, 1825.
- Pulszky Ferenc – Pulszky Terézia. *White, Red, Black. Sketches of American Society in the United States during the Visit of their Guests.* New York, Redfield, 1853.
- Rosti Pál. „Amerika ős lakosairól”. *Magyar Akadémiai Értesítő* 3, 3. sz. (1864): 239–257.
- . „Bostonból a Niagara zuhataghoz. Utazás a Niagarától Canadába”. *Hazánk s a Külföld*, 1868.
- . *Fényképi gyűjtemény: melyet Havannában, Orinocco vidékén és Mexicóban tett utazása alatt készített Rosti Pál: 1857–1858.* Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 1997.
- . „Havre de Graceból New Yorkba. Észak-amerikai utazásom naplója”. *Hazánk s a Külföld*, 1867.
- . *Úti emlékezetek Amerikából.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. Reprint, Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum, 1992.

- . „Vándorlásaim Észak-Amerikában”. *Hazánk s a Külföld*, 1870.
- Ruiz, Ramon Eduardo (szerk.). *An American in Maximilian's Army, 1865–66. The Diaries of William Marshall Anderson*. San Marino, California, Huntington Library, 1959.
- Sarlay Pál. „Eredeti közlemények Kaliforniából”. *Vasárnapi Újság*, 1870.
- . „Eredeti levél Mexikóból”. *Vasárnapi Újság*, 1868. december 27.
- . „Esti üzlet San Franciscóban”. *Vasárnapi Újság*, 1871. július 30. és augusztus 6.
- . „Kaliforniai képek”. *Vasárnapi Újság* 1869. november 7. és november 14.
- . „Mexikóból”. *Vasárnapi Újság*, 1867. november 24. és december 1.
- Sennor Vilmos. „Levél Mexikóból”. *Vasárnapi Újság*, 1889. november 17.
- . „Mexikóról Mexikóból - Eredeti Levél”. *Vasárnapi Újság*, 1890. június 15.
- Simonyi Jenő. *Az új világ: Kalandozások amerika művelt és vad vidékein. Útirajzok és életképek kiváló utazók leírásaiból*. Budapest, Singer és Wolfner, 1891[?].
- Szeberényi L. „Mexikói élet”. *Vasárnapi Újság*, 1863. október 25. és november 1.
- Szenger Ede. *Mexiko felvidéke élet- és kórtani tekintetben*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat, 1877.
- . „Miksa császár halála”. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876: 386–89.
- Szokoly Viktor. *Mexikó története Miksa császárig, különösen ős- és újabbkori története, államszervezete, azték műveltségi története s különböző népfajaira vonatkozólag*. Pest, Emich Gusztáv, 1966.
- Taylor, John. *Selections from the Works of the Baron de Humboldt, Relating to the Climate, Inhabitants, Productions, and Mines of Mexico*. London, Longman, 1824.

Tocqueville, Alexis de. *A democratia Amerikában* 4. köt. Ford. Fábián Gábor. Buda, Magyar Királyi Egyetemi nyomda, 1841–43.

Xántus János. „A czethalásatról”. *Földrajzi Közlemények* 16 (1888): 28–53.

— . „Nyugati Mexikóról”. *Földrajzi Közlemények* 17 (1889): 217–271.

— . *Utazás Kalifornia déli részeiben*. Pest, Lauffer, 1860.

— . *Xántus János levelei Északamerikából*. Pest, Lauffer, 1858.

FELHASZNÁLT ÚJSÁGOK, FOLYÓIRATOK

Athenaeum

Fillértár

Földrajzi Közlemények

Hazánk s a Külföld

Hon és Külföld

Jász-Kunság

Magyarország és a Nagyvilág

Ország

Pesti Napló

Regélő

Vasárnapi Újság

Magyar Szalon

Budapesti Hírlap

Politikai Újdonságok

Hasznos Mulatságok

Mindenes Gyűjtemény

Minerva

MÁSODLAGOS FORRÁSOK

- Abert, James W. *Western America in 1846-1847*. San Francisco, Howell, 1996.
- Ács Tivadar. *Akik elvándoroltak*. Budapest, n.p., 1940.
- . *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, n.p., 1944.
- . (szerk.). *Magyar úttörők az újvilágban. László Károly 1850-67. évi naplójegyzetei a Kossuth emigráció amerikai életéből*. Budapest, Láthatár, 1942.
- . (szerk.). *Népek tavasza. Ismeretlen levelek, naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából*. Budapest, ABC, 1943.
- Adams, Percy G. (szerk.). *Travel Literature through the Ages*. New York, Garland, 1988.
- . *Travelers and Travel Liars*. Berkeley, U of California Press, 1962.
- Allen, Walter. *Transatlantic Crossing*. London, Heinemann, 1971.
- Anderle Ádám. *Latin-Amerika története*. Szeged, JATE Press, 2010.
- . „Magyarok Latin-Amerikában”. *Rubicon* 19, 1. sz. (2008): 70-71.
- . „Magyarok Latin-Amerikában”. *Külvügyi Szemle* 7, 3. sz. (2008): 174-181.
- és Kozári Mónika. *A Monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914-1919*. Szeged, n.p., 1990.
- Arapoglou, Eleftheria - Mónika Fodor - Jopi Nyman (szerk.). *Mobile Narratives: Travel, Migration, and Transculturation*. New York, Routledge, 2013.
- Arrom, Silvia Maria. *The Women of Mexico City, 1790-1857*. Stanford, Stanford UP, 1985.
- Balázs Dénes és mtsai. *Magyar utazók lexikona*. Budapest, Panoráma, 1993.
- Bálint Péter. *Utazás és idegenség*. Budapest, Kortárs, 2009.
- Barta Attila. „Tocqueville az amerikai közigazgatásról”. *Miskolci Jogi Szemle* 4, 1. sz. (2009): 113-135.

- Barthes, Roland. *Camera Lucida: Reflections on Photography*. Paris, Éditions de l'Étoile, 1980.
- Barton, Geoff (szerk.). *Travel Writing*. Oxford, Oxford UP, 1994.
- Bassnett, Susan. „Travel Writing and Gender”. In *The Cambridge Companion to Travel Writing*, szerk. Peter Hulme – Tim Youngs. Cambridge, CUP, 2002.
- Beardsell, Peter. *Europe and Latin America: Returning the Gaze*. Manchester, Manchester UP, 2000.
- Bendixen, Alfred – Judith Hamera (szerk.). *The Cambridge Companion to American Travel Writing*. Cambridge, Cambridge UP, 2009.
- Berger, Max. *The British Traveller in America, 1836-60*. New York, Columbia, 1943.
- Bieder, Robert E. *Science Encounters the Indian, 1820-1880. The Early Years of American Ethnology*. Norman, University of Oklahoma Press, 1986.
- Blanton, Casey. *Travel Writing: The Self and the World*. New York, Twayne, 1997.
- Bodrogi Tibor (szerk.). *Messzi népek magyar kutatói* 2. köt. Budapest, Gondolat, 1978.
- Bollobás, Enikő. „Hungarian in America, American in Hungary: János Xántus, the 19th-century Naturalist”. *Hungarian Review* 3, no. 2 (2012).
- Borsody Bevilaqua Béla – Agárdi Ferenc (szerk.). *Régi magyar világgjárók*. 3. kiadás. Budapest: Gondolat, 1969.
- Bracewell, Wendy – Alex Drace-Francis (szerk.). *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe. East Looks West* 3. kötet. Budapest, CEU Press, 2008.
- Bracewell, Wendy (szerk.). *Orientations: An Anthology of East European Travel Writing, ca. 1550-2000. East Looks West* 1. kötet. Budapest: CEU Press, 2009.
- . *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe. East Looks West* 2. köt. Budapest, CEU Press, 2008.

- Bright, William. „Xántus: Travels in Southern California”. *Journal of California and Great Basin Anthropology* 2, no. 1 (1980): 143–146.
- Brisson, Ulrike – Bernanrd Schweizer (szerk.). *Not So Innocent Abroad: The Politics of Travel and Travel Writing*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, 2009.
- Buchenau, Jürgen. *Mexico Otherwise: Modern Mexico in the Eyes of Foreign Observers*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 2005.
- . „Small Numbers, Great Impact: Mexico and Its Immigrants, 1821–1973”. *Journal of American Ethnic History* 20, Tavasz (2001): 23–49.
- Burke, Peter. „Útmutatás az utazástörténet számára”. *Korall* 7, 26. sz. (2006): 5–24.
- Cabanas, Miguel A. „North of Eden: Romance and Conquest in Fanny Calderón de la Barca’s Life in Mexico”. *Studies in Travel Writing* 9, no. 1 (2005): 1–19..
- Castelot, André. *Miksa és Sarolta: Habsburg pár Mexikó trónján*. Budapest, Európa, 2008.
- Castillo, Susan – David Seed (szerk.). *American Travel and Empire*. Liverpool, Liverpool UP, 2009.
- Castleberry, May (szerk.). *The New World’s Old World: Photographic Views of Ancient America*. Albuquerque, University of New Mexico Press, 2003.
- Chasteen, John Charles. *Americanos: Latin America’s Struggle for Independence*. Oxford: OUP, 2008.
- . *Born in Blood and Fire: A Concise History of Latin America*. New York, W.W. Norton, 2006.
- Cheng, Chu-Chueh. „Frances Trollope’s America and Anna Leonowens’s Siam: Questionable Travel and Problematic Writing”. In *Gender, Genre and Identity in Women’s Travel Writing* (szerk.). Kristi Siegel, 123–66. New York: Peter Lang, 2004.
- Clifford, James. *Routes: Travel and Translation in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard UP, 1997.

- Conrad, Peter. *Imagining America*. London, Routledge, 1980.
- Conroy, Jane (szerk.). *Cross Cultural Travel*. New York, Lang, 2003.
- Costeloe, Michael P. „Prescott’s History of the Conquest and Calderon de la Barca’s Life in Mexico. Mexican Reaction, 1843–44”. *The Americas* 47, no. 3 (1991): 337–48.
- . „William Bullock and the Mexican Connection”. *Mexican Studies* 22, no. 2 (2006): 275–309.
- Cox, Edward Godfrey. *A Reference Guide to the Literature of Travel* 3. köt. New York, Greenwood, 1969.
- Cronin, Michael. *Across the Lines: Travel, Language, Translation*. Cork: Cork UP, 2000.
- Csorba László. „Emigráns utazó a Bíbor-tenger partján. Xántus János legendái”. *Rubicon* 19, 1. sz. (2008): 77–79.
- Czére Béla. *Magyarország közlekedése a 19. században (1780–1914)*. Budapest: MÁV Vezérigazgatóság, 1997.
- Deák István. „Kossuth: the Vain Hopes of a Much Celebrated Exile”. *Hungarian Quarterly* 43, 166. sz. (2002): 81–84.
- Debroise, Olivier. *Mexican Suite: A History of Photography in Mexico*. Austin, University of Texas Press, 1994.
- Diener, Pablo. „The Picturesque as an Aesthetic Category in the Art of Travelers: Notes on J.M. Rugendas’s Work”. *Historia* 40, no. 2 (2007): 285–309.
- . „Profile of the Traveler-Artist in the Nineteenth Century”. In *European Traveler Artists in Nineteenth-Century Mexico*. Colonia Centro, Fomento, 1996.
- Dornbach Mária (szerk.). *Amerikától Óceániáig. XIX. századi magyar utazók*. Budapest, Park, 2006.
- Duncan, James – Derek Gregory (szerk.). *Writes of Passage: Reading Travel Writing*. London, Routledge, 1999.
- Elsner, Jás – Rubiés Joan-Pau. *Voyages and Visions. Towards a Cultural History of Travel*. London, Reaktion, 1999.

- Fuente, José Iturriaga de la. *Anecdotario de viajeros extranjeros en México, siglos XVI-XX*. Mexico, Fondo de Cultura Económica, 1988–92.
- Fenyő István. „Eötvös és Tocqueville”. *AETAS* 22, 1. sz. (2007): 127–134.
- Fifty-Roy, Robert. „Considerations on the Great Isthmus of Central America”. *Journal of the Royal Geographical Society of London* 20 (1850): 161–189.
- Fomento Cultural Banamex. *European Traveler Artists in Nineteenth-Century Mexico*. Colonia Centro, Fomento, 1996.
- Foster, Lynn V. *Mexikó története*. Ford. Fazekas Benedek. Budapest, Pannonica, 1999.
- Franklin, Caroline (szerk.). *Women’s Travel Writing, 1750–1850*. London, Routledge, 2006.
- Frazer, Chris. *Bandit Nation: A History of Outlaws and Cultural Struggle in Mexico, 1810–1920*. Lincoln, University of Nebraska Press, 2006.
- Fukuyama, Francis (szerk.). *Falling Behind: Explaining the Development Gap Between Latin America and the United States*. Oxford, Oxford UP, 2008.
- Fuller, Mary C. *Voyages in Print*. Cambridge, Cambridge UP, 1995.
- Für Lajos. *Világjáró magyarok*. Budapest, Népszava, 1989.
- Fussell, Paul. *Abroad: British Literary Traveling between the Wars*. New York, Oxford UP, 1980.
- Gardiner, Harvey C. „Foreign Travelers’ Accounts of Mexico, 1810–1910”. *The Americas* 8, no. 3 (1952): 321–351.
- Getty Research Institute. „A Nation Emerges: 65 Years of Photography in Mexico”. Getty Research Institute Special Collections (2000). Available at: http://www.getty.edu/research/tools/guides_bibliographies/photography_mexico/.
- Ghose, Indira. *Women Travellers in Colonial India: The Power of the Female Gaze*. Oxford, OUP, 1998.

- Gidley, Mick. *Representing Others: White Views of Indigeneous Peoples*. Exeter, University of Exeter P, 1992.
- Gilderhus, Mark T. „The Monroe Doctrine: Meanings and Implications”. *Presidential Studies Quarterly* 36, no. 1 (2006): 5–16.
- Glant Tibor. *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.
- . „Dualizmuskori Amerika-kép, utazási irodalom és paródia”. In *Essays in Honor of György Novák*, szerk. Vajda Zoltán, 79–99. Szeged, JATE Press, 2012.
- . „A Hungarian aristocrat in Civil War America: Count Béla Széchenyi’s 1862 study trip to the United States of America”. *Studies in Travel Writing* 16, no. 3 (2012): 287–301.
- . „Magyar nyelvű amerikai utazási irodalom a XIX. század második felében: bibliográfiai áttekintés”. In *A szavak szépsége, avagy a bibliográfus igazsága. Tisztelgés Vadon Lehel 70. születésnapján*, szerk. Abádi Nagy Zoltán et al., 629–41. Eger, Amerikanisztika Tanszék, EKF, 2012.
- . „The Representation of Native Americans in Nineteenth-century Hungarian Travel Writing”. Unpublished manuscript presented at the conference of the American Hungarian Educators Association on June 5, 2010, Szeged, Hungary.
- . „Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary”. *Hungarian Journal of English and American Studies* 16, no. 1–2 (2010): 171–84.
- és Davis D. Joyce. *United States History: A Brief Introduction for Hungarian Students*. Debrecen, Kossuth University Press, 2010.
- Glick, Edward B. „The Tehuantepec Railroad: Mexico’s White Elephant”. *Pacific Historical Review* 22, no. 4 (1953): 373–82.
- Gould, Stephen Jay. *The Mismeasure of Men*. New York, Norton, 1981.
- Greenfield, Gerald Michael – Carlos E. Cortés. „Harmony and Conflict in Intercultural Images: The Treatment of Mexico in US

- Feature Films and K-12 Textbooks”. *Mexican Studies* 7, 3. sz. (1991): 283–301.
- Groom, Eileen (szerk.). *Methods for Teaching Travel Literature and Writing*. New York: Peter Lang, 2005.
- Gunn, Drewey Wayne. *American and British Writers in Mexico, 1556–1973*. Austin, University of Texas Press, 1974.
- Gyömrei Sándor. *Az utazási kedv története*. Budapest, Gergely R., 1934.
- Hagen, Victor Wolfgang von. *South America Called Them. Explorations of the Great Naturalists*. New York: Knopf, 1945.
- Hahner, June E. (szerk.). *Women through Women’s Eyes: Latin American Women in Nineteenth-Century Travel Accounts*. Wilmington, Scholarly Resources, 1998.
- Hajnal István. *A Kossuth emigráció Törökországban*. Budapest, n.p., 1927.
- Halász Gyula. *Öt világrész magyar vándorai Benyovszkytól napjainkig*. Budapest, Grill Károly, 1936.
- Handlin, Oscar (szerk.). *This Was America: As Recorded by European Travelers in the Eighteenth, Nineteenth, and Twentieth Centuries*. New York, Harper, 1949.
- Hanne, Michael (szerk.). *Literature and Travel*. Amsterdam, Rodopi, 1993.
- Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor (szerk.). *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1973.
- Havass Rezső. *Magyar földrajzi könyvtár: A magyar birodalomról bármely nyelven, valamint magyar szerzőktől bármely földrajzi tárgyról és bármely nyelven megjelent irodalmi művek könyvésze- te idevágó irodalomtörténeti bevezetéssel*. Budapest, Franke Pál, 1893.
- Henderson, Timothy J. *The Mexican Wars for Independence*. New York, Hill and Wang, 2009.
- Hooper, Glenn – Tim Youngs (szerk.). *Perspectives on Travel Writing*. Aldershot, Ashgate, 2003.

- Horsman, Reginald. *Race and Manifest Destiny: The Origins of American Racial Anglo-Saxonism*. Cambridge, Harvard UP, 1981.
- Hovey, Edmund Otis. „The Isthmus of Tehuantepec and the Tehuantepec National Railway”. *Bulletin of the American Geographical Society* 2, no. 39 (1907): 78–91.
- Howe, Daniel Walker. *What Hath God Wrought: The Transformation of America, 1815–1848*. New York, Oxford UP, 2007.
- Howgego, Raymond John. *Encyclopedia of Exploration 1800 to 1850*. Potts Point, Hordern, 2004.
- Hulme, Peter – Tim Youngs (szerk.). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge, Cambridge UP, 2002.
- Hunter, W. Henry. „The American Isthmus and the Interoceanic Canal”. *Foreign and Commonwealth Office Collection*, 1899.
- Ibsen, Kristine. *Maximilian, Mexico, and the Invention of Empire*. Nashville, Vanderbilt UP, 2010.
- Jancsó Katalin. „El viajero Pál Rosti: siguiendo las huellas de Humboldt en los trópicos”. *Ibero-Americana Pragensia* 35 (2014): 199–207.
- . „Húngaros en los trópicos: Rosti Pál y otros viajeros en el Caribe y en América Central en la segunda parte del siglo XIX”. *Acta Hispanica – Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae* 18 (2013): 73–82.
- . „Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császáranak szolgálatában”. *Tiszatáj* 65, 1. sz. (2011): 72–79.
- . „Mexikó és a spanyol köztársasági emigráció: új honra talál művészek a mexikói kulturális életben”. *Mediterrán Világ* 39–40 (2017): 121–132.
- . „Un cafetero húngaro en Oaxaca. La imagen del indígena de América del Norte y Central decimonónica en las obras del viajero Eugenio Bánó”. In Ursula Prutsch – João Fábio Bertonha – Mónica Szente-Varga (eds.): *Soldados, aventureros, utopistas y emigrantes. Del Imperio Habsburgo y de la Monarquía Austrohúngara a las Américas*. Madrid, Iberoamericana Vervuert, 2017, 59–80.

- Kacziány Géza. *A magyar mémoire irodalom 1848-tól 1914-ig*. Budapest, Lantos, 1917.
- Kadarkay Árpád. „Introduction”. In Sándor Bölöni Farkas, *Journey in North America, 1831*. Ford. Kadarkay Árpád. Oxford, ABC-Clio, 1978.
- Kaplan, Caren. *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*. Durham, Duke UP, 1996.
- Kapronczay Katalin. „A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 és 1914 között”. *Orvostörténeti Közlemények 174–177* (2001): 5–44.
- Katona Anna. „Hungarian Travelogues on the Pre-Civil-War U.S”. *Angol Filológiai Tanulmányok 5* (1971): 51–94.
- . „Nineteenth-Century Hungarian Travelogues on the Post-Civil War United States”. *Angol Filológiai Tanulmányok 7* (1973): 35–52.
- . „Sándor Farkas Bölöni and Ágoston Mokcsai Haraszthy”. In Mark pachter (szerk.): *Abroad in America: Visitors to the New Nation, 1776–1914*. Reading, : Addison-Wesley, 1976, 43–51.
- Kéz Andor (szerk.). *Felfedezők lexikona: [A–Z-ig]*. Budapest: Könyvmíves, 2008.
- Kincses Károly. *Rosti Pál, 1830–1874. Tanulmány az Úti emlékezetek Amerikából hasonmás kiadásához*. Budapest, Balassi, 1992.
- King, John és mtsai., szerk. *Mediating Two Worlds: Cinematic Encounters in the Americas*. London: BFI, 1993.
- Király, Béla K. – George Bárány (szerk.). *East Central European Perceptions of Early America*. Lisse, Peter de Ridder Press, 1977.
- Kiossev, Alexander. „Notes on the Self-colonising Cultures”. Available at: http://www.kultura.bg/media/my_html/biblioteka/bgvntgrd/e_ak.htm.
- Kökény Andrea. *Angol-amerikaiak Texasban, 1824–1845*. Szeged, SZTE, 2007.
- . „Encountering the Unknown: The Mexican-American Boundary Survey, 1849–1854”. In Cristian Réka M. – Kökény Andrea – György

- E Szőnyi (szerk.): *Confluences: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*. Szeged, JATEPress (2017): 79–86.
- Könnyű, Leslie. *John Xantus, Hungarian Geographer in America (1851–64)*. Köln, American Hungarian Publisher, 1965.
- . „A világgjáró Xántus János Amerikában”. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 7 (1989): 15–20.
- Kovács Sándor Iván (szerk.). *Magyar utazási irodalom: 15–18. század*. Budapest, Szépirodalmi, 1990.
- Kowalewski, Michael (szerk.). *Temperamental Journeys*. Athens, University of Georgia Press, 1992.
- Kubassek János. *Atlasz árnyékában: előadások, értekezések, interjúk, cikkek, nekrológok*. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, 2002.
- . *Útkeresők: Magyar utazók és földrajzi felfedezők*. Budapest, Kosuth, 2008.
- Kuehn, Julia – Paul Smethurst (szerk.). *Travel Writing, Form, and Empire: The Poetics and Politics of Mobility*. New York, Routledge, 2009.
- Lacza Tihamér. „Magyar jezsuiták Latin-Amerikában”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2, 1. sz. (2000). Available at: <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00003/lacza.htm>.
- Lázár István. *Világgjárók-világlátók. Régi magyar utazók antológiája*. Budapest, Móra, 1986.
- Lawrence, Karen R. *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition*. Ithaca, NY, Cornell UP, 1994.
- Leask, Nigel. *Curiosity and the Aesthetics of Travel Writing, 1770–1840*. Oxford, OUP, 2002.
- . „The Ghost in Chapultepec: Fanny Calderón de la Barca, William Prescott and Nineteenth-Century Mexican Travel Accounts”. In Jas Elsner – Joan-Pau Rubiés (szerk.): *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel*. London, Reaktion, 1999, 184–209.
- . „A Yankee in Yucatan: John Lloyd Stephens and the Lost Cities of America”. In Tim Youngs (szerk.): *Travel Writing in the Nine-*

- teenth Century: Filling the Blank Spaces* London, Anthem Press, 2006, 129–44.
- Lendvai Edit. *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, 2009.
- Lévai Csaba. „Bölöni Farkas Sándor koncepciója a nemzetről és a nemzeti nyelvről”. *Debreceni Szemle* 2 (1996): 195–201.
- . „A French Aristocrat and a Hungarian Nobleman in Jacksonian America: a Comparison of the Views of Alexis de Tocqueville and Sándor Bölöni Farkas”. In Mary N. Harris – Anna Agnarsóttir – Lévai Csaba (szerk.): *Global Encounters European Identities*. Pisa: Pisa. University Press, 2010, 247–258.
- . „Haraszthy Ágoston, mint a »kaliforniai szőlőkultúra atyja«: Vélemények és viták az újabb Egyesült Államokbeli szakirodalom tükrében”. In Orosz István – Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem* Debrecen, Történelmi Intézet, 2009, 248–68.
- és Vida István Kornél, ford. *Charles Loring Brace: Magyarország 1851-ben*. Máriabesnyő, Attraktor, 2005.
- Lilón, Domingo – Semsey Viktória – Nagy Marcel – Szilágyi Ágnes Judit – Santosné Blastik Margit – Miguel Dantas da Cruz – José Antonio Sánchez Román. *Latin-Amerika 1750–1840*. Budapest, L’Harmattan, 2013.
- Lindsay, Claire. *Contemporary Travel Writing of Latin America*. New York, Routledge, 2010.
- Lubrich, Oliver. „Alexander von Humboldt: Revolutionizing Travel Literature”. *Monatshefte* 96, no. 3 (2004): 360–387.
- Lughofer, Johann Georg. *A császár új élete: Mexikói Miksa*. Ford. Farkas Tünde. Budapest, Gabo, 2007.
- Lukács Lajos. *Magyar politikai emigráció, 1849–1867*. Budapest, Kosuth, 1984.
- Lukácsy Sándor. *Rabszolga Washington sírjánál. Kossuth emigráns-társainak írásai Amerikikáról*. Budapest, Művelt nép, 1953.
- MacLachlan – Colin M. – William H. Beezley. *El Gran Pueblo: A History of Greater Mexico*. N.J., Prentice Hall, 2004.

- Madden, Henry Miller. *Xántus, Hungarian Naturalist in the Pioneer West*. Palo Alto, Books of the West, 1949.
- Martels, Zweder R. von. *Travel Fact and Travel Fiction*. Leiden: Brill, 1994.
- Márki Sándor. „Amerika s a magyarság”. *Földrajzi Közlemények* 21 (1893): 49-94.
- . „Magyar nők utazásai”. *Földrajzi Közlemények* 3 (1889): 89–157.
- Mathey Éva. „Common Images of American Society as Seen by Hungarian Travelers of the Pre-Civil War Period”. In *Studii de limbi si literatură moderne* Timisoara: Editura Mirton, 2001, 163–169.
- Maxwell, Alexander. „Tobacco as Cultural Signifier: A Cultural History of Masculinity and Nationality in Habsburg Hungary”. *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association* 5 (2012). Available at: <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/5>.
- Miklósi László. *Magyar hősök öt világrészen*. Budapest, Korda, 1936.
- Mills, Sara. *Discourses of Difference: An Analysis of Women’s Travel Writing and Colonialism*, London, Routledge, 1991.
- „Mocsáry Béláné”. *Magyar Szalon*, July 1901: 353–56.
- Moro, Cayetano. *Observations in Relation to a Communication Between the Atlantic and Pacific Oceans through the Isthmus of Tehuantepec*. New York, R. Craighead, 1849.
- Moroz, Grzegorz. „British (Literary) Travel Book: Definition(s) and Beginnings”. Manuscript presented at the conference *Forms and Evolution of Travel Literature in Different Literary Traditions*. Białowieża, Poland, May 2009.
- Mulvey, Christopher. *Anglo-American Landscapes*. Cambridge, Cambridge UP, 1983.
- . *Transatlantic Manners: Social Patterns in Nineteenth-century Anglo-American Travel Literature*. Cambridge, Cambridge UP, 1990.
- Naggar, Carole – Fred Ritchin (szerk.). *México through Foreign Eyes, 1850–1990*. New York, W.W. Norton, 1993.

- Nagy Miklós Mihály. „Háry János utódai: A magyar katonai utazási irodalom”. *Kortárs* 5, 12. sz. (2004): 91–104.
- . *Magyar hadiutazók: Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből*. Budapest, Kornétás, 2001.
- . „Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede”. *A Földrajz Tanítása* 7, 5. sz. (1999): 11–17.
- . „Miksa császár magyar katonája”. *Új Honvédségi Szemle* 10, 9. sz. (2000): 94–102.
- . „Újkori magyar katonautazók”. *Magyar Tudomány* 44, 8. sz. (1999): 936–44.
- . *Világjáró magyar katonák*. Budapest, Zrínyi, 2007.
- O'Reilly, William. „Conceptualizing America in Early Modern Central Europe”. *Pennsylvania History* 65, no. 5 (1998): 101–121.
- Orvell, Miles. *The Real Thing: Imitation and Authenticity in American Culture, 1880–1940*. New York, University of North Carolina Press, 1989.
- Overmyer-Velázquez, Mark. „Portraits of a Lady: Visions of Modernity in Porfirian Oaxaca”. *Mexican Studies* 23, no. 1 (2007): 63–100.
- Pachter, Mark (szerk.). *Abroad in America: Visitors to the New Nation, 1776–1914*. Reading, Addison-Wesley, 1976.
- Palmquist, Peter E. – Thomas R. Kailbourn. *Pioneer Photographers from the Mississippi to the Continental Divide. A Biographical Dictionary, 1839–1865*. Stanford, CA, Stanford University P, 2005.
- Papp Júlia. „Az ötödik album: Rosti Pál (1830–1874) Fényképi Gyűjteményének újabb példánya”. *Fotóművészet* 2 (2008): 118–127.
- . „Pál Rosti (1830–1874): Traveller and Photographer”. *Hungarian Quarterly* 48, no. 188 (2007): 85–90.
- Paredes, Raymund A. „The Mexican Image in American Travel Literature, 1831–1869”. *New Mexico Historical Review* 52, no. 1 (1977): 5–29.
- Paterson, Thomas G. *A History of American Foreign Relations to 1920* 6. kiadás. Boston, Houghton Mifflin, 2005.

- Pető Andrea. *A nők és férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században*. Budapest, SZMM, 2008.
- Pitman, Thea. „Mexican Travel Writing: The Legacy of Foreign Travel Writers in Mexico or Why Mexicans Say They don't Write Travel Books”. *Comparative Critical Studies* 4, no. 2 (2007): 209–223.
- . *Mexican Travel Writing*. Bern, Peter Lang, 2008.
- Pordán Ildikó. *László Károly, Katonai életéből: Napló 1848.szept.25-e és 1851.szept.10.-e között*. Budapest, Terebess, 2001.
- Porter, Dennis. *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*. Princeton, Princeton UP, 1991.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Studies in Travel Writing and Transculturation*. London, Routledge, 1992.
- Puskás Julianna. *From Hungary to the United States (1880–1914)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- , (szerk.). *Overseas Migration, 1880–1914*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- . *Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York, Homes and Meir, 2000.
- . „Hungarian images of America: The Siren's Song of Tinkling Dollars”. In Dick Hoerder – Horst Rössler. (szerk.): *Distant Magnets: Expectations and Realities in the Immigrant Experience, 1840–1930* New York, Holmes and Meier, 1993.
- Quintana, Ángel Gurría. „Travelling through Discourse, Discoursing on Travel: Recent Writing on Travel Literature and British Travellers in Mexico”. *Studies in Travel Writing* 5, no. 1 (2001): 172–188.
- Raat, W. Dirk – Michael M. Brescia. *Mexico and the United States: Ambivalent Vistas*. Athens, GA, University of Georgia Press, 2010.
- Rennie, Neil. *Far-Fetched Facts: The Literature of Travel and the Idea of the South Seas*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

- Rice, Warner G. (szerk.). *Literature as a Mode of Travel. Five Essays and a Postscript*. New York, New York Public Library, 1963.
- Robinson, Jane. *Wayward Women. A Guide to Women Travellers*. Oxford, OUP, 1990.
- Rubiés, Joan Pau. „Travel Writing as a Genre: Facts, Fictions, and the Invention of a Scientific Discourse in Early Modern Europe”. *Journeys* 1, no. 1 (2000): 5–35.
- Ruiz, Jason. „Desire Among the Ruins: The Politics of Difference in American Visions of Porfirian Mexico”. *Journal of American Studies* 46, no. 4 (2012): 919–40.
- Ruiz, Ramón Eduardo (szerk.). *An American in Maximilian’s Mexico, 1865–1866. The Diaries of William Marshall Anderson*. San Marino, CA, Huntington Library, 1959.
- Rutkowska, Malgorzata. *In Search of America: The Image of the United States in Travel Writing of the 1980’s and 1990’s*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006.
- Said, Edward. *Culture and Imperialism*. New York, Knopf, 1993.
- . *Orientalism*. Harmondsworth, Penguin, 1978.
- Salvatore, Ricardo D. „Imperial Mechanics: South America’s Hemispheric Integration in the Machine Age”. *American Quarterly* 58, no. 3 (2006): 662–91.
- Sándor Tibor. *Ókori utak, ókori utazók*. Budapest, Corvina, 2012.
- Sandweiss, Martha A. *Photography in Nineteenth-Century America*. Fort Worth, Amon Carter Museum, 1991.
- Savedoff, Barbara E. *Transforming Images: How Photography Complicates the Picture*. New York: Cornell UP, 2000.
- Schoenman, Theodore – Helen Benedek. *Letters from North America*. Detroit, Wayne State University Press, 1975.
- . *Travels in Southern California*. Detroit: Wayne State UP, 1976.
- Scott, Clive. *The Spoken Image: Photography and Language*. London, Reaktion, 1999.

- Sélei Nóra – June Waudby (szerk.). *She is Leaving Home: Women's Writing in English in a European Context*. Oxford, Peter Lang, 2011.
- Sellers, Charles. *The Market Revolution: Jacksonian America, 1815–1846*. New York, OUP, 1991.
- Siegel, Kristi. *Gender, Genre and Identity in Women's Travel Writing*. New York, Peter Lang, 2004.
- (szerk.). *Issues in Travel Writing: Empire, Spectacle, and Displacement*. New York, Peter Lang, 2002.
- Sontag, Susan. *On Photography*. New York, Picador, 1973.
- Spanos, William V. *The Legacy of Edward Said*. Urbana: University of Illinois Press, 2009.
- Speake, Jennifer. *Literature of Travel and Exploration*. New York, Fitzroy Dearborn, 2003.
- Spencer, Donald S. *Louis Kossuth and Young America. A Study of Sectionalism and Foreign Policy, 1848–1852*. Columbia, University of Missouri Press, 1977.
- Stevens, Simon és mtsai. „The New Route of Commerce by the Isthmus of Tehuantepec”. *Journal of the American Geographical Society of New York* 3 (1872): 300–342.
- Stevenson, Catherine Barnes. *Victorian Women Travel Writers in Africa*. Boston, Twayne, 1982.
- Steward, Jill. „The ‘Travel Romance’ and the Emergence of the Female Tourist”. *Studies in Travel Writing* 2, no. 1 (1998): 85–105.
- Szabó László. *Magyar múlt Dél-Amerikában*. Budapest, Európa, 1982.
- Szabó Sára H. – Horváth Gyula. „Habsburg Miksa és a mexikói császárság: A mexikói belpolitikai viszonyok és a casus belli”. *Világtörténet* 25, Fall/Winter (2003): 50–65.
- Szabolcsi Miklós. *A Magyar sajtó története*. Budapest, Akadémiai, 1985.
- Szállási Árpád. „Egy Manet-kép magyar orvosi vonatkozása”. In *Magyar írók orvosai*. Available at: http://mek.oszk.hu/05400/05439/pdf/Szallasi_Manet_SzengerEde.pdf.

- . „Report by a Hungarian Physician on Mexico in the Nineteenth Century”. *Hungarian Medical Journal* 2, no. 4 (2008): 687–689.
- Székyné Fux Vilma. „Inkey Béla Mexikóban a X. Nemzetközi Geológiai Kongresszuson”. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5, 7. sz. (1989): 49–52.
- Szente-Varga Mónika. *El baúl de las nomeolvides. Relaciones húngaro-mexicanas*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.
- . *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*. Puebla, Instituto de Ciencias Sociales y Humanidades, 2007.
- . *A gólya és a kolibri: Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig*. Budapest, Áron Kiadó, 2012.
- . „Los indios del istmo de Tehuantepec en los escritos de Károly László”. In Sepsi Enikő – Nagy Judit – Vassányi Miklós – Kenyeres János (szerk.): *Indigenous Perspectives of North America: A Collection of Studies*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2014, 246–262.
- . „»Bajo el cielo mexicano pronto se formará una colonia húngara«. Imagen de México en la obra *Mis aventuras en América de Eugenio Bánó*”. *Ibero-americana Pragensia, Supplementum* 13 (2004): 127–135.
- . „Justo Armas: Una leyenda salvadoreña... ¿Una pesadilla mexicana?” *Iberoamericana Quinqueecclesiensis* 11 (2013): 49–64.
- . „Magyarsággép a 20. századi Mexikóban”. *Tiszatáj* 65, 1. sz. (2011): 80–88.
- . „Magyar-mexikói diplomáciai kapcsolatok, 1901–1941”. In Anderle Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények II. Magyarország és a hispán világ*. Szeged, Hispania 2000, 74–83.
- . „Apariencias y realidad. ¿Impostores o científicos? Dos personajes centro-europeos en las Américas”. *Ibero-Americana Pragensia. Supplementum* 47 (2017): 41–50.
- Szinnyei József. *Magyar írók élete és munkái* 14 köt. Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.

- . Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertórium. Budapest, Athenaeum, 1874–1885.
- „Talking about Travel Writing. A Conversation between Peter Hulme and Tim Youngs”. *English Association Issues in English* no. 8. Leicester, University of Leicester, 2007.
- Tardy Lajos. „Az 1864–67. évi mexikói ’önkéntes hadtest’ magyarországi résztvevői”. *Hadtörténelmi Közlemények* 109, 2. sz. (1990): 145–171.
- Tezla Albert. „Egy szívvel két hazában.” *Az amerikai magyarok, 1895–1920*. Budapest, Corvina, 2005.
- . *The Hazardous Quest: Hungarian Immigrants in the United States, 1895–1920*. Budapest, Corvina, 1993.
- Theakstone, John. *Victorian and Edwardian Women Travellers: A Bibliography of Books Published in English*. Mansfield Center, CT, Martino, 2006.
- Thirring Gusztáv. *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest, Fritz Armin, 1904.
- Thomson, John. „Photography and Exploration”. *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography, New Monthly Series* 13, no. 11 (1891): 669–675.
- Thompson, Carl. *Travel Writing*. New York, Routledge, 2011.
- Torbágyi Péter. *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.
- . *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, 2009.
- Unger, Irwin. *These United States: The Questions of Our Past*. N.J., Prentice Hall, 1999.
- Vadon Lehel. *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig* 3. köt. Eger, EKF Líceum, 2007.
- Várdy, Steven Béla. *The Hungarian-Americans*. Boston, Twayne, 1985.

- . „Image and Self-Image Among Hungarian-Americans since the Mid-Nineteenth Century”. *East European Quarterly* 35, no. 3 (2001): 309–342.
- Vargas, Zaragosa. *Crucible of Struggle: A History of Mexican Americans from Colonial Times to the Present Era*. New York, OUP, 2011.
- Vári András. „Fenyegetések földje. Amerika a 19. század második felében – magyar szemmel”. *Korall* 7, 26. sz. (2006): 153–85.
- Vasváry Ödön. *Magyar Amerika*. Szeged, Somogyi Könyvtár, 1988.
- Vázquez, David J. *Triangulations: Narrative Strategies for Navigating Latino Identity*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2011.
- Venkovits Balázs. „A Changing Experience of Transport, Travel, and Mobility: The Transatlantic Crossing to the United States in 19th-century Hungarian Travel Writing” *Történeti Tanulmányok* XXII (2014): 222–239.
- . „A császárságnak buknia kellett: Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása”. *AETAS Történettudományi folyóirat* 29, 2. sz. (2014): 28–46.
- . „Describing the Other, Struggling with the Self: Hungarian Travel Writers in Mexico and the Revision of Western Images”. *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing* 12, no. 2 (2011): 28–47.
- . „‘A Land Full of Gold and Happiness’: Changing Interpretations of the Legend of El Dorado in Hungary”. In *Mítoszok Bűvöletében. Ünnepi kötet Virágos Zsolt Kálmán 70. születésnapjára Szerk. Németh Lenke, et al.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 168–175.
- . „Letters from a Revolutionary: Károly László in Mexico and the USA”. *The Round Table* 2, no. 1 (2009).
- . „Kelet és nyugat határán: külföldi utazók Magyarországon és Debrecenben a 19. század első felében”. *Debreceni Szemle*, 4 (2017): 480–491.

- . „Mapping the Land of Headhunters: János Xántus in Borneo”. *Acta Neerlandica* 13 (2006): 21–48.
- . „Migration, Travel Writing and Propaganda: Hungarians in Porfirian Mexico”. *IdeAs. Idées d’Amérique* Online. 6, Automne/Hiver 2015. Institut des Amériques, Párizs.
- . „Poor Mexico, So Far from God, So Close to Hollywood: Recurring Nineteenth-century Stereotypes in US Movies about Mexico”. In Abádi-Nagy Zoltán – Kádár Judit Ágnes – Tarnóc András (szerk.): *A szavak szépsége, avagy a bibliográfus igazsága. Tisztelgés Vadon Lehel 70. születésnapján*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2012, 741–753.
- . „‘Proof of what a Hungarian woman is capable of’: Travels of Mrs. Mocsáry in the United States and Mexico”. *Hungarian Journal of English and American Studies* 21, no. 1 (2015): 177–194.
- . „Revisiting the Legacy of János Xántus: An Inter-American Approach”. *HUSSE 11: Proceedings of the 11th Conference of the Hungarian Society for the Study of English*. Szerk. Ruttkay Veronika – Gárdos Bálint. Budapest – L’Harmattan, 2014: 495–510.
- . „Revolutionaries, Travelers, Emigrants: Questions of Identity in Hungarian Emigrant Accounts”. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. 4 (158): 229–246.
- . „The Study of Hungarian Travel Writing: Challenges, Opportunities, and Findings”. In *My Fulbright Experience*. Budapest, Fulbright Commission, 2012.
- . „Viajeros, migraciones e identidad: la imagen de América Latina y la literatura de viajes en Hungría en el siglo XIX”. In Ursula Prutsch – João Fábio Bertonha – Mónika Szente-Varga (eds.): *Soldados, aventureros, utopistas y emigrantes. Del Imperio Habsburgo y de la Monarquía Austrohúngara a las Américas*. Madrid, Iberoamericana Vervuert, 2017, 35–58.
- . „Writing with Devotion, Drawing with Light: Images of the Americas in Nineteenth Century Hungarian Travelogues”. In Grzegorz Moroz – Jolenta Sztachelska (szerk.): *Metamor-*

- phoses of Travel Writing: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2010, 104–112.
- Vida István. „Magyar katonák a Konföderáció hadseregében. Estván Béla szélhámos pályafutása”. In Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból Impérium: Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 72–87.
- . *Hungarian Émigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary*. Jefferson, N.C., McFarland, 2011.
- . *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- Villegas, Daniel Cosío – Ignacio Bernal – Alejandra Moreno Toscano – Luis González, Eduardo Blanquel – Lorenzo Meyer. *Mexikó rövid története*. Ford. Pávai Patak Márta. Budapest, Eötvös, 2002.
- Whitehead, Neil L. *Nineteenth-century Travels, Explorations, and Empires. Writings from the Era of Imperial Consolidation, 1835–1910*. 8. kötet, South America. London, Pickering and Chatto, 2004.
- Wright, Marie Robinson. *Picturesque Mexico*. Philadelphia, Lippincott, 1897.
- Youngs, Tim. *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge, CUP, 2013.
- . „The Importance of Travel Writing”. *The European English Messenger* 13, no. 2 (2004): 55–62.
- . „The Medical Officer’s Diary: Travel and Travail with the Self in Africa”. In Mick Gidley (szerk.): *Representing Others: White Views of Indigeneous Peoples*. Exeter, University of Exeter P, 1992, 25–37.
- . *Travellers in Africa: British Travelogues 1815–1900*. Manchester, Manchester UP, 1994.
- and Charles Forsdick (szerk.). *Travel Writing: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. London, Routledge, 2012.
- . *Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces*. London, Anthem Press, 2006.

Závodszy Géza. *American Effects on Hungarian Imagination and Political Thought, 1559-1849*. New York, Atlantic Research, 1995.

— . *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, Korona, 1997.

Zwinger, Ann. *John Xántus: The Fort Tejon Letters, 1857-1859*. Tucson, University of Arizona Press, 1986.

— . *Xántus: Letters of John Xántus to Spencer Fullerton Baird from San Francisco and Cabo San Lucas, 1859-1861*. Los Angeles, Dawson's Book Shop, 1986.

Névmutató

Abert, James W.: 121
Anderle Ádám: 31, 60

Baedeker, Karl: 272–273
Baird, Spencer F.: 116–118,
121, 131
banditák: 57, 170, 177–179
Bánó Jenő: 15, 16, 20, 21,
24, 33, 44, 105, 110, 133,
142, 143, 178, 188, 204,
217, 222, 224, 225, 228,
229, 231–256, 265, 266,
271, 273, 277, 279, 283, 285

Barca, Fanny Calderón de la:
67–69, 185, 267, 272

Barthes, Roland: 157

Bassnett, Susan: 263

birodalmi nézőpont: 17, 19,
20, 27, 34, 59, 61, 71, 79,
97, 110, 194, 201, 202, 205,
207, 225, 232, 237, 283

Bölöni Farkas Sándor: 19,
42–45, 74–75, 77, 133,
225, 242, 246

Buchenau, Jürgen: 28, 110,
220

Bullock, William: 66

Burián István: 187

Castro, Casimiro: 159–160, 165

Catherwood, Frederick: 70

Charnay, Désiré: 154–156

Cooper, James Fenimore: 100,
104

Cortez, Hernan: 68, 104, 174

Díaz, Porfirio: 50, 56–57, 193,
216, 222–225, 229, 232,
236, 243, 245, 248, 249,
253, 255, 272, 282

Emory, William H.: 121

Freemann, D.: 159

Glant Tibor: 11, 18, 30, 72,
102, 135, 173, 225

György Aladár: 228

Habsburg Miksa: 15, 19, 20,
33, 55–56, 184–185, 186,

- 187, 188–189, 191–193,
200, 204, 207, 208, 209,
213, 229, 246–247, 249,
272, 273, 277, 285
- Hammond, William
Alexander: 116
- Haraszthy Ágoston: 43, 45,
75, 91, 100, 124
- háromszögelés: 18, 24, 94, 96,
128, 144, 163, 164, 165,
181, 188, 194, 203, 224,
238, 274
- Hellwald Frigyes: 228
- Henry, William S.: 69–70
- Humboldt, Alexander von: 58,
61–65, 66, 67, 70, 107, 108,
123, 128, 131, 144, 145,
146, 150, 153, 155, 159,
162–163, 166, 168, 174,
175, 176, 179, 197, 248
- Inkey Béla: 228
- Jakabffy Istvánné: 261
- Juárez, Benito: 54–55, 101,
172, 210, 247, 253,
- kapitalista előőr: 65–66, 80,
83, 107–110, 128, 131, 144,
167, 243
- Katona Anna: 30, 224
- Kingsley, Mary H.: 265, 268
- Klette Gusztáv: 158–159, 165
- Koncság Nándor: 60
- Kossuth Lajos: 15, 45, 79,
82–83, 84, 86
- Kubassek János: 30, 115
- László Károly: 21, 24, 33, 34,
36–38, 42, 52, 57, 70–71,
80–111, 114, 119, 123, 125,
127, 128, 132, 134, 137,
138, 139, 141, 143, 146,
147, 149, 151, 161, 163,
164, 167, 171, 172, 173, 176,
177, 180, 181, 188, 194,
195, 196, 202, 209, 213,
241, 249, 253, 256, 285
- láthatatlan poggyász: 16, 32
- Letterman, Jonathan: 121, 135
- Madden, Henry Miller: 115,
116, 121
- Márki Sándor: 29, 259, 260,
261, 271
- Mills, Sara: 27, 262, 275
- Mocsáry Béláné Fáy Mária: 21,
24, 33, 46, 125, 137, 188,
202, 217, 256, 257–282,
285
- monogénizmus: 101–102, 103,
105, 173, 198
- Nagy Miklós Mihály: 30, 187,
189, 205
- Nebel, Carl: 159, 175

- Nendtvich Károly: 42, 45
 Nikolics Emil: 187
- Pawlowszki Ede: 21, 24, 189,
 191–213, 241, 247, 256
 Poinsett, Joel Roberts: 66–67
 poligenizmus: 101–102
 Pratt, Mary Louise: 27, 64, 65,
 162, 168
 Puskás Julianna: 219, 220
- Rátkay János: 60
 Rosti Pál: 21, 24, 33, 37, 38,
 52, 57, 58, 62, 64, 79, 102,
 107, 111, 114, 145–181, 186,
 196, 197, 202, 207, 209,
 211, 228, 249, 275, 285
- Said, Edward: 26, 208
 Sarlay Pál: 96, 187, 188
 Schoenman, Theodore: 120
 Sennor Vilmos: 226–227
 Siegel, Kristi: 27, 265, 267
 Stephens, John Lloyd: 70–71,
 105
 Seberényi L.: 101–102
- Szenger Ede: 21, 24, 102, 189,
 191–213
 Szente-Varga Mónika: 11, 31,
 190, 220, 232
 Szokoly Viktor: 180, 185, 186,
 206, 207
- Tocqueville, Alexis de: 73, 76
 Torbágyi Péter: 31, 106, 190,
 220
 Trollope, Frances: 76
- útonállók *lásd* banditák
- Ward, H.G.: 66
- Xántus János: 21, 24, 33, 34,
 38, 50, 52, 57, 58, 79, 102,
 111, 114–144, 146, 147,
 149, 151, 163, 164, 171,
 173, 176, 177, 180–181,
 188, 194, 196, 202, 209,
 213, 228, 241, 246, 249,
 256, 285
- Youngs, Tim: 11, 25, 27

Mellékletek

DUPress

I. MELLÉKLET

Néhány oldal László Károly kéziratot naplójából

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár (Oct. Hung 720 jelzet)

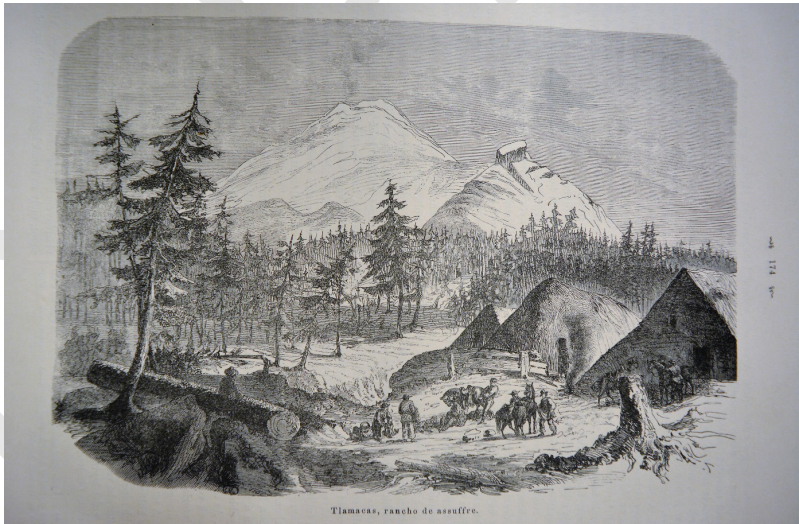
II. MELLÉKLET

a) Rosti Pál *Úti emlékezetek Amerikából* c. könyvének néhány illusztrációja

Forrás: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

b) Rosti Pál fényképfelvételei – Salto del Agua

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár

III. MELLÉKLET

Mocsáry Béláné Fáy Mária mexikói fényképfelvételei

*Forrás: Mexikói utazásom: úti jegyzetek. Budapest, Pesti könyvnyomda, 1905.
Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen*

TEHUNTEPEC-I JOBBMÓDÚ MUNKÁSNŐ
TEPLOMI ÖLTÖZETE (MEXIKÓ).

TEHUNTEPEC-I JOBBMÓDÚ MUNKÁSNŐ
UTCAI ÖLTÖZETE (MEXIKÓ).

ÚSZÓ KERTEK MEXIKÓ MELLETT (CHINAMPAS).

ÜNNEPÉLY A VIGA CSATORNÁN, MEXIKÓBAN.

BŐRPÁRNA, BEÉGETETT MUNKA.
A pulque ital készítése.

BŐRPÁRNA, BEÉGETETT MUNKA.
Indián nő gyermekével.

MIKSA CSÁSZÁR HÁZA ACAPANCINGÓBAN.

ACAPANCINGÓI TEMPLOM, SZEMBEN
MIKSA CSÁSZÁR KAPUJÁVAL.